

ANUL XXXI
Chișinău

LIMBA ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 1 (261) 2021

REVISTA APARE SUB AUSPICIILE
ACADEMIEI ROMÂNE

limba
ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 1 (261), ianuarie - februarie 2021

CHIȘINĂU

R|O|M|Ă|N|Ă

Apare la Chișinău din 1991

ISSN 0235-9111

- Fondatori** Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAȘ, Alexandru BANTOȘ
- Editor** Echipa redacției
- Redactor-șef** Alexandru BANTOȘ
- Redactor-șef adjunct** Ana BANTOȘ
- Secretar general de redacție** Alex MARCHITAN
- Redactori** Jana CIOLPAN
Viorica-Ela CARAMAN
Victoria POPOVICI
- Concepție grafică** Mihai BACINSCHI
- Coperta** Coperta I-a: Eugeniu GOREAN,
300 de fluturi deasupra Parisului (fragment)
- Colegiul de redacție** Ștefan AFLOROAEI (Iași), Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia Mare), Iurie BOJONCĂ (Veneția), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureș), Mircea BORCILĂ (Cluj), Gheorghe CHIVU (București), Dorin CIMPOEȘU (București), Ion CIOCANU, Theodor CODREANU (Huși), Mircea COLOȘENCO (București), Mircea A. DIACONU (Suceava), Stelian DUMISTRĂCEL (Iași), Andrei EȘANU, Ion I. IONESCU (Iași), Nicolae MĂTCAȘ, Ioan MILICĂ (Iași), Vlad MISCHEVCA, Viorica MOLEA, Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iași), Ioan-Aurel POP (București), Adrian Dinu RACHIERU (Timișoara), Mina-Maria RUSU (București), Ala SAINENCO (Botoșani), Victor SPINEI (București), Constantin ȘCHIOPU, Victor A. VOICU (București)

Revista „Limba Română” este editată cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor – Academia Română

Acest număr de revistă apare cu susținerea Moldova Agroindbank

Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul de vedere al autorului și nu coincide neapărat cu cel al redacției

Textele nepublicate nu se recenzează și nu se restituie

Pentru corespondență:

**Ap. 226, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 64, Chișinău,
MD-2001, Republica Moldova. Tel.: (+373) 22 23 44 12, (+373) 22 23 87 03
e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com
pagina web: www.limbaromana.md**

SUMAR

ARGUMENT

- Alexandru BANTOȘ
Derapajele legislative și „chestiunea limbii” 9
- Domnica MANOLE
Statutul limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova 14

STARE DE VEGHE

- Ioan-Aurel POP
Ziua tristă a culturii naționale 19

RETROSPECTIVĂ NECESARĂ

- Valeriu SAHARNEANU
Nu trageți în „Mesager”-ul care vă aduce vestea libertății (IV) 25

COȘERIANA

- Cristinel MUNTEANU
**Influența lui John Dewey asupra lui Eugeniu Coșeriu.
 Problema clasificării științelor** 35
- Klaas WILLEMS
**De la fenomenologie la responsabilitate.
 Comentarii cu privire la *Lingvistica lentă – un manifest*** 45
- Johannes KABATEK, Cristina BLEORȚU
**Dincolo de structuralism. Scrisori către Eugeniu Coșeriu
 și istoria lingvisticii în secolul al XX-lea (III)** 54

CUVINTE DEZVELITE

- Stelian DUMISTRĂCEL
Beizadea: *historia decrementorum* 57

CUM SCRIM, CUM VORBIM

- Irina CONDREA
Rusismele: un element specific al oralității basarabene 63
- Viorica MOLEA
Lexicul neologic la modă – registru stilistic al oralității actuale 67
- Ion HAINEȘ
Limba română în mass-media 75

ONOMASTICĂ

- Tatiana TREBEȘ
Antroponime teoforice atestate în registrele alfabetice ale actelor de naștere din municipiul Orhei 83

RECITIREA CLASICILOR

- Ștefan AFLOROAEI
Dimitrie Cantemir. Mize ale gândirii filosofice timpurii (II) 92

INEDIT

- Nicolae ESINENCU
Jurnal în cheie eminesciană. Prezentare de Vitalie Răileanu 102

SINTEZE

- Ana BANTOȘ
Regăsirea de sine în literatura basarabească: flux și reflux (V)
Aureliu Busuioc. Pactul scriitorului cu cititorul 117

CRITICĂ. ESEU

- Mihai CABA
Gala Galaction – un părinte cu har scriitoricesc 127
- Mircea A. DIACONU
Constantin Morariu. O cronică din Bucovina (II) 133
- Lina CODREANU
Un destin impetuos – Leonida Lari 149

POESIS

Leonida LARI

**Orientală; Rugă de noapte; Rugă de zi și de noapte;
Pentru-acest drag popor; Invocare pentru neamul românesc;
Rugă de seară; Vîno lângă ape** 156

Theodor DAMIAN

**Călătoria în provizoriu; Să iubești pe aproapele tău; Te uiți;
Un alt pustiu; Vai mie** 163

GHEORGHE MIHAI BÂRLEA – 70

Ana BANTOȘ

**Gheorghe Mihai Bârlea:
Când mi-e bine, când mi-e rău, gândul mi-i la Chișinău** 174

Ana BLANDIANA

Gheorghe Mihai Bârlea sau Împlinirea 179

Gheorghe PÂRJA

Sub semnul curcubeului 181

Gheorghe Mihai Bârlea

**Altercații poematice; Cartea albă; Dacă; Devastând melancolia;
Fericitul păstor; Fisura; În lupta cu zeii; Încercare de portret;
Liber; Oraș ocupat; Singurătate de iarnă; Speranțe de septembrie;
Tei etern; Zidul** 184

REVISTA REVISTELOR CULTURALE

Simona VĂLEANU în dialog cu Rudy ROTHS

**Cultura, liant fundamental al armoniei umane,
imperativ al supraviețuirii și dezvoltării unui neam** 193

Gheorghe BUDEANU

NATURA, o publicație cu vârsta înflorită... 202

ITINERAR EDITORIAL

Viorica ELA-CARAMAN în dialog cu Eugen LUNGU

**Editura ARC – firul întins al creșterii spirituale
în Republica Moldova** 212

CĂRȚI ȘI ATITUDINI

- Theodor CODREANU
Basarabia între agonie și speranță 231
- Constantin ȘCHIOPU
Misterul de Est de Lucreția Bârlădeanu: perspective de lectură 242
- Vasile MALANEȚCHI
Vasile Vasilache și scrierile sale: câte ceva din povestea receptării 247
- Tudor ȚOPA
Stalin ceru alfabet latin 253

CREANGA DE AUR

- Victor RAVINI
Criteriile etice ale ciobanilor din Miorița 259
- Miron SCOROBETE
Vechimea Mioriței iese din ceață 266

DIALOGUL ARTELOR

- Eugeniu GOREAN: „Am crescut tradițional, intuind modernitatea...”**
Interviu de Viorica-Ela CARAMAN 269
- Eugeniu GOREAN
Lumea interferențelor (pagini color) I-VIII

REGISTRU ACTUAL

- Dorin CIMPOEȘU
Alegerile prezidențiale din 2020 – un act de demnitate națională a românilor basarabeni 273

EX CIVITATE

- Ion I. IONESCU
Despre apropiere și distanțare (II) 287

LECȚIILE ISTORIEI

- Ion CONSTANTIN
Împrejurările istorice ale intrării României în războiul împotriva URSS (iunie 1941). Câteva reamintiri și considerații 294

RESTITUTIO

- Vlad MISCHEVCA
Roxandra: crochiu istoric al portretului fiicei lui Vasile Lupu 309
- Mircea COLOȘENCO
Luca Ion Caragiale – boemul plin de harisme (1893-1921) 322

IN MEMORIAM

- Ioana VINTILĂ-RĂDULESCU
Nicolae Felecan, apreciat profesor și om de știință 327
- G. G. NEAMȚU
Un ultim omagiu 329
- Vasile D. ȚĂRA
Să-i fie somnul lin... 330
- Gheorghe CHIVU
Nicolae Felecan, *Lingvistică și filologie română* 332
- Gheorghe GLODEANU
Memoria Magistrului 334
- Mihail Gh. CIBOTARU, apărător al limbii române
și al valorilor naționale** 337
- Efim JOSANU, veritabil intelectual** 339

*Apărarea intereselor limbii românești
e una din garanțiile viitorului nostru național
și prin urmare o sfântă datorie patriotică.*

Ioan A. BASSARABESCU

Derapajele legislative și „chestiunea limbii”

„Prin limbă, omul își manifestă tocmai identitatea sa istorică, și, când vorbește altă limbă, își asumă, cel puțin provizoriu, o altă identitate, identitatea istorică a celui cu care vorbește.”

Eugeniu COȘERIU

Victoria Maiei Sandu la scrutinul prezidențial de la finele anului trecut a bulversat clasa politică de la Chișinău, impulsționând demisia guvernului de emanație socialistă și re poziționarea strategică și tactică a tuturor actorilor aflați la putere. Cu vizibile resentimente contra învingătorilor și a programului lor reformator, politicienii perdanți (în frunte cu ex-președintele Igor Dodon, reinstalat la cârma partidului socialiștilor), după o scurtă acalmie postelectorală, au răbufnit și, în pofida escaladării fără precedent a crizei economice și pandemice, au examinat și aprobat, în regim de urgență, o serie de legi (între care și cea cu privire la statutul limbii ruse), formând obiectul unor detestabile controverse de ordin social și economic. Majoritatea parlamentară (deputații PSRM, ai Partidului „Șor” și traseiștii) a aplicat astfel încă o lovitură Republicii Moldova și condiției acesteia de stat vasal capturat de către cei care „numai banul îl vânează și câștigul fără muncă”, reafirmând concomitent ostilitatea lor față de procesul reintegrării europene a spațiului dintre Prut și Nistru.

Adoptată pe 16 decembrie 2020, în ultimele zile de mandat al ex-președintelui, ambalată (pentru a camufla adevărata intenție a legislatorilor rusofili) într-o formulă ce mimează preocupări și față de alte limbi, Legea cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova a fost catalogată de către experți discriminatorie în raport cu limba română. Acest act legislativ, votat în grabă, noaptea târziu, de către 55 de deputați (aceiași care vor înjgheba ulterior o „coalțiie” de cursă lungă în scopul evitării alegerilor parlamentare

anticipate și compromiterii prestației noii echipe prezidențiale), fără a fi supus unei expertize elementare și fără aviz guvernamental, absolut necesar în atare situații, a deschis cutia Pandorei, readucând în actualitate polemicele lingvistice de odinioară și rolul celui mai sensibil și mai valoros atribut al statalității Republicii Moldova – limba română. Documentul în cauză, accentuăm pentru cititorul neavizat, prevedea ca „în relațiile cu autoritățile de stat, administrația publică, instituțiile publice, precum și cu întreprinderile și organizațiile situate pe teritoriul Republicii Moldova, limba comunicării verbale și scrise este limba de stat și/sau limba rusă în calitate de limbă de comunicare interetnică, la alegerea cetățeanului”. Conform aceluiași document, organele puterii de stat urmau a fi obligate să traducă în limba rusă, la solicitare, documentele adoptate, să primească cererile în limba rusă și să răspundă în limba în care a fost făcută solicitarea.

Examinată atent, legea privind „ocrotirea limbii ruse” trădează, fără putință de tăgadă, mentalitatea tributară unor vremi revoluate și este consecința tardivă a politicilor lingvistice ce statuau (în fostul imperiu) exclusiv pentru limba rusă calitatea de limbă oficială și de mijloc principal de comunicare interetnică. Disputa lingvistică reizbucnită la Chișinău certifică persistența presiunii demografice în spațiul post sovietic și faptul că procesul de deznaționalizare a Basarabiei, declanșat în 1812 (excepție făcând doar 22 de ani de aflare a provinciei în componența României Mari), are toate șansele să continue prin urmașii alogenilor aduși de-a lungul anilor în ținut pentru a „dilua” segmentul românesc. Cu susținerea mancurților autohtoni, se încearcă repunerea în circuit a imperialismului lingvistic (în concepția lui Eugeniu Coșeriu, fenomenul respectiv este caracteristic pentru „cei care vor să impună limba lor majorității cucerite”), iar legiferarea „limbii de comunicare interetnică” nu înseamnă altceva decât instituirea de facto a celei de-a doua limbi de stat, cu priorități concurențiale față de limba română, aflată încă în anevoiosul proces de a-și redobândi virtuțile autentice de limbă oficială și de liant firesc și necesar al întregii societăți.

Legea cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova, motiv, de altfel, artificial de gălceavă interetnică, a fost, firește, contestată de către Curtea Constituțională. Pentru că, într-adevăr, „ridicată la nivel de limbă de comunicare interetnică, limba rusă,

limbă a unei minorități etnice, dobândește alături de limba română un statut cvasioficial”, după cum avea să menționeze doamna Domnica Manole, Președintele Curții Constituționale, la briefingul susținut pe 21 ianuarie 2021. (Republicăm acest discurs lămuritor în multe privințe asupra imparțialității acțiunilor Înaltei Curți.) Or, raportată la realitățile lingvistice din Republica Moldova, limba rusă – puternic instrument de deznaționalizare, utilizat adineaori la scară largă în fosta colonie sovietică – are toate șansele de a recidiva în forță, chiar după 30 de ani de Independență, procesul de rusificare a populației băștinașe. Tratatamentul preferențial, așa precum remarcă specialiștii în domeniu, e în măsură să prejudicieze aria și calitatea utilizării limbii oficiale, româna, și să pună într-o situație defavorizată/umiltoare minoritățile etnice care vorbesc o altă limbă decât limba rusă.

Obiectivă și argumentată, decizia Curții Constituționale, onorantă pentru o instituție care apără legile și drepturile fundamentale ale unui stat suveran, a focusat și atenția promotorilor „limbii de comunicare interetnică”, a celor care consideră că limba rusă este marginalizată și supusă segregării. Mesajele apărătorilor limbii ruse sunt, evident, de natură politică și chiar geopolitică, antinațională și antistatală. Acest lucru trebuie subliniat, întrucât disputa lingvistică a vizat nu numai prestații locale. Agenda toxică a adepților „comunicării interetnice în limba eliberatorilor” s-a extins, oglindind opiniile celor care nu vor să accepte că fostele colonii sovietice sunt libere să-și recupereze toate drepturile identitare specifice unui stat suveran și independent – drapel, stemă, imn, limbă oficială. A te pronunța asupra unor subiecte de esență identitară este o problemă delicată, echivalentă cu amestecul în treburile interne ale unei țări. Însă, reprezentanți notorii ai unor instituții guvernamentale din Federația Rusă, care n-au pregetat să-și etaleze pe larg părerile, induc insidios în spațiul public ideea menținerii Republicii Moldova pe orbita „lumii ruse”, rolul decisiv în acest context rezervându-i-se, desigur, limbii ruse ca mijloc lingvistic unificator al spațiului post sovietic.

Lipsite de teme, oarecum amenințătoare, unele declarații cu subiect lingvistic fac parte din arsenalul propagandistic folosit, de regulă, pentru a inocula ideea că limba rusă este asediată și marginalizată în fostele republici sovietice. Constantin Kosaciov, președintele Comisiei

pentru afaceri internaționale a Consiliului Federației Ruse, consideră, de exemplu, decizia Curții Constituționale drept „atac asupra limbii ruse”, care „îndepărtează Moldova și mai mult de soluționarea conflictului transnistrean. Este greu de imaginat că locuitorii din stânga Nistrului, care au suferit o tragedie în urmă cu 30 de ani din cauza aceleiași probleme lingvistice, vor dori reintegrarea cu Republica Moldova, autoritățile căreia efectuează o românizare violentă”. („Tragedie”? Provocată de către cine?! Oare nu fostul președinte al sovietului suprem de la Moscova, Lukianov, avertiza dezinvolt că „Dacă veți continua cu independența, vă vom crea două republici?”, altminteri formate ulterior la Tiraspol și Comrat! – *n.n.*) Același personaj, C. Kosaciou, este preocupat și de faptul că unii politicieni „înțeleg integrarea țării lor (în Uniunea Europeană – *n.n.*) în mod specific, prin renunțarea la identitatea ancestrală moldovenească, vizând intrarea în componența României”. Ca să vezi: demnitarul rus cunoaște și conștientizează mai bine decât noi care ne este „identitatea ancestrală”! Au nu cumva cea zămislită în laboratoarele rusești și sovietice?

Statutul limbii ruse, opinează Maria Zaharova, reprezentant oficial al MAE al Rusiei, este foarte important „în vederea păstrării unei stabilități sociale și a armoniei interetnice în societatea moldovenească, precum și în contextul reglementării transnistrene”. Nu ar trebui să fie uitată „consecințele șovinismului antirusesc din anii ’80-’90 ai secolului trecut”, amintește, cu subtext, și Ambasada Rusiei la Chișinău. De parcă războiul de pe Nistru nu a fost drama românilor moldoveni, organizată de către cei ce au dat o lecție dură Republicii Moldova, Suverane și Independente, prin forță armată, încercând să anihileze mișcarea de eliberare și renaștere națională, înăbușind în sânge spiritul protestatar al tinerilor ce militau pentru revenirea la rădăcina neamului. Să ne întrebăm și cine oare sprijină în prezent pe toate căile (mai frecvent ilegale!) supraviețuirea Transnistriei?

Trase parcă la indigo, punctele de vedere privind „chestiunea limbii ruse”, aceleași emise la Moscova sau la Chișinău, scot în evidență coordonarea centralizată, principială, cu pronostic exact, anticipând, așa cum se precizează într-o declarație a PSRM, reanimarea „atmosferei de ură interetnică la sfârșitul anilor ’80 – începutul anilor ’90”, fiind invocat (parcă se putea altfel) „conflictul transnistrean”. Și ca faptele

să nu întârzie, omul Moscovei și actualul lider al socialiștilor afirmă tranșant: „Vom avea proteste!”. Urmând indicațiile de la centru, în unele localități au și fost organizate proteste (evident, nu de amploarea celor desfășurate în numeroasele orașe din Rusia cu participarea a sute de mii de persoane în apărarea democrației și a dizidentului Alexei Navalnâi), la care cu greu au putut fi adunați câteva zeci de oameni. Așa încât stabilitatea socială și armonia interetnică a fost și, eventual, urmează a fi perturbată, „conform planului”.

La „implementarea” unor asemenea „proiecte” un rol aparte îi revine, indiscutabil, și partidei pro-ruse din actualul parlament, campion la „încropirea” unor legi cu apreciable derapaje pentru securitatea și integritatea noastră națională. Dar, și acest adevăr este tot mai evident, actualii deputați mai au o singură obligație cu impact benefic pentru societate: să se retragă cât mai curând de pe scena politică.

În forul legislativ suprem e timpul să vină cei care au sentimentul acut al prezentului și al responsabilității în fața viitorului pentru destinul acestei părți de neam, tineri chemați să realizeze cu ambiție și siguranță inexorabilul proces de emancipare națională declanșat la începutul anilor '90 ai secolului trecut, în care limba maternă – româna – a fost stindardul ce ne-a unit. Limba română trebuie să ne consolideze acțiunile și mai mult acum, când traversăm vremuri complicate din mai multe puncte de vedere, deoarece pentru un popor limba rămâne a fi pururi condiția libertății sale istorice. Numai având această libertate vom putea recuceri și recupera dreptul la o existență demnă și prosperă.

După prima redută cucerită cu greu toamna trecută, vor veni, cu certitudine, și alte victorii. Să fim atenți la chemarea oamenilor și a timpurilor noi și să le urmăm îndemnul.

Alexandru BANTOȘ

Statutul limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova

Textul briefingului susținut de Domnica MANOLE, Președintele Curții Constituționale, pe 21 ianuarie 2021

**Stimați cetățeni,
Stimați reprezentanți ai media,**

Astăzi, Curtea Constituțională și-a exercitat controlul asupra Legii cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova. Curtea a fost sesizată de câțiva deputați din Parlamentul Republicii Moldova.

Trebuie menționat că, în Republica Moldova, conținutul unei asemenea legi a constituit și constituie o chestiune complexă și sensibilă, care a fost transformată periodic în subiect politic.

Totuși, Curtea este în afara oricărei dezbateri politico-electorale. Una dintre funcțiile ei principale, stabilite în articolul 134 din Constituție, este garantarea supremației Constituției. Din acest motiv, subliniez că orice hotărâre a Curții Constituționale trebuie analizată în special prin prisma argumentelor pe care le oferă, fără ură și părtinire și fără prejudecăți.

După cum știți, pe 16 decembrie 2020, Parlamentul a adoptat Legea cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova.

Procedând la efectuarea controlului acestei Legi, Curtea s-a raportat, în primul rând, la articolul 13 din Constituție. Potrivit acestui articol, în interpretarea Hotărârii Curții Constituționale nr. 36 din 5 decembrie 2013, limba de stat a Republicii Moldova este limba română. Cel de-al doilea alineat al său prevede că statul recunoaște și protejează dreptul la păstrarea, la dezvoltarea și la funcționarea limbii ruse și a al-

tor limbi vorbite pe teritoriul țării. Menționarea limbii ruse are, în acest text constituțional, un caracter **exemplificativ** și nu îi conferă acestei limbi un statut deosebit de cel al altor limbi minoritare vorbite pe teritoriul țării (ucraineană, găgăuză, bulgară, romani etc.).

Așadar, din articolul 13 din Constituție se poate deduce că acesta recunoaște și protejează două valori: (i) caracterul oficial al limbii române ca limbă de stat și (ii) dreptul la păstrarea, dezvoltarea și funcționarea altor limbi vorbite pe teritoriul țării.

Datele statistice pe care Curtea le-a utilizat în scopul soluționării cauzei din fața sa au fost cele referitoare la structura populației după **limba maternă** și cele referitoare la structura populației după **limba maternă** în profil teritorial, colectate la Recensământul populației și al locuințelor din anul 2014, adică ultimele date statistice disponibile. Curtea a utilizat aceste statistici, nu statisticile referitoare la *limba vorbită de obicei*, pentru că și-a raportat analiza la drepturile persoanelor aparținând minorităților etnice. Curtea a reținut că **obligația impusă statului prin articolul 13 alin. (2) din Constituție de a recunoaște și de a proteja dreptul la păstrarea, la dezvoltarea și la funcționarea altor limbi vorbite pe teritoriul țării are în vedere limbile materne ale cetățenilor ei, nu limbile vorbite de obicei de cetățeni.**

Pornind de la premisa că glotonimul „română” include termenul „moldovenească”, în Republica Moldova limba română este **limba maternă a cel puțin 77,86% din cetățenii Republicii Moldova. Limba rusă este limba maternă a cel puțin 9,39% din cetățenii Republicii Moldova, limba găgăuză este limba maternă a cel puțin 4,08% din cetățeni, limba ucraineană este limba maternă a cel puțin 3,82% din cetățeni, iar limba bulgară este limba maternă a cel puțin 1,48% din cetățeni.**

Curtea a mai observat că **ponderea limbii ucrainene în profil teritorial este mai mare decât ponderea limbii ruse în nouă raioane. În afară de aceste raioane, diferența dintre ponderile limbii ruse și a celei ucrainene nu este mai mare de 2% în 15 raioane din cele 32.**

Curtea a verificat, în baza articolului 13 din Constituție: (a) **dacă există un echilibru între limba română, limba de stat a Republicii Moldova, și limba rusă, limbă a unei minorități etnice;** și (b) care este

poziția legală a altor limbi ale minorităților etnice din Republica Moldova, având în vedere garanțiile constituționale.

Scopul urmărit prin reglementarea articolelor 10 și 13 în Constituție se explică prin **necesitatea de a garanta identitatea și unitatea popoului Republicii Moldova. Limba de stat este considerată, sub acest aspect, ca având o valoare constituțională, de simbol al unității popoului, fiind parte integrantă a identității constituționale a Republicii Moldova.**

Protecția și instituirea unei limbi de stat urmărește să răspundă nevoii identitare a majorității cetățenilor statului și urmărește stabilirea unei limbi care să asigure comunicarea dintre diferitele părți ale populației în toate domeniile vieții și pe întreg teritoriul statului. Posibilitatea cetățenilor de a utiliza limba oficială în întreaga țară poate urmări, deopotrivă, evitarea unei discriminări a acestora în exercitarea drepturilor lor, în regiunile în care persoanele care aparțin minorităților etnice dețin o poziție majoritară. **Protecția și promovarea limbii oficiale a statului mai urmărește realizarea coeziunii sociale și integrarea minorităților etnice** și contribuie la evitarea situațiilor în care persoanele aparținând minorităților etnice sunt limitate în arii geografice precise, unde le este vorbită limba, fapt care îi poate împiedica să circule sau să se stabilească oriunde pe teritoriul statului lor, pentru a se dezvolta pe plan profesional sau personal.

În același timp, Curtea a reținut că **nici limba de stat, nici limbile minorităților nu trebuie prejudiciate prin politici lingvistice neglijente.** Curtea a observat că echilibrul dintre interesele protecției limbii române ca limbă de stat și protecției limbilor minorităților etnice **nu** este asigurat de prevederile Legii contestate.

Astfel, articolul 2 al Legii îi **conferă limbii ruse un statut privilegiat în raport cu alte limbi ale minorităților etnice în Republica Moldova, statut care nu decurge din Constituție.** Așa cum a observat Curtea din datele colectate în contextul Recensământului din 2014, există raioane în care limba ucraineană, de exemplu, are o pondere mai mare decât limba rusă. Din aceleași date se poate observa că în unele raioane limba rusă are o pondere mică, de nici 3%. Cu toate acestea, fiind ridicată la nivel de limbă de comunicare interetnică, limba rusă,

limbă a unei minorități etnice, dobândește alături de limba română un statut cvasioficial.

În termeni formali, unele articole din Legea contestată subliniază rolul dominant al limbii ruse pe întreg teritoriul Republicii Moldova în raport cu limbile altor minorități etnice, fără să distingă între raioanele în care ponderea ei este neînsemnată și raioanele în care ponderea ei este semnificativă, pentru a fi instituite obligații legale atât de stricte.

Curtea a reținut că **articolul 13 din Constituție recunoaște doar o singură limbă de stat și nu conține sintagma „limbă de comunicare interetnică”**. Statutul constituțional al limbii de stat implică funcția limbii de stat **de a fi limba de comunicare între toți cetățenii Republicii Moldova, indiferent de originea lor etnică**. În acest sens, articolul 10 alin. (1) din Constituție prevede că statul are ca fundament **unitatea poporului Republicii Moldova, care este patria comună și indivizibilă a tuturor cetățenilor săi**. În pofida acestui fapt, **Legea contestată îi acordă limbii ruse un statut similar cu cel al limbii române**. Acest statut se observă din articolul 2 alin. (2) din Lege, care menționează că limba rusă este limbă de comunicare interetnică pe teritoriul Republicii Moldova, folosindu-se la același nivel cu limba de stat.

Așadar, tratamentul preferențial al limbii ruse în comparație cu celelalte limbi ale minorităților etnice, prin poziționarea ei la nivelul limbii de stat, contravine articolului 13 din Constituție. Acest tratament nu este conform cu principiile enunțate de Preambulul Constituției și face ca prescripția articolului 10 alin. (2) din Constituție să fie golită de substanță în privința **celorlalte** minorități etnice care vorbesc o altă limbă decât limba rusă.

Curtea a reținut că în vederea asigurării aplicării prevederilor Legii contestate **autoritățile statului trebuiau să aloce mijloace financiare suplimentare**, care, la data adoptării Legii, nu au fost estimate, pentru traducerea actelor oficiale ale organelor puterii de stat și ale administrației publice, pentru traducerea denumirilor instituțiilor publice, pentru pregătirea înscrisurilor de pe plăcile cu denumirea autorităților publice, pentru traducerea denumirii mărfurilor, a instrucțiunilor, precum și a oricărei alte informații vizuale referi-

toare la mărfurile fabricate în Republica Moldova, pentru instruirea funcționarilor în sensul cunoașterii limbii ruse, pentru angajarea și remunerarea traducătorilor ș.a.

În conformitate cu prevederile articolului 131 alineatele (4) și (6) din Constituție, orice propunere legislativă care atrage majorarea cheltuielilor bugetare **poate fi adoptată** numai după ce este acceptată de Guvern și **nicio** cheltuială bugetară **nu poate** fi aprobată fără stabilirea sursei de finanțare.

Pentru că avizul Guvernului lipsește, Curtea a constatat încălcarea articolelor 6 și 131 din Constituție.

În consecință, Curtea a declarat **neconstituțională** Legea cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova.

Vă mulțumesc pentru atenție.

Ioan-Aurel POP

Ziua tristă a culturii naționale

I.-A.P. – președintele Academiei Române, profesor și rector al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Autor și coautor a peste 80 de cărți, tratate și manuale și a peste 700 de studii și articole, mai recente fiind *Istoria României moderne* (2019); *De la romani la români. Pledoarie pentru latinitate* (2019); *Istoria ilustrată a românilor pentru tineri* (2018); *Istoria, adevărul și miturile* (2018). Doctor honoris causa al 10 universități din țară și de peste hotare. Membru al unor academii și societăți savante străine, între care Academia Europeană de Știință și Artă de la Salzburg (Austria), Academia Națională Virgiliană din Mantova (Italia), Ateneo Veneto din Veneția (Italia), Academia Europeană de Științe, Arte și Litere din Paris (Franța) ș.a.

Ziua Culturii Naționale, sărbătorită anual, la propunerea Academiei Române, în 15 ianuarie, li se pare unora (ca și Academia) de prisos, un fel de reminiscență sentimentală a unui trecut fără rost care, pentru anumiți contemporani grăbiți, ar trebui scos din memorie.

Un motiv al unei asemenea atitudini este legarea sărbătorii acesteia de momentul nașterii lui **Eminescu**. Ce să mai caute un scriitor venit pe lume în 1850 în viața noastră? Și, pe deasupra, un scriitor „naționalist”, „autohtonist”, „conservator”, prețuitor al Moldovei, al României și al lui Ștefan cel Mare! Pe vremuri, un student al meu american îmi spunea că pentru el Războiul de Secesiune se petrecuse în Evul Mediu. Cu alte cuvinte, jumătatea secolului al XIX-lea era, în mintea lui, la fel de întunecată, de barbară și de inutilă ca Evul Mediu. M-am mirat teribil atunci, considerând afirmația drept o excepție regretabilă, dar azi nu mă mai mir așa de tare și nu mai pot să spun că o asemenea atitudine este o excepție. De când am văzut romane celebre propuse spre interzicere, pentru că vorbesc despre sclavie sau muzica lui Beethoven condamnată ca fiind prea „albă”, prea „elitistă” și chiar „discriminatorie”, nu mă mai mir de nimic. Mă întristez doar.

Alt „păcat” al zilei de 15 ianuarie – când, totuși, a venit pe lume expresia cea mai profundă și deplină a spiritului românesc – este chiar celebrarea culturii. Pentru unii, cuvântul **cultură** provoacă reacții similare celei exteriorizate cândva de un lider nazist. Ce să mai facem azi cu această noțiune și cu al său conținut cândva sfânt, din moment ce, de o vreme, urcă tot mai mult și mai sus pe scara socială inculții, semidoctii, grobienii, tupeștii, șarlatanii, aroganții, delatorii, noii îmbogățiți, sfidătorii bunului simț? Ce mai obținem azi prin cultură? Cultura a rămas un fel de apanaj al învățaților naivi, al pasionaților de valori consacrate, atât de contestate astăzi. Cine vorbește acum de valorile și de virtuțile tradiționale, care au făcut faima lumii de odinioară și care au adus societatea pe culmi ale civilizației, este repede catalogat drept paseist, retrograd sau naționalist.

În fine, sărbătoarea culturii noastre mai cuprinde în numele ei un cuvânt „odios”, anume adjectivul „**națională**”. Cultura românească este (sau era, până nu demult) națională, deoarece este produsul sevei spirituale a acestui popor român, coagulat la un moment dat într-o formă de unitate superioară numită națiune. Azi, națiunea este aproape prohibită de unii, acuzată de cele mai mari rele din istorie, diabolizată chiar, ca și cum adepții ei – mari spirite ale umanității dintre secolele al XVI-lea și al XX-lea – ar fi plănuț să ducă lumea spre pieire. Așa că aceia care celebrează națiunile ca forțe coagulatoare de valori perene sunt aproape puși la zid, catalogați drept nostalgici ai dominației forțelor anacronice, disprețuiți, excluși din societatea aleasă. Este adevărat că nu toți. Cei care proslăvesc națiunile mari și puternice, dominante ale lumii, sunt cruțați, fiindcă noii ideologi vor „egalitate, dar nu pentru căței”, vorba unui clasic al literaturii române (Grigore Alexandrescu), uitat și el demult.

Eminescu, națiunea și cultura, contestate vehement de aceia care nu înțeleg nimic din devenirea universală, ne-au dat nouă, românilor, rațiunea de a fi în Epoca Modernă și ne-au dat și încrederea de a pregăti viitorul. Goethe, națiunea și cultura națională germană au creat unitatea germană, prelungită până azi, când, după căderea zidului Berlinului – o rușine a globalismului de formă comunistă – Germania s-a reunificat. Unirea Germaniei de la începutul anilor 1990 s-a făcut în numele limbii, al tradițiilor, originii, istoriei, pământului, toate comune și dătătoare de energii naționale. Chopin, națiunea, cultura națională, biseri-

ca catolică le-au dat polonezilor energia de a se coagula într-un șuvoi, de a-și reinventa țara la 1918 (după circa 150 de ani de la frângerea și apoi dispariția Poloniei de pe harta Europei) și de a porni rezistența din anii 1980, în frunte cu sindicatul „Solidaritatea”. George Washington, ceilalți „părinți ai patriei”, Abraham Lincoln, idealurile libertății și al democrației susținute de ei, dar și Mark Twain sau William Faulkner le-au conferit americanilor rațiunea de a fi americani și altminteri decât prin geografie, adică prin spirit. Spiritul acesta constructiv, oriunde și oricând, s-a făurit prin cultură și prin culturi, iar culturile acestea au fost și sunt încă naționale, deopotrivă la Washington, la Beijing, la Londra sau la București.

Prin urmare, Eminescu, națiunea și cultura – ca valori ale identității românilor – ne-au construit destinul nostru de ființă colectivă. Destinul acesta nu a fost mereu ideal, nu a fost tot timpul liniar și glorios, nu a fost un marș continuu ascendent, dar a fost calea noastră de înaintare prin istorie, cale pe care am ținut-o deschisă și funcțională până astăzi. Eminescu a sintetizat toate marile valori ale creației spirituale românești. El s-a identificat și cu dacii, și cu romanii, și cu Decebal, și cu Traian, „de la Nistru pân-la Tisa”. Pentru Eminescu, România întregă exista și trăia intens cu mult înainte de a fi fost oficial pusă pe hartă. În această Românie aveau loc și Alexandru cel Bun, și Vlad Țepeș, și Ștefan cel Mare (mai ales el, părintele Moldovei), și Mihai Viteazul, și Iașii, și Bucureștii, și Oradea Mare, și Mica Romă, ca și Căpriană. Toate se pierdeau pentru el „în acest cuvânt mare, covârșitor și foarte frumos, de Țară Românească” (cum avea să spună mai apoi Nicolae Iorga). Eminescu nu a fost, însă, zeu, ci om, cu toate cele omenești, inclusiv cu defecte și păcate. Deasupra tuturor slăbiciunilor sale s-a situat o imensă energie benefică, sublimată în sufletul acestui popor. Astfel că aceia care-l nimicnicesc pe Eminescu și care ar da un decret ca poetul să fie scos din panoplia valorilor noastre și din postura de poet național, ar putea avea cuvânt să facă asta dacă ei înșiși ar fi produs o creație culturală comparabilă cu a „băietului” cutrierător de păduri nord-moldave. Altminteri, devin cu toții ridicoli, precum „musca la arat”, surprinsă de parabola fabulistului Alecu Donici.

Națiunile au fost peste tot în lume – începând cu Europa – factori coagulatori de popoare. Națiunea nu a fost „inventată” de intelectuali

(cum ne învață unii „analști” contemporani), pentru ca românii să-și manifeste „spiritul lor de turmă”. Alte popoare, cu mult înaintea românilor, s-au ridicat la această formă de unitate superioară, au proslăvit-o, au idealizat-o și au comis războaie (crime) în numele ei. Numai că războaie a purtat omenirea aceasta păcătoasă și în numele iubirii (Războiul Troian), al familiei (Războiul celor Două Roze), al credinței (războaiele religioase din Germania, Franța sau Războiul de Treizeci de Ani), al libertății (războaiele napoleoniene), al democrației, al adevărului, al dreptății etc. Oare se cuvine – conform acestei logici strâmbă – să veștejim dragostea, familia, religia (confesiunea), libertatea, democrația, adevărul, dreptatea? Națiunile, ca realități organice, și nu exclusiv politice (cum le consideră unii „specialiști”), nu s-au născut prin decrete ale regilor, președinților de state sau parlamentelor, chiar dacă elitele au lucrat intens la coagularea lor. În consecință, oricât am urî – unii dintre noi – aceste grupuri umane, ele nu pot fi desființate prin decizii politice. Națiunile sunt deasupra urii, ele se situează în sfera iubirii sincere și dezinteresate. Dacă, însă, această iubire ajunge să fie asociată cu xenofobia (ura față de străini, față de alte națiuni) și șovinismul (ridicarea unor națiuni la rangul de comunități alese, superioare și dominatoare), atunci ea încetează să fie iubire și trebuie eradicată, blamată, condamnată. Iubirea sinceră de națiune, adică de semenii tăi care vorbesc din naștere aceeași limbă, care simt aidoma ție doina și dorul, care tresaltă la numele strămoșilor și al voievozilor „dătători de legi și datini”, care vor să construiască pe mai departe edificiul național, care prețuiesc patria etc., nu are cum să dăuneze cuiva, dimpotrivă. Această iubire nerisipită și neirosită ne ține pe noi pe toți.

Iar cultura în ansamblul ei – aidoma muncii, rațiunii, educației, sentimentelor generoase – ne dă calitatea de oameni. Cultura națională, la rândul ei, ne încununează calitatea de români. Ce poate să fie rău în asta? De ce un englez poate să fie englez, un polonez are dreptul să se proclame polonez, un american poate să dorească public ca America să fie iarăși glorioasă, pe când un român nu poate să exprime aceleași lucruri pentru țara și poporul lui? Vor fi românii inapți de cultură, vor fi fiind un neam „inferior” (cum au decretat demult și cum insinuează încă unii), vor fi fost un popor „fără istorie”, în bătaia vânturilor sortii? Nici poveste! Nu avem nevoie decât de un pic de spirit iscoditor, de anumite instrumente ale cunoașterii și de un simț al dreptății („fără

ură și părtinire”, vorba lui Tacit), ca să ne convingem că românii nu au fost așa. Cultura este tezaurul de viață al unui popor, iar românii, ca toate popoarele, au un asemenea tezaur. Cum să ne rușinăm de el, din moment ce în el este cuprinsă esența noastră națională. De ziua culturii, s-ar cuveni să vorbim și de specificul național românesc în cultură, dar, încă demult, a fost exilată și această noțiune. Ea nu mai este deloc la modă, deși continuă să rămână o realitate. Toți marii creatori, înainte de a fi universalii, au fost naționali. Nu am înțelege mai nimic din Dante dacă nu am cunoaște Italia anilor 1300. Shakespeare ar deveni greu inteligibil fără pătrunderea de către cititor a societății engleze dintre 1300 și 1600. Don Quijote ar fi complet superfluu fără perceperea idealurilor cavalești medievale decăzute, într-o Spanie căutătoare de glorie deșartă. Același lucru se întâmplă și cu Goethe, cu Pușkin, cu Petőfi ori cu Victor Hugo. Universalitatea – valorile general umane – nu se pot exprima decât prin specificul locului, care este în multe cazuri specificul național. Orice scriitor se exprimă într-o limbă (chiar dacă pentru câțiva e vorba despre o limbă de împrumut), emană o educație din anii copilăriei și adolescenței, are prejudecăți chiar și atunci când sfidează prejudecățile, se raportează la anumite idealuri de grup, adesea idealuri ale națiunii sale. Dacă toate aceste realități locale, transpuse în creații spirituale, ajung la sufletele cititorilor dincolo de spații și de timpuri, atunci ele se universalizează, se globalizează. Astfel că a ne imagina cultura lumii fără culturile naționale este o utopie.

De aceea, este bine ca noi locului să ne ținem (vorba lui Eminescu) și să ne păstrăm cumpătul. La această mare sărbătoare se cuvine să prețuim, la modul echilibrat și cuviincios, deopotrivă cultura, națiunea (patria) și pe Eminescu.

În **centrul culturii** noastre scrise se află limba. Să preamărim limba română așa cum au făcut-o Eminescu, dar și cronicarii moldoveni, Kogălniceanu, Hașdeu, părintele Mateevici, Nichita Stănescu și mulți alții și să nu uităm niciodată mottoul pus de Duiliu Zamfirescu la ciclul Comăneștenilor: „Suntem datori să citim în limba noastră. Popoarele mari nici nu cunosc alte limbi”. Limba noastră este viața noastră ca popor.

În privința **națiunii române** și a patriei române, ne putem întoarce cu mare folos la Nicolae Iorga (de la a cărui naștere vor fi peste câteva luni 150 de ani): „În timpurile cele vechi, românii nu făceau nici o de-

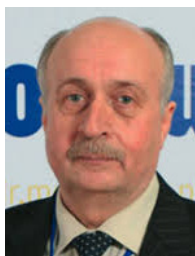
osebire în ceea ce privește ținuturile pe care le locuiau; pentru dâșii, tot pământul locuit de români se chema Țara Românească. Țara Românească erau și Muntenia, și Moldova, și Ardealul, și toate părțile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebitele ținuturi pe care le locuiau și toate se pierdeau pentru dâșii în acest cuvânt mare, covârșitor și foarte frumos, de Țară Românească”. Același mare istoric adaugă lămuritor: „Țara Românească a avut odinioară un sens pe care foarte mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată; ea însemna tot pământul locuit etnograficește de români”. Pentru Iorga, România era și limba română, dar și pământul acesta frământat, format din țări românești unite.

În fine, **Eminescu** se bucură de foarte multe referințe, dar vocea lui Călinescu rămâne de neegalat: „Astfel se stinse în al optulea lustru de viață cel mai mare poet pe care l-a ivit și-l va ivi vreodată, poate, pământul românesc. Ape vor seca în albie și peste locul îngropării sale va răsări pădure sau cetate, și câte o stea va veșteji pe cer în depărtări, până când acest pământ să-și strângă toate sevele și să le ridice în țeava subțire a altui crin de tăria parfumurilor sale”. Deocamdată, cartea românească și lectura în românește, ca și Eminescu, tronează, ne descântă și ne încântă sub orice formă, definindu-ne esența de „trestii gânditoare” (cum scria Blaise Pascal).

Celebrând cultura națională ne întoarcem mereu la Eminescu, la zestre spirituală a națiunii întruchipate de el, la virtuți, la valori și la încredere. Deocamdată, nu putem să facem ceremoniile consacrate, nu ne putem ilumina sufletele față în față, ochi în ochi și suflet la suflet, dar putem să facem încă un lucru extraordinar de simplu: să ne bucurăm de limba noastră, de literatură, de muzică, de artele plastice, de științele fundamentale, de medicină, adică de toată creația spiritului românesc, pusă sub înaltul patronaj al lui Eminescu. Să ne bucurăm – fără ranchiună, fără bravadă și fără resentimente – că suntem pe lumea asta ca români și că participăm la concertul internațional, adică la dialogul dintre națiuni. Datorăm acest dialog identității noastre naționale, pe care au exprimat-o toți marii creatori ai culturii române, în frunte cu „cel mai mare poet pe care l-a ivit și-l va ivi vreodată, poate, pământul românesc”.

Valeriu SAHARNEANU

Nu trageți în „Mesager”-ul care vă aduce vestea libertății (IV)

V.S. – jurnalist, organizator de presă, editorialist, publicist, politolog, politician. Autor de emisiuni radio și tv de mare rezonanță, semnează editoriale pe teme actuale și articole privind problematica mass-media și a jurnalismului. Deputat în Parlament (2011-2014). Președinte al Uniunii Jurnaliștilor din Republica Moldova (1994-2011). Fondează postul de radio „Vocea Basarabiei” (2000), săptămânalul „Gazeta Românească” (2001), posturile de televiziune „Euro-TV” (2002) și „TV Euronova” (2004).

*Cel mai mare păcat al oamenilor e frica,
spaima de-a privi în față și-a recunoaște adevărul.
El e crud, acest adevăr, dar numai el folosește.*

Mihai EMINESCU

Cu un an în urmă, când am început să scriu pentru revista „Limba Română” această serie de materiale dedicate aniversării a 30-a a emisiunii de știri televizate „Mesager”, gândul mi-era să organizez în vara aceluiași an, 2020, și o dezbatere națională pe tema stării fenomenului știrilor date la televiziunea publică în trecut, la acest moment și în evoluție istorică, dar și o întâlnire de suflet și de bilanț profesional a co-fondatorilor emisiunii în persoana tuturor colegilor Redacției Actualități TV a anilor 1990-1994.

Pandemia Covid a intervenit brutal în planurile mele și ceea ce am reușit să fac la acest subiect a fost să-l comunic publicului, foarte sumar, prin intermediul revistei. Și lucrul acesta se datorează în primul rând insistenței paterne a colegului și prietenului Alexandru

Partea a III-a, vezi Limba Română (Chișinău), nr. 6, anul XXX, 2020, p. 52-66.

*Anul 2000. Clubul Național de Presă.
 Ședință dedicată aniversării a X-a de la fondarea „Mesager”-ului.
 De la stânga: P. Bogatu, V. Saharneanu, C. Pîrțac, E. Josanu*

Bantoș, îngrijitorul-fondator și redactorul-șef al revistei. Îi sunt recunoscător pentru insistența tenace, pentru că, în fond, evenimentul cu asta a rămas – cu evocarea lui în paginile revistei „Limba Română” și atât. Mai mult nu s-a putut, dar nici nu se putea, probabil, în situația în care actualul „Mesager” și întreaga instituție a audiovizualului public era în iulie 2020 încă sub talpa celui mai nerod președinte din câte i-a avut Republica Moldova.

Cât privește dezbateră națională, ea a fost de actualitate anul trecut și vă rămâne la aceeași cotă înaltă a interesului public și anul acesta, dacă reușim să depășim Covidul, și anul viitor, și ani mulți înainte. O conferință profesional-academică va putea fi organizată și într-un viitor mai îndepărtat. Dar, iată, o întâlnire de suflet și de bilanț profesional cu toți colegii de redacție ai acelor ani devine deja imposibilă. Pentru că rândurile noastre s-au rărit dramatic în ultima vreme: la sfârșit de ianuarie 2021 a plecat subit la cele veșnice, secerat de noul virus, Efim Josanu, jurnalist cu mare dăruire, comentator al evenimentelor sportive, scriitor și primul redactor-șef al „Mesager”-ului. Două săptămâni mai devreme ne părăsise omorât de molimă, lăsându-ne îndurerăți, minunatul coleg și irepetabilul prezentator Alexei Revenco. Anul trecut, în martie 2020, ne luasem rămas-bun cu mare mâhnire de la excepționalul jurnalist și

redactor Petru Bogatu, prim-redactor-șef adjunct al „Mesager”-ului. În decembrie 2018, a cedat inima lui Alexei Barat, Maestru în artă, operator, regizor și documentarist. Câteva luni mai devreme s-a oprit în plin zbor și inima colegului Boris Iarușevschi. De ceva vreme nu mai sunt printre noi jurnalista Larisa Narojnâi, redactor-responsabil de ediția rusă a „Mesager”-ului și mult regretatul coleg și prieten Veaceslav Scobioală, prim-redactor-șef adjunct al „Mesager”-ului.

În această perioadă de 30 de ani, reuniuni cu dezbateri publice și comemorări colegiale s-a izbutit să se facă doar de două ori. În iulie, anul 2000, la un deceniu de la fondare, „Mesager”-ului i-a fost dedicată o ședință specială a Clubului Național de Presă. Acum putem spune că a fost o ședință istorică, pentru că alta în aceeași componență nu se va mai putea convoca niciodată, dată fiind dispariția prematură a colegilor mei. Atunci, în iulie 2000, în fața colegilor-jurnaliști de la mai multe publicații centrale și teritoriale, invitați de Uniunea Jurnaliștilor la o ședință specială a Clubului Național de Presă, au apărut Constantin Pârțac, directorul general al Televiziunii moldovenești între anii 1990-2004; Efim Josanu, redactor-șef al „Mesager”-ului în perioada februarie 1990-ianuarie 1991; Petru Bogatu, prim-redactor-șef adjunct în perioada mai 1991-1994; Veaceslav Scobioală, prim-redactor-șef adjunct în perioada februarie 1990-mai 1994; subsemnatul, Valeriu Saharneau, prim-redactor-șef adjunct al „Mesager”-ului în perioada februarie 1990-mai 1991 și redactor-șef al „Mesager”-ului în perioada mai 1991-mai 1994. A doua întâlnire, una colegială, a avut loc în 2010, la cea de-a 20-a aniversare a emisiunii.

Dacă ați reținut: ambele evenimente au avut loc în afara instituției materne care este Compania de Stat Teleradio Moldova, fără interesul și contribuția ei și fără participarea reprezentanților ei de referință. Este de remarcat și faptul că în acești treizeci de ani lăsați în urmă, Compania a celebrat pe picior larg câteva grandioase prin fastul lor aniversări personale, dar niciodată la ele nu au fost invitați jurnaliștii-protagoniști ai „Mesager”-ului anilor 1990-1994. Nici vorbă de pomenirea vreunor merite ale acestora. De parcă s-ar fi vrut cu tot dinadinsul să fie dată uitării anume această perioadă din istoria instituției, să se arate că, poate, din punctul de vedere al mereu altei conduceri a instituției, acea echipă a clacat profesional, că produsul ei – știrile și emisiunile ana-

litice – a fost răsuflat, plictisitor, nu a avut priză la public, că, la urma urmei, redacția „Mesager-90” a pătat bunul nume al Radioteleviziunii Naționale de atunci.

Ba bine că nu este așa. Din contră: și emisiunile parcă au fost la înălțime – actuale, dinamice, curajoase, cuprinzătoare –, și popularitatea a fost parcă la cea mai înaltă cotă, echipa aducând și spor la bunul nume al instituției. Este de luat în seamă că acest colectiv a lucrat într-o perioadă istorică deosebit de complicată, marcată de răsturnări dramatice de sisteme social-politice, de prăbușire periculoasă de imperiu și a trecut prin convulsiile acestuia; a activat în vremi de transformări sociale și politice dintre cele mai neașteptate, de profundă criză economică urmată de o super-inflație pauperizantă, însoțită, la rândul ei, de mari hoții și acte de corupție. Echipa a trecut zi de zi printr-un îndelung război, cu moarte și suferință, riscând viața celor trimiși cu misiuni redacționale în prima linie. În fine, nota muncii acelei echipe a pus-o publicul telespectator, cel care trebuie considerat cel mai echidistant și mai notoriu arbitru.

Dar apare, totuși, întrebarea: ce-o fi însemnând această atitudine de nerecunoaștere, poate chiar de respingere, a echipei „Mesager-90”, demonstrată în toți acești ani de mereu înnoitele conduceri ale instituției? Poate că răspunsul ar putea să ni-l dea cazul istoric concret al sfârșitului, deloc elegant, ca să nu spun de-a dreptul brutal, cuprinzând și elemente curat banditești, al acestui promițător proiect jurnalistic. Este evident că actul de sugrumare fizică a proiectului, un fel de puci anti-jurnalistic al puterii politice de atunci, a fost, de fapt, o operațiune complexă, minuțios coordonată la cel mai înalt nivel politic. El începe cu atacul terorist asupra redactorului-șef, pus la cale în noaptea de 23 spre 24 februarie 1994, în legătură cu alegerile parlamentare din 27 februarie 1994. Acestea au fost organizate și câștigate detașat (cum altfel?) de Partidul Democrat Agrar, iar atacul cu ghilotina s-a produs prin Decretul nr. 63 al președintelui Republicii Moldova din 11 martie 1994, care a țintit lichidarea Radioteleviziunii Naționale, disponibilizarea tuturor angajaților și crearea, în urma unor trieri punctuale de personal, a Companiei de Stat Teleradio Moldova.

Tot scenariul acestei piese sinistre în trei acte a fost pus în scenă cu unicul scop: să decapiteze, să desființeze și să pulverizeze în cele patru vânturi redacția „Mesager”-ului. Țin să subliniez că ideea redacției și a

directorului general al Televiziunii Naționale, Constantin Pârțac, era să afirme în politica editorială a instituției niște principii ale televiziunii publice pe partea pregătirii și difuzării știrilor. Or, tocmai lucrul acesta nu se dorea la nivel politic înalt. În anul de grație 1994, televiziunea publică, acest deziderat al democrației, prezent parcă printre rânduri și în Declarația de Independență, se vedea bine că nu mai corespundea noii viziuni agrariene, împărtășite și de președintele Mircea Snegur, asupra formelor de organizare și de funcționare a statului.

Atacând redacția, forțând sistematic caracterul liber și corect al alegerilor parlamentare, sechestrându-l politic pe președintele republicii și făcându-l complice la ticăloasa conspirație, grupul coordonator al complotiștilor Lucinschi-Sangheli-Diacov-Andronic urmărea lichidarea ultimei redute a ceea ce am numit mai sus *Republica de la 27 august 1991* ori *Republica Declarației de Independență*.

Biata Republică de la 27 august...! A avut durata de viață a unei efemere libelule: a trăit și ea o singură zi. De cum s-a născut în dimineața însorită a acelei minunate zile de august din speranța milioanei de moldoveni la împlinirea visului de unitate națională și la o viață liberă, mai bună, a roit apoi în adunări și hore euforice în Marea Piață, stârnind talazuri jubilatatoare în mijloc de zi, tot așa, a prins a-și strânge aripile și a-și pierde vigoarea la venirea apusului, *idem* cu plecarea pe la casele lor a oamenilor.

În chiar prima noapte de după ziua serbării, servanții cu stagiul în științe comuniste de arta manipulării s-au și pus deja pe lucru, imitând înfrumusețarea jinduței Republicii, dar, de fapt, mutilând-o. Chiar în ziua a doua de după cea a nașterii și jubilării, acești servanți – ofertanții politici ai momentului – le-au propus moldovenilor chipul transformat peste noapte și ascuns sub mantia Declarației de Independență a unei republicii-mutant, controlată de ei, a cărei slăbiciune ereditară era tocmai alergia acută la substanța de fond a Declarației. Pentru a înțelege evoluția de mai departe a lucrurilor, dar și unele secvențe mai puțin clare ale trecutului, această substanță trebuie numită în formula ei exactă. Numele ei este *adevărul istoric în stare pură despre românitatea Republicii de la 27 august 1991*, românitare impregnată pentru totdeauna în actul ei de naștere. Este o întregă istorie a modului în care, sub imperiul acestui frison alergic al protagoniștilor republicii-

mutant, a fost organizată pângărirea sistematică, apoi distrugerea fizică, prin ardere, a Declarației de Independență, cu circa douăzeci de ani mai târziu. Faptul că niciunul dintre regimurile comunistoide ale republicii-mutant nu a îndrăznit deschis anularea ori revizuirea de fond a Declarației nu înseamnă că ele nu și-au dorit asta. Incinerarea cu tot cu Parlament a originalului Declarației și lipsa unei anchete de cercetare penală în acest caz, ieșit din comun, este o mărturie în sine a acestui fapt. Anularea, revizuirea în esență ori rescrierea, în cu totul alt sistem de coordonate, a Declarației, era o chestiune de timp, iar regimul Dodon a și făcut prima probă în anul 2020. În drum spre acest obiectiv monstruos, republica-mutant a trebuit mai întâi să lichideze emanațiile-simbol și emanațiile-instituții care generau emoții și îndemnau la acțiuni în spiritul Declarației de Independență, aminteau periculos, pentru mutanți, de existența adevăratei Republici, cea de la 27 august 1991 și de valorile acesteia.

Așa a căzut în mâinile republicii-mutant și a fost dizolvat anticipat primul parlament ales democratic, cel care a legiferat Independența, cunoscut azi cu denumirea uzuală „Parlamentul-90”. Apoi a fost anulat imnul *Deșteaptă-te, române!*, care supăra teribil urechile servanților comunistoizi. A urmat îngrădirea vehementă a pătrunderii glotonimului „limba română” în Constituția din 1995. Suprimarea redacției „Mesager”-ului în februarie 1994 a făcut parte din acest plan. Așa cum protagoniștii republicii-mutant nu puteau să accepte românitatea Declarației de Independență, ca fundament ideologic și hartă de parcurs ale Republicii de la 27 august 1991, la fel nu au putut ei să accepte nici proiectul de afirmare a televiziunii publice, luat în serios de către echipa „Mesager-90” și de către directorul general al televiziunii, C. Pârțac. Unul dintre principiile de bază ale televiziunii publice, înțelese de noi, era detașarea, mai direct spus, renunțarea categorică la practica comunist-sovietică a televiziunii ca instrument de influențare și manipulare a maselor. Practica sovietică funcționa doar în condițiile unui stat capturat, când o clică, de regulă rău-intenționată, se organizează politic, pune mâna pe frâiele statului și face din el ce vrea: îl duce în direcția care convine clicii, fie ideologic, fie pecuniar, instituie norme și reguli care, la fel, convin doar clicii. Normele și regulile sunt îndreptate prevăzător împotriva celor care cârtesc ori contestă o atare stare de lucruri. Această schemă a funcționat în Uniunea Sovietică și a tocat în mecanismele ei

milioane și milioane de vieți. Renunțarea la această practică era pentru noi o chestiune de principiu. Instituția televiziunii și camerele ei de luat vederi trebuiau puse în serviciul angajatorului, care este poporul, și îndreptate în direcția celor care s-au angajat cu lucrul la el ca să gestioneze, cinstit, corect și cu cap, statul – această mega-gospodărie a poporului.

Indiscutabil, „Mesager”-ul anilor 1990-1994, cu „toanele” lui de redacție pusă în serviciul poporului, cu obiectivul asumat profesional de a critica prompt greșelile, dar mai ales, faptele ilegale ale funcționarilor statului, indiferent de lățimea, grosimea și înălțimea lor ierarhică, nu putea să încapă în schemele statului-mutant. Din aceste cauze, „Mesager-90” a și fost mai întâi decapitat banditește, apoi lichidat cu ferocitate. Iar faptul că „Mesager-90” a fost și a rămas lipsă în rapoartele de etapă și în toată istoria instituției-mamă din ultimii 25 de ani este dovada că pe toată această întindere temporală, statul inițiat la 27 august 1991 nu și-a mai revenit, că valorile lui sunt în continuare neglijate ori negate, că instituția publică a fost și este și ea un organism-mutant, modificat după chipul și moravurile republicii-mutant pe care o servește. În următoarele rânduri vom încerca să redăm câteva detalii relevante ale relației „Mesager-90” cu puterea politică a vremii.

... Era, probabil, în toamna anului 1996, când în biroul meu din Casa Presei a intrat un curier guvernamental. Eram curios să văd ce mi-a adus misteriosul curier. Fără să mai aștept ca el să părăsească biroul, am și deschis cutiuța. Acolo era o medalie. Avea o panglică dreptunghiulară tapițată cu o pânză în culorile Tricolorului de care avea prins corpul rotund al decorației. Aversul avea imaginea scoasă în relief a stemei de stat a Republicii Moldova sub care am citit inscripția „Om emerit”. Am înmărmurit. Să fie oare acea decorație anunțată de Președinție imediat după puciul de la Moscova din august 1991 și evenimentele care au fost declanșate de acesta, inclusiv ieșirea din componența Uniunii Sovietice și proclamarea Republicii Moldova independente? Din câte s-au întâmplat între redacția „Mesager”-ului și Președinte în perioada dintre puciul din august 1991, început cu pericol de teroare, dar terminat festiv, și până în noaptea atentatului din 23 februarie 1994 și a decretului prezidențial din 11 martie 1994 de lichidare a „Mesager-90” prin reorganizarea Radioteleviziunii, eram convins că toate decretale referitoare la decorații și brevete de titluri în privința noastră au fost anulate.

Relația noastră cu președintele și Președinția a mers pe o traiectorie similară cu cea a atitudinii clasei politice de la putere față de valorile Republicii de la 27 august 1991, adică din rău în mai rău. Noi, „Mesager”-ul, angajându-ne de partea acelei Republici prin a-i apăra valorile și promova dezideratele, am prins a intra în coliziune din ce în ce mai dură cu politicul care în zilele și lunile imediate de după proclamarea Independenței au început să calce alături de acele valori, urmărind chiar anihilarea dezideratelor Declarației. Primul dezacord serios a apărut în timpul campaniei electorale prezidențiale din 8 decembrie 1991. Candidatul Snegur nu a pregetat să folosească în cadrul ei retorica sovietică antiromânească, deși nu avea nevoie de ea, concurenții creându-i condiții excelente ca să câștige detașat aceste alegeri, cum s-a și întâmplat. A doua coliziune s-a produs la 21 decembrie 1991, când proaspătul președinte „ales de tot poporul” a plecat la Alma-Ata și, fără să consulte Parlamentul, a semnat actul de aderare a Republicii Moldova la Comunitatea Statelor Independente (CSI), o structură creată de Rusia pentru a controla fostele republici sovietice, căzute din prinsoarea URSS când acesta a crăpat în convulsiile puciului. Speculațiile că aderarea la CSI va determina Rusia să înceteze șantajul cu închiderea pieței de desfacere pentru mărfurile moldovenești și că va slăbi provocările directe prin sprijinirea și incitarea la conflicte militare a separatismului transnistrean nu s-au adevărit. Aderarea a fost semnată în condiții umilitoare, când Republica Moldova era încă în doliul celor patru tineri polițiști uciși la Dubăsari, problemele cu pătrunderea mărfurilor moldovenești pe piața rusă au crescut exponențial în lunile următoare semnării, iar la 2 martie 1992, partenerul principal din cadrul CSI, Federația Rusă, pornește chiar un război de agresiune deschisă împotriva Republicii Moldova. Era exact ziua în care la sediul de la New York al Organizației Națiunilor Unite se arbora drapelul de stat al Republicii Moldova, eveniment simbolizând noua calitate a ei de stat-membru. Sfârșitul războiului a fost un alt dezastru național și o palmă dată luptătorilor moldoveni. În criză de soluții, Mircea Snegur s-a lăsat „salvat” de un oarecare Birștein, un trimis al lui Ruțkoi, vice-președinte al FR și, strâns la perete să accepte toate condițiile de încetare a „conflictului”, dictate de același Ruțkoi. Consecințele le avem și astăzi: „conflictul înghețat” la 21 iulie 1992 a devenit un război setat pe nesfârșit. Suferințele la fel. Că președintele a scăpat la momentul respectivei disperări de o bătaie de

cap nu înseamnă că a scăpat de nevoi un popor și o țară. Deși în unele contexte președintele vorbea că noi, basarabeni, trebuie „să ne ținem de neamuri” cu românii, în mandatul său prezidențial a cotizat la antiromânismul agrarian, care s-a servit de el și a creat premisele înlocuirii lui cu Lucinschi, apoi cu Voronin, iar și mai apoi, cu Dodon. Acceptarea prizonieratului agrarian și postarea în opoziție față de forțele care au luptat pentru crearea condițiilor dispariției URSS și apariției Republicii Moldova independente, organizarea în colaborare cu agrarieni corupți a unui referendum antiunionist și a unor întruniri republicane cu vădită tentă antiromânească au schimbat esențialmente traiectoria de dezvoltare a Republicii Moldova. Știrile date în „Mesager”-ul de atunci referitoare la aceste fenomene au respectat echidistanța expunerii și punctul de vedere al surselor, dar în comentariile redacției apariția clivajelor suspomenite au fost tratate în corespundere cu dezideratele actului fondator al republicii. Un punct de vedere mai elaborat al redacției asupra evenimentelor contradictorii de atunci și a rolului președintelui Snegur în acel context a fost înglobat în filmul documentar *Per aspera...*, autori – V. Saharneau, P. Bogatu și B. Iarușevschi; regizor și operator – A. Barat. La Televiziunea Națională, filmul a fost pus pe post de Ziua Republicii – 27 august 1993 – și a fost precedat de „Mesager”-ul, care în deschidere a avut un reportaj de la depunerea de flori la Monumentul lui Ștefan cel Mare. Reportajul a redat cu exactitate atmosfera în care a decurs ceremonia: o Piață a Marii Adunări Naționale nu doar pustie, ci și îngrădită de trei rânduri de polițiști, carabinieri și colaboratori ai serviciului de securitate; o grămăjoară de funcționari, în frunte cu „conducerea de vârf”, curgând resemnate către picioarele statuii; o grămadă de lume înghesuită dincolo de veceul Parcului Catedralei, trimițând în direcția grămăjoarei slogane de blam. Câteva secvențe de arhivă despre marea serbare populară ce a avut loc în aceeași Piață doar cu doi ani în urmă, adăugate în finalul reportajului, au demonstrat abaterea flagrantă a republicii-mutant de la traiectoria dată de popor Republicii de la 27 august 1991. Reportajul, dar mai ales filmul *Per aspera...*, a stârnit o reacție atât de mare în turnul din vale, încât doi dintre cei mai înfocați consilieri prezidențiali, Gheorghe Mazilu și Viorel Cibotaru, s-au prezentat în aceeași seară la televiziune și i-au cerut directorului Pârțac timp de emisie pentru o replică imediată. Conciliant, directorul s-a conformat insistențelor și, probabil, pentru a evita excese de emoții din partea

trimișilor, s-a propus drept moderator. Consilierii au vorbit pătimaș, au prezentat argumentele pe care le credeau convingătoare în combaterea realității redată în „Mesager” și a opiniilor din documentarul *Per aspera...* Părerea care s-a creat, urmărindu-le predicățiile la televizor, a fost că ei nu au combătut, ci au confirmat mesajele emisiunii și ale filmului. Cu toată străduința directorului-moderator Pârțac de a menține emisiunea în parametrii de conduită corectă, unul dintre consilieri a reușit totuși să articuleze amenințări nepermise la adresa mea, speriindu-mi părinții și copiii. Mazilu a revărsat de pe ecrane un torent de cuvinte furioase, încheiate cu sentențioasa divagație: „Dacă lui Saharneanu nu-i place Republica Moldova, atunci să se care dincolo de Prut”. Și asta o spunea un fost profesor universitar care ar fi trebuit să cunoască vestita frază a lui Mihai Eminescu despre greșelile politicianului – tema de fond atacată de film: „Greșelile politicianului sunt crime, căci în urma lor suferă milioane de oameni nevinovați, se împiedică dezvoltarea unei țări întregi și se împiedică, pentru zeci de ani înainte, viitorul ei”.

Nici în emisiune și nici în film, autorii nu l-au învinuit pe președintele Snegur de crimă; au vorbit critic despre greșeli. Dar unii oameni de care s-a înconjurat președintele și de la care aștepta sfaturi nu-i dădeau nicio șansă să le accepte, să le înțeleagă și să le îndrepte. Iar Gheorghe Mazilu avea dreptate în ceea ce privește Republica Moldova: cum nu mi-a plăcut ea în 1993, cotoșită de agrarieni, tot atât îmi displace în 2021, mutilată de socialiștii trădători ai lui Dodon și de degenerații lui Plahotniuc și Șor. Pentru că ei, corupții, trădătorii și degenerații ajunși la putere, sunt consecința directă a acelor greșeli.

... Iată de ce, revenind la momentul primirii tardive a medaliei din mâna curierului, am fost surprins că decernarea ei cu tot cu titlul onorific nu a fost anulată. Am acceptat-o ca pe o invitație la iertare, deși a venit cu o întârziere de peste cinci ani, deși a fost trimisă prin curier în situația în care atât emitentul decorației, cât și cel decorat erau în viață, se aflau în aceeași localitate și își aveau sediile în perimetrul aceluiași cartier, deși trecusem printr-un atentat pus la cale de politicienii care îl menajau la vremea respectivă pe semnatarul decretului de decorare, dar și pe cel de lichidare a „Mesager-90”. Vorba vine: toate se iartă, nimic nu se dă uitării.

Cristinel MUNTEANU

Influența lui John Dewey asupra lui Eugeniu Coșeriu. Problema clasificării științelor

Cr.M. – prof. univ. dr. habil. (doctor în filologie și în filosofie); predă la Universitatea „Danubius” din Galați discipline din sfera științelor limbajului și din domeniul filosofiei. A publicat ca autor: *Sinonimia frazeologică în limba română* (2007), *Lingvistica integrală coșeriană* (2012), *Frazeologie românească* (2013); *Tradition and Innovation in Language and Linguistics* (2017); *Problema sensului la John Dewey* (2019), iar ca editor: Tobias Peucer, *Despre relatările jurnalistice* (2008), B.P. Hasdeu, *Studii de știința limbii* (2013), E. Coșeriu, H. Geckeler, *Orientări în semantica structurală* (2016; trad. de Cr.M.) etc. Este, de asemenea, autorul a peste 150 de articole și comunicări. Domenii de interes: filosofia limbajului, teoria limbii, semantică, frazeologie, hermeneutică, lingvistica textului.

1. Despre unele aspecte ale influenței filosofiei lui John Dewey asupra teoriei lingvistice coșeriene¹ am scris în mai multe rânduri. Gânditorul american era foarte apreciat de către Eugeniu Coșeriu, care recomanda spre lectură, ori de câte ori avea ocazia, tratatul de logică la care Dewey lucrase peste patru decenii, *Logic. The Theory of Inquiry*, apărut în anul 1938. Coșeriu obișnuia să îl menționeze pe Dewey, bunăoară, când amintea problema *alterității* și, totodată, când discuta despre *obiectivitatea semnificației lingvistice* obținută prin *intersubiectivitate* (vezi Munteanu, 2014 și 2015b). De asemenea, depășind viziunea lui Benedetto Croce privitoare la relația dintre *intuiție* și *expresie*, Coșeriu reda și ideile lui Dewey despre această chestiune, făcând o translație dinspre (α) concepția deweyană referitoare la raportul dintre *intuiție* și *expresie* înspre (β) raportul dialectic (în viziunea coșeriană) dintre *teorie* și *studiul empiric al faptelor lingvistice* (vezi Munteanu, 2015a și 2017).

1.1. Influențele sunt fie directe sau formatoare, fie indirecte sau „confirmatoare”. Cele formatoare sunt indicate de Coșeriu însuși. Cele confirmatoare nu sunt indicate întotdeauna,

tocmai fiindcă uneori ele pot acționa ca o sugestie ori, pur și simplu, ca un fundal de susținere epistemologică. De pildă, în perioada elaborării studiului *Determinación y entorno* (încheiat în 1956, dar publicat în 1957), Coșeriu citise și asimilase temeinic *Logica* lui Dewey (în versiunea ei spaniolă din 1950, *Lógica. Teoría de la investigación*), după cum ne-o dovedesc și trimerile la tratatul deweyan făcute în lucrările din acea perioadă, cum ar fi *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* și *El plural en los nombres propios* (ambele apărute în 1954), precum și *Logicismo y antilogicismo en la gramática* (datând din 1956).

1.2. Deși Dewey nu este menționat în *Determinación y entorno* (*Determinare și cadru*), putem ghici aici o anumită înrăurire a filosofului american (cf. Munteanu, 2019, p. 160-161). În *Logic* (1938), preocuparea principală a lui Dewey este aceea de a arăta cum pot fi utilizate cunoștințele acumulate (acele *meanings* ['sensuri'] stocate în mintea noastră ca potențialități) în procesul de rezolvare a situațiilor problematice cu care ne confruntăm în viața de zi cu zi; altfel spus, cum direcționăm cunoștințele noastre virtuale înspre situațiile concrete dificile, căci (pentru Dewey) *să investighezi înseamnă să transformi, în mod controlat, o situație indeterminată într-o situație complet determinată*. Se explică astfel și importanța deosebită pe care Dewey o acordă situației în general, contextului, universului de discurs etc.

1.2.1. Pe această linie, se poate aprecia că un *analogon* (dinspre domeniul logicii) pentru domeniul limbajului (prin trecerea de la limbă la vorbire) a întreprins Eugeniu Coșeriu cu privire la determinarea nominală. Reproduc aici un fragment edificator din studiul *Determinación y entorno*: „Corespund domeniului «determinării» toate acele operații care, în limbajul ca activitate, se execută *pentru a spune ceva despre ceva prin intermediul semnelor limbii*, adică pentru a «actualiza» și a îndrepta înspre realitatea concretă un semn «virtual» (aparținând «limbii») sau pentru a delimita, preciza și orienta referința unui semn (virtual sau actual).” (Coșeriu, 2004, p. 296-297)².

1.2.2. Este evident că avem și o diferență de nivel aici: Dewey are în vedere sensurile fixate ca propoziții logice (în știință, îndeosebi), în timp ce Coșeriu se ocupă de semnificațiile lingvistice (din limbă). Totodată, este interesant că în același studiu (*Determinare și cadru*) Coșeriu prezintă și cea mai complexă clasificare a tipurilor de „cadre”:

situație, context, univers de discurs etc. În orice caz, chiar dacă *Logica* lui Dewey va fi acționat doar ca o sugestie asupra lui Coșeriu, o atare sugestie merită subliniată.

2. Autoritatea lui Dewey este invocată și atunci când Eugeniu Coșeriu își expune concepția despre clasificarea științelor. Aceasta este, de altminteri, chestiunea asupra căreia vom insista în cele ce urmează.

2.1. De pildă, căutând să arate care este obiectul *filosofiei limbajului*, savantul român oferă (într-o prelegere ieșeană de la începutul anilor '90) aceste explicații: „Ce înțelegem prin *filosofia limbajului* sau prin *filosofie* în general? Eu împart științele după întrebările pe care acestea le pun cu privire la esența, cu privire la acel *quid* al lucrurilor și al ființelor. Ne putem, de exemplu, pune întrebarea cu privire la esența individului, la ce este deci un individ, iar răspunsul la această întrebare, justificat și complet, ni-l dă întotdeauna *istoria*. Și, din nou, ne putem pune întrebarea cu privire la esența unei clase, adică la esența lucrurilor care corespund unei noțiuni, iar răspunsurile ni le dau *științele generalului*, ale generalității. (...)”³ Există însă și o știință la alt nivel, o știință care își pune întrebări cu privire la *esența esenței*, la *quid-ul quid-ului*. Aceasta este *filosofia*. Deci, după ce s-a stabilit o știință a generalului, esența, modul general de a fi al unui tip de obiecte (modul general de a fi al limbilor), se întrebă și care este principiul, esența, justificarea acestui mod de a fi particular.” (Coșeriu, 1994, p. 7-8).

Pentru ca această clasificare să fie înțeleasă mai bine, Coșeriu recurge la un singur exemplu (atribuit lui Dewey), pe care îl trece prin cele trei tipuri de problematizare (sau de interogație): „John Dewey (filosof american), care ar trebui să fie prețuit mai mult, dă un exemplu cu privire la aceste întrebări, aplicate la un singur obiect, dar de fiecare dată la un alt nivel. El zice: cu privire la o navă ne putem întreba: «Ce navă este aceasta?» Ca să răspundem, trebuie mai întâi să facem istoria acestui obiect (numele, la ce folosește, cum se construiește etc.). Dacă vrem să răspundem complet, vom face întreaga istorie, întreaga descriere a navei respective. Putem însă întreba și altfel: «Ce este nava?» Atunci spunem că facem știința care ar fi «navologia», «vaporologia». Răspunsul complet la această întrebare ne dă modul general de a fi al navelor, ne

dă ceea ce numim «navitatea» (starea de navă). Putem întreba apoi, la un al treilea nivel: «Ce este navitatea?» Ce este acest mod de a fi, cum poate fi el definit în sensul originar al cuvântului, de «delimitare», căci *a defini* înseamnă a pune un hotar, un *finis*, un ὁρισμός (*horismós*). În acest sens, filosofia întreabă cu privire la esența esenței, cu privire la tot ceea ce explică și poate constitui justificarea acestei esențe, conducându-ne la primele principii ale fiecărui mod de a fi. Atunci când studiem navele și ajungem la «navitate», ne găsim în cadrul aceleiași clase. Nu trecem mai departe. De aceea, când ne întrebăm ce este navitatea, avem în vedere alte tipuri de obiecte. Navitatea ține de esența instrumentalității, a mașinii create de om. Deci, în același sens, filosofia pune întrebări și cu privire la un obiect în particular, referitor la esența esenței. Ce reprezintă justificarea acestei esențe? Ajungem astfel la primele principii ale fiecărui mod de a fi.” (Coșeriu, 1994, p. 8-9).

2.2. În aceeași perioadă, în interviul acordat (în 1993) lui Nicolae Saramandu (*Lingvistica integrală*), Coșeriu reia exemplul respectiv: „În acest sens, un filosof american foarte important, John Dewey⁴, arăta că ne putem întreba, de exemplu, cu privire la un vapor: *ce vapor este acesta?* Atunci, spun eu, facem istorie. Ca să răspundem la această întrebare în mod exhaustiv trebuie să facem istorie, adică să considerăm vaporul în cauză în toate conexiunile lui individuale. A doua întrebare pe care o putem pune este: *ce este un vapor?* În acest caz facem știință, facem știința vapoarelor, deoarece căutăm să vedem care este modul de a fi al tuturor vapoarelor și de ce un vapor e egal cu un vapor. Facem, atunci, nu istoria acestui vapor, ci facem – să zicem așa – «vaporologie». După ce am scos, prin știință, modul de a fi al vapoarelor și știm care este sau în ce constă «vaporitatea», ne putem întreba, la alt nivel: *ce e «vaporitatea», care este sensul «vaporității»?* Și atunci avem o întrebare filosofică, fiindcă trebuie să considerăm modul de a fi al vaporului («vaporitatea») nu numai din punct de vedere intern, ci în raport cu alte esențe, în mod necesar. Așadar, avem, cu privire la același lucru, întrebări diferite: în *istorie* (ce vapor este acesta?), în *știință*, într-o știință a generalului (ce este un vapor?) și în *filosofie* (ce este «vaporitatea», care este esența «vaporității?»).” (Coșeriu, 1996, p. 125).

2.3. În primul volum (a cărui primă parte⁵ s-a publicat, întâia oară, în 1969) al monumentalei sale istorii dedicate filosofiei limbajului,

Geschichte der Sprachphilosophie, Coșeriu nu face trimiteri explicite la Dewey atunci când propune aceeași clasificare a științelor (vezi Coseriu, 2003, p. 3-7; sau Coșeriu, 2011, p. 29-34). Editorii germani au consemnat, într-o notă de subsol, tratatul lui Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry*, însă trimiterea la partea a IV-a a acestuia, *The Logic of Scientific Method* (Dewey, 1938, p. 371 și urm.), nu ne ajută prea mult în investigația noastră. Cu referire la „știința generalului”, Coșeriu (2011, p. 30) nu mai aduce în discuție exemplul „navologiei”, dar menționează, după întrebarea corespunzătoare („Ce este un câine, ce sunt câinii?”), *chinologia*, adică „știința care se ocupă cu studiul câinilor” (în original: „kynologie, der Wissenschaft von den Hunden” [Coseriu, 2003, p. 4])⁶. Totuși, câteva pagini mai încolo (în afara clasificării propriu-zise), atacând problema esenței «instrumentalității», Coșeriu (2011, p. 34) oferă – cam în treacăt și fără alte detalii – exemplul «faptului-de-a-finavă» (în original: «Schiff-Sein» [Coseriu, 2003, p. 8]).

2.3.1. Poate că și din acest motiv (tocmai pentru a furniza mai multe amănunte pertinente despre concepția magistrului), Donatella Di Cesare, o reputată discipolă coșeriană, a simțit nevoia de a prinde următoarele considerații în studiul ei introductiv (intitulat *Coseriu e la domanda filosofica sul linguaggio*), ce însoțește traducerea italiană pe care a dat-o (în 2010) primului volum din *Geschichte der Sprachphilosophie* (apărut în 2003 sub îngrijirea lui Jörn Albrecht)⁷: „Sulla strada aperta da John Dewey nella sua logica Coseriu sceglie la domanda come criterio per distinguere l'ambito della filosofia da quello della scienza e della storia. Si può introdurre qui l'esempio di cui si serviva di solito Coseriu. Dinanzi ad una «nave» ci si può chiedere: che nave è questa? Ad essere presa in considerazione è la singola nave nella sua unicità. Per rispondere occorrerà risalire all'anno di costruzione, raccogliere testimonianze sui viaggi che ha compiuto e ovviamente descriverla così come si presenta; non sussiste contrasto tra ricostruzione del passato e descrizione del presente. In breve: è questa la *domanda storica*. Ci si può però anche chiedere: che cos'è una nave? La nave armeggiata nel porto è quella di prima. A cambiare è la domanda. La nave singola diviene esponente di una classe, ovvero della specie a cui appartiene. Questa volta non è richiesta una descrizione della nave, ma una enumerazione, possibilmente esauriente, delle caratteristiche dell'essere nave, della «navità». Si tratta della *domanda scientifica*. Stiamo infatti esercitando una scienza: la «navologia». Infine, sempre nel porto, sempre di fronte

alla stessa nave, se ci interroghiamo sul senso dell'essere nave, sul perché del suo esserci, poniamo una *domanda filosofica*. Sia nella domanda storica sia in quella scientifica l'«esserci» della nave è accettato tacitamente. Nella domanda filosofica, invece, l'«esserci» della nave, nonché il suo essere-così, non è accettato ed è anzi messo in discussione.” (Coseriu, 2010, p. 17-18). După cum se observă, aceste rânduri nu mai au nevoie de nicio tălmăcire românească.

2.3.2. În același studiu introductiv, Donatella Di Cesare notează că rândurile de mai sus i-au fost prilejuite de conferința *Che cos'è la filosofia del linguaggio?* pe care Coșeriu a ținut-o la Roma, pe data de 9 aprilie 2002 (Coseriu, 2010, p. 16). Această lecție adresată studenților italieni (dacă nu ultima, atunci, cu siguranță, una dintre ultimele predate de Coșeriu înainte de a muri) a rămas multă vreme nepublicată. Îi datorăm unei foste studente a profesoarei Donatella Di Cesare, Simona Cecilia Crociani Baglioni Farcaș, româncă la origine, transcrierea conferinței respective (înregistrată pe bandă magnetică) și transmiterea textului aferent⁸. Paragraful coșerian care ne interesează sună astfel: „Prima di tutto, cosa intendiamo per *filosofia*? La strada migliore è quella intrapresa da John Dewey: è un tipo di scienza in cui domandarsi quale sia l'oggetto della domanda che si fa e quale sia lo scopo, la finalità – cosa si aspetta come risposta – della domanda che si fa. Possiamo domandare circa un oggetto particolare per sapere l'essere di questo oggetto particolare. Per avere una risposta esauriente, in questo caso, abbiamo a che fare con la *storia*. Se invece domandiamo rispetto a una classe o una specie, per sapere quale sia l'essere di questa specie allora abbiamo a che fare con la *scienza generica* di qualcosa. Se, invece, prendiamo come oggetto di questa ricerca l'oggetto stesso della domanda, cioè, l'essere di una specie e ci chiediamo il senso di questo essere allora si tratta di *filosofia*. Per esempio, come dice Dewey a proposito della nave: ci chiediamo «che nave è questa»? Per rispondere in modo normale è necessario fare la storia della nave, quindi l'anno di costruzione, quanti operai vi hanno lavorato, quanto materiale è stato impiegato: insomma tutto ciò che riguarda la storia. Invece, se domandiamo «che cos'è una nave?», e riusciamo a stabilire l'«*essere nave*» per sapere diciamo così la «*navità*», allora facciamo scienza, ci occupiamo di *navologia*. Se, invece, ci chiediamo cosa significa *essere nave*, il *senso della nave*, la *navità*, cos'è l'«*essere della navità*», allora facciamo filosofia”.

2.3.3. Ce remarcăm dacă punem în paralel cele două fragmente exprimate în limba italiană? În discursul său original, Eugeniu Coșeriu numește cele trei tipuri de știință, și anume: *storia*, *scienza generica* și *filosofia*. În textul explicativ (în care comentează discursul coșerian din 2002), Donatella Di Cesare evidențiază îndeosebi tipurile de întrebări (corespunzătoare celor trei tipuri de știință): *domanda storica*, *domanda scientifica* și *domanda filosofica*. Așadar, Di Cesare face în așa fel încât explicațiile date în studiul introductiv să se potrivească „întrebărilor” din cartea lui Coșeriu – „tre tipi di domande filosofico-scientifiche” (Coseriu, 2010, p. 37 și urm.). Firește că Donatella Di Cesare a transpus în italiană și clasificarea științelor operată de Coșeriu în a sa *Geschichte der Sprachphilosophie*. Numai că acolo unde în versiunea originală germană avem *eine Wissenschaft des Allgemeinen* (vezi Coseriu, 2003, p. 1), în varianta italiană descoperim sintagma *scienza dell'universale* (Coseriu, 2010, p. 35). Or, știm că Eugeniu Coșeriu ar fi vorbit în acest caz de *știința generalului*, și nu de *știința universalului*, din motivele deja discutate. Este adevărat că adj. germ. *Allgemein* poate fi tradus atât ca ‘general’, cât și ca ‘universal’, însă în universul lingvisticii integrale coșeriene lucrurile acestea ar trebui să fie destul de clare. De altfel, teoreticianul român avea grijă să facă mereu și deosebirea esențială între «generalitate (empirică)» și «universalitate» (chiar și în limba italiană: *generalità* vs. *universalità*; vezi Coseriu, 1973, p. 34-35; cf. Coșeriu, 2000, p. 37-38).

3. Acest exemplu referitor la *navă* și *navitate*, exemplu pe care Coșeriu i-l atribuie lui Dewey, se găsește, într-adevăr, în opera capitală a filosofului american, *Logic. The Theory of Inquiry* [„*Logica. Teoria investigației*”] (din 1938), mai exact în capitolul al XVIII-lea al acesteia, intitulat *Terms or Meanings* [„*Termeni⁹ sau Semnificații*”].

Având însă în minte discuția lui Coșeriu despre cele trei tipuri de știință – (i) *știința individualului* (sau istoria), (ii) *științele generalului* și (iii) *știința universalului* (sau filosofia) –, un cititor neavizat s-ar putea să fie cam descumpănit în momentul în care va descoperi în *Logic* paragrafele în care Dewey apelează la cuvintele *ship* ‘navă’ și *shipness* ‘navitate’ (cel din urmă fiind creat de dragul demersului demonstrativ). În versiunea spaniolă, echivalentele (cunoscute inițial de Coșeriu) sună chiar mai firesc: *barco* și *barquidad* (Dewey, 1950, p. 394-395 și p. 401).

Chiar dintru începutul capitolului menționat, Dewey precizează că practica obișnuită din vechile manuale de logică era aceea de a trata mai întâi despre termeni [= noțiuni] și abia apoi despre propoziții. Demersul lui Dewey este diferit, deoarece – spune el – „conform poziției dezvoltate în această carte, procedura este inversată, fiindcă investigația, implicând propoziții determinate și aranjate în așa fel încât să producă [o] judecată finală, reprezintă întregul logic de care propozițiile depind, în timp ce termenii ca atare sunt condiționați logic de propoziții” (Dewey, 1938, p. 349; trad. mea, Cr.M.).

De asemenea, Dewey anunță faptul că anumite distincții privitoare la noțiuni vor fi reinterpretate în lumina teoriei sale. În acest sens, el va introduce și distincții suplimentare, cum este aceea a deosebirii – în cadrul termenilor *generali* – a (i) termenilor *generici* de (ii) termenii *universali* (*ibid.*, p. 350). De altfel, în secțiunea care precedă discuția despre *ship* și *shipness*, Dewey vorbește despre termenii *singulari*, *generici* și *universali*. Mai mult decât atât, referindu-se la termenii *singulari*, el abordase și chestiunea *individualului* (Dewey, 1938, p. 353-354).

De fapt, Dewey oferă acest exemplu legat de *ship* și *shipness* atât pentru a arăta deficiențele clasificării noțiunilor în *denotative* și *conotative* (*ibid.*, p. 355-356), cât și pentru a critica unele afirmații din logica tradițională despre *extensiunea*, *intensiunea* și *comprehensiunea* noțiunilor (*ibid.*, 360-361)¹⁰. Discuția este destul de tehnică și nu ne permitem să o redăm *in extenso* în spațiul pus la dispoziție.

4. În loc de concluzii, se cuvine să remarcăm interpretarea creatoare pe care a dat-o Coșeriu unor paragrafe deweyene și rezultatele însemnate la care a ajuns astfel. Odată ce a înțeles foarte bine *Logica* lui Dewey (ca „teorie a investigației”), lui Coșeriu i-a venit apoi destul de ușor să ducă mai departe firul gândirii filosofului american spre un alt gen de problematizare, cum este clasificarea științelor, bunăoară. Aceasta înseamnă să mergi *cu Dewey dincolo de Dewey*. Este calea ideală în știință și filosofie, este felul în care a procedat și Platon în raport cu maestrul său Socrate.

Note ■ ¹ Acest articol a fost scris ca urmare a participării mele la programul postdoctoral de cercetare avansată (în domeniul *filosofie*) organizat (pentru perioada 2019-2021) de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

² Am făcut aici unele ușoare corecții ale traducerii românești existente, prin confruntarea ei cu originalul spaniol.

³ În fragmentul omis în secvența reprodusă mai sus, Eugeniu Coșeriu face distincții suplimentare: „Există trei tipuri de *științe ale generalității*, după obiectul pe care îl au, și anume: (1) *științele matematice*, care se ocupă cu obiectele și relațiile pur formale; (2) *științele naturale*, care se ocupă cu obiectele exterioare omului și cu omul (considerat ca obiect exterior), cu obiecte care ni se prezintă mai întâi ca o substanță determinată, ca o anumită materie cristalizată într-un anumit fel, substanța fiind aceea care ia o formă; (3) *științele culturii sau științele umane*, care se ocupă cu obiectele create liber de om și care sunt în primul rând forme în conștiință (au existență internă), care iau o anumită substanță pentru a fi concretizate în lume, ca să poată deveni intersubiective; astfel de forme sunt *limbajul, arta, religia* și alte produse ale activității culturale, ale activității spiritului, ale activității creatoare înseși.” (Coșeriu, 1994, p. 8).

⁴ În acest punct Nicolae Saramandu face o notă, trimițând la *Logica* lui Dewey din 1938, fără alte precizări.

⁵ Fiind rezultatul unor prelegeri, volumașul în cauză avea aceste date la prima tipărire: Eugenio Coseriu, *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart. Eine Übersicht*, Teil I: *Von der Antike bis Leibniz*, Winter-Semester 1968/1969, hrsg. von G. Narr und R. Windisch, Tübingen 1969.

⁶ Pentru mai multe amănunte legate de istorie (ca „știință a individualului”), vezi Eugenio Coseriu, *Periodismo e historia* (din 1991), în Coseriu & Loureda Lamas, 2006, p. 106.

⁷ Trebuie precizat că primul volum din *Geschichte...* editat de Jörn Albrecht (vezi Coseriu, 2003) cuprinde și cel de-al doilea volumaș din cursul originar: Eugenio Coseriu, *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart. Eine Übersicht*, Teil II: *Von Leibniz bis Rousseau*, Winter-Semester 1970/1971, hrsg. von G. Narr, Tübingen, 1972. Ulterior, în 2015, J. Albrecht a publicat (dimpneună cu reeditarea volumului din 2003) și un al doilea volum masiv (Band 2) al istoriei respective, care merge de la Herder până la Humboldt.

⁸ În luna august a anului 2020, i-am solicitat doamnei profesoare Donatella Di Cesare textul italian al conferinței coșeriene *Che cos'è la filosofia del linguaggio?* și D-Sa a aprobat cu amabilitate ca doamna Simona Cecilia Crociani Baglioni Farcaș să-mi pună la dispoziție (prin e-mail, în aceeași lună) respectivul text inedit. Le mulțumesc amândurora și pe această cale.

⁹ Prin engl. *term* ‘termen’, Dewey înțelege, conform unei anumite tradiții, ceea ce se înțelege, de obicei, drept ‘noțiune’.

¹⁰ Pentru comparație, vezi aceste definiții tradiționale: „Se numește *sferă* (sau extensiune, denotație) acea latură a noțiunii care se referă la obiectele ce alcătuiesc clasa respectivă. Se numește *conținut* (sau comprehensiune, intensiune, conotație) acea latură a noțiunii care se referă la proprietățile comune obiectelor ce alcătuiesc clasa respectivă.” (Botezatu, 1997, p. 127).

Bibliografie selectivă

Botezatu, Petre (1997). *Introducere în logică*, Ediția a II-a, Ediție îngrijită, prefață și note de Teodor Dima, Polirom, Iași.

Coseriu, Eugenio (1973). *Lezioni di linguistica generale* [1968-1971], Editore Boringhieri, Torino.

- Coșeriu, Eugen (1994). *Prelegeri și conferințe*, volum apărut ca supliment al „Anuarului de Lingvistică și Istorie Literară” (tom XXXIII • 1992-1993, Seria A • Lingvistică), Iași.
- Coșeriu, Eugeniu (1996). *Lingvistica integrală*, Interviu realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundației Culturale Române, București.
- Coșeriu, Eugeniu (2000). *Lecții de lingvistică generală*, Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Editura ARC, Chișinău.
- Coseriu, Eugenio (2003). *Geschichte der Sprachphilosophie. Von den Anfängen bis Rousseau*, Neu bearbeitet und erweitert von Jörn Albrecht, mit einer Vor-Bemerkung von Jürgen Trabant, A. Francke Verlag, Tübingen und Basel.
- Coșeriu, Eugeniu (2004). *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, Ediție în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București.
- Coseriu, Eugenio (2010). *Storia della filosofia del linguaggio*, Edizione italiana a cura di Donatella Di Cesare, Carocci Editore, Roma.
- Coșeriu, Eugeniu (2011). *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, Ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, Humanitas, București.
- Coseriu, Eugenio; Loureda Lamas, Óscar (2006). *Lenguaje y discurso*, EUNSA, Pamplona.
- Dewey, John (1938). *Logic. The Theory of Inquiry*, Henry Holt and Company, New York.
- Dewey, John (1950). *Lógica. Teoría de la investigación*, Prólogo y versión española de Eugenio Imaz, Fondo de Cultura Económica, México & Buenos Aires.
- Munteanu, Cristinel (2014). *John Dewey cu privire la relația dintre «creativitate» și «alteritate» în limbaj*, în *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați*, Fascicula XXIV, *Lexic comun / Lexic specializat*, anul VII, nr. 1-2 (11-12), 2014, p. 39-45.
- Munteanu, Cristinel (2015a). *John Dewey și Eugeniu Coșeriu despre necesitatea exprimării (libere) în știință*, în „Meridian critic”, *Analele Universității „Ștefan cel Mare” Suceava*, Seria Filologie, vol. XXIV, nr. 2, 2015, p. 133-138.
- Munteanu, Cristinel (2015b). *John Dewey and Eugenio Coseriu on Creativity and Alterity in Language. Some Common Points*, în Sanda-Maria Ardeleanu et alii (coord.), *Limbaje și Comunicare*, vol. XIII, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2015, p. 86-100.
- Munteanu, Cristinel (2017). *On the Necessity of Free Speech in Science*, în *EIRP Proceedings*, Vol. 12, Galați, 2017, p. 422-427.
- Munteanu, Cristinel (2019). *John Dewey și problema sensului. Premise pentru constituirea unei hermeneutici integrale*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Klaas WILLEMS

De la fenomenologie la responsabilitate. Comentarii cu privire la *Lingvistica lentă – un manifest**

K.W. – profesor doctor la Universitatea din Ghent, unde predă lingvistică generală. Este preocupat de semantică și de interfața sintaxă-semantică, de teoria cazurilor, teoria și filosofia limbajului, precum și de istoria științelor limbajului. Lista sa de lucrări publicate cuprinde patru cărți și peste 80 de articole și capitole în diverse volume. Este, între altele, și co-editor al prestigioasei reviste „Historiographia Linguistica”.

Manifestul lui Johannes Kabatek [*Slow linguistics – a manifesto*; nota trad. Cr.M.] stârnește întrebări importante care merită o examinare atentă în continuare. În aceste comentarii, voi oferi câteva observații cu intenția de a completa manifestul și în speranța de a ne adânci înțelegerea câtorva chestiuni pe care el le vizează. Pe parcursul comentariilor, voi lua anumite afirmații din manifest ca punct de plecare și voi dezvolta apoi propriu-mi punct de vedere.

* Traducerea în românește a acestui text a fost efectuată de Cristinel Munteanu. Versiunea originală a articolului lui Klaas Willems, *From phenomenology to responsibility. Comments on ‘Slow linguistics – a manifesto’*, s-a publicat în revista „Texto! Textes et cultures” (vol. XXIV, nr. 1, 2019, p. 4-10) imediat după articolul lui J. Kabatek, *Slow linguistics – a manifesto (ibid., p. 1-4)*. Textul lui Kabatek (fără comentariile ample ale profesorului Klaas Willems) a apărut deja în traducere românească (cu titlul *Slow linguistics – un manifest*) în cartea lui Johannes Kabatek, *Eugeniu Coșeriu. Pagini de exegeză și de reconstrucție biografică*, ediție îngrijită de Cristina Bleorțu, Institutul European, Iași, 2020, p. 163-168. Am preferat să oferim aici, pe cont propriu, și traducerea românească a citatelor din manifestul lui J. Kabatek, pe care le-am redat în ghilimele, cu italice, așa cum au fost transcrise și de K. Willems.

„Lingviștii, la fel ca și alți oameni de știință, au nevoie de timp pentru a zămislî idei noi. Au nevoie de spații deschise, de concentrare și de libertate pentru dezvoltarea critică și lipsită de prejudecăți a gândurilor lor.” (§ 2)

Astăzi, întâlnim frecvent formula magică „timp pentru ca ideile noi să se dezvolte” în declarații de viziune, candidaturi pentru proiecte, instrucțiuni pentru comitete și comisii etc. Există un adevăr indiscutabil în această sintagmă într-un sens direct, altminteri știința și-ar pierde o parte din justificarea sa. Totuși, „nou” este un concept relativ și căutarea neîntreruptă a „ideilor noi” în cercetarea lingvistică ar putea să fie, într-o anumită măsură, o parte chiar a problemei urmărite în manifest. Lingvistica a produs multe descoperiri și lămuriri în ultima sută de ani, dar ar trebui oare să ne așteptăm în mod automat ca disciplina să vină cu noi descoperiri de o amplitudine comparabilă și în același ritm în deceniile viitoare? Lingvistica este una dintre acele discipline științifice care, în ciuda dispoziției sale naturale către cercetarea inter-și transdisciplinară, nu investighează în același tip de univers nesfârșit, așa cum îl știm din obiectul de studiu al unor discipline ca fizica, biologia, științele vieții și așa mai departe. Desigur, încă mai sunt destule limbi care nu au fost descrise în mod adecvat, iar mulți lingviști au arătat în mod just că aici se află una dintre cele mai urgente sarcini ale științelor limbajului din viitorul apropiat. Dar aceasta nu se leagă imediat de căutarea „ideilor noi”. În sens invers, apariția pe scară largă a studiilor distribuționale în gramatică, tipologie, lingvistică contrastivă, lingvistică aplicată etc. au condus neîndoielnic la noi descoperiri, în particular datorită creșterii cantității de date lingvistice devenite disponibile și a aplicării noilor metode cantitative. Oricum, conceptele teoretice și principiile de bază ce orientează aceste studii pot fi cu greu catalogate drept noi. Mai mult decât atât, numeroase idei și probleme ivite în trecut în științele limbajului nu au primit atenția pe care o merită. În opinia mea, lingviștii ar trebui, mai degrabă, să încerce să se descurce cu ceea ce s-a spus și scris în lingvistică în trecut, decât să simtă nevoia constantă de a genera „idei noi”. În plus, așa-zisele idei noi se dovedesc adesea a fi, în parte, reiterări a ceea ce a fost deja pretins ori cunoscut, sau cel puțin intuit, în trecut, chiar dacă din perspective diferite (complementare, la modul ideal). În orice caz, abaterea atenției

cuiva înspre istoria științelor limbajului cere un mod de gândire deschis, critic, bine informat și constructiv, ce se diferențiază foarte mult de argumentările pseudo-istorice și deformante pe care le putem găsi ocazional în introducerile din lucrările de cercetare (cum ar fi nenumăratele redări inepte ale gândurilor lui Ferdinand de Saussure, de pildă, pe baza lecturilor superficiale ale *Cursului* său; acesta este doar un exemplu, dar multe altele ar putea fi adăugate).

*

„Propria cunoaștere a limbii nu reprezintă nicidecum un substitut pentru cercetarea științifică a fenomenelor de care ne ocupăm, însă ea servește ca un punct de plecare important.” (§ 3)

Cred că măcar o parte din problema ridicată în secțiunea a 3-a a manifestului provine din faptul că adesea distincția conceptuală (*distinctio rationis*) este pierdută din vedere undeva între punctul de pornire al cercetării în sens pur euristic și punctul de plecare al cercetării lingvistice într-un sens cu totul diferit, „fenomenologic”, care, discutabil, este, epistemologic vorbind, mai aproape de bază. Este posibil să exprimăm distincția în cauză opunând cuvintele „Anfang” și „Ansatz” din germană. În timp ce limbajul poate fi abordat ca obiect de studiu urmărind orișicare obiectiv ne-ar trece prin minte, există o diferență însemnată între a aborda limbajul la fel ca oricare obiect de studiu și a aborda limbajul pe baza „cunoașterii lingvistice” originare a vorbitorului, de pildă în sensul fenomenologiei husserliene sau al lingvisticii integrale coșeriene. De exemplu, limbajul este susceptibil de a fi studiat din punct de vedere pur cantitativ sau din punct de vedere pur formal, *ca și cum* limbajul ar fi un obiect fizic sau formal. În aceste cazuri, insist, nu este nevoie de vreo cunoaștere „fenomenologică” pentru a duce la bun sfârșit o cercetare care să îndeplinească standardele cele mai înalte ale investigației cantitative sau formale: abordarea este epuizată virtualmente de metodele desfășurate pentru a atinge obiectivele cercetării. O atare cercetare își ia punctul de plecare faptic („Anfang”) din aplicarea uneia sau a mai multor metode particulare la un obiect de studiu delimitat, de pildă analizele distribuționale de tot felul, analizele frecvenței și așa mai departe. Și invers, dacă limbajul este abor-

dat pe baza cunoașterii anterioare a ceea ce limbajul „este” ca sistem al dualității formă-semnificație, ce se creează și se recrează perpetuu în viețile mentale și sociale ale vorbitorilor, atunci abordarea este de o natură cu totul diferită. O asemenea abordare nu constituie doar un punct de plecare faptic prin alegerea vreunei metode relevante, ci, în plus, constituie o „Ansatz” distinctivă a cercetării. Aceasta este înrădăcinată în cunoașterea limbii nu ca obiect independent, ci ca parte a subiectului vorbitor, care, la rândul-i, face parte dintr-o comunitate idiomatică. O astfel de abordare implică faptul că cercetarea care va fi efectuată ne va îmbogăți cunoașterea limbii dincolo de ceea ce este revelat de metode ce se aplică oricărui obiect de studiu științific. Acest al doilea sens al „punctului de plecare” a fost sugerat sub diverse forme în literatura de specialitate prin termeni ca [germ.] „Sprachsinn” (de ex., la Humboldt), fr. „principe” (parțial, de ex., la Saussure), „intuiție” (de ex., la Coșeriu), „empatie” (de ex., la Itkonen) etc., dar, din câte știu, nu a fost niciodată investigat sistematic cu referire la întrebările și metodele cercetării lingvistice.

Să se observe că orice formă de reduționism care capătă influență atunci când punctul de plecare este exclusiv metodologic nu reprezintă în sine un motiv pentru a respinge genul de abordare pur metodologic. De exemplu, favorizarea frecvenței în abordările funcționale, cognitive și psiholingvistice curente privind limbajul poate sfârși prin a fi circulară. Acesta ar fi cazul, în viziunea mea, dacă ar trebui, în cele din urmă, să fie „explicat” un tip de frecvență printr-un alt tip de frecvență, pe semne sub înfățișarea „principiilor general funcționale și cognitive”, a „finalității”, a „selecției adaptive” etc. Însă descoperirile cantitative sunt ele însele descoperiri autentice cu privire la o dimensiune a limbajului măcar, adică latura sa măsurabilă în mod obiectiv. La fel, generalizarea unui model structural ierarhic extrem de simplu, cum este structura X-bar, dimpreună cu mecanismul mișcării din gramatica generativă sprijină concepția potrivit căreia sintaxa este dispozitivul formal dominant pe care se construiește limbajul uman (gramatica), în ciuda reduționismului pe care îl implică o asemenea abordare în privința studierii sensului (semantica și pragmatica) din limbile naturale. Dar aceasta, iarăși, nu reprezintă un motiv pentru a respinge abordarea dacă nu apare vreo pretenție la o anume „Ansatz” a studierii limbajului în accepția mai sus menționată.

Problema reală se ivește atunci când o abordare a limbajului determinată exclusiv de metodă, reduționistă în mod intrinsec, emite o pretenție de absolutitate. În mod ideal, orice abordare care pleacă de la o „Ansatz” încetățenită în cunoașterea anterioară intuitivă a limbajului se ferește de o astfel de pretenție. Fiindcă este conștientă de faptul că fiecare abordare își are dezavantajele sale și că ne lasă cu întrebări nerezolvate despre limbaj, care intră și în sfera de interes a altor discipline și moduri de investigare (incluzând filosofia limbajului, studiile literare, antropologia, istoria, sociologia, psihologia etc.).

*

„În funcție de nivelul de documentare vizând o limbă, precum și de timpul alocat și de efortul investit, putem dobândi un grad de competență în astfel de cazuri, și putem dezvolta intuiții cu privire la așteptările pe care le putem avea sau nu.” (§ 4)

Problema ar putea fi complicată. Este greu de văzut cum ar putea un vorbitor să dezvolte intuiții, dacă nu este capabil să împărtășească din competența sa aflată în curs de dezvoltare altor oameni ce posedă sau dezvoltă o competență similară. Intuirea semnificațiilor dintr-o limbă (la nivel lexical, sintactic, discursiv și dincolo de acestea) nu este o chestiune privată. Singurul nivel la care ai putea ajunge în mod privat ca vorbitor non-nativ este, probabil, un soi de introspecție, dar nu o intuiție, care reprezintă o cunoaștere tacită a limbii, împărtășită în mod necesar între indivizi. Rezultă că cunoașterea implicată este eterogenă și poate fi determinată numai delimitând ceea ce este specific limbii („codat”) de ceea ce este universal (inferat pragmatic), ceea ce este caracteristic sistemului limbii de ceea ce aparține tradițiilor discursive nespecifice limbii (texte), ceea ce este pur lingvistic de ceea ce ține de logica generală a gândirii (interpretată în sens larg). Toate aceste delimitări cer ca perspectiva dialogică (adică aceea a „negocierii” interacțiunii umane pline de conținut) să fie luată în considerație, deoarece aceasta este singura cale viabilă în științele limbajului pentru a determina ceea ce vorbitorii creează pe loc în discurs (care poate fi declanșat de o multitudine de factori interni și/sau externi) ori în acord cu vreo tradiție sau convenție în utilizarea limbii, pe de o parte, și ceea ce limba lor păstrează gata făcut pentru ei, pe de altă parte.

*

„Lingvistica lentă este prudentă, ba chiar neîncredătoare, în privința studiilor superficiale de tipul «mouse-click» care produc rezultate rapide, dar care nu reflectă în mod necesar o cunoaștere globală a problemelor aflate în discuție.” (§ 5)

Iarăși, cred că aceasta este, într-o anumită măsură, o chestiune ce ține de alegere (cf. *supra*), adică dacă te angajezi într-o abordare a limbajului dintr-un punct de vedere pur metodologic sau dacă iei într-un sens bine definit, în mod rezonabil, cunoașterea anterioară intuitivă a limbajului ca punct din care să privești ansamblul, de ex., cum s-a descris mai sus. Cred că pentru mulți lingviști „cunoașterea globală” are astăzi conotația nedorită de a fi prea încărcată de teorie, de nu fi condusă suficient de observații empirice, de a nu avea în spate suficiente descoperiri cantitative, de a nu fi validată în mod adecvat prin comparații interlingvistice, de a nu fi întemeiată pe ceea ce se numește de obicei „realitate psihologică” (oricât de vag ar fi ea definită) și așa mai departe. De pildă, un model tipologic de succes cum este teoria Hărții Semantice ocolește problema supărătoare dacă trebuie făcută o distincție între semnificațiile morfemelor (gramaticale) codate în anumite limbi („Bedeutungen”, în terminologia lui Coșeriu) și diversele utilizări ale respectivelor morfeme în discurs („Bezeichnungen”, cf. Coșeriu, *Formen und Funktionen*, Niemeyer, 1987). Susținătorii modelului Hărții Semantice preferă, în schimb, să vorbească de „funcții”, cuprinzând ambele niveluri ale conținutului fără vreo diferențiere ulterioară. Lămuririle tipologice, dezvoltate astfel, sunt foarte interesante și relevanța hărților este indiscutabilă (în particular, pentru scopuri contrastive și legate de dobândirea limbii, pe măsură ce hărțile înfățișează seturi structurate de „sensuri” ale morfemelor într-un câmp de limbi diferite, dacă sunt supuse comparării). Totuși, contribuția modelului la felul în care înțelegem ceea ce, potrivit lui Humboldt, este trăsătura cardinală a limbilor, și anume „Sprachverschiedenheit” cu referire la cartografierea codate ale formei și semnificației, este limitată, prin definiție. Oricum, câștigul „local” al comparabilității tipologice privind limbile înrudite și neînrudite pe care Harta Semantică o furnizează o face atractivă pentru tipologiști și pentru alți lingviști, tocmai fiindcă

obiectivul unei înțelegeri „globale” a relației semnificație-funcție în limbă și în utilizarea limbii este ignorat în favoarea unui obiectiv mai concret și mai măsurabil.

*

„Tensiunea dintre non-nativi (pregătiți lent) și nativi naște întrebări cărora trebuie să li se dea un răspuns și [totodată] ne permite să ne axăm pe probleme nerezolvate aici.” (§ 7)

Acest aspect este evidențiat în mod corect. Interacțiunea dintre vorbitorii nativi și vorbitorii non-nativi este potențial benefică pentru investigația lingvistică. Vorbitorii non-nativi pot dezvolta, prin învățarea celei de-a doua limbi și pregătindu-se ca lingviști, o conștiință cu privire la unele particularități lingvistice care ar putea scăpa atenției vorbitorilor nativi. Lucrul acesta este recunoscut din ce în ce mai mult de către savanții ce sunt vorbitori nativi.

*

„Este o propunere care, în cele din urmă, va conduce la reducerea cantității, dar, probabil, la creșterea calității.” (§ 10)

Și aici ar putea fi cerută îndeplinirea unor condiții. Numărul publicațiilor din domeniul lingvisticii și, în general, al studiilor dedicate limbajului a crescut exponențial în ultimele decenii. Aceasta ar putea considerată drept un semn al vitalității disciplinei, care în sine reprezintă o observație încurajatoare. În orice caz, o cantitate redusă a publicațiilor ar ridica, de asemenea, unele probleme. După părerea mea, există cel puțin cinci aspecte distincte ale chestiunii.

O primă problemă este menționată în acest paragraf și în cele două paragrafe precedente ale manifestului. Tinerii cercetători sunt forțați tot mai mult să producă publicații într-o etapă timpurie a carierei lor, ceea ce poate fi în dauna obținerii unei rigori analitice suficiente în cazul lor, a unei gândiri profunde (și, în particular, cu privire la pregătirea lor anterioară), a unei maturități teoretice și/sau metodologice, a structurii de ansamblu și a organizării argumentelor și așa mai departe. Ultimele

decenii au fost și martorele apariției cercetării repetitive determinate de încrederea exagerată în metode, în detrimentul întrebărilor de cercetare creatoare și/sau bine fundamentate din punct de vedere teoretic. Aici, mentorii în particular ar trebui trași la răspundere.

O a doua problemă este aceea că există un număr din ce în ce mai mare de locuri dubioase pentru tot felul de lucrări de cercetare. În strânsă legătură cu aceasta este și apariția revistelor prădătoare (*predatory journals*), care constituie o amenințare serioasă nu doar pentru calitatea generală a cercetării lingvistice, ci și pentru integritatea ei științifică, dimpreună cu atitudinea deontologică a savanților și, în definitiv, cu credibilitatea instituțională și financiară a disciplinei respective (cf. Cabell's, *Lista neagră a revistelor prădătoare*, <https://www2.cabells.com/>). Comunitatea lingviștilor trebuie să acorde o atenție sporită tuturor formelor de amenințare care iau naștere din interese pur financiare, ce proliferază în toate direcțiile deghizându-se sub înfățișarea științei. Problema se amplifică prin aceea că multe edituri își vând cărțile și revistele la prețuri prohibitive, în timp ce tocmai lingviștii sunt cei care, de fapt, fac toată munca mai importantă (peer review, formatare etc.). Aceasta nu este o bază bună pentru un model de publicare științifică, un model sănătos din punct de vedere economic și onest din punct de vedere intelectual. Îngrijorări de tipul acestora au dus la inițiative deosebite și importante, precum *Language Science Press* (<http://langsci-press.org>).

O a treia problemă este că multe limbi continuă să piardă teren ca limbi ale științei în domeniul umanist. Este legitim și în multe privințe chiar benefic faptul că engleza continuă să se impună ca un fel de *lingua franca* pentru aproape toate științele moderne, inclusiv pentru lingvistică (cf. Van Parijs, *Linguistic Justice*, OUP, 2011). Însă este rușinos că atâtea limbi, care până de curând aveau o istorie respectabilă și o tradiție ca limbi de știință, să fie tot mai mult sub presiune și luate în serios tot mai puțin ca limbi de publicare și ca forme relevante de exprimare în cercetarea lingvistică. O atare chestiune este o parte integrantă a justificării de ordin economic a literaturii științifice în termeni cantitativi mai degrabă decât în termeni calitativi: să poți publica în engleză este și atractiv, dar și indispensabil pentru lingviști din multe părți ale lumii, fapt care, la rândul-i, impulsionează producția în termeni cantitativi, in-

diferent de criteriile legate de conținut. În vreme ce extinderea utilizării globale a englezei ca mijloc de comunicare în cercetarea lingvistică este în sine neimputabilă, cred că lingviștii îndeosebi s-ar cuveni, în același timp, să se preocupe de conservarea propriilor limbi materne ca limbi de știință.

O a patra problemă, cel puțin pentru mine, este că dezavantajul sistemului de co-autorat, adoptat la nivel universal, a atins între timp cote alarmante. Autori cu vechime, de cele mai multe ori coordonatori și cercetători principali ai unor mari proiecte de cercetare, sunt din ce în ce mai mult trecuți co-autori pe lucrări publicate la care nu au contribuit sau abia dacă au contribuit cu ceva, dar care sunt realizate sub pretinsa lor responsabilitate. Acest mod al unora de a-și spori listele de lucrări publicate a dus la o frenezie de a produce cât mai multe publicații, neîndoielnic, în parte, și din perpetua străduință de a-și depăși colegii în termenii cantitativi ai producției publicistice. În mod clar, această chestiune nu-i privește nicidecum pe tinerii savanți, ci totalmente pe savanții consacrați, care au puterea și statutul care le permit să schimbe lucrurile în mai bine, dacă și-ar dori-o.

În sfârșit, o a cincea problemă, strâns legată de cea precedentă, este observația că descoperirile din cercetare ajung să fie mult prea des reciclate de aceeași autori. Astăzi, nu este neobișnuit să dăm peste trei sau patru lucrări publicate scrise de unul și același autor sau de o echipă de co-autori exact pe aceeași temă și cu un conținut care este virtualmente identic în cazul a trei sferturi din lucrările de cercetare. Acest lucru este frapant mai ales în studiile literare, în lingvistică, filosofie, istoria artei și multe alte discipline umaniste, dar ar putea la fel de bine să fie o problemă generală în toate științele. Deoarece este dificil să se pună capăt acestei practici într-o manieră care să plece dinspre vârf către bază, este nevoie să fie găsite căi prin care să se apeleze, de jos în sus, la simțul responsabilității morale al oamenilor de știință, îndemnându-i să lase calitatea să prevaleze asupra cantității și în privința acestui aspect al muncii lor.

Johannes KABATEK

Cristina BLEORȚU

Dincolo de structuralism. Scrisori către Eugeniu Coșeriu și istoria lingvisticii în secolul al XX-lea (III)

J. K. – profesor universitar doctor, șeful Catedrei de limbi romanice a Universității din Zürich (Elveția). Este unul dintre cei mai mari promotori ai lingvisticii coșeriene, director al Arhivelor Eugeniu Coșeriu.

Ceea ce ne propunem în acest număr este să prezentăm două scrisori scrise de Valentin Mîndîcanu lui Eugeniu Coșeriu (una din 6.03.1994 și alta nedată) din cadrul aceluiași proiect de la Universitatea din Zürich, care pot contribui la istoria lingvisticii, scoțând la iveală aspecte necunoscute din viața celor doi filologi.

Atât Valentin Mîndîcanu, cât și Eugeniu Coșeriu sunt originari din Mihăileni, cel din urmă fiind „cu nouă leaturi mai în vârstă” (Mîndîcanu 1989). Ambii sunt filologi, primul formându-se în Republica Moldova, iar celălalt în diferite țări (România, Italia, Uruguay, Germania).

C. B. – doctor în filologie, cercetătoare, Universitatea din Zürich (Elveția). Autoare a numeroase articole. Participantă la realizarea unor proiecte internaționale de la Universitățile din Barcelona, Oviedo, Zürich, Iași.

Într-un articol din „Orizontul” (1989) Mîndîcanu povestește că E. Coșeriu era vecinul său, amândoi luând apă de la aceeași fântână. Totodată spune că a ajuns să îl cunoască și mai bine prin intermediul tatălui său, care îi era învățător și pe care îl vizita de foarte

Partea II vezi „Limba Română”, Chișinău, nr. 2-3, anul XXX, 2020, p. 107-109.

multe ori. De fapt, în *A spune lucrurile așa cum sunt* (2017: 9) Coșeriu vorbește cu admirație despre Roman Mîndîcanu:

Am nimerit la un excelent învățător, de care încă vorbesc mereu cu recunoștință. Se numea Roman Mîndîcanu, era fiul unui țăran din satul nostru și terminase școala primară încă sub ruși. După reunificare însă, a urmat Școala normală, școala pentru formarea învățătorilor pentru școala primară în Botoșani, în vechea Românie sau, cum spuneam pe atunci, în *Vechiul regat*, (*Vechiul regat* era fără ceea ce s-a adăugat în 1918, adică vechea Românie fără Transilvania, Banat, Maramureș, Bucovina și Basarabia; și pe locuitorii din vechea Românie îi numeam *regățeni* „cei din Regat”). Acest profesor era un talent natural și nu doar în privința pedagogică-didactică. Era foarte dotat pentru diferite lucruri, știa foarte multe și știa să trezească entuziasmul copiilor pentru învățatură. El însuși muncea mereu și era un exemplu pentru noi și în această privință. Pot afirma cu certitudine că am învățat de la el, dacă nu marea știință, totuși anumite principii de muncă.

Iar câteva rânduri mai târziu îl amintește și pe fiul învățătorului (Kabatek și Murguía 2017: 9):

Fiul său, Valentin Mîndîcanu, este, de altfel, omul care a început cu un semnal curajos răscoala pentru limbă în Moldova; cu scrierea sa celebră, elaborată încă în timpurile teribile de represiune, *Veșmântul ființei noastre*, împotriva artificialei „limbi moldovenești” importată din Transnistria și impusă și Basarabiei, în favoarea unei limbi române autentice, corespunzătoare tradițiilor literare.

Această admirație era reciprocă, deoarece, după cum mărturisește Valentin Mîndîcanu, în aceeași lucrare din 1989, tatăl său îi spunea soției sale (făcând referire la Coșeriu): „Irină dragă, crește un munte pe moșia satului nostru”.

[Scrisoare I]

Dragă Eugen,

Cred că îți mai aduci aminte de mine, Valentin (Valea) Mîndîcanu, cu care ai fost cîndva consătean (la Mihăileni), vecin și oleacă neam. Mult timp a trecut de atunci și multe s-au schimbat pe lume. Mata ai

devenit savant cu renume mondial și, ca mihăilean, mă mîndresc (din păcate, n-am putut citi nimic din scrierile matală, dar te văd citat pretutindeni). Eu am făcut filologie la Institutul pedagogic din Chișinău și acum lucrez la Academie, ocupîndu-mă în măsura puterilor de cultivarea limbii. Sînt căsătorit și am doi copii mărișori – Doina și Emil. Tata e la Fălticeni (R. S. R.). Mama a murit în 1946 la Sibiu. Pe la Mihăileni oamenii o duc foarte bine din toate punctele de vedere. Aș vrea să știu, să aflu cît mai multe despre matală și familia matală. Dacă nu ai nimic împotriva, scrie-mi pe adresa: [...]

Cu stimă,
Valentin Mîndîcanu

[Scrisoare II]

Iubite Eugen

Aducătorul acestei misive, Viorel Mîndîcanu, care îmi vine nepot de pe văr, adică tot din „clanu” Mîndîcanu, este, după cum vezi, un mihăilean tînăr, simpatic, isteț, serios, curajos, muncitor și „pus pe fapte mari”. Vine în Germania pentru a cîștiga un ban în sudoarea frunții. Te rog din tot sufletul să-l ajuți, în măsura puterilor, cu un sfat, cu o îndrumare, cu ce vei putea. Sunt sigur că nu ne va da de sminteală.

Cum stai cu sănătatea? Noi, relativ bineșor. Cînd ne vom întîlni (să dea Bunul Dumnezeu să ne întîlnim cît mai curînd), vom vorbi pe larg despre tot și toate. Deocamdată urmărește atent publicațiile noastre „Literatura și arta”, „Țara” și „Glasul națiunii”. [...]

Cu dragoste de frate,
Valentin Mîndîcanu

6 martie 1994

Referințe bibliografice

Kabatek și Murguia 2017 = Johannes Kabatek, și Adolfo Murguía, *A spune lucrurile așa cum sunt. Conversații cu Eugeniu Coșeriu*, trad. Adrian Turculeț și Cristina Bleorțu, Iași, Demiurg, 2017.

Mîndîcanu 1989 = Valentin Mîndîcanu, *Un homo scientificus ajuns pe Olimp*, în „Orizontul”, nr. 1989.

Stelian DUMISTRĂCEL

Beizadea: *historia decrementorum*

S.D. – cercetător științific la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române, profesor la Departamentul de Jurnalistică și Științe ale Comunicării de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române (1978), *Doctor Honoris Causa* al Universităților „Dunărea de Jos” (Galați, 2011), „Alec Russo” (Bălți, 2012) și „Vasile Alecsandri” (Bacău, 2017). Membru al Uniunii Scriitorilor din România.

Publicații recente: *Cuvintele, încotro? Lingvistică pentru toate televiziunile* (Polirom, 2017), *Spații pragmatico-discursive* (Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2017). Asociația Studenților Jurnaliști din Iași i-a închinat volumul aniversar *Împotriva derivei* (Adenium, Iași, 2017).

Cetățean de onoare al Municipiului Iași (2020).

BEIZADEA ESTE UN TURCISM care, la modul propriu, îl desemna pe fiul domnitorului, adică pe prinț (*bey + zade*), dar care, în ultimele decenii, a suferit o descreștere semantică (de fapt, mai ales, stilistică), de care ne-am mai ocupat (într-un paragraf dintr-un articol publicat în aprilie 2017), dar asupra căreia revenim din motive întemeiate. Provocarea imediată a fost o titrare dintr-o recentă emisiune TV: „Beizadeaua de judecător a fugit de la locul faptei...”. Din textul știrii, aflăm că fuga era, de fapt, a fiului unei *judecătore*: „Beizadeaua ucigașă a judecătorei-șefe a urcat beat la volan, a omorât o femeie pe trotuar și a fugit. Anul trecut a fost acuzat de viol” (19.01.2021; /ziaristii.com/).

CA SĂ FACEM DREPTATE istoriei limbii, avem satisfacția să constatăm că, după chiar o explicație scurtă a termenului, cum sunt cele de pe Wikipedia (din cele mai accesibile publicului larg), o primă referință la o beizadea este la o *faptă de laudă* a acesteia: Ștefan, „ficiorul Radului vodă, ginerele Ducăi vodă”, a zidit din temelii biserica *Zlataust*, după cum aflăm dintr-un act publicat de un prieten, profesorul Ioan Caproșu, membru de onoare al Academiei Române și *Doctor Honoris Causa* al Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, în al doilea volum din *Documente privitoare la istoria orașului Iași* (2000).

Valoarea obiectivă a termenului apare, după *Dicționarul limbii române* al Academiei (DA), în texte culte, de la Costinești și Neculce, până la „pseudo-cronicarul” Enache Kogălniceanu (sfârșitul secolului al XVIII-lea). Fiind însă concurat, la același nivel, de neologismul *prinț* (*prințip* la Miron Costin și Ion Neculce, dar *principe* începând cu Asaki), *beizade* se retrage din îndemănările lexicale la acest nivel, însă rămâne un termen uzual în vorbire, ba chiar dominant în vorbirea populară; dovadă, după DA, derivatele adjectivale, *beizădesc* și *bezedesc* „domnesc, princiar”, dar mai ales numeroasele variante fonetice din graiuri: *bezădea*, *bezede*, *bezadea*, *bizadea* etc.; pentru atestări, această sursă lexicografică trimite la G. Jipescu (*Opincaru*, 1881), Elena Sevastos (*Cântece moldovenești*, 1888), sau la texte din „Șezătoarea”, comunicând, pe lângă ideea etimonului, și pe aceea de „om mare și mândru”, „~ fălos” etc. Mai ales pentru ultimul timp, poate fi semnalat și ca nume de familie: Constantin Beizadea este „General Manager Sarlo Design”, un alt manager este Leonard Sorin Beizadea; s-a înregistrat o „declarație de căsătorie între Beizadea Alexandru și Statescu Sofia”, iar Beizadea Anișoara figurează într-o listă a Casei Corpului Didactic Brăila etc.

TERENUL PREZENTAT pare a fi însă promițător pentru manifestări ale detronării purtătorului inițial, ba chiar de la ... vârf, de exemplu, prin creionarea personajului prin trăsături cel puțin neașteptate, ca în cazul lui Iacob Negruzzi: „Apelpisit, al naibei/ Și nostim Beizadea/ Cu ajutorul babei/ El s-o răpească vrea” (DA, s.v. *apelpisit*), dar asta, printre altele, și datorită libretului operei comice *Beizadea Epaminonda* (pe muzica lui Eduard Caudella), reprezentată la București (aprilie 1885; pentru genul lucrării, vezi, la același, *Nu te juca cu dracul*, *Împăcarea*, *O alegere la Senat* etc.). Și popular prestigiul începe a descrește, personajul devenind, de exemplu, unul imaginat ca eventual pețitor, din perspectiva unei încrezute: „ – Te-aș întreba cine-o ia [pe noră-ta]? – Un fecior de beizădea” (la Elena Sevastos). Însă de la Iacob Negruzzi se va fi trăgând, poate, observația din DA, I (1913), după care, în timp, termenul era folosit „mai mult în ironie”, observație întărită prin aproape aceleași cuvinte de Scriban, în *Dicționarul* său (1939).

DINCOLO ÎNSĂ DE IMAGINAR și de glume, cauza descreșterii semantice a termenului se poate găsi însă în descrieri mai mult sau mai puțin obiective ale comportamentului și ale moravurilor la nivelul realiilor.

Ca exemplu ilustrativ, putem cita descrierea, cu năduf, de către Nicolae Costin, a fiului domnitorului Antonie Ruset-vodă, pe nume Alexandru (Beyzade), ce „era călăreț bun și curvar foarte; pre multe locuri făcea silă de lua fetele oamenilor cu sila”, fiind și „libovnic la băuturi și la alergături de cai”; la mazilire, schingiuit fiind de turci, pedeapsa divină a domnitorului putea fi, de fapt, „pentru fiul său anume Alexandru Beizade... pentru desfrânate fapte a curviei...” (după Kogălniceanu, *Cronicile României...*, 1872, II, p. 14, 16). În aceeași tonalitate scria și Ion Neculce despre *dezmierd*, cu aplicație chiar la același, dar și la anturajul său: „Fost-au și ficiorii lui Antonie-Vodă dezmierdați. Fără frică umbla prin țară, cu mulți ficiori de mazăli, nebuni, strânși cu dânsăi, de făcè multe jocuri și bețâi și nebunii prin târguri și prin sate boierești, de lua femeile și fetele oamenilor cu de-sâla, de-ș rādè de dânsăle, ce nu numai a oameni proști, ci și a oameni de frunte” (*Letopiseș...*, cap. VII, *Domnia lui Anton-Vodă Rusăt vleato 7184*).

A DOUA PROVOCARE a revenirii noastre de aici și de acum este deosebita frecvență a termenului în limbajul publicistic, ca termen pentru progenituri (fii, dar și fiice!) ale unor persoane publice, în general, aduse în discuție pentru fapte penale. Și din această perspectivă, *beizadea* a devenit un termen popular; în continuare, prezentăm doar câteva atestări mai mult sau mai puțin recente, de pe internet (preferăm tonalitatea depreciativă a enunțului, chiar dacă este vorba doar de iritarea enunțiatorului): „Azi te strivește orce golan, lichea ori beizadea pe trotuar”; „Bă, beizadea dementă, tu doar ai impresia că ești avocat”; „Taman o beizadea de presă are contracte cu toți ăștia”; „Aroganță de beizadea! Autobuze blocate de un bolid de sute de mii de euro!”; „Altă «beizadea» prinsă drogată la volan” etc.

S-A AJUNS PÂNĂ LA ALCĂTUIREA unor inventare-pomelnic ale culpabililor, expuși oprobriului public, unul intitulat „Listă de beizadele din România” (subsumată ordinii logice „Liste legate de corupție”; cf. /romania.wikia.org/wiki/), care își propune să prezinte, mai întâi, situația pentru anul 1997 și, apoi, aproape an de an, din anul 2001 până în 2017, cu zeci și sute de nume, ca un soi de „strigare peste sat” modernă. Două simple probe: „[2003] Adrian Griga, fiul procurorului Griga, unul dintre magistrații clujeni numiți la Înalta Curte de Casație și Justiție, acuzat de legături cu gruparea de traficanti de droguri «Torino»”;

[2005] „Ion Ion Țiriac, fiul omului de afaceri Ion Țiriac, ar fi utilizat o armă, la vânătoria organizată acum câteva zile. În anul 2009, a fost achitat definitiv în dosarul «Cocaină pentru VIP-uri»”. Pentru diversificare tematică, vezi și „Top 10 beizadele care au terorizat România” (/antena3.ro/), respectiv „Cine sunt beizadelele trimise de România la Bruxelles. Odrasle de foști miniștri, șefi SIE și judecători CCR sunt «experții» pentru președinția UE” (/adev.ro/plqxxs/).

ÎNTRU ONOAREA PUBLICISTICII, notăm faptul că punctul de plecare istoric nu este complet ignorat, prima listă având drept preambul mențiunile [a] „Grigore M. Sturdza (1821-1901) a fost un *prinț* român, fiu al domnitorului Mihail Sturdza. A fost cunoscut sub porecla de «beizadea vițel», pentru că făcea exerciții fizice ridicând pe umeri un vițel”; [b] „Nicu_Ceaușescu, fiul președintelui Ceaușescu, uns șef peste Uniunea Tineretului Comunist”; [c] „Claudiu Diamandescu, fiul fostului șef al Poliției Române, generalul Corneliu Diamandescu...” După cum nici în alte cazuri, de pe internet, semnificația originară a termenului nu pare a fi ignorată: „Ce beizadea obraznică! Nu suportă adevărurile lumii libere, e crescută în minciunile unui regim tiranic. Kim Yo Jong, sora liderului nord-coreean, amenință Coreea de Sud din cauza unor broșuri critice la adresa Phenianului” (Grigore Cartianu; /facebook.com/).

DESCREȘTEREA SEMANTICĂ a cuvântului-simbol este marcată însă, în general, de multe alte „devieri”, printre care, mai întâi, diversitatea ocupației și a statutului părinților așa-numitelor *beizadele*, mass-media ocupându-se de isprăvi deocheate ale fiilor (și ficelor!) unor „grei” din afaceri (milionarii!), politică (parlamentari, miniștri, consilieri) și chiar din funcții publice (judecători, procurori, polițiști), nivelul opus ajungând la proeminențe rurale (preoți, primari). Tot atât de diversă este aria infracțiunilor, cele mai multe din zona vieții moderne. Astfel, printre faptele celor înregistrați drept *beizadele*: accidente de circulație, posesie ilegală de arme sau droguri, crime, nesupunere la solicitarea verificării actelor de identitate, tâlhării, agresiunea reprezentanților presei, prostituție. Iată și unul dintre actele celebrei beizadele a lui Antonievodă: „Beizadeaua lu’ domn’ primar a violat o fată de 14 ani! Primarul zicea că «e o făcătură, ceva propagandă electorală»” (/ziaristii.com/).

FIINDCĂ VENI VORBA DE ASEMĂNĂRI, una dintre acestea ar fi, într-o formă sau alta, impunitatea condiționată social și strict personal a

făptașilor. Să ne amintim de faptele beizadelei Alexandru și ale celor din suita lui: „Ce, deși oblicè Antonie-vodă, încă nu le dzicè nemic și nu-i certa cu cuvântul, ca un părinte ce le eră” (*locul citat*). Și, paralel, cel puțin absența grijii la contemporanii „penali” (pentru care găsim, o singură dată, explicația „odrasle protejate”): „copiii fostului prefect de Dolj, au făcut ani la rând legea în oraș”; unul „a fost condamnat la un an și patru luni de închisoare cu suspendare”; un altul a fost „condamnat la un an de închisoare cu suspendarea condiționată a pedepsei”; „Beizadele de magistrați au primit trei ani de închisoare cu suspendare pentru trafic de droguri. Pe motiv că sunt la prima abatere, fiul unei judecătore și nepotul unui fost prim-procuror, acuzați de trafic de droguri, au primit o pedeapsă mult sub minimul din Codul Penal” etc. Opinia publică reacționează: „Să știe derbedeii beizadele că nu beneficiază de impunitate și să nu mai sfileze pe nimeni” (spațiu de socializare); „Sindicatul susține că șoferul «este beizadeaua unei persoane din Secretariatul General al Guvernului» și că «se fac presiuni pentru a-l scoate vinovat pe polițist»” (*idem*).

FEMINIZAREA. Este drept că, formal, determinantele genului substantivului în discuție au variat și în trecut între masculin („*un beizadea*”) și feminin („*o beizadea*”), fapt remarcat și în DA (1913), dar era vorba, totdeauna, de un „*fiu de domn*”, pe când în prezent nu mai există nicio discriminare în materie: „O altă beizadea ajunsă pe pile în Parlament este Alexandra Corina B.” ([/m.cotidianul.ro/](http://m.cotidianul.ro/)); același titlu îi este atribuit unei Andreea C. ([/curentul.info/](http://curentul.info/)). Iată și situații din *Lista de beizadele* citată: „Oana Timiș (21 de ani), fiica primarului orașului Hațeg”; „Anastasia Tanase, fiica lui Constantin Tanase, comisar la Garda Financiară. Familia Tanase este una dintre cele mai bogate și mai influente familii de macedoneni din țară. A schilodit un om cu BMW-ul cadou de majorat și a scăpat nepedepsită”. La ceea ce numim *feminizare* am putea adăuga și faptul că o femeie poate fi mama persoanei implicate penal, ca în primul dintre exemplele citate acum („beizadeaua ucigașă a judecătorei-șefe...”; să se observe și ambiguitatea exprimării). Ehe, unde mai sunt cele mai multe dintre caracterele și statuturile din *Trecute vieți de Doamne și Domnițe*, a lui Constantin Gane...

ORICUM, DINTR-UNA ÎNTR-ALTA, s-a ajuns ca termenul *beizadea* să fie, pentru unii, sinonim cu acela de *infracțiune*, cum se prezintă lucrurile

în cazul titlului „Fotbalul, această beizadea planetară” (/blogsport.gsp.ro/; din comentariu: „Ce legătură poate fi între Ronaldinho și Mario Iorgulescu? Cum ce legătură, Sportul Rege! Cu toate lăturile pe care le aduce la suprafață”). Într-adevăr, halal descreștere!

EVOCÂNDU-L TERMINOLOGIC, IARĂȘI, pe Dimitrie Cantemir, ne întrebăm dacă **incrementa**, pentru limba română, să fie cazuri cum sunt cele pe care le cităm în continuare: 1. *Remedial*, adj., în „ore *remediale*”, „acțiuni ~” (un ministru, Sorin C., TVR 1, 24.01.2021, ore plătite, profesorilor, cu câte o sută de lei în plus), adică „ore recuperatorii, de recuperare (?) a pierderilor suferite în programul de învățământ din cauza pandemiei”, „acțiuni de recuperare (?) a materiilor pierdute...”; cf. și „ore de educație *remedială*”, în aceeași ordine de idei; adjectiv neînregistrat (încă) în dicționarele limbii. *Cherchez... l'anglais?! (remedial action, remedial measures, în cadrul UE, desigur!)*. 2. Dar „clădiri *pavilionale*”? (la Institutul „Matei Balș”, discurs spontan, de reporter, TVR 1, 29.01.2021). Vor fi fiind, acestea, jaloane pentru ceea ce se numește „incremental development of language”?

Irina CONDREA

Rusismele: un element specific al oralității basarabene

I.C. – doctor habilitat în filologie, profesor universitar la Departamentul Lingvistică Română și Știință Literară, Facultatea de Litere, USM.

Domenii de cercetare: sociolingvistică, traducere, stilistică, pragmatică, cultivarea limbii, lingvistica textului. Autoare a mai multor volume, dintre care: *Traducerea din perspectivă semiotică* (2006), *Studii de sociolingvistică* (2007), *Curs de stilistică* (2008), *E timpul să vorbim corect* (2014), *Sociolingvistica. Suport de curs* (2018).

Vorbirea și scrierea sunt două fațete ale limbii, care, în funcție de intenții și de situația de comunicare, pot prezenta diferențe mari, în special din punct de vedere lexico-gramatical și ortoepic. Anume varianta colocvial-familiară a limbii române vorbite în spațiul dintre Prut și Nistru etalează cele mai numeroase derogări de la normele românei literare.

Un element specific al oralității basarabene sunt rusismele, adică împrumuturile nejustificate de cuvinte rusești, folosite de foarte mulți vorbitori din variate categorii de vârstă și ocupații.

I. Pentru cei mai tineri (studenți, liceeni), împrumuturile din limba rusă sunt un element al modei, la fel ca și cele din engleză sau din alte limbi și reprezintă niște forme de expresivitate colocvială. Foarte des se recurge la o serie de cuvinte de legătură sau „de umplutură”, al căror conținut nu prea contează, dar care nuantează dialogul. De exemplu, un tânăr care vorbea la telefon despre un contract, într-o română foarte bună, din când în când îi da cu câte un „*vaabșce!*”, „*pa liubomu, pa liubomu semnez, mă-nșelegi?*”, iar încheiere a rostit apăsător „*karoce, asta-i!*”.

Din păcate, sunt foarte îndrăgite de vorbitorii noștri formulele uzuale de salut și de politețe rusești, de aceea putem auzi la tot pasul expresii hibride, care urătesc exprimarea în limba română, căci atunci când se întâlnesc, mulți basarabeni uită de frumoasele formule *noroc!*, *salut!*, *bună!* și se tot salută cu „*privet!*”, ori „*zdarova!*”, iar la despărțire spun: „*hai paká*”, „*paká, paká*”, „*davai*”, „*hai davai*” sau chiar „*hai davai paká!*”.

Tiparele formulilor de salut și de politețe, în care lipsește verbul, sunt cu totul străine limbii române. Auzim adeseori cum unele persoane încep conversația (inclusiv la telefon) cu expresii nefirești de tipul: „*Cum viața? Cum la tine? Tot bine? Tot normal?*”, iar după ce aud întrebarea interlocutorului „*Da la tine / la voi cum? Bine?*”, vin și cu răspunsul „*La mine tot*” sau „*La noi tot bine*”. Toate acestea reprezintă niște calchieri stângace după formulele rusești „*Как жизнь? Как у тебя? Все хорошо? Все нормально?*”, „*А у тебя / у вас как? Хорошо?*”, „*У меня тоже*”, „*У нас тоже*”.

Pentru a fi formulat în limba română, acest tip de dialog are nevoie de traducere. În primul rând, în română nu se fac propoziții fără verb, or acesta lipsește în toate formulele de mai sus. Nu sunt pe românește expresiile „*Tot bine?*”, „*Tot normal*”, ele trebuie, cel puțin, formulate cu un verb: „*Totul este/e bine?*”, „*Totul este în regulă*” și nu „*normal*”, pentru că acest cuvânt nu este specific formulilor de politețe din limba română. La asemenea întrebări despre viață, sănătate, lucru, studii se dă un răspuns neutru – „*Bine*”, „*Bine, mulțumesc*”. Unii consideră, probabil, că „*normal*” ar fi mai aproape de realitate, deci nu chiar excelent, ci normal. Însă trebuie avut în vedere că într-un asemenea schimb de formule de politețe nu se cere o informație precisă și, de fapt, nimeni nu așteaptă să audă un raport exact despre ceea ce faci, de aceea și întrebările, și răspunsurile sunt doar niște procedee formale de a întreține conversația. Iar celebrul „*Cum viața?*” în genere nu se traduce. În asemenea cazuri româna folosește alte formule, cum ar fi: „*Ce mai faci?*”, „*Cum o mai duci?*”, „*Cum îți mai merge?*” sau „*Ce se mai aude?*”, „*Ce mai e nou?*”, „*Sunteți bine?*”. Răspunsul se constituie pe aceleași formule: „*Mulțumesc, sunt bine*”, „*Totul este bine*”, „*Suntem sănătoși, mulțumesc*” sau alte variante, în funcție de împrejurări.

Este firesc faptul că în vorbirea curentă oamenii folosesc adeseori cuvinte, expresii, interjecții, care, în fond, nu comunică ceva concret,

ci apar pentru o mai mare expresivitate, pentru a demonstra mai convingător o atitudine a vorbitorului sau o reacție a acestuia față de cele auzite sau față de subiectul în discuție. Există o întreagă rețea de vorbe, expresii, întrebări retorice care se repetă, ele au un caracter de șablon și sunt spuse mai mult pentru a întreține discuția, pentru a accentua ceva, pentru a manifesta anumite emoții. Acest „lexic de fundal, de legătură”, chiar dacă, practic, este vid de semnificație, dă discuției multă vioiciune și expresivitate. Anume de aceea în limba română în vorbirea curentă, familiară, se utilizează forme de tipul „*îți închipui?*”, „*nu mai spune!*”, „*zău!*”, „*măi-măi-măi!*”, „*ei hai!*”, „*hai nu mă-nnebuni!*”, „*bată-te să te bată!*”, „*cum s-ar zice*”, „*într-un fel*”, „*oricum*”, „*chiar (că)*”, „*nici vorbă*”, „*asta-i!*”, „*precis!*”, „*mai pe scurt...*”, „*în fine*”, „*în genere*”, precum și o serie de formule de salut și de politețe uzuale, neoficiale, cum ar fi „*Noroc!*”, „*Salut!*”, „*Bună!*”, „*Ce mai faci?*”, „*Pa!*”, „*Te-am pupat!*” și multe altele, care dau atâtă farmec taifasului nostru.

II. O altă sursă de rusisme în limbajul basarabenilor este argoul. Ca formă de comunicare de grup, argoul este adoptat, în special de tineri, pentru a-și etala apartenența la un anumit grup, dar și pentru expresivitatea specifică a acestuia. În argou, cuvintele obișnuite au, de regulă, un sens modificat (de ex., în argoul rusesc *ceainic* are sensul de „om prost, naiv”, iar în argoul românesc *parașută* are sensul de „prostituată”). Pe lângă acestea, în mediul respectiv se dezvoltă un lexic argotic propriu-zis și se adoptă multe cuvinte străine, astfel că în orice limbă, argoul se caracterizează printr-un număr mare de împrumuturi.

Or, este de menționat că în argoul basarabean, practicat de foarte mulți vorbitori de română, lexicul argotic este împrumutat în totalitate din limba rusă. Cuvintele cu semnificațiile respective rusești sunt adaptate la sistemul gramatical românesc: verbele se încadrează, de regulă, în conjugarea a IV-a, substantivele capătă articol, adjectivele au forme de gen și număr etc. În felul acesta, se pot distinge următoarele categorii de cuvinte argotice:

verbe: *a se pricali* (a face glume), *a se vrubi* (a înțelege), *a se vâpendri* (substantiv: *vâpendrioj*) – a face nazuri, a face fițe, *a muti* – a pune la cale;

substantive: *krâșa* – protecție, *pilă*, *loh* – prost, *pațan*, *coreș*, *ciuvac* – prieten, *băiat*, *tacikă* – mașină, *tormoz* – om care înțelege greu, *tusovkă* – agapă, petrecere, *fignea* – ceva nesemnificativ;

adjective: *borzâi* – mândru, *fudul*, *kliovâi* – interesant, bun, *krutoi* – dur, super, foarte bun, *pofighist* – indiferent, *ciotkii*, *ciotkos* – bun, valoros, *șustrâi* (subst. *șustreac*) – isteț, descurcăreț, *levâi* – de proastă calitate, *tuparâlâi* – foarte prost, *prikolinâi* – interesant, hazliu;

adverbe: *gluha* – rău de tot, *na haleavu*, *na șaru* – pe gratis, *cruto*, *pricolino*, *classno*, *zașibisi* – minunat (apreciere înaltă);

expresii: *a pune macaroane (lapșa) pe urechi* – a induce în eroare, a minți etc.

Din păcate, asemenea mostre de limbaj suburban apar cu recurență în spațiul public, în special în postările de pe rețelele de socializare ale unor politicieni de rang înalt, care recurg la un melanj lexical menit mai mult să șocheze, decât să informeze, de ex.: „Spune că el îi *pațanu* cu care trebuie negociat”; „Ei ceva *mutesk*”; „Se pare că cineva încearcă să-i ție *crâșa* geopolitică lui Plahotniuc”; „Nu-i *po pațanski*”; „M-am înțeles cu ambasadorii, tăt o să fie *ciotko*. Și unii *lapșaua pe urechi* o primesc”.

Elementele de argou nu doar încifrează mesajul, făcându-l neinteligibil pentru mulți, dar și reduce, marginalizează oarecum lexicul corect și adecvat, conducând la sărăcirea vocabularului și la grave deficiențe de exprimare.

Viorica MOLEA

Lexicul neologic la modă – registru stilistic al oralității actuale

V.M. – conf. univ. dr. hab. în filologie, Departamentul Lingvistică Română și Știință Literară, Facultatea de Litere, USM. Domenii de cercetare: stilistică, pragmatică, cultivarea limbii, comunicare. Autoare a lucrărilor: *Valori expresive ale frazeologismelor în opera dramatică* (2010); *Expresivitatea limbajului poetic (suport de curs)* (2011); *Oralitatea în textul publicistic actual românesc* (2016). Participantă la numeroase conferințe naționale și internaționale.

O particularitate distinctă a lexicului oral actual o constituie elementele noi intrate în limba română datorită proceselor transformationale, evoluției tehnologiilor moderne și facilitării interconexiunilor umane la toate nivelurile. Fenomenul globalizării, devenit, în virtutea accesului liber, masiv la internet, un atribut indispensabil al contemporaneității, precum și migrația tot mai frecventă, schimbul de valori materiale, culturale, politice, sociale etc. contribuie la o răspândire rapidă și intensă a foarte mulți termeni, cuvinte din limbile cu o influență accentuată în prezent. Acest lucru se întâmplă pe fondul apropierii nemaiîntâlnite dintre diverse culturi, tradiții, rase de oameni, convingeri religioase, stiluri de viață etc., omenirea devenind, astfel, un tot unitar, un câmp comun de manifestare, de degajare, de afirmare, dar și de receptare, de control al tuturor valorilor și nonvalorilor umane.

Faptul că în ultimele decenii se atestă o migrație fără precedent a românilor de dincolo și de dincoace de Prut a pus amprenta asupra limbii literare contemporane și a contribuit la o diversificare impresionantă a limbii, a vocabularului, în primul rând, cu elemente neologice dintre cele mai neașteptate și neconforme cu logica procesului de îmbogățire

a limbii pe calea împrumutului direct din alte limbi. Este vorba, evident, în primul rând, de anglicisme, care au în prezent o răspândire cvasigenerală în aproape toate limbile literare, dar și de alte împrumuturi, din italiană, franceză, germană, portugheză. Dacă în trecutul relativ apropiat se împrumuta masiv din limba franceză, ale cărei elemente lexicale se integrau firesc în limba română, astăzi nu mai putem vorbi de un anume confort verbal și sistemic la împrumuturile din engleză, de exemplu, întrucât acestea „dau buzna” în limba noastră fără a menaja rigorile gazdei. Este o grabă și o precipitare aproape „indecentă” în pătrunderea anglicismelor în limba română, aceasta explicând de ce foarte multe astfel de elemente apar mai întâi în limba vorbită, fiind adoptate destul de rapid de varianta literară a limbii române, căci, după cum remarcă distinsul savant E. Coșeriu, „limbajul ca vorbire este producere lingvistică, întrucât noul lingvistic apare întotdeauna și în mod necesar în vorbire” (Coșeriu 2009: 145).

Așadar, este evident că numeroase împrumuturi vin pe cale orală, adică sunt răspândite în limba vorbită mai întâi, ca apoi să pătrundă și în registrul cult, prin intermediul limbajului publicistic, îndeosebi, un vehicul perfect de transportare și răspândire a noilor achiziții. Acest lucru îl atestă labilitatea, eterogenitatea formelor, precum și a sensurilor elementelor nou intrate în limbă, care, până a fi adaptate și incluse în dicționar, circulă cu multiple ortografii și sensuri. Aceste împrumuturi din engleză sunt înregistrate atât ca termeni literari, cât și ca elemente colocviale, populare, care mai au marca stilistică „la modă” sau de „urbanisme”. Nu vom vorbi de termenii împrumutați în diverse domenii (economie, politică, drept, muzică etc.), ci vom aborda categoria împrumuturilor care țin de limbajul popular sau substandard, adică elementele verbale care circulă în limbajul necizelat, spontan și afectiv al vorbitorilor, de obicei, tineri, cu o deschidere mai mare față de orice element neuzitat, proaspăt și cărora aceștia le acordă o oarecare lejeritate, nonșalanță sau diverse note stilistice apropiate elementelor de argou și jargon. Unele dintre acestea chiar devin argotice sau jargoane, mai ales cele care țin de limbajul tehnologic sau de limbajul modei. „Tinerii, se știe, au un apetit al noului, al modernului mult mai accentuat decât persoanele în vârstă. De aceea limbajul lor este „presărat” cu neologisme sau cuvinte din alte limbi mai mult sau mai puțin adaptate la graiul nostru”, afirmă Iuliana Țanu-Pohrib¹. Trebuie să precizăm că

anglicismele sunt folosite de tineri, mai ales, pe rețelele de socializare, acolo unde, dacă te integrezi, nu vei înțelege mare lucru, întrucât formele cuvintelor noi capătă aspecte de nerecunoscut prin prescurtările folosite, prin combinațiile hazardate dintre elemente românești și englezești. Altfel spus, este vorba de limbajul de chat, considerat de cei mai puțin inițiați un fenomen obscur, haotic, dar pe care noi îl vedem ca pe o formă a culturii electronice. De exemplu, pe blogul unei tinere atestăm câteva mostre de asemenea utilizări sau „creații”: „Astfel, astăzi trebuie să fii „cool”, iar pentru aceasta trebuie să-ți schimbi „look-ul”. Des-întâlnitul „bună-ziaua” devine „hello” și așa mai departe”².

Așa cum spuneam, această preluare masivă a cuvintelor străine (de origine engleză, în special) are variate cauze atât obiective, cât și subiective. Cele obiective, pe care le-am înșirat mai sus, sunt un proces firesc al istoriei contemporane, recunoscut de savanți drept globalizare sau mondializare, internaționalizare pe toate planurile, inclusiv pe cel al limbajului. Cauzele subiective sunt multiple, unele derivând din cele obiective. Una dintre acestea ar fi efortul exagerat al unora de a se evidenția prin elemente de limbaj ieșite din uzul obișnuit, banalizat, în concepția multora, sau pentru a epata interlocutorii cu un altfel de înveliș sonor, cum sunt exotismele, a acorda exprimării note afective, atitudinale unice sau, pur și simplu, a-și etala un aer de „aristocratism modern” prin utilizarea unor cuvinte recent intrate în limbă, accentuându-și astfel niște veleități închipuite. Astfel, utilizarea masivă a cuvintelor neologice, adaptate în grabă la fonetismul românesc, „ilustrează tendința de neofilie datorată nu numai snobismului și semidoctismului, ci și acțiunii de mascare a ceva (probabil, incultura, incompetența) și chiar de înșelare a cititorului «neinițiat»” (Pîrvu 2005: 635-636). Aceste elemente neologice sunt în prezent atât de multe și continuă să pătrundă, încât dicționarele nu reușesc să le includă, să țină pasul cu ele, acestea rămânând adesea în afara lor, funcționând „ilegal” în limbajul familiar cu cele mai diverse forme și sensuri. Dicționarele, după cum observă L. Silaghi³, nu reușesc „nici pe departe să țină pasul cu numărul mare de anglicisme care pătrund în limba română din diverse domenii de specialitate și din diferite registre ale limbii engleze și ale englezei americane”.

O bună parte a elementelor neologice colocviale sunt întrebuițate în așa-numitul „limbajul modei”, Adriana Stoichițoiu Ichim propunând și

o abreviere acestei denumiri: *LM*, pe care îl și definește: „În etapa actuală de dezvoltare a limbii române, *LM* (limbajul modei) reprezintă o variantă stilistică hibridă, care asociază trăsături proprii limbajelor de specialitate (profesionale) și jargonului” (Stoichițoiu Ichim 2007: 581). Cercetătoarea vine cu reflecții prețioase despre originea și utilizarea actuală a acestora, relevând că „mulțimii neologismelor de origine franceză asimilate de *LM* de-a lungul ultimelor două secole i se adaugă – îndeosebi după 1990 – numeroase împrumuturi din engleza britanică sau americană, care și-au păstrat integral sau parțial caracterul străin, justificând astfel calificarea *LM* drept jargon” (*Ibidem*).

Remarcăm faptul că anume de aici a fost preluată expresia „termeni la modă” referitoare la vocabularul recent împrumutat și „popularizat” sau utilizat masiv în limbajul familiar, colocvial, conform ipotezei doamnei Adriana Stoichițoiu Ichim, care declară: „Interesul publicului larg și, îndeosebi, al tinerilor pentru domeniul modei duce – printr-o preluare mimetică a anglicismelor – la o masivă creștere a frecvenței lor în uz, ceea ce ne îndreptățește să vorbim despre *termeni „la modă”* (subl.n.) (*Ibidem*).

Deși există numeroase voci care condamnă preluarea, adesea nejustificată, a anglicismelor în limba română scrisă și vorbită, totuși acestea acaparează tot mai mult spațiu în vocabularul nostru, astfel încât s-a inventat și un termen pentru acest fenomen, devenit oarecum consacrat: „romgleză”. Acesta face trimitere la faptul că limba engleză s-a infiltrat atât de mult în ființa limbii române, în special în vorbire, încât am putea vorbi de o altă limbă.

Fenomenele actuale ale întrepătrunderii lexicului de fond cu cel neologic în limbă sunt discutate pe larg, inducându-se fie ideea de poluare a limbii române, fie de îmbogățire firească a ei, fie, cel puțin, de tolerare a acestei „invazii engleze”. Liana Silaghi observă existența acestei dualități privind fenomenul respectiv, notând că disputele lingvistice din ultima vreme „au împărțit vorbitorii de limbă română în două tabere, în funcție de cauza susținută, *puriștii* și *cosmopoliții*” (subl. n.)⁴. Totuși, consideră autoarea, aceste dispute nu vor reuși „nici să stăvilească numărul mare de anglicisme intrate în limbă și nici să țină loc de norme prescriptive de utilizare a acestor cuvinte, iar noțiunea de „poluare a limbii”, adesea utilizată de puriști, nu este justificată tocmai

datorită acestei interacțiuni cu alte limbi de circulație internațională, interacțiune care conferă vitalitate limbii române” (*Idem*), sugerând că pătrunderea în număr mare a anglicismelor în limba română este un proces firesc datorită evoluțiilor istorice, care nu reprezintă un caz izolat, local, ci este parte a unor schimbări, transformări pe plan internațional, deci inevitabil. Cu toate acestea, credem, n-ar trebui să ne lăsăm „luați de val”, să cedăm în fața tăvălugului schimbărilor fără a opune o minimă rezistență, întrucât toate lucrurile în lume se dezvoltă prin luptă, fenomenele obținând, astfel, un echilibru firesc. Tot așa, spunem noi, se întâmplă și în limbă. Trebuie păstrate elementele sănătoase, durabile ale fondului vechi, de bază al limbii, dar, în același timp, trebuie integrate și elementele dictate de situația curentă, de istoria recentă, de evoluțiile pe plan internațional. Altceva este tendința în limbă, care a fost și rămâne motorul schimbărilor, al inovațiilor lingvistice. Aceasta n-ar trebui să fie confundată cu starea de fapt a limbii, care, deocamdată, este una stabilă, încadrându-se în limitele normei. Iar pentru a menține această stare de lucruri este nevoie de mult discernământ, în special, de la cei care au obligația s-o facă, adică de la cei care răspândesc, prin scris, elemente verbale nou-apărute. Astfel, la straja acestora trebuie să stea, în primul rând, filologul, care devine un catalizator al funcționării perfecte a limbii.

Pe de altă parte, se întâmplă și un fenomen relativ nou în limbă. Cuvintele din registrul livresc sunt transferate mult mai rapid decât altădată în cel popular în virtutea accesului generalizat al populației la informația de factură sobră, academică (prin limbajul jurnalistic, prin rețeaua internet etc.), termenii livești devenind, de asemenea, accesibili prin dicționarul on-line, observându-se, astfel, un proces de întrepătrundere a registrelor, de amestec al stilurilor oficial cu popular sau, altfel spus, al registrului standard cu substandard. Acest proces a început să fie observat mult mai înainte, dovadă fiind și afirmațiile a numeroși lingviști. Bunăoară, G. Sklearevskaia relatează asemenea evidențe pe la mijlocul anilor '80: „... în prezent se produce o interferență fericită a celor mai variate stiluri. Astfel, lexicul neologic, savant sau livresc pătrunde masiv în lexicul popular, ceea ce servește drept „dovadă a anulării opoziției stilistice dintre domeniul livresc și popular al limbii” (*Apud*: Bahnaru 2009: 157).

Astăzi putem vorbi, după cum spuneam, de o neîntreruptă colaborare dintre vorbit și scris, de o întrepătrundere fără precedent a stilurilor, a registrelor lingvistice, în special, în spațiul virtual, de aceea putem vorbi și despre o altă abordare a limbii, în general, și a vocabularului neologic, în special. Sunt multe elemente de vocabular frecvente atât în registrul scris, oficial al limbii, cât și în registrul popular, substandard. Utilizarea acestora este determinată doar de context: cu sens denotativ în limbajul sobru și cu sens conotativ, în cel popular. În același spațiu virtual întâlnim, chiar și în varianta scrisă, forme ale neologismelor ortografiate eronat, după ureche, senzuri unilaterale sau folosirea unui singur sens din mai multe ș.a. De exemplu, Adriana Stoichițoiu Ichim îl prezintă astfel pe adjectivul de origine engleză *cool*, devenit un fel de clișeu, cum relevă domnia sa: „Adjectivul/adverbul *cool* (absent din MDN și DCR2, dar inclus în DOOM2: 182, cu mențiunea „familiar”) reprezintă un exemplu tipic pentru categoria împrumuturilor „de lux” devenite, prin utilizare abuzivă, adevărate clișee verbale. Dintre cele opt senzuri din engleză ale termenului, româna actuală l-a preluat pe cel mai puțin precis, marcat în OALD: 323 ca informal (...)” (Stoichițoiu Ichim 2007: 590). Astfel, din această cauză, putem vorbi de o clasă nouă a utilizatorilor elementelor neologice: internauții. Aceștia au creat pe „paginile” spațiului virtual o nouă limbă, care se bazează pe trunchiul limbii române, „umplut” cu entități verbale asemănătoare, în pronunție, cu aceasta, cu inserția unor elemente din engleză, dar absolut diferite în scris. Invențiile grafice atestate nu se aseamănă cu niciun alt mod de scriere cunoscut până în prezent. Un exemplu elocvent îl prezintă următoarea secvență de text: „NE1” (internet), „2day” (today), „l8er” (later), „22ror” (tuturor), „2≠”/„2ne” (bine) „Primește un telefon. Ai chef de un trip 2night?” sau „el poate sa t iubi p u dak u nu!!!!!!!!!!!!!!asta este deci lololol NU(depinde)” ; „looooool ce glumeatza eshti! hahahhahahaha, tzin-o tot asha”⁵. Observăm aici o formă mixtă de scriere, alcătuită din cifre și litere sau ortografii străine, atât din limba anglo-americană, cât și din limba română, preferată formei tradiționale, probabil, pentru rapiditate, dar și pentru o diversificare, o încercare de delimitare de spațiul depășit, banal al foii de hârtie. Totodată, credem, și tinerețea își spune cuvântul, pe care o știe toată lumea rebelă, nonconformistă, cu tendința spre postmodern, iar acest tip de scriere a oralității este specific exclusiv tinerilor. „Acest mod de a vorbi, foarte greu acceptat de societate, susține autoarea modelelor de text, le oferă elevilor

un sentiment de emancipare, de independență și mai ales de nonconformism, un aspect caracteristic vârstei juvenile” (*Idem*). Pe de altă parte, internații și-au creat și așa-zisul sistem ortografic și punctuațional, care, de fapt, este un „asistem” lingvistic, lipsit de orice articulații ale normei, atât în limba de origine a acestora, cât și în împrumuturile masive aleatorii utilizate în textele orale scrise. Este un fenomen relativ nou, dar observat și analizat deja de lingviști de seamă, cum ar fi, spre exemplu, Rodica Zafiu, care îl descrie în felul următor: „Tonul nonșalant e în acord cu tratamentul neologismelor, adaptate fonetic și grafic fără multe scrupule; ...tendențele sunt într-un fel contradictorii: pe de o parte, se preferă formele „vorbite”, pe de alta, se refac cele „culte” (Zafiu 2001: 159).

Neologismele din domeniul tehnologic sunt adesea modificate, create din nou, cu mijloace de compunere ale limbii române, fiind înzestrate și cu alte sensuri decât în varianta împrumutată originală. Aceeași bloggeriță ne propune câteva exemple de acest tip: „*a downloada* (a bea, a mânca), *a-și downloada sufletul* (a se descărca), *a se upgrada* (a se înnoi), *a se reseta* (a cădea, a leșina), *a da eject* (a goni, a respinge), *a-și formată mîntea* (a se gândi din nou) etc.”⁶. Deși sunt sensuri surprinzătoare, pe alocuri chiar originale, aceste formații nou-create pe rețelele de socializare, evident, nu sunt acceptate și nici justificate de normele limbii literare, dar ele circulă nestingerite în acest spațiu intim virtual al tinerilor, trecând, fără nicio rețineră, de la vorbit la scris și invers în comunicarea obișnuită cotidiană a acestora. Pentru a se ralia cu cea mai activă parte a societății – tinerii, mass-media împrumută din exprimarea acestora multe aspecte ale vorbirii, în special, elementele neologice recalificate, inclusiv pe cele ce țin de comunicarea pe internet. Astfel se poate ajunge mai rapid și mai eficient la modul de percepție a lumii propriu cititorilor din această categorie, încadrându-i mai ușor în orice categorie de interese mediatice.

În urma celor enunțate *supra*, conchidem, prin urmare, că multe dintre elementele neologice ajung în limbă pe cale orală în contextul schimbărilor produse în lume (migrația masivă, internetul, globalizarea etc.), precum și datorită accesului tuturor la instruire, la informare, care facilitează însușirea termenilor noi, adesea preluați din limbajul neutru, standard. În același timp, relevăm atât o înnoibilare a limbii colocviale, orale, cât și o ușoară vulgarizare a limbii literare prin infiltrarea tot mai frecventă a elementelor de oralitate în aceasta.

Note

¹ Țanu-Pohrib I., *Limbajul tinerilor – argou/jargon*, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, 2010. Disponibil: bibliotecascolara.ro/Tanu_Iuliana/Limbajul_tinerilor-argou_jargon.pdf

² *Limbajul tinerilor on fashion*. Disponibil: lumealulfleanca.blogspot.com/2007/12/limbajul-tinerilor-on-fashion.html

³ Silaghi L., *Anglicismele în discursul jurnalistic*, 2009. Disponibil: culturasicomunicare.com/pdf/2009/Silaghi%20-%20Anglicismele%20in%20discursul%20jurnalistic.pdf

⁴ Vezi Silaghi L., *Anglicismele...*

⁵ Vezi *Limbajul tinerilor...*

⁶ *Ibidem*

Referințe bibliografice

Bahnaru 2009 = Bahnaru V., *Elemente de semasiologie română*, Chișinău, Știința, 2009.

Coșeriu 2009 = Coșeriu E., *Omul și limbajul său*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2009.

Pîrvu 2005 = Pîrvu I.-C., „Reforma” clișeului jurnalistic, în „Limba Română”: *Structură și funcționare*. Coordonator Gabriela Pană Dindelegan, București, Editura Universității din București, 2005, p. 633-641.

Stoichițoiu Ichim 2007 = Stoichițoiu Ichim A., *Anglicisme „la modă” în limbajul modei*, în „Limba română”. *Stadiul actual al cercetării*, București, Editura Universității din București, 2007, p. 581-598.

Zafiu 2001 = R. Zafiu, *Diversitate stilistică în româna actuală*, București, Editura Universității din București, 2001.

Ion HAINEȘ

Limba română în mass-media

I.H. – doctor în filologie, poet, prozator, critic și istoric literar, eseist. A studiat la Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică din București, Secția regie și la Universitatea din București, Facultatea de Filologie. Semnează zece volume de versuri, două romane, cărți de critică și istorie literară, din domeniul teoriei comunicării și al mass-media. A publicat în revistele „Scrisul românesc”, „Literatorul”, „Contemporanul”, „Destine literare” etc. poezie, articole și studii, eseuri din domeniul literaturii române, al teoriei comunicării și al mass-media. Membru al Colectivului de redacție al revistei „Bucureștii literar și artistic”; membru al Uniunii Ziaristilor Profesioniști din România.

Comitetul director al Uniunii Scriitorilor din România, printr-un comunicat oficial, își exprimă „profunda îngrijorare față de degradarea continuă a limbii române folosite în spațiul public, ca și a nivelului cultural general, în special din partea celor care, prin rolul lor social, sunt luați drept exemple de către categorii largi de cetățeni”.

Se face precizarea că „limba română nu este un simplu instrument de comunicare. Ea este o componentă esențială a identității și un liant al unității naționale”. Ienăchiță Văcărescu echivala cultivarea limbii române cu patriotismul. „Limba este instrumentul gândirii. Cine vorbește și scrie incorect este puțin probabil să gândească bine”. Aceasta dovedește absența culturii corespunzătoare, lipsa pregătirii și competenței.

Cei care sunt vizați în primul rând de degradarea limbii române în spațiul public sunt politicienii, oamenii de media, „vedete” ale divertismentului și alte categorii de persoane cu apariții publice frecvente. Degradarea limbii române este însoțită și de o prăbușire a nivelului cultural general.

Emisiunile culturale aproape că au dispărut din programele de radio și televiziune, iar nivelul cultural al celorlalte emisiuni e foarte

săzut. În loc să cultive valorile, să ofere repere și modele, viața publică românească oferă contra-exemple, dăunătoare moral și intelectual.

Uniunea Scriitorilor din România își exprimă îngrijorarea față de asemenea stare de lucruri și trage un semnal de alarmă opiniei publice de a reacționa și de a da dovadă de responsabilitate în corectarea acestor disfuncționalități.

Limba este componenta fundamentală a spiritualității unui neam. Ea e „măsurariul civilizațiunii unui popor”, cum spunea Eminescu, și „întâiul mare poem” al său, cum o definea Blaga.

„A vorbi despre limba română este ca o duminică”, spunea Nichita Stănescu. Și tot el adaugă: „Limba română este patria mea”.

Marii maștri ai scrisului românesc – de la Eminescu, Creangă, Caragiale, la Sadoveanu, Arghezi, Blaga – au înțeles că poporul este marele făuritor al limbii, geniul ei, și că prima lor datorie este aceea de a cultiva această limbă, de a-i da strălucirea nepieritoare, prin opere literare reprezentative, care să dea seamă umanității de fizionomia noastră morală și filozofică.

Nouă, tuturor, ne revine deci o misiune de o mare noblețe patriotică, aceea de a duce mai departe făclia limbii române, de a o cultiva și îmbogăți, de a o apăra de orice fel de denaturări, păstrându-i spiritul viu, popular, autenticitatea și frumusețea fără seamăn.

Din păcate, după 1989, odată cu libertatea de exprimare, au apărut în spațiul public românesc, în presa scrisă, la radio și la televiziune, numeroase denaturări ale limbii, abateri de la normele gramaticale, un vocabular sărac sau umflat, grandilocvent, cosmopolit sau vulgar, uneori chiar pornografic. Unii înțeleg libertatea presei prin posibilitatea de a publica orice și oricum, prin lipsa oricăror criterii morale și profesionale, prin cultivarea vulgarității, a pornografiei și violenței.

Cauza principală: lipsa culturii, superficialitatea, suficiența, vedetismul sau, așa cum spunea Eminescu, politica, politicianismul. Asistăm, zi de zi, mai ales la posturile de televiziune, la o vorbărie goală, la o „moară de palavre”, cum i-ar zice Eminescu. Politicieni care nu au nimic de spus țin discursuri goale de sens, confuze, demagogice, propagandistice, doar pentru a manipula auditoriul în favoarea lor, a partidului lor.

Avea dreptate Maiorescu să-i numească retori și limbuți. *Beția de cuvinte* este, astăzi, o boală a presei românești.

Educația în școală lasă de dorit. Rezultatele catastrofale de la bacalaureat vorbesc de la sine. Tinerii nu mai citesc. Internetul a devenit zeul modern al zilelor noastre. Informația de pe internet e lacunară și falsă, dar amăgitoare. Cunosc exemple de studenți care își copiază lucrările de diplomă direct de pe internet și apoi devin mari specialiști în mass-media sau în cultură.

Limba română este averea de preț pe care au luat-o cu ei și ziariștii și scriitorii români din diaspora. Iată doar două exemple semnificative. Pr. prof. univ. dr. Theodor Damian, directorul revistei de spiritualitate și cultură românească „Lumină Lină” / *Gracious Light* din New York, publică un text despre vocabularul limbii strămoșești în păstrarea identității personale și naționale. El vorbește despre dimensiunea sacră, metafizică a limbii, despre faptul că „limba poate fi concepută ca loc de refugiu, ca un cuib unde te poți adăposti, unde te simți protejat, hrănit” („Lumină Lină” / *Gracious Light*, an XXII, Nr. 3, iulie-sept. 2017, New York, p. 94). „Limba nu poate fi izgonită din adâncul ființei, din identitatea ta autentică profundă”, spune el. „A uita limba strămoșească înseamnă a adopta o existență fabricată, superficială, care nu va fi niciodată a ta și în care nu vei fi niciodată tu însuși” (*Ibidem*: 95). Scriitorul și gazetarul Theodor Damian avertizează asupra pericolelor care pândesc limba română, printre care „abuzul față de ea prin folosirea unor stiluri bombastice și a barbarismelor care forțează exprimarea, dezechilibrează armonia și distruge frumusețea limbii, fenomen despre care vorbea și Eminescu la vremea lui.

„Îndepărtarea de limba strămoșească este îndepărtarea de părinți, îndepărtarea de tine însuși, adică alienarea. Pierderea limbii duce la rătăcire”, spune autorul (*Ibidem*). „Limba română este abuzată în fiecare zi, uneori fără a ne mai da seama chiar, fără a conștientiza abuzul. Ne batem joc de limba părinților noștri prin folosirea de cuvinte de ocară, o formă a grăirii în deșert prin împrumuturi nefericite din alte limbi și adaptări caraghioase și siluire grosieră și inacceptabilă a frumuseții, cuminenției și autenticității limbii părintești” (*Ibidem*: 96).

La rândul său, Alexandru Cetățeanu, scriitor și gazetar, directorul revistei „Destine literare” din Montreal, Canada, mărturisește că iubirea

pentru limba română a fost pentru el o coordonată permanentă în activitatea sa literară și culturală. „Limba română nu se uită. Iubesc limba mea, scriu în limba lui Eminescu”, spune el (Cartea *Balanța cuvintelor*, ACSR, Montreal, 2018).

Din păcate, la toate nivelele (morfologic, sintactic, lexical, stilistic) limba română din mass-media e în mare suferință. Exemplele vorbesc de la sine.

La capitolul **Morfologie**, întâlnim numeroase greșeli care nu sunt permise nici măcar unui elev de gimnaziu. Trec peste celebrele **substantive succesuri** și *almanahe*, care trădează o îngrijorătoare lipsă de cultură a unor oameni cu importante funcții politice, și mă opresc la alte exemple, care apar frecvent în presă. Este vorba despre substantivele masculine *copil* plus substantivele masculine care la Nominativ singular se termină *-iu*, ex. *fiu, vizitiu, geamgiu, tinichigiu, hangiu* etc., și care la Nominativ plural nearticulat au forma *fii, vizitii, geamgii* etc., iar forma de Nominativ plural articulat este în *-iii*. Exemplu: *copiii, fiii, vizitiii* etc. Exemple greșite: „copii au fost abandonați” / în loc de „copiii au fost abandonați”.

Același lucru în cazul unor **adjective**, precum: *zglobiu, argintiu, palavrăgiu, zurbăgiu, fustangiu* etc.

În cazul unor articole posesive ca *al, a, ai ale*, descoperim greșeli de genul: „abuzuri *a* unor procurori”, în loc de „abuzuri *ale* unor procurori”.

Adjective greșit folosite: *flagrant*. Imperturbabil, mai toată lumea afirmă cu seninătate: „Hoțul a fost prins în *flagrant!*”, „Polițiștii au organizat *flagrantul*”, „Intrând în grupul huliganilor, a picat și el în *flagrant*”. Dacă ar fi deschis un dicționar al limbii române, ziaristul respectiv ar fi observat că *flagrant = adj.*, evident, izbitor, incontestabil (fr., *flagrant*). Forma corectă: *flagrant delict*.

Un alt exemplu: *salutar*, folosit cu sensul *de salutat*. Greșit! *Salutar = folositor, salvator*.

Idem, adjectivul *lucrativ*, care înseamnă *rentabil, câștig bănesc*. Unii îl folosesc greșit, cu sensul „unde se lucrează”. Exemplu: „atelier *lucrativ*”, „ședința a avut un caracter *lucrativ*”!

O altă confuzie des întâlnită: *fortuit*. Cineva a vrut să spună: „Forțat de împrejurări...”, dar a scris *fortuit*, ceea ce e cu totul altceva. În dicționar citim: „*fortuit* = *adj.* venit pe neașteptate, neprevăzut, întâmplător, inopinat”.

Alt exemplu, des întâlnit: *virtuos/virtuoz*. *Virtuos* = care respectă idealurile etice, principiile și normele morale, înzestrat cu multe virtuți. *Virtuoz* = interpret care stăpânește perfect tehnica execuției.

Sau: „Cărți *noi* apărute” pentru „Cărți *nou*-apărute”. Idem, „Copii *noi* născuți” pentru „Copii *nou*-născuți”.

Un grad de comparație abuziv folosit: „Mașina pe care mi-am cumpărat-o e *super!*”, „Mi-am cumpărat o rochie *super!*”. „Totul a fost OK.”

Pe lângă *super*, apar barbarisme de genul: *cool*, *wow*: „Mă simt foarte *cool!*”, „Am un păr *wow!*”, dar și adjective din zona argotică: *mișto*, *nasol* etc. (Atenție, a existat o emisiune TV, care se chema *Wow biz!*).

Verbul. Folosirea greșită a verbelor *a crea*, *a agreea*, *a apărea*, *a plăcea*, *a lectura*, *a revendica*.

Formele corecte: *a crea*, *a agreea* se conjugă ca un verb de conjugarea I (*a lucra*). Deci: *creez*, *creezi*, *creează*, *creăm*, *creați*, *crează*, *agreez*, *agreezi*, *agreează*, *agream*, *agreeți*, *agreează*.

Corect: *a plăcea*, *a apărea*, NU *mi-ar place să călătoresc*, *va apare o carte*.

Forma corectă a verbului este *a revendica*, nu *a revindeca*.

A lectura (folosit abuziv) pentru *a citi*. (De când toți lecturăm, nu mai citește nimeni!).

Folosirea greșită a verbelor impersonale de tip *a trebui*. Ele nu se conjugă, au o formă invariabilă. Exemple greșite: *trebui*, *trebuiam*, *trebui*, *trebuie*. Iată formele corecte: ind. prez.3, sg. *trebuie*, imperf. 3 sg. *trebuia*, 3 pl. *trebuiau*, viit. 3 pl. *vor trebui*, conj. prez. 3 să *trebuiască*.

Conjunția. Aproape toată lumea folosește greșit comparația (conjunția) *ca*, dublată de conjunția *și*, pentru evitarea cacofoniei. Exemplu: „Cartea *ca și* aspect este OK!”. Nu putem spune simplu: *ca profesor*, *ca polițist*, pentru că nu mai putem scăpa de acel „*ca și!*”!

Pentru evitarea cacofoniei, unii adaugă, greșit, cuvântul „virgulă”. Virgula e un semn de punctuație, nu e un cuvânt!

Alte confuzii: *or/ori*; *or* – conjuncție = dar, însă, deci, așadar; *ori*, conjuncție disjunctivă, exprimă o opoziție între idei sau o alternativă.

Prepoziția. Lipsa prepoziției *pe* înainte de pronumele relativ *care*. Exemple (greșite): „cartea care am citit-o”, „filmul care l-am văzut”. „florile care le vând”. Corect: „cartea pe care am citit-o”, „filmul pe care l-am văzut”, „florile pe care le vând”.

Sau: În formularea (incorectă) „Mulțumesc (mersi) *de* invitație” (imitație după fr. *remercier de...*), când ar fi trebuit „Mulțumesc *pentru* invitație”, într-o corectă limbă română.

La capitolul **Sintaxă** găsim numeroase construcții greșite. Un exemplu concret este dezacordul dintre subiect și predicat: „Fiecare *vrem* să participăm la concurs”. Sau: „Fiecare *avem* evaluările noastre”. În ambele cazuri, subiectul este *fiecare*, deci acordul corect era „Fiecare *vrea* să participe la concurs” și „Fiecare are evaluările lui”. Aici, e vorba despre acordul prin atracție care se realizează mai ușor atunci când subiectul este pronumele *fiecare* sau *niciunul*, urmate de un determinant la plural: *Fiecare* dintre aceste explicații *sunt unilaterale* (în loc de *este unilaterală*) sau *Niciunul* dintre cei plecați *nu s-au mai întors* (în loc de „*nu s-a mai întors*”).

Las la o parte faptul că toată lumea folosește abuziv formula „cu subiect și predicat” când trebuie și când nu trebuie.

Exemple de construcții greșite: „Atât sub aspectul...”, partea a doua se uită: „cât și sub aspectul”... Exemplu: „Atât Luiza și Alexandra se pare că nu au fost ucise de Gh. D.” (Asta nu e presă!). Formula „Funcție de...” este greșită. Corect: „În funcție de...”

Abuz de fraze lungi, confuze, ininteligibile, cu multe subordonate.

Lexicologie

În mass-media, întâlnim un vocabular sărac, cu multe cuvinte greșit folosite, cum ar fi *locație*, care înseamnă, de fapt, *închiriere*, *chirie plătită pentru anumite bunuri luate în folosință*), *președenție* (pentru *președinție*), *repercursiuni* (pentru *repercusiuni*) sau cu cosmopolitis-

me (anglicisme), împrumuturi nu totdeauna necesare, cum ar fi: *designer*, *hairstylist* (pentru frizer), *job* (pentru loc de muncă), *market* (pentru *magazin*) etc. Numeroase anglicisme au intrat în limbajul comun, ele aparținând domeniilor mai noi ale economiei, ale informaticii sau ale mass-media și e foarte greu să facem abstracție de ele. Exemple: *manager*, *mall*, *broker*, *dealer*, *site*, *on line*, *e-mail*, *feed-back*, *breaking news*, *fake news*, *live*, *feeling*, *talk-show* etc. Rămâne ca viitorul să hotărască.

Desigur, unele dintre ele s-au încetățenit, dar majoritatea sunt ininteligibile pentru oamenii de rând.

Des întâlnită e sintagma *vizavi* (fr. *vis-à-vis*), adverb de loc, care înseamnă în *punctul opus*, *peste drum*, *față în față*, dar care este utilizat în mod eronat în expresii de genul „*vizavi* de opinia colegului meu”. Sau: „De ce ne împrumutăm atât de mult *vizavi* de alte țări?”

Înșuși conceptul de *mass-media* nu e înțeles în sensul lui adevărat. Auzim, deseori, formularea „mijloace mass-media”, când, se știe (cine știe!), că mass-media înseamnă mijloace de informare în masă. Termenul *medium* (la plural *media*) este un cuvânt de origine latină, transplantat într-un ansamblu anglo-saxon. El desemnează în principiu procesele de mediere, mijloacele de comunicare și se traduce, în general, cu expresia *comunicațiile de masă*. Deci *media* = *mijloace de comunicare*; *mass-media* = *mijloace de comunicare pentru un mare public, un public de masă*. Constat că *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, publicat de Academia Română în 2007, acceptă ca fiind corectă formularea *media* (presă scrisă și audiovizuală), cu exemplificarea *media actuală*, prin intermediul *mediei actuale*.

Alteori, mai ales la televiziune, întâlnim **apelative** care țin de viața privată, cum ar fi: Costi (Rogozanu), Adi (Ursu), Gabi (Firea), Cristi (Borcea), Gigi (Becali), Gică (Hagi), Gică (Popescu) etc.

Formulări stereotipe, clișee, limbajul șablon de genul: „sub aspectul săvârșirii...”, „a rupt tăcerea”, „l-a împușcat în zona capului” (în zona capului sau în cap?).

De asemenea, un anumit post de televiziune seară de seară ne amenință cu știri bombă, cutremurătoare, uluitoare, în ediții *speciale*, *incendiare*!

În limbajul media, se vorbește despre șeful statului, când, de fapt, e vorba despre *președintele țării!* Același lucru în cazul cuvântului *primul ministru* (pentru *prim-ministrul*, nu numărăm miniștrii – primul, al doilea etc., ci arătăm prin acest cuvânt importanța lui, calitatea lui).

Limba de lemn nu a dispărut din mass-media. Ea exprimă clișeele încremenite ale unei anumite ideologii, ale unei anumite gândiri.

Improprie e și exprimarea „în direct”, deși s-a încetățenit. Există patru tipuri de comunicare: *directă* (față în față), *indirectă* (prin intermediul scrisului), *multiplă* (prin intermediul tiparului) și *colectivă* (prin mass-media).

Limba din mass-media e considerată ca model pentru un public nepretențios. De aceea, responsabilitatea jurnaliștilor, grija lor pentru o exprimare corectă, expresivă este foarte mare. Majoritatea ziariștilor scriu și vorbesc într-o curată limbă română. Grija pentru demnitatea și innobilarea limbajului nu este numai a scriitorului sau a profesorului de limba română, ci a noastră, a tuturor; ea reprezintă marca noastră identitară.

Trebuie să apărăm și să sporim frumusețea limbii prin neconținută cultivare a ei, prin diagnosticarea și anularea a tot ceea ce-i amenință structura, fondul ei sănătos, autentic.

Eu sunt optimist, sunt convins că limba evoluează în permanență și că își va afirma în continuare frumusețea și noblețea ei, așa cum au caracterizat-o marii noștri ziariști și scriitori.

Pentru cultivarea limbii române ar fi necesară o rubrică permanentă, gen **Cum scriem, cum vorbim** la toate posturile de radio și televiziune, precum și în presa scrisă.

Tatiana TREBEȘ

Antroponime teoforice atestate în registrele alfabetice ale actelor de naștere din municipiul Orhei

T.T. – doctor în filologie, lector universitar, la Catedra limba română și terminologie medicală, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”.
Domenii de cercetare: onomastică, sociolingvistică, traducere, stilistică, pragmatică, cultivarea limbii, metodologia predării limbii române ca limbă străină / nematernă. Autoare a monografiei *Studiu asupra prenumelor actuale (pe material din municipiul Orhei)* (2019) și coautoare a manualelor *Limba Română în context medical* (pentru studenții de la Facultatea de Medicină, 2020), *Limba română. Limbaj stomatologic* (manual cu suport video, 2017), *Limba Română* (Nivelurile A1-A2, 2014).

Onomastica este unul dintre domeniile care a interacționat profund și complex cu religia. O dovadă, în acest sens, este existența unui număr impunător de nume calendaristice/ creștine, biblice, teoforice în sistemul antroponimic românesc, fapt care face ca inventarul de nume să fie, așa cum susține A. Balan-Mihalovici, nu doar „o componentă a istoriei limbii, cu un pronunțat caracter conservator, dar și un document de cultură și civilizație creștină” (Balan-Mihalovici 2009: 10).

Inventarul numelor unice sau al numelor de botez, așa cum se prezintă el astăzi, s-a format în timp, pe parcursul mai multor perioade, oglindind cu fidelitate condițiile sociale, concepțiile și relațiile românilor basarabeni cu alte popoare la diferite trepte de dezvoltare, și conține atât nume de inspirație profană, provenite din cuvinte comune ale limbii, care „descriu” persoana sau o împrejurare legată de nașterea ori viața acesteia, cât și nume de inspirație religioasă, care au apărut odată cu răspândirea creștinismului și au pătruns la noi prin intermediul Bibliei sau au fost preluate, din onomasticonul popoarelor ebraice, trecute prin filieră greacă, latină sau slavă și adaptate la specificul limbii române.

Studiile recente de antroponimie relevă faptul că numele de persoană, în general, și prenumele sau numele de botez, în special, se înscrie „într-o semiotică naturală a microcolectivităților” (Golopența-Eretescu 1972: 146), antrenând în procesul de atribuire a acestora mai multe persoane, printre care: „agentul” – părinții, bunicii, nașii, rudele, *copilul* căruia i se oferă numele și *funcționarul public*, care poate fi preotul în cazul botezului, sau ofițerul de stare civilă, care are menirea de a înregistra prenumele în Registrele de Stare Civilă.

Rolul principal, în procesul de atribuire a numelor de botez, îi revine „agentului” – părinților, rudelor, iar capacitățile personale, gradul de instruire și cultură, apartenența etnică și confesională, mediul în care locuiesc aceștia își vor pune amprenta asupra numelui copilului. De aici și caracterul modern, deschis, flexibil al sistemului antroponimic actual.

Având în vedere cele scrise mai sus, ne-am propus să facem o analiză a aspectelor legate de atribuirea și dinamica numelor de botez, în special a prenumelor teoforice, înregistrate în Registrele alfabetice ale actelor de naștere, oferite de către Serviciul Stare Civilă al municipiului Orhei.

Orheiul este un oraș vechi, multietnic și pluriconfesional, care s-a evidențiat de secole în spațiul românesc, istoric și cultural, iar acest lucru ne-a servit drept imbold pentru realizarea unui studiu de caz ale cărui rezultate ar putea fi pertinente și reprezentative și pentru alte zone din Republica Moldova.

Locuitorii municipiului Orhei sunt preponderent moldoveni, români basarabeni, care vorbesc limba română. De rând cu băștinașii mai conviețuiesc reprezentanți ai altor etnii: ucraineni, ruși, bulgari, romi, găgăuzi, evrei – etnii atestate de sute de ani pe teritoriul Basarabiei, dar și reprezentanți ai unor etnii, stabiliți recent în această zonă – arabi, turci etc. Toate aceste particularități se reflectă și în sistemul antroponimic actual al regiunii.

Populația raionului este afiliată mai multor confesiuni religioase, cea mai mare parte dintre locuitori declarându-se creștin-ortodocși. Din rândul persoanelor de altă religie, urmează a fi menționați: bapțiștii, adventiștii de ziua a șaptea, martorii lui Iehova, evreii, adeptii confesiunii islamice etc.

Datele înregistrate în Registrele alfabetice ale actelor de naștere din Orhei, anii 1945-2018, arată că prenumele teoforice de origine ebrai-

că, latină, greacă, slavă, arabă ocupă un rol important în evoluția sistemului de denotația personală, devenind destul de preferate.

Prenumele teoforice sunt alcătuite, cel mai adesea, prin compunerea numelui care are fie ca prefix, fie ca sufix o particular referitoare la divinitate. Prin extensie, includem în categoria numelor teoforice o sumă de antroponime care fac apel la calități specifice divinității, derivă din divinitate sau sunt conexe cu percepția individuală sau comunitară a divinității (Turcuș 2011: 112).

Numele teoforice de origine ebraică pot fi: **verbale** (de obicei, semnifică Dumnezeu a dat, a miluit, a ajutat, a salvat, a făcut dreptate, de exemplu: *Natanael, Elnatan, Israel* etc.), **substantivale** (alcătuite dintr-un substantiv comun și elementul teoforic *el*, de exemplu, *Eliahu* – Dumnezeuul Meu) și **atributive** sau **descriptive** (cel mai puțin răspândite, de exemplu, *Avdiel* – robul lui Dumnezeu) (Beider 2001: 20).

În urma analizei Regitrelor alfabetice ale actelor de naștere (RAAN 1944-1986 r.1, r.2, r. 3 și RAAN 1987-1999, RAAN, început la 01.01.2000, RAAN, început la 01.01.2011), constatăm că din categoria antroponimelor teoforice vechi testamentare, ușor de recunoscut după componenta ebraică *-el*, care face referire la „Elohim” – *Dumnezeu*, se întâlnesc prenumele: *Samuel, Daniel, Mihail, Emanuel, Eleazar, Ilie, Gabriel*.

Astfel, din gama antroponimelor teoforice, în perioada 1944-1995, cel mai răspândit este *Samuel*, nume care, în opinia cercetătorilor, are două etimologii. Prima vine de la verbul „shaal” – *a cere*, și, în sintagma *Sam -u-el*, devine „cerut de la Dumnezeu prin rugăciune”, a doua – legată de elementul „shem” – *nume* și „-el” – *Dumnezeu*, adică „Dumnezeu este cel care a dat numele”. Acest prenume este utilizat frecvent, în special, de membrii comunității evreiești din Orhei, fiind înscris cu formele *Samuil* (de 13 ori), *Samoil* (de 2 ori) și *Șmili* (o dată). Variantele *Samuil* și *Samoil* sunt niște adaptări în limba rusă ale antropoforimei ebraice *Shemu’el*, de la care, prin intermediul sincopei, s-a creat și forma scurtă *Șmili*.

Prenumele teoforic *Daniel*, de asemenea, este unul popular în inventarul de nume al Orheiului, amintind de personalitatea profetului biblic, *Daniyel*. Este compus din două elemente caracteristice limbii ebraice: „Dan”, cu sensul de „judecată”, dar și + „-ihel” – prescurtarea cu care

este desemnat „Jahve” – Dumnezeu (a se vedea: A. Balan-Mihalovici, 2009) și are semnificația „Dumnezeu e judecătorul tuturor” sau „Dumnezeu s-a îndurat și mi-a dăruit”.

În perioada 1944-1989, prenumele se atestă cu următoarele forme grafice: *Daniil*, *Danil* și *Dănilă*. Primele două variante amintesc de versiunea slavă a prenumelui, unde adaptarea lui *Daniel* s-a făcut prin influență greacă, unde „eta” se pronunță „ita”, adică „i” – *Daniil*, *Danil*, a doua variantă – *Dănilă* – deși, la prima vedere, am putea crede că este o variantă românească populară a prenumelui, dat fiind faptul că prenumele se referă, cu precădere, la inventarul de nume proprii comunității evreiești, considerăm că această formă provine de la rusecul *Danilo*, în a cărui structură terminația ebraică *-il* este înlocuită cu sufixul slav *-ilo* și care, în urma unor mutații fonetice, devine – *Dănilă*.

Materialul empiric, excerptat din Registrele alfabetice ale actelor de naștere din perioada 1989-2018, conform RAAN 1987-1999, RAAN, început la 01.01.2000, RAAN, început la 01.01.2011) arată că prenumele teoforic *Daniel* își menține popularitatea pe tot parcursul perioadei de referință, dând, în același timp și serie de forme scurte, formate prin intermediul apocopei – fenomen fonetic care constă în dispariția unui sunet sau a unui grup de sunete de la sfârșitul unui cuvânt.

Frecvența acestor „hipocoristice scurte” este destul de mare, unele dintre ele au chiar câteva forme/variante, altele apar doar o singură dată, de exemplu: *Daniel - Dan* (de 43 de ori); *Danu* (de 7 ori); *Dăny* (o dată) – antropofomă care a apărut, probabil, din varianta americană *Danny* și a fost adaptată la sistemul ortografic al limbii române; *Daniela - Dana* (de 16 ori).

Începând cu anul 2000, în Registrele alfabetice ale actelor de naștere din Orhei se atestă și o serie de prenume duble, în a căror structură este inclus prenumele teoforic *Daniel*, variante derivate de la acesta sau forme modificate ortografic: *Petru-Daniel*, *Lucian-Dănuț*, *Daniel-Jose*, *Chris-Daniel*, *Dan-Adrian*, *Vasile-Danill*.

Un alt prenume teoforic de origine ebraică, care poate fi considerat sinonimul lui *Daniel*, întrucât are aceeași semnificație „dat de Dumnezeu” sau „darul lui Dumnezeu”, este *Natanail*, cunoscut în forma ebraică *Nathanael* și *Nethanel*, apare în Registrele alfabetice ale actelor de naștere cu forma scurtă *Natan*.

Din lista prenumelor teoforice, provenite din inventarul antropomic al evreilor, este și *Emanuel*, nume care se utilizează, în perioada 1944-1989, atât cu forma ebraică *Imanuil*, cât și cu cea creștinească *Emanuil*, cu semnificația „Dumnezeu este cu noi”.

Începând cu anul 2000, în Registrele Alfabetice ale Actelor de Naștere, se atestă corespondentul feminin al acestui prenume – *Emanuela* (70 de ori). Antropoforma *Emanuela* se întâlnește și în structura prenumelor duble: *Ana-Emanuela*, *Ionela-Manuela*.

Și prenumele *Matei*, varianta grecească a numelui teoforic, de origine ebraică *Mattityahu* (*matah* – dar și *iah* – Dumnezeu) se bucură de popularitate. Astfel, în Registrele Alfabetice ale Actelor de Naștere din Orhei, sunt înregistrate următoarele forme: *Matvei* – forma rusească, *Mateo* – de origine catalană, *Mateus* – de origine portugheză, *Matteo* cu varianta *Mattia* – un rezultat al interacțiunii cu limba și cultura italiană, dar și hipocoristicul scurt *Motea*, preluat de la slavi.

Sunt destul de răspândite și variantele numelui de botez *Mihai/Mihail*, *Mihaela*. *Mihail* – prenume teoforic de origine ebraică cu semnificația „cine este Dumnezeu?”, format din tema *Mika*, temă ce apare și în forma *Mikajah* + terminația *el*, o prescurtare a lui *Elohim* sau *-jah*, de la *Yahve* „Dumnezeu”.

Deși este un nume cu o tradiție veche în istoria onomasticonului român, *Mihai* tinde să fie înlocuit de *Michail* și *Michael*, formă utilizată în ebraică, engleză și daneză, *Michal* – variantă poloneză și *Michelle* – provenit din italiană.

Antropoforma *Mihaela*, corespondentul feminin al numelui gagiografic/teoforic masculin *Mihail*, este regăsită și în structura prenumelor duble: *Maria-Mihaela*, *Cristina-Mihaela*, *Ana – Mihaela*, *Gabriela-Mihaela*, *Mihaela-Antonela*.

Mai rar folosite, dar tipologizate și ele în categoria prenumelor teoforice de origine ebraică, sunt prenumele:

- *Eleazar*, cu înțelesul „Dumnezeu ajută”, și care este răspândit cu formele scurte, obținute prin procedeul aferezei *Lazer* – transformare fonetică sub influența limbii idiș și *Leizer* – hipocoristic scurt de la ebraicul *Eliezer*;

- *Heli* – varianta latină a prenumelui arhaic de origine ebraică *Eli*, prezent în Vechiul Testament ca nume teoforic, cu semnificația „Dumnezeul meu este Dumnezeul cel tare”, este atestat în onomasticonul comunității evreiești din Orhei cu forma *Hilli*; *Eliora* – prenume teoforic, cu înțelesul „Dumnezeu este lumina mea”;
- *Isabela* – nume teoforic vechi testamentar, repodus după ebraicul *Elisheva*. Este preluat de către etnicii evrei prin intermediul limbii poloneze, cu forma *Izabela*, înregistrată și *Izabella*. Fiind un nume frecvent în onomasticonul orașului, acesta a dat naștere la o serie de forme scurte, care au devenit prenume independente: *Ela*, *Beta*, *Bătea*, *Bela/Bella*, *Lisea*, *Elza* (a se vedea Campbell). Astfel, de la *Isabela/Izabela, Izabella*, prin intermediul aferezei, s-a format hipocoristicul scurt *Bela/Bella*, iar de la *Elisabeta* au apărut formele scurte, *Beta* și *Bătea*. Entitatea antroponimică *Ela* a provenit de la *Elisabeta*, grație procedului numit sincope. Prin suprimarea sfârșitului (apocopă), au luat naștere prenumele *Elza/Liza* (de la rusescul *Elizaveta*) și *Lisea* (de la biblicul *Elisheva*).

Cel mai reprezentativ **nume teoforic de origine latină** întâlnit în onomasticonul din Orhei este *Cristian*. În Registrele alfabetice ale actelor de naștere, acest prenume se regăsește cu variantele: *Christian* – formă preluată din limbile engleză, franceză, germană, daneză; *Christiano* – de origine italiană sau portugheză; *Hristos, Christos, Christo* – pătrunse în sistemul onomastic tradițional prin fielieră greacă; *Cristin, Cristi, Cris* – antropofomă pe care M. Campbell o consideră și „un diminutiv de la Cristofor” (a se vedea Campbell); *Crinu, Crina, Cristic, Krystian, Cristela* sunt alte variante create pe teren românesc

Conform Registrului Alfabetic al Actelor de Naștere, început la 01.01.2011, prenumele teoforic *Cristian/Cristina* se regăsește și în structura numelor duble: *Cristina-Nicole, Cristian-Darius, Gabriel-Cristian, Adriana-Cristina, Ionel-Cristian, Gabriel-Cristian, Chris-Daniel*.

În categoria prenumelor teoforice se regăsesc și antropoforme *Aureliu/Aurelia* – prenume care reproduc vechile nume de persoană de origine latină, *Aurelius* și *Aurelia*, provenite de la numele ginte *Aurelia*, atestat încă în epoca republicană. Inițial, explicația prenumelui pornea de la sensul figurat, legat de soare, ceea ce face ca el să fie inclus în categoria prenumelor teoforice. Mai târziu, cecetătorii îl apropie de latinescul „aureus” – aur, lu-

mină, incluzându-l în clasa prenumelor afective, cu valoare augurală (a se vedea Balan Mihalovici 2009). Acest nume (conform RAAN 1944-1986 r.1, r.2, r. 3 și RAAN 1987-1994), este prezent în onomasticonul raionului Orhei cu formele: *Aurelia* (de 25 ori) – varianta oficială a acestui prenume feminin; *Aurica* (de 22 ori) – hipocoristic, obținut prin anexarea sufixului diminutival *-ica*, la rădăcina „aur”; *Aureliu* (de 2 ori) – forma de masculin a numelui, adaptată de la varianta latină *Aurelius*, derivată de la numele vechii ginți latine – *Aurelia*, la care s-a atașat sufixul adjectival *-ius*; *Aurel* (de 26 de ori) – formă scurtă, apărută prin intermediul apocopării; *Aurelian* (o dată) – variantă preluată din onomastica românească și reproduce numele împăratului roman – *Lucius Domitius Aurelianus*.

De origine latină este prenumele teoforic Dominic, derivat din adjectivul *dominicus* „al Domnului”, având semnificația de „consacrat Domnului”. Numele este atestat o singură dată în Registrul alfabetic al actelor de naștere, început în anul 2011.

Din gama antroponimelor **teoforice grecești** se integrează în sistemul antroponimic al municipiului Orhei, antropoforma *Teodor*, cu varianta de feminin *Teodora*. Numele este compus din *theos* și *doron* și are semnificația „darul lui Dumnezeu”.

De la prenumele oficiale *Teodor/Teodora*, pe teren românesc, au fost create hipocoristicele *Dorin*, *Dorina*, destul de frecvent întâlnite în Registrele Alfabete ale Actelor de Naștere și formele derivate ale acestora *Dorinela* și *Dorel*, înregistrate câte o singură dată.

Antropoformele *Teodor/Teodora*, sinonime cu ebraicul *Matei* (*Matithyah*), latinescul *Deodatus* și *Bogdan*, nume teoforic slav prin excelență, se regăsesc și în structura prenumelor duble: *Olga-Teodora*, *Răzvan-Teodor*.

Deși în structura etnică și cea confesională a orașului, nu este indicată comunitatea de arabi și turci sau de moldoveni, vorbitori de limba română, convertiți la islam, onomasticonul inventariat denotă existența acesteia.

În Registrele alfabete ale actelor de naștere din Orhei, începând cu anul 2000, se atestă o serie de prenume de origine arabă și turcă, caracteristice adeptilor confesiunii islamice, necunoscute de societate până acum.

Analiza inventarului de nume teoforice atestate în municipiul Orhei, confirmă că intensificarea procesului de migrație a populației din Repu-

blica Moldova, oficierea căsătoriilor mixte și influența mass-mediei a generat lărgirea diversității numelor unice și demonstrează că procesul de numire presupune două etape succesive: pe de o parte, atribuirea numelui, iar, pe de alta, utilizarea formulei antroponimice în cadrul grupului social, și are funcția de menținere a coeziunii între individ și grup.

Ortografia diferită a numelor scoate în evidență confesiunea religioasă a nominatorului sau dorința de diferențiere și identificare a referentului (copilului), iar originea (ebraică, slavă, latină, islamică) a numelor teoforice arată gradul de „asimilare onomastică” a etniilor ce populează același teritoriu, relațiile cu populația nativă și, nu în ultimul rând, indicele de mobilitate socială al populației.

Bibliografie

Balan-Mihalovici 2009 = A. Balan-Mihalovici, *Dicționar onomastic creștin (reperetimologice și martirologice)*, Ed. a 2-a, București, Sophia, 2009, 686 p.

Cosniceanu 1973 = M. Cosniceanu, *Studiu asupra numelor de persoane*, Chișinău, Știința, 1973, 210 p.

Cosniceanu 2010 = M. Cosniceanu, *Dicționar de prenume*, Chișinău, Î.E.P. Știința, 2010, 144 p.

Golopența-Eretescu 1972 = S. Golopența-Eretescu, *Clasificarea prin „numiri” (I)*, în: „Revista de etnografie și folclor”, 1972, nr. 17, p. 145-155.

Neethling 2011 = B. Neethling, *Dreptul la un nume bun: copiii din comunitățile musulmane și xhosa*, în: *Numele și numirea – interfețe multietnice în antroponomie*. Conferință internațională (1, 2011; Baia Mare), Cluj-Napoca, Mega, 2011, p. 77-88.

Beider 2001 = A. Beider, *A Dictionary of Ashkenazic Given Names: Their Origins, Structure, Pronunciation, and Migrations*, Bergenfield, NJ, Avotaynu, 2001, 682 p.

Campbell = M. Campbell, *The Etymology and History of first names*, disponibil pe <https://www.behindthename.com/> (vizitat: 17.05.2017).

Trebeș 2019 = T. Trebeș, *Studiu asupra prenumelor actuale (pe material din municipiul Orhei)*, Chișinău, CEP USM, 2019, 228 p.

Turcuș 2011 = Ș. Turcuș (coordonator), *Antroponomia în transilvania medievală (secolele XI – XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, Vol. I, Cluj-Napoca, Mega, 2011, 372 p.

Surse ■

- IV.31 OSC Orhei, Registrul alfabetice al actelor de naștere 1944-1986, registrul 1 (180 file);
IV.31 OSC Orhei, Registrul alfabetice al actelor de naștere 1944-1986, registrul 2 (180 file);
IV.31 OSC Orhei, Registrul alfabetice al actelor de naștere 1944-1986, registrul 3 (180 file);
IV.31. OSC Orhei, Registrul alfabetice al actelor de naștere 1987-1999 (346 file);
IV.31. OSC Orhei, Registrul alfabetice al actelor de naștere, început la 01.01.2000 (200 file);
IV.31 OSC Orhei, Registrul alfabetice al actelor de naștere, început la 01.01.2011 (180 file);
IV.31 OSC Orhei, Registrul alfabetice al actelor de naștere transcrise (2008 – 2016).

Ștefan AFLOROAEI

Dimitrie Cantemir. Mize ale gândirii filosofice timpurii (II)

Ș.A. – profesor la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Departamentul de Filosofie.

Susține prelegeri de Hermeneutică filosofică, Metafizică, Ideea europeană și Teorii ale interpretării. Membru corespondent al Academiei Române. Cărți publicate: *Ipostaze ale rațiunii negative* (1991); *Întâmplare și destin* (1993); *Lumea ca reprezentare a celuilalt* (1994); *Cum este posibilă filosofia în estul Europei* (1997); *Locul metafizic al străinului* (2003); *Metafizica noastră de toate zilele* (2008); *Privind altfel lumea celor absurde* (2013); *Fabula existențială* (2018).

Așa cum am văzut, *Icoana de nezugrăvit a științei preasfinte* (1700) ne oferă destule date spre a înțelege că urma să participe la o importantă confruntare în cultura europeană a vremii. Neobișnuit de amplă, aduce în atenție mai ales problema cunoașterii și a inițierii omului în știința revelată, cu posibilitatea esențială a edificării de sine. Ceea ce își propune aici Cantemir, în perspectiva unei filosofii creștine, tinde să fie aproape exhaustiv. Pleacă de la viziunea testamentară a creației și are în vedere, bunăoară, cursul celor create, căderea și salvarea omului, temporalitatea, durata și veșnicia, viața concretă și cea universală, forma împătrită a lucrurilor, providența divină și voința liberă, destinul omului și rânduiala celor existente. Este proiectată în trei tomuri: unul de „teologie fizică”, altul de „teologie etică” și ultimul de „teologie metafizică”. Elaborată în latină și atentă la anumite perspective, interpretări și distincții conceptuale din epoca respectivă, scrierea pare adresată unor medii savante ale timpului.

Toate acestea ne lasă a înțelege, cum spuneam mai sus, că *Icoana de nezugrăvit a științei pre-*

sfinite urma să participe la o importantă dispută în cultura vremii. Însă despre ce dispută e vorba și în ce fel o asumă Cantemir?

Ea privește înainte de toate calea adecvată în cunoașterea adevărului și unitatea acestei cunoașteri, resimțită deja ca problematică în epoca respectivă. Relația dintre cunoașterea teologică, cea filosofică și cea științifică ajunge fie indecisă, fie profund tensionată. Despre această nouă situație aveau să discute, în Occident, unii învățați precum Jan Baptista van Helmont, Blaise Pascal, Isaac Newton sau G. W. Leibniz. Ei știau bine că unitatea cunoașterii nu este deloc o chestiune abstractă; dacă se dovedește imposibilă, la fel apare și edificarea de sine a omului. Deși trăiește în estul Europei și, destui ani, la Constantinopol, Cantemir resimte din plin gravitatea acestui fapt. Cu sensibilitatea sa deopotrivă filosofică și religioasă, înțelege că o asemenea situație privește în definitiv condiția istorică și spirituală a omului. Se apropie de acei gânditori care îi apar inițiați atât în tradiția creștină, cât și în științele moderne, precum Jan Baptista van Helmont¹. Observă bine că noul discurs științific tinde să devină tot mai străin experienței morale sau celei religioase. La fel și discursul filosofic, în măsura în care se lasă atras fie de o perspectivă neutră, pur conceptuală, fie de una proprie noilor științe ale naturii. Este ceea ce face ca omul epocii („modernul”, cum îl numește în câteva locuri) să-i apară ca o ființă nesigură de sine și profund scindată.

Ce cale edificatoare ar exista, pentru Cantemir, în această privință? Tocmai aceea pe care ne-o descoperă Cel care este calea, adevărul și viața, „aducând îndărăt la viață simțurile amorțite, punând înapoi pe calea cea mare și dreaptă rațiunea rătăcitoare”². Accesul la „adevărul simplu, unul și același” nu-l oferă nici filosofia veche și nici știința nouă. Nici gândirea empirică și nici cea pur analitică, rațională. Nici discursul cercetătorului naturii și nici cel al teologiei de școală. Acestea, doar prin ele însele, din ele și pornind de la ele (ca să reiau cuvintele lui Cantemir) nu pot să dobândească ceva adevărat și bun (14-15). Cunoașterea care se deschide adevărului original este contemplativă, posibilă ca atare grație intelectului luminat de har. Ea înseamnă acum vedere a minții, o cunoaștere mai presus de cea afirmativă și de cea negativă. Este activă, de exemplu, când mintea sesizează rațiunile distincte (*logoi*) ale celor create și locul lor în economia creației. Nu se consumă în sine

și pentru sine, întrucât sensul ei îl constituie comuniunea de adevăr și viață cu Dumnezeu. Doar plecând de aici s-ar putea asigura o unitate reală cunoașterii omenești în variatele ei moduri. De altfel, în dialogul cu bătrânul venerabil, învățăcelul contemplă în ultimă instanță Sfânta Scriptură și semnele timpului (311). Cunoașterea are loc indirect și în parte, „prin tainele oglinzii” („căci tot ce cunoaștem în starea din prezent cunoaștem numai umbrat și prin enigme”; 197). Exact aceasta va fi invocată de fiecare dată când se are în vedere, bunăoară, creația lumii și mersul celor create, căderea și salvarea omului, rânduiala lumii și rostul acestei vieți. Adevărul către care îndreaptă cunoașterea contemplativă este cel care se deschide, tocmai acesta înainte de toate, minții omenești. Nu poate fi enunțat ca atare, nici deținut de cineva anume. Atrage către sine și călăuzește pe acela care îl „îmbrățișează cu simplitate și îl slăvește spiritual” (15). Se descoperă el însuși celui care, înțelegând bine limitele oricărui fapt omenesc, e pregătit personal să-l recunoască.

Ideea o întâlnim în multe locuri din această scriere. Este de-a dreptul flagrantă insistența lui Cantemir – reluată uneori într-o manieră patetică, asiduă, aproape obositoare – asupra ideii că adevărata știință este una și aceeași pentru fizician și teolog, pentru cei vechi și cei noi. Aproape întreașa critică e îndreptată împotriva perspectivei conform căreia simțurile și rațiunea sunt considerate surse unice în cunoaștere. Nu le respinge valabilitatea, însă pune în discuție marile lor pretenții: de a realiza singure noul ideal în cunoaștere și de-a accede la adevărul în sine³. În ceea ce privește „modernii”, aceștia îi apar înclinați către o explicație naturalistă a stărilor de lucruri, ceea ce ar conduce ușor la ateism sau la noi superstiții (cum spune în cap. 17 din cartea a VI-a).

Poate fi reținută ideea unor exegeți ai modernității timpurii, anume că filosofii și savanții care, în secolul al XVII-lea, au revenit într-o manieră decisă la gândirea creștină, dislocând vechea cosmologie de proveniență aristotelică, pregătesc în bună măsură locul unor științe moderne (Duhem 1973: 317). Bunăoară, Jakob Böhme, Robert Fludd și Blaise Pascal, Jan Baptista van Helmont, Jan Amos Komensky sau G. W. Leibniz. S-ar putea spune că Dimitrie Cantemir participă la această târzie reafirmare a spiritului creștin, petrecută în plină modernitate⁴. Sigur, științele moderne nu devin prin aceasta „contemplative”,

însă își caută o nouă raportare la lumea reală, pe de o parte, și la tradiția spirituală a omului european, pe de altă parte. Mai devreme se petrecuse altceva: teologii care, în epoca scolastică, au adus criteriul rațiunii în adevărurile de credință, apelând la logică, argumente raționale și arta disputei, au pregătit condiția „modernă” a filosofiei (Étienne Gilson). Însă epoca de care vorbim pare atrasă într-un război de alt tip între viziunea tradițională și cea care s-a voit modernă: forțele aflate în conflict sunt într-un fel comparabile, se exprimă deschis și ofensiv, se consideră îndreptățite și puternice, își fac reciproc declarații grave și au acces deopotrivă pe scena puterii sociale. În consecință, excesele retorice și ideologice abundă de ambele părți. Scrierea lui Cantemir dă la iveală atât noile pretenții ale unor școli savante, cât și retorica reactivă, eventual apogetică, a unor comunități teologice. În fond, face sesizabilă o tensiune de fond proprie epocii, un conflict care îi este deja constitutiv. În același timp, are puterea să anunțe o alternativă, o cale de ieșire din criza ce părea insolubilă în cultura europeană. Este important acest lucru astăzi, întrucât, ca și atunci, unii dintre noi caută o alternativă culturală sau spirituală și, în același timp, constată că e tot mai greu să optezi pentru una anume.

Discursul lui Van Helmont, de pildă, îi apare lui Cantemir ca o reală promisiune în legătură cu regăsirea unității cunoașterii pe temeiurile învățaturii creștine. Ne dăm seama acum că ea diferă de altele care s-au anunțat la vremea respectivă, precum configurarea în prealabil a unei metafizici atotcuprinzătoare (René Descartes), sau reinterpretarea „rațională” a teologiei creștine (Nicolas Malebranche). Cantemir nu le numește explicit pe acestea, însă sigur nu le-ar fi acceptat. Preferă alternativa propusă de Van Helmont. Apariția acestuia în epocă o vede similară celei de altădată a Sf. Ioan Botezătorul, cum spune în *Elogiul pentru autor și pentru meritul învățaturii lui*. Savantul creștin ar readuce cuvântul Celui Întrupat în fața cercetătorilor naturii și a filosofilor de tot felul („peripatetici”, „academici” sau din „alte secte”, „de mai înainte și de curând”) (839-841). Ideea va fi reluată și în cuvântul adresat prietenului cititor. Este amintit în acest loc Sf. Dionisie Areopagitul, a cărui învățătură ar avea ecou în cea a savantului modern. „Iar aceasta se întâmplă nu altfel decât în ierarhia cerească, după cum îi place Sfântului Dionysius: cele de mai jos dintre spiritele ilustre sunt iluminate de cele de mai sus și primesc sprijinul tronului dumnezeiesc” (851). Exemplul

marelui învățat este preluat de Cantemir însuși, care, la rândul său, ar alege din tezaurul vanhelmontian acele cunoștințe ce sunt „în armonie cu credința și în acord cu natura”. În consecință, revine la învățătura testamentară și la tradiția patristică într-un limbaj care îi apare mai adecvat omului din epoca sa. Este vizibil atras de interpretarea simbolică și spirituală a unor fenomene, inclusiv a celor naturale. Resimte continuu nevoia să dubleze lectura literală cu cea spirituală, un efort realmente impresionant și care dă seama, uneori, de subtilitatea interpretativă a autorului. Se va raporta negativ nu doar la figura celui numit „scolast” (231-233), „parazit scolastic și slujbaş dialectic” (215), „scolast ateu” (265, 291), „scolast modern” (269), scolast și profesor (327), „înțelept scolast” (451), cu referire la filosofia de școală și vulgata academică a unei epoci, ci deopotrivă la tendințele exclusiv naturaliste și empiriste ale vremii, evidente pentru o minte cultivată.

În acest mod se explică, probabil, unele idei filosofice tari în scrierile sale. De pildă, ideea că adevărul nu poate fi decât unul și același („adevărul diverselor științe este același, simplu și în formă unitară”) (9). Și că există o unitate originară, prin creație, a celor existente („razele veșniciei, ale timpului și ale vieții sunt aceleași și decurg din cel veșnic, unul și același”) (311). La fel și ideea că orice lucru creat comportă ceva tainic; câtă vreme această lume este opera lui Dumnezeu, ea deține ceva cu adevărat tainic („toate cele create sunt mistere datorită principiului supranatural și sunt înfățișate tot ca mister în ordinea păstrării lor”) (135). Lumea descoperă atât ceva tainic, misterios, cât și ceva pe măsura puterilor omenești. Omul însuși, cu dubla sa alcătuire, trupească și spirituală, reprezintă un fapt natural și deopotrivă un mister (135-137). Cantemir afirmă în fond ceva mult mai îndrăzneț, anume că orice fapt din această lume comportă ceva natural și ceva tainic. Este firesc în acest caz să ai în vedere atât latura naturală a celor create, cât și cea supranaturală, atât o ordine văzută, cât și cea care o transcende. Cantemir exprimă limpede această idee paradoxală. O face într-o epocă în care gândirea savantă caută să separe cu grijă între datele naturale – care se supun verificării neutre – și cele supranaturale. Așadar, orice fenomen, chiar și cele pe care le socotim banale – ploaia și tunetul, cursul apelor, încolțirea plantelor și prezența unor specii de vietăți, sucresiunea unor stări de lucruri – descoperă ceva natural și ceva tainic. Ne-am putea totuși întreba, cu acea neîncredere care ne caracterizează

acum: oare într-adevăr orice lucru comportă ceva tainic, până și firul de praf, bătaia vântului sau căderea unei frunze, iarba câmpului sau un fapt cu totul banal? În definitiv, chiar și un furt sau o crimă, teroarea însăși? Pentru Cantemir, nimic nu e în afara celor rânduite dintru început sau prin mersul creației. Orice lucru își află o formă de posibilitate și un loc în cuprinsul creației („nimic ce se poate naște sau deveni, atât în mod natural, cât și supranatural, cum este binele și desăvârșitul, nu există fără a fi prevăzut de providența dumnezeiască...”) (459). Are în vedere, bunăoară, pământul cu toate ale lui și faptele nobile ale omului, dar și păcatul acestuia, pizmuirea celui alt și crima, diferite moduri de încălcare a poruncilor, servitutea și robia, boala și războiul. Însă va distinge cu grijă între ceea ce ține nemijlocit de creația divină, ca mod propriu de existență („toate încep în chip supranatural, pornind de la existența lor proprie”; 423) și ceea ce se îndepărtează de acesta, prin evoluție sau prin accident. Așadar, o distincție importantă din punct de vedere ontologic este acum cea dintre a exista în sens propriu și a exista în sens impropriu. Există în mod propriu ceea ce există prin însuși actul divin de creație, eventual ceea ce tinde să recupereze chipul sau locul său original. În mod impropriu există ceva ce se abate de la cele rânduite în chip original. Ar merita această distincție o discuție aparte, însă nu o vom face aici.

Cantemir nu e singurul care cultivă ideea amintită mai sus, însă, așa cum am văzut, îi conferă un caracter profund paradoxal. Savantul de care se lasă inspirat, Jan Baptista van Helmont, susținuse deja că știința și teologia creștină ar putea din nou să comunice esențial. Iar Blaise Pascal, în același secol, vorbește despre trei ordini ale existenței: a corpurilor, a celor spirituale și a iubirii lui Dumnezeu; ordinea superioară le cunoaște întocmai pe celelalte, care, la rândul lor și în măsura eliberării de propriile limite, pot accede la cel dintâi. Să nu uităm de Nicolas Malebranche sau de G. W. Leibniz, atrași deopotrivă, chiar dacă sub alte interpretări, de unitatea celor două ontologii. Sursa acestui paradox se află în literatura patristică, bunăoară la Dionisie Areopagitul și Maxim Mărturisitorul, unde își găsește întreaga lui strălucire. Reafirmarea lui explicită de către Cantemir are și un scop polemic. Filosoful observă că științele timpului, așa cum evoluează în mediul european, tind către o perspectivă exclusiv naturalistă. În aparență totul ar fi în regulă, însă acest mod de a gândi reduce orice fenomen la cauze naturale și la ceea

ce pentru un naturalist înseamnă „număr, potență, act, formă și materie”; prin urmare, unii savanți socotesc că știința sacră ar fi „nepotrivită naturii și neștiutoare a celor fizice” (211). Limbajul științei face tot mai vizibilă orientarea către experiment, calcul și evidențe ușor verificabile. A aduce în discuție doar cauze și efecte de acest fel înseamnă a ignora faptul că natura însăși ține de cele create. Cantemir oferă exemple mai greu de respins, chiar indecidabile pentru omul de astăzi: diferențierea și păstrarea speciilor, armonia corpurilor cerești, ordinea și conservarea naturii, viața (în universalitatea ei cosmică) și timpul (în relația lui esențială cu eternitatea). Probabil că unii dintre noi ar fi sceptici cu privire la ceva sacru sau miraculos în cazul acestor fenomene, dar cred că ar accepta ideea că ele sunt, bunăoară, inepuizabile ca atare. Ar accepta probabil și ideea unor limite de netrecut ale cunoașterii omenești și ale voinței noastre tehnice.

Ca să-și susțină asemenea idei, Cantemir pune la lucru o hermeneutică impresionantă. Se lasă atras de interpretarea simbolică și spirituală până și în cazul unor fenomene obișnuite din natură. Face acest lucru, de pildă, când le raportează la actul originar de creație și la rânduiala divină, la evenimentul căderii și certitudinea revelată a mântuirii omului. Nu acceptă teoria dublului adevăr, întrucât ea ascunde ideea unei sciziuni profunde în ontologia acestei lumi, ca și cum ar fi vorba de două lumi străine. Însă nici ideea unei confruntări nesfârșite – de fapt, a unui război de uzură – între perspectiva creștină și cea „modernă”. Revine mereu la „condiția omului”, până și atunci când sunt în discuție fenomene ce par străine vieții omenești⁵. Înțelege astfel că recunoașterea adevărului nu contează doar cognitiv sau tehnic, ci deopotrivă în ceea ce privește modul de conviețuire umană și starea spirituală a timpului.

Față de cei care au în vedere doar condiția naturală a omului, Cantemir va urma o altă cale, mult mai deschisă. Va vorbi de trei imagini ale ființei umane, una teologică (sau „evlavioasă”), una filosofică (precum cea veche, greacă) și o alta naturalistă („fizică”, „senzorială”), tot mai frecvent întâlnită în epoca sa. Ce va spune în această privință? Prin însuși faptul că este creat, omul este definit înainte de toate de Creatorul său. Așadar, prima imagine – sau definiție a omului – este cea teologică, dată de Dumnezeu prin ce spune și face atunci când creează omul (189-191). Cine nu recunoaște dreptatea și iubirea Creatorului nu va

înțelege această definiție; chiar dacă vede, bunăoară, cum decade omul și cum se revoltă, nu vede și posibilitatea salvării.

Avea să fie concepută totodată, prin vechii gânditori greci, o definiție filosofică a omului. Ajunge bine cunoscută în formula ei de școală: omul este o ființă rațională (sau, într-o altă variantă: omul este o ființă rațională și muritoare) (431-433). Față de cea teologică, nu implică decisiv faptul original al asemănării cu divinitatea. Definiția filosofică pretinde un gen de universalitate neutră: orice om este o ființă rațională și muritoare. Chiar și atunci când nu respectă porunca divină și nu se căiește, omul rămâne o ființă rațională. Cantemir observă că, de fapt, omul este rațional chiar și în unele cazuri ciudate, „în manifestarea delirului și în /conduitele aberante, precum/ sminteala superstițiilor”. Rațiunea (*ratio*) apare acum ca o facultate legată de simțuri, în prelungirea sau în slujba lor. Acest lucru justifică unele expresii aparent ciudate, precum „simț rațional” și „rațiune senzorială” („rațiune corporală”). Or, definitoriu pentru om este tocmai intelectul (*intellectus*), facultatea superioară de recunoaștere a adevărului revelat și de comuniune cu acesta. Cele două componente ale sufletului omenesc, „sufletul senzorial” și „sufletul intelectual”, nu sunt în fond separate. Deși prin cea dintâi omul „este potrivit binelui simplu”, prin cea de-a doua „se străduiește în chip esențial să caute ceea ce este bun în mod simplu, și este cumva înălțat de razele intelectuale ce i se trimit /.../ să înțeleagă binele în mod simplu și răul în mod multiplu” (439). Concluzia este realmente surprinzătoare. „De aceea urmează în chip necesar că omul senzorial este cu mult mai rațional decât celelalte animale, mai abil și mai prudent, și anume se distinge printr-o capacitate admirabilă de alcătui lucruri, de a le despărți, de a le alege, a le compara și a le distinge. De aici se adună toată materia, atât a eticii profane, cât și a sfintei teologii etice”. Cum vedem, contează în cele din urmă tendința dominantă, orientarea prevalentă a omului către cele proprii sufletului senzorial sau către cele proprii sufletului intelectual.

Însă există și o altă definiție a omului, acceptată uneori fără a ne da seama de riscurile ei mari. Față de celelalte două, teologică și filosofică, se situează mult mai jos. Cantemir o numește „definiție fizică”, întrucât privește omul ca simplă viețuitoare, chiar dacă mai bine adaptată decât celelalte, cu simțurile și inteligența mai evoluată în unele privințe.

Definiția fizică ne oferă puține despre om, ne vorbește mai ales despre „simpla deprindere de a trăi” (187). Omul apare acum ca o ființă supusă unor nevoi elementare, își caută hrană și adăpost, siguranța grupului și unele satisfacții obișnuite; umblă întruna cu „picioarele lui goale, pe pământ, spini și țepi”, cu pielea rănită și carnea străpunsă, cu răni sângerânde și năpădit de suferințele simțurilor. Toate acestea pot fi întâlnite în lumea obișnuită a vieții: „zămislirea femeii, apăsarea pântecelui, sleirea puterilor, chinurile cumplite ale nașterii, urletul nou-născutului, anevoința alăptatului, puținătatea hranei, schimbarea vârstelor și noianul de nenorociri ce vin unele peste altele de-a lungul întregii vieți” (187). De această definiție se leagă noile încercări, moderne, de a situa omul și celelalte viețuitoare la același nivel ontologic. Plecând de aici, se ajunge la „imaginea decăderii condiției umane, a naufragiului și chiar a morții” (185). Cel care, în „vremurile noi”, vorbește de înrudirea sa cu animalele, dar uită de asemănarea cu Dumnezeu, preferă să se vadă pe sine ca simplu viețuitor, mai bine sau mai rău adaptat întâmplărilor acestei lumi.

Așadar, se confruntă în continuare trei imagini ale omului. Dacă vrea cineva să înțeleagă ce se petrece astăzi cu omul, va cerceta imaginea pe care acesta o privilegiază când e vorba de propria sa ființă. Poate să vadă astfel ce definiție acceptă cu privire la sine, în ce mod se lasă definit sau cum se înțelege pe sine la un moment dat.

Aș spune că astfel de pagini presupun un exercițiu elevat al gândirii, o putere aparte de analiză și conceptualizare. Este vorba, în cazul lui Cantemir, nu doar de erudiție și capacitate reflexivă, ci și de un curaj speculativ rar întâlnit. În același timp, poate fi ușor sesizată situarea lui filosofică *între* gândirea de inspirație patristică și cea occidentală. Autorii pe care-i invocă de obicei nu se fac recunoscuți printr-un anume radicalism în stilul lor de gândire. Dimpotrivă, apar mai curând asemeni unor mediatori între două epoci și între spații spirituale diferite. Pe urmele lor, Cantemir cultivă un model de comprehensiune deschis atât față de spiritul analitic, savant, cât și față de gândirea simbolică și religioasă. În fond, modernitatea filosofică se constituie și pe această cale, nu doar pe cea a unei gândiri secularizate sau radicale. Cel puțin pentru unele medii culturale, precum cele din estul Europei, această cale distinctă, ce cultivă raportarea pozitivă la tradiție și la gândirea simbolică, pare ușor de recunoscut.

Note

¹ Există, în *Icoana de nezugrăvit...*, o polemică severă cu unele tendințe noi din filosofia și științele timpului, îndeosebi cu cele care considerau că simțurile și rațiunea omului ar fi suficiente pentru cunoașterea adecvată a celor existente. Polemica se duce însă și în mediul constantinopolitan, cu acei aristotelicieni care erau adepții filosofului Teofil Coridaleu, precum Ioan Cariofil, Sevastos Kimenitul sau Alexandru Mavrocordat. Așa cum s-a spus, „în tot cursul secolului al XVII-lea, la Constantinopol și în lumea greacă în genere, s-a dus o luptă acerbă între adepții lui Coridaleu și curentul conservator, pretins tradiționalist, din sânul cărturarilor ortodocși...” (Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, Editura Minerva, 1972, p. 226-228).

² Dimitrie Cantemir, *Icoana de nezugrăvit a științei preasfinte, Pasaje neclare în Catehism, O cercetare naturală a monarhiilor, Elogiu pentru autor, Mic compendiu de logică*, traducere de Ioana Costa, Editura Academiei Române, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2017, p. 17.

În continuare, referințele la această scriere le voi face în text, menționând între paranteze pagina în atenție.

³ Dacă ar fi să revenim la o dispută clasică în epistemologia modernă occidentală, cea dintre empirism și raționalism, am putea spune că Dimitrie Cantemir, asemeni unor învățați precum Jan Baptista van Helmont, respinge ambele variante. Le consideră la fel de limitate și, mai mult încă, în complicitate una cu alta („simț rațional” și „rațiune senzorială”, cum spune la p. 433-435). Ele reduc actul de cunoaștere la cel posibil prin simțuri și rațiunea umană. Ca și cum omul ar fi dintotdeauna singur în această lume, doar cu simțurile, visele și gândurile sale.

⁴ Expresia „revoluție teologică”, folosită de Pierre Duhem în *Le Système du Monde* (tome IV, Éd. Hermann, Paris, 1973) pare totuși improprie pentru acest fenomen. Iar ideea prezenței unei forme de deism în scrierile lui Cantemir, afirmată de Dan Bădărău (*Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, București, Editura Academiei Române 1964, p. 132, 235-238, 246, 260-261), este discutabilă; există locuri în *Icoana de nezugrăvit...*, de pildă în cap. 6 din ultima carte, ce contrazic evident ideea ca atare.

⁵ La un moment dat vorbește despre felul în care e cercetată „imaginea decăderii condiției umane” (*humana conditionis lapsus... figura speculata*) (185). Are adesea în vedere condiția originară sau adamică („starea însăși de nevinovăție sau fericirea însăși, de care se bucura omul mai înainte de săvârșirea păcatului”; 197), „noblețea condiției” inițiale (135), prin înzestrarea ei cu icoana divină (137), cursul și decăderea condiției umane (185-187), odată cu posibilitatea îndreptării ei și a redobândirii condiției inițiale.

Nicolae Esinencu. Jurnal în cheie eminesciană

Marile valori ale literaturii noastre impun, de la o vreme, un complex de eforturi întru editarea ineditelor unor scriitori cu o deosebită autoritate. Nicolae Esinencu face parte din această pleiadă, scriitor cu un timbru binecunoscut prin rostirea de neuitat a cărților sale.

Suntem convinși că vocea acestui inconfundabil poet, prozator și dramaturg va fi recunoscută și din cuprinsul volumelor rămase needitate, inclusiv a prezentului volum Jurnalul unui scriitor, cum l-a intitulat chiar însuși Nicolae Esinencu, volume asupra cărora lucrez în prezent spre a da tiparului cărți pe care aș îndrăzni să le numesc un spațiu al încrederii, adecvat textelor inedite esinencuene ce inspiră crezământ.

Vocea care le rostește garantează ea însăși autenticitate, mai mult încă: adevărul literar-artistic, un adevăr spus cu fascinantă seninătate, cu tulburătoare liniște cucerită cu prețul altor neliniști; întrunește un preț desigur, incalculabil, a cărui acoperire o reprezintă Opera literară integrală, de o viață, a lui Nicolae Esinencu.

Prima parte a acestui volum, Jurnalul lui Nicolae Esinencu în cheie eminesciană, relevă dominantă reflexivă a studentului Nicolae Esinencu la Cursurile Școlii Superioare de Literatură de pe lângă Institutul „Maxim Gorki” din Moscova, pe care le absolvete în 1973. Au fost însumate toate fragmentele manuscrisice inedite care descoperă intenția de concepere a unui studiu monografic Eminescu de către cursant, dar și tendința de autodeterminare și autoafirmare permanentă în raport cu modelul cultural eminescian al scriitorului Nicolae Esinencu.

Partea a două, Jurnalul unor „zile zăpăcite”, reprezintă forma originală individuală diaristică de a așterne gândurile ascunse și constituie expresia adecvată a unei gândiri, care privește spontaneitatea ca izvor de originalitate și adevăr. Jurnalul reprezintă, pe lângă efortul de sinceritate, mai ales saltul evolutiv din raționalitate, din livresc, ieșire de sub gravitația prejudecăților, drumul invers aceuia parcurs de „om” în aspirația lui de a-și crea un instrument de viață pragmatică, și de planări exorbitante în zona eterică a imponderabilității.

Vitalie RĂILEANU

Am scris o monografie „Eminescu” și am rupt-o...
 Am făcut bine, am făcut rău? Nu știu. Am înțeles un singur lucru
 în rezultat: fiecare scriitor moldovean trebuie să scrie
 o monografie „Eminescu”, fiind sau nefiind publicată.
 Asta ar fi o mare temelie de ajutor național!

Știe oare mama că Eminescu e fiul ei?
 Știe oare tata că Eminescu e fiul lui?
 Știu oare frații lui că Eminescu e fratele nostru mai mare?

*

Îl-am arătat mamei pe Eminescu. Mama se uită la portretul lui cu drag,
 cu duioșie... cum vede că nu întind mâna să-i iau portretul, îl pune în
 poală. Cu dragoste îl pândește ca pe un copil.

*

Nu știu din câte se fac și se va face vor fi nemuritoare, însă un singur
 lucru mi-i clar – Eminescu va fi veșnic. Prin urmare avem nevoie de un
 mare monument al neamului la care am veni ziua și noaptea, la bine și
 la rău, și am pleca fruntea în fața lui, ca în fața unui Dumnezeu.

*

Mă gândesc: Eminescu se putea naște numai pe Pământ.
 Mă gândesc: Eminescu se putea naște numai printre stele!

*

Mai e nevoie de un monument pe pământul acesta: Eminescu – de la
 pământ până la cer!

*

– Eminescu nu era bătrân, zice feciorul meu.
 – Nu.

* Fragment din **Jurnalul unui scriitor** de Nicolae Eșinencu, realizat în Laboratorul de cercetări literare și biobibliografie al Filialei (Biblioteca) „Onisifor Ghibu” a BM „B. P. Hasdeu”, Chișinău. Concept, elaborare: Vitalie Răileanu, critic și istoric literar. Coordonator: Lidia Kulikovski, dr, conf. univ. Redactor: Ludmila Șimanschi, dr, conf. cercetător. Volumul, omagiu adus scriitorului Nicolae Eșinencu la cei 80 de ani împliniți, este în curs de apariție la Editura „ARC”, Chișinău.

– Dar de ce a murit?!

– ?!

– Fiindcă a obosit?!

*

Practic, suntem o extensie eminesciană.

*

Grămăjoară în jurul lui Eminescu mai putem exista un timp.

Ori: În jurul lui Eminescu mai putem exista câteva milioane de ani!

*

Eminescu a mers hăt înaintea gloatei, de atâta și ne-a rămas luceafăr spre care să ajungi ne trebuie ani lumină.

*

Pe cele câteva piscuri ale omenirii – Shakespeare, Cervantes, Goethe, Pușkin – fâlfâie și drapelul culturii noastre: Eminescu!

Consecințele unui mare scriitor sunt de nemăsurat... Mare scriitor, este un mare învățător. El cultivă în oameni eroismul, spiritul... Și face aceasta ani de ani, veacuri, educând generații după generații, câtă dragoste de patrie a turnat Pușkin în acele generații care au tot venit după dispariția marelui poet, și câte generații vor sorbi aceeași dragoste din același Pușkin!

Dar parcă „Luceafărul” lui Eminescu a încălzit numai pe unul?!

Nimic nu se contopește mai ușor și mai dur decât omul și arta. Și nimic nu abordează existența umană mai fericit decât aceeași artă. Mai fericit omul n-a fost încă făcut cum l-a făcut până în prezent arta, altă știință deocamdată lumea nu are și în aceasta e măreția artei. Două rânduri din Eminescu a întreținut para focului, și întrețin în cuptorul vieții ani și ani. De altfel, versurile nu sunt printre cele mai fericite ale autorului, zice-aș ba, niște simple versuri de album:

„Pe lângă plopii fără soț,
Adesea am trecut.
M-au cunoscut vecinii toți,
Tu nu mai cunoscut.”

*

Mai avem nevoie de o proză la rang de Eminescu.
Mai avem nevoie de o dramaturgie la rang de Eminescu.
Mai avem nevoie de o cultură republicană la nivel de Eminescu.

*

Poet Național înseamnă să trăiești și să mori odată cu poporul tău. Eminescu va exista atâta cât va exista poporul nostru, cât vom exista noi!

*

Niciun poet de-al nostru încă de la Eminescu încoace n-a cântat cu gura pe deplin deschisă!

*

Când zici Anglia – ți-amintești de Shakespeare.
Când zici Spania – ți-amintești de Cervantes.
Când zici Rusia – deodată îți amintești de Pușkin.
Mă uit la aceste dealuri care se cheamă Moldova.
Mă uit la aceste nesfârșite vii și livezi, care se cheamă Moldova.
Mă uit la acest colț de rai, care se cheamă Moldova...

Și mă înădușesc de fericire... și nu cred că sunt pentru noi băștinașii acestui pământ, și oameni care simt alte sentimente la privirea peste aceste dealuri, decât sentimentul de mândrie națională...

Oh, dar cât de mare mi-i durerea când se întâmplă să umblu prin lumea mare și să aud atât doar despre Moldova, atunci când se întâmplă să fiu întrebat de pe unde sunt.

– De unde sunteți? sunt întrebat de interlocutor.
– Din Moldova, îi răspund.
– O, scoate dumnealui un „O” mai mare decât gura. Ce vinuri! Ce fructe!
Avem încă foarte multe de făcut pentru Eminescu!
Și suntem foarte îndatorați față de acest pământ!
Are încă foarte mult de tras la carul culturii noastre!
Ca să ne putem și noi mândri cu altceva!

*

Cunosc unul din scriitorii noștri care mereu caută să mă țină la distanță tot de atâtea ori de câte ori amintesc de Eminescu.

Fraza lui sună scurt: „Să mă lași cu Eminescu tău învechit!”

Și de câte ori sunt pus în fața acestei fraze, tot de atâtea ori mă prind întrebându-mă: „Dar ce s-a înnoit în literatura noastră de la Eminescu încoace?!”

*

Pe unde calcă suflul Eminescu, se coc holdele.

Pe unde privește suflul Eminescu, se luminează cerul.

Pe unde fâlfâie pletele Eminescu, se potolesc apele.

*

Să cântăm ca Eminescu!

*

Și mai trist: cuvintele descoperă frumosul, dar cuvântul și ucide frumosul!

*

La Eminescu, frumos însemna subțire, fin.

La contemporanii noștri, noțiunea de frumos s-a tradus în gras, solid!

*

Prezentăm interes atâta timp, cât avem un Creangă, un Eminescu.

*

Eminescu – fântână universală.

*

Teii... ar fi trebuit numiți Eminescu... Zburător – copacul Eminescu.

*

Am văzut prima fotografie a lui Eminescu. Chipul lui Eminescu are îmbătrânire frumoasă, de vechimea poporului nostru.

*

Pedagogul. Trebuie să fie oleacă Eminescu, dacă e pedagog. Învățătorul meu...

*

Dacă în folclorul nostru se pomenește pe undeva de Eminescu? Da! Făt-Frumos!

*

De ce n-ar fi în școlile lumii în rând cu alte obiecte – fizica, chimia – introduse obiectul Shakespeare, Goethe, Cervantes, Pușkin... Iar noi, moldovenii, am fi studiat obiectul Eminescu.

*

N-am să cred pe nimeni niciodată că țăranul e lipsit de cultură. Țăranul are poate cea mai mare cultură, acumulată din cele mai străfunduri veacuri. O cultură neexplicată, dar mare cultură, care la un moment dat explodează printr-o erupție, cum a fost erupția Eminescu: fiu a doi *țărani*.

*

Dialogul dintre domnul Moldovei Sturza Vodă și Gheorghe Eminovici în ziua când Gheorghe Eminovici se prezintă lui Vodă cu ocazia ridicării sale din țăran în boier cu moșii:

„–Ei, ce-i? I-a întâmpinat acesta, văzându-l.

–Să trăiți, măria-ta, am venit să mulțumesc pentru boierie!

–Prin ce crâșme te-i tăvăli de-acu înainte?”

E de observat, vodă, care își știe foarte bine boierimea, boierimea și obiceiurile ei, vodă îl întâlnea și pe acest țăran, devenit boier, cu o părere preconceptută: adică prin ce crâșme se tăvăleau boierii lui prin acelea avea din clipa aceea să se tăvălească și Gheorghe Eminovici.

Dar nu s-a întâmplat așa. Gheorghe Eminovici, țăran, cum ziceam din țăărani, ridicarea în boierie, n-a fost nimic mai mult, decât înfigerea și mai adânc în pământ, în țăărână, în muncă. A fost un tată, care a fost foarte conștient de viitorul familiei sale, râvnind mereu spre ași scoate spre lumina cărții o bună parte din marea familie a sa.

*

Iată ce-i dădeau Ralucăi, viitoarei mame a lui Eminescu, părinții la măritatul ei:

„Una icoană Maica Domnului, ferecată în argint. – Una candelă, tij de argint. – Patru inele cu diamant. – Una perechi de cercei de mărgean.

– Una perechi de cercei cu coletul lor. – Una alesidă de aur. – 1 lingură mare. – 12 linguri. – 12 cuțițe. – 12 furculițe. – 12 lingurițe. – Un paneraș lucrat în ajur. – Una lada mare. – Șase tinjiri de aramă. – Două tablale de libția. – Șase sfeșnice. – Un lighean. – Un ibric de alamă. – Un salon de atlas. – 7 rochii de mătase. – 1 rochie de alibet. – 8 straie de cit. – 2 măsuțe de cărți. – 3 tacâmuri de masă. – Pânză de fabrică. – 4 tacâmuri. – Pânză de casă. – 24 bucăți cămăși și fuste. – 4 bucăți scorturi. – 2 scri-nuri. – 2 saltele. – 2 oghealuri. – 3 rânduri prostiri. 8 perini cu trei rânduri de fețe. – 7 șaluri și unul turcesc. – 2 mândiri de lână. – 8 prosoape. – 1 gardirop. – 10 perechi scarpe de tot soiul. – 12 perechi colțuni. – Sticlării și farfurii. – Bani în numărătoare înaintea cununiei. #1.500. – Bani în numărătoare în ziua cununiei la 29 iunie 1840, rest #1.500. – Adică în bani #3.000/ galbeni / și zestre în haine și obiecte 576 #.

Lucruri care aveau să se unească cu alte lucruri ale lui Gheorghe Eminovici, viitorul ei soț, și care apoi avea să fie folosite la nașterea și creșterea celor nouă copii printre care și marele Mihai Eminescu!

Darurile și copii au fost bucuriile Ralucăi de o clipă, c-apoi soarta să-i arunce fără milă în față nenorocire după nenorocire:

1. Șerban întâiul copil, se naștea în anul 1841, murea la Berlin de tuberculoză.
2. Nicolae – se naștea în 1843 și în 1884 murea „prin împușcare de sine”.
3. Iorgu – se naștea în 1844 și murea în 1873 și din nou se pare „prin împușcare de sine”.
4. Ruxandra – se naștea în 1845 și murea de copil.
5. Ilie – se naștea în 1846 și murea în anul 1862 de tifos.
6. Maria – se naștea în 1848 și murea prin anul 1855.
7. Aglae – se naștea în 1852 și murea prin anul 1900.
8. Harieta – se naștea în 1854 și murea prin 1889, paralytică.
9. Vasile – murea în anul în care se naștea.

În tot acest mare gol, care s-a format, creștea Mihai, care era al șaptelea copil și care mai apoi trebuia să devină marele Mihai Eminescu!

*

Un semn pe care ar trebui să-l purtăm cu toții încrustat pe veci în memoria noastră: 1850-1889.

Anul nașterii și morții marelui Eminescu.

*

Și încă ceva, care, la fel, n-ar trebui uitat niciodată – Botoșani – locul de naștere al celui ce ne încununează prin trecutul, prezentul și viitorul!

*

De altfel, încă până în prezent nu se poate identifica anul și locul nașterii poetului...

Probabil, cu un poet mare, așa și trebuia să se întâmple. El nu s-a născut la Botoșani sau la Ipotești, unde se bănuiește, ci el s-a născut pe acest pământ. El a fost născut cu efortul întregului nostru pământ, și cu efortul întregului timp de până la apariția marelui poet!

*

Tata lui Eminescu a trăit vârsta de 78 de ani.

„78 de ani viața mea întregă, atâta am să trăiesc...” declară poetul, care a murit la câți ani?

*

Eminescu, probabil, că s-ar fi încurcat pe Pământul de astăzi – hățiş de drumuri, căi ferate, traseuri aeriene, poluări, poluări, poluări... Fericierea și măreția lui e că a trecut, a pășit peste această perioadă terestrială.

*

Eminescu ne oferă posibilitatea de a ajunge pe celălalt mal al existenței umane.

*

Poezia – a doua viață a omenirii și unica!

*

Eminescu este Adevărul în cea mai pură golicieune, către care de secole tindea omenirea.

*

Am văzut ultima fotografie a lui Eminescu. E veche ca poporul nostru român.

*

Tinerii învățători când se duc la sat să ia în primire școlile, se duc încolo luminați de chipul lui Eminescu.

*

Bătrânii învățători n-au să mai părăsească niciodată școala în care și-au îngropat viața, stau acolo, prin școlile sătești, luminați de chipul lui Eminescu.

*

O dată în an plaiul ne este străfulgerat de o puternică lumină. Cerul se luminează brusc, așa cum se întâmplă pe timp de fulgere. Asta se întâmplă pe la 15 ianuarie de ziua lui Eminescu. Și lumina care cuprinde plaiul nu este decât meteoritul Eminescu.

*

Suntem foarte datori luminii lui Eminescu, încărcăți de datori suntem față de lumea Eminescu. Printre multele obligații pe care le avem mai avem una, și anume: să-i facem un monument de la pământ până la cer! Din lumină!

*

N-aș putea să mă laud că în școală am fost un elev care adormea cu Eminescu în mână. Am fost un elev ca majoritatea elevilor la 16-17 ani. Purtam aceleași visuri, umblam pe aceleași cărări, începeam să mă uit la aceeași fată din clasă care era mai chită și la care începu să gândească întreaga clasă de băieți, și tot așa. Făceam trăsni de diferite mărimi, făcând nu o dată să apară în pragul clasei noastre învățătorul. Și totuși din acei ani, printre multe altele, mereu îmi răsare în față un caz, care și atunci ba și azi chiar îmi face necaz. Asta e o poveste cu publicarea primului meu vers prin ziarele de atunci. Nu știu ce impresie a produs acea primă a mea poezie asupra publicului sătesc, dar vai de câte ori mi se întâmpla să fiu poreclit, mi se arunca în față – „Eminescu!” și asta a făcut-o și o făcea cu mare succes prietenul meu cel mai bun. Îmi rânjea în față, fără pic de stânjenală – Eminescu! zicea și aștepta tot rânjind și privindu-mă direct în ochi. Sfinte, ce rușine am simțit atunci, când am fost numit pentru prima oară în mijlocul colegilor mei și mai apoi, când mi s-a întâmplat să fiu astfel poreclit! Mi se părea că nici nu mai existam în fața lor! Poate ca prin minune mă rețineam să nu fac vreo mare prostie!

Au trecut mulți ani de atunci, altfel aș putea să privesc lucrurile... Dar de câte ori mi se întâmplă să-mi amintesc de acea poreclă, tot de atâtea

ori mi se strânge inima de sfială... și tot de atâtea ori mă gândesc: ce bine ar fi ca oamenii, îndeosebi, scriitorii, să aibă mereu acea sfială, înainte de a se face ceva, pe care a avut-o pe atunci un copil!

*

Și acum, întrucât v-am spus mai sus întâmplarea cu prietenul de copilărie, care m-a numit atunci și mai târziu „Eminescu”, râzându-mi fără pic de sfială în față, am să vă spun că m-am întâlnit nu demult din nou cu el. Eu în prezent autor al câtorva cărți, criticat destul de nemilos în câteva rânduri prin presa zilei, așteptam să mă întâlnească prietenul meu de copilărie exact cu aceeași rânjitură neobrăzată de demult. Puteam să-l ocolesc, să nu-l vizitez, să mai amân să se aștearnă timp între noi, ca să-mi mai treacă din cele întâmplate, dar, odată ce am fost prin părțile copilăriei mele, n-am rezistat și am intrat să-i văd rânjitura. Ba chiar avui prin clipele când treceam prin poartă o rară grabă să-l văd cu drag chiar rânjindu-mi în față.

Să fiu al naibii dacă nu am fost întâmpinat cu aceeași rânjitură! Rânjitură, care spunea că nu-s un Eminescu, chiar dacă am ajuns undeva... S-a oprit cu furca în mână în mijlocul ogrăzii – l-am găsit răscolind niște cioceleji din anul trecut – s-a oprit cu furca în mână când m-a văzut și-mi rânji în față exact ca pe timpuri... dar nu despre asta vroiam să vă spun. Vroiam să vă spun de cele întâmplate de mai apoi. Vasăzică ne-am așezat noi pe prispă, eu îl întreb de una, el de alta, dar cum copilul său nu-și găsea nici cum loc prin băătura casei, tată-său sări cu furca asupra lui:

– Bre, tu de ce nu citești... unde-i cartea?!

Copilul se bălbâi și se uită cu spaimă la mine.

– Pune mâna pe carte îți spun! – strigă tata la copil și se-ntoarce decum spre mine cu același rânjet de odinioară. Și-mi explică:

– Înțelegi, bre, și aista-i Eminescu!

Nu mi-a fost niciodată mai drag ca în clipa ceea prietenul meu de copilărie. Nu mă mai săturam să mă uit la copilul lui, care de acum se aciuase cu o carte în mână în geam, să mă uit la copilul lui și la rânjetul tatălui!

*

Curentele literare sunt multe, și aproape toate curentele au școala lor, care naște discipoli. Marele exemple ale marii literaturi universale ne pot sta la dispoziție la dorința noastră. Pe urma marilor scriitori s-au

mișcat alți mari scriitori. Și tot așa. Altceva e cu nețărmitul talent al geniului, care niciodată nu dă școli și nu se lasă limitat. Geniul nu poate naște genii. E cazul cu Maiakovski. Cine s-a putut ține de Maiakovski?! Sau să ne adâncim în literatură – să luăm cazul marelui copac al poeziei – Whitman! Un Whitman nu poate avea școală, școli, elevi. Whitman e peste tot, ca aerul de care nimeni nu se apucă să-l mai născocască odată...

Dar cazul lui Eminescu?! Putem arăta un al doilea Eminescu?! Ba chiar nici imitatori n-are! Asta înseamnă că Eminescu este poezia totală!

*

„Ne trebuie literatură, dar mai presus literatură națională, istorică. Astăzi popoarele se nevoiesc a se face nemuritoare prin puterea condeiu-lui, prin scrieri literare”. (Coșbuc)

*

Nu este oare Eminescu acel Făt-Frumos pe care îl dorește și-l cântă poporul de peste timpuri?!

*

Pentru un mare zbor, mai bune aripi nu există decât marea poezie eminesciană!

*

Scriind aproape ca Eminescu, scriitor nu poate să existe. Scriind ca Eminescu – cu atât mai mult nu ești!

*

Ni s-a schimbat traiul. Avem pâine pe săturate, pâine albă, poate mai albă decât fețele noastre. Asta-i adevărat: casele noastre sunt mai arătoase ca în alte sate din lume. Am scos stuful de pe casă și-am aranjat șindrila; am dat jos șindrila și am pus olane; am aruncat olanele și ne-am bătut acoperișul cu țânc¹, tablă... Acum, cum au ajuns americanii pe lună să calce, ne întrebăm dacă aceia n-au dat pe acolo de vreun material de acoperiș extraordinar, să ne facem cu un acoperiș cum nu s-a mai pomenit prin lumea asta mare!

Ba cu atât mai mult, am ajuns să râdem unul de altul, cei din nord de cei din sud și tot așa. Cei din nord strigă că uite casele lor au câte două și mai nu știu eu ce etaje, iar cei din sud... în fine, eu le dau la amândoi

dreptate... și cel de la sud și cel de la nord, are dreptate. Și la unul și la celălalt casa este extraordinar de frumoasă, deosebirea fiind un mic detaliu, pe care celor de la nord le scapă – cei de la sud au casele la fel de mari, dar etajele lor sunt în pământ... Au fost mai pătimiți în viața lor și viața le-a dictat să fie mai precauți, vără casele în pământ și lasă în exterior doar o mătură, din care iese fum. Vine dușmanul, nu vede decât o mătură, trece tancul lui peste mătură, iar tu, după ce trece tancul, îți scoți capul și-i fluturi din căciulă! Îți pui mătura la loc și scoate frate fum mai departe!

Cu cel de nord, să zicem, povestea e de altă natură: casa lui este văzută de la mii de kilometri... dar mă rog, dacă se crede mai curajos, n-avem decât să ne scoatem căciula și în fața lui! Să trăiți, fraților, și tu frate de la nord și tu frate de la sud! Sunt sincer cucerit și mândru de pământeni mei!

Deci mâncăm pâine pe săturate... dar îmi vin și alte gânduri, gândesc eu că pe vremea lui Eminescu nu era atâta pâine. Mult mai neagră era pâinea și casele lumii intrau în pământ de atâta paie putrede tot trântite întru *pocinirea*² acoperișurilor... Dar ce folos a dat pământul omenirii?! Eminescu, și numai un Eminescu! Ne-a mai dat și un Creangă! Două mari piscuri ale vieții noastre! Două mari piscuri de cultură, iar culmea dezvoltării unei nații, după cum se știe, se determină nu după pâinea mâncată și vinul băut, ci după nivelul de cultură atins! Nimeni nu se interesează câtă pâine s-a mâncat pe vremea lui Pușkin sau pe vremea lui Socrate, și toți urmăresc ce ne-a dat vremea lui Socrate și Pușkin?!

Mă prind adesea cu gândul acesta și atunci iar și iar mă întreb: fraților, oare nu prea mult mâncăm?!

*

Revenind la pâine, toată literatura noastră artistică e făcută aproape din trei elemente: pâine, palme, spirit. Nu-i autor care să nu fie preocupat de aceste trei elemente... ba cu atât mai mult ați zice: nu-i poezie în care să nu figureze, într-un mod sau altul, aceste cuvinte...

Și când te gândești că în toată creația eminesciană nu întâlnești nicio dată, nici într-un loc cuvântul *pâine*!

*

Pâinea să ne fie un combustibil întru zorul spre cele mai depărtate năzuințe omenești, și numai atât!

*

Ce înseamnă pentru mine Eminescu?

Eminescu este acea casă bătrânească; bătrânească, aici în sens de casă părintească, din care mereu pornești la drum și fără de care nicicum, fie ajuns la prima cotitură, fie ajuns la capătul lumii, fără de ea nicicum nu poți trăi. A rămâne mereu în casa părintească, închis, fericit de lumina sfântă a aureolelor părinților tăi, asta înseamnă că niciodată să nu știi ceea ce se face după pereții casei tale, asta înseamnă niciodată să nu știi ce înseamnă cu adevărat prețul lumii casei tale.

Ne luminăm sufletul cu lumină eminesciană și pornim pe marele drum al vieții, dar nici pentru o clipă scriitorul nu trebuie să uite că lumina de pe fața sa este lumină eminesciană, și o poartă pe față și suflet, dar ca să-și caute, să-și găsească lumina sa proprie, fără de care nimeni nu poate exista, ținând cont că omul există atâta timp, cât are lumina sa proprie. Eminescu e casa părintească, din care, încărcați de lumină, pornim spre căutarea luminilor noastre.

*

Patria Eminescu.

*

A scrie în limba mamei. Înseamnă a purta semnul venirii tale din constelația Eminescu.

*

Scriitorii, care nimeresc în lumina eminesciană, devin pali.

*

Ne lipsește premiul Eminescu, care ar fi putut fi atribuit de către academia noastră, astfel punând anual degetul pe cartea care cu adevărat constituie o valoare literară.

*

Prea multele mașini și fiare sperie pasărea Eminescu. Desprinsă de pământ, nu mai poate reveni printre noi. Dar am putea trece prin secolul mașinilor doar conduși de-un Eminescu.

*

Mă urc pe primul tău deal, care îmi cade în cale, Moldova. Numai acest plai putea să nască pe Eminescu!

*

Fără cel mai mic efort, primul lucru care se desprinde de la citirea versurilor lui Eminescu este simplitatea expresiei, ceea ce poate fi observată doar la oameni de geniu!

*

Sălciile, care au fost un număr nespus de mare, se întâlneau la tot pasul peste acest meleag și care acum mai tremură ici și acolo, sunt toate singurele, care mai poartă din pletele marelui Eminescu ... și din ușoară tristețe a poetului, care îi unduie și saltă versul.

*

Eminescu este poarta care ni se oferă fiecăruia din noi pentru a ieși spre un nou spațiu, rupând spațiul Icar.

*

Cum ne naștem suntem puși cu fața spre cer, spre ziua de mâine, spre viitor! De câte ori citesc „Luceafărul” lui Eminescu mă văd pus cu fața spre cer!

*

Eminescu trebuie privit doar în raport cu Cosmosul, Viitorul Omenirii.

*

Eminescu ar fi trebuit să fie citit zilnic cel puțin din spaima de a nu rămâne în trecut.

*

Eminescu ne oferă posibilitatea de a ajunge pe celălalt mal al existenței umane.

*

Eminescu este Adevărul în cea mai pură goliciune către care un secol tinde omenirea.

*

Valorile de care s-a condus Eminescu în permanență - dragostea, singurătatea, simplitatea, responsabilitatea ... Patria!

*

Marea calitate a scriitorului este să se poată exprima liber. Expresia trebuie să fie atât de liberă ca și respirația omului. Tragi în tine aer, slobozi aer. Fără nici un mic efort. Și e de ajuns, doar un mic obstacol în calea respirației și îndată simți cum organismul se-năbușă.

La Eminescu, marele scriitor, expresia este o respirație: „Cobori în jos Luceafăr sfânt,/ Alunecând pe-o rază...”

*

Când poporul nostru va atinge Nivelul Eminescu, se va naște un alt Eminescu și omenirea Noului Eminescu va tinde spre Nivelul Noului Eminescu pentru a naște apoi un alt Eminescu. Și tot așa!

*

Eminescu. Dincolo de poet nu mai ești nimic.
Un poet face spațiu, spațiu ... liber!

*

Cel mai mare cadou pe care am putea să-l facem generațiilor viitoare este să-l aducem până la dânsule pe Eminescu în plină lumină!

Note ■ ¹ țânc (rusism) – zinc
² pocinirea (rusism) – repararea.

Ana BANTOȘ

Regăsirea de sine în literatura basarabeană: flux și reflux (V)

A.B. – conf. univ., doctor habilitat în filologie, Universitatea de Stat „Alec Russo”, Bălți. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, estetică și teorie literară. Publicații: *Reabilitarea autenticului*. Culegere de articole și studii critice, Chișinău, 2006; *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică*. Monografie, Chișinău, 2010 (ediția a II-a, revăzută, Iași, 2014); *Literatura basarabeană și modelele literare europene*, București, 2013.

Aureliu Busuioc.

Pactul scriitorului cu cititorul

Există multiple teorii cu privire la funcția comunicativă a literaturii, la care nu ne vom opri acum. În cele ce urmează vom analiza cum stau lucrurile în romanul basarabean din ultima perioadă (sfârșitul sec. al XX-lea – începutul sec. al XXI-lea), pornind de la concepția de text literar ca act de comunicare. Vom preciza mai întâi că în literatura română din Basarabia postbelică pactul scriitorului cu cititorul are conotații aparte reieșind din condițiile social-istorice și politice în care s-a aflat acest segment de populație ruptă din albia firească a culturii naționale, limba vorbită de majoritari fiind supusă unui proces de mutilare greu de imaginat, pe care lingvistul Nicolae Mățaș l-a definit drept „calvarul limbii române”.

Unul dintre scriitorii care au reflectat într-o măsură mai mare situația în această privință este Aureliu Busuioc (n. 26.X.1928 – d. 8.X.2012, Chișinău), scriitorul a cărui biografie începe în perioada interbelică. S-a născut în satul Cobâlca (azi Codreanca),

Partea a IV-a vezi „Limba Română” (Chișinău), nr. 6 (260), 2020, p. 179-188

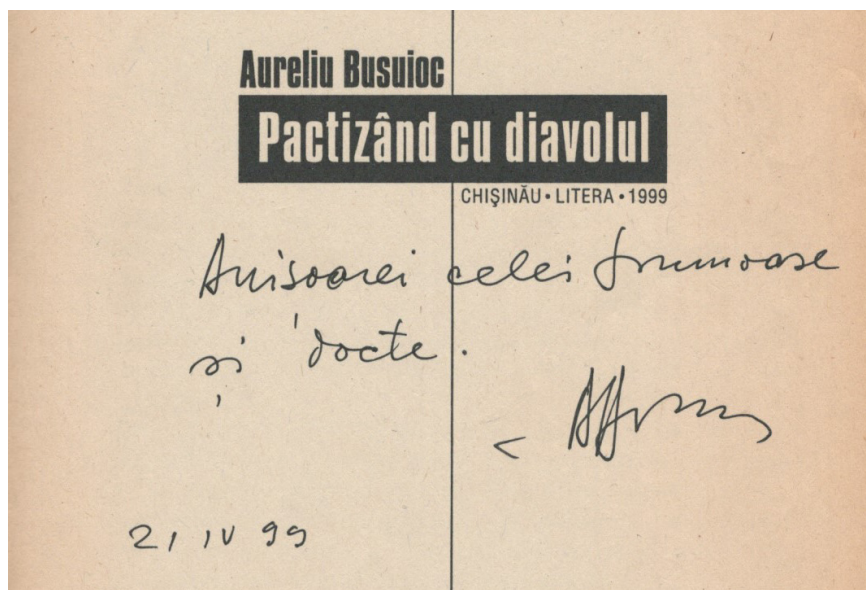

Chișinău, 2005. Ana Bantoș alături de scriitorul Aureliu Busuioc

județul interbelic Orhei. A urmat liceul „T. Boga” din Timișoara. A învățat la Școala Militară de Ofițeri Activi de Transmisiuni din Sibiu, pe care a abandonat-o în timpul examenelor finale pentru a se alătura familiei, obligată, în 1949, de către autoritățile sovietice, să se „repatreze” în Basarabia. S-a aflat un timp (1949-1950) în lagărul sovietic de filtrare de la Sighet. A studiat la Institutul Pedagogic de Stat „Ion Creangă” din Chișinău.

A debutat editorial, în 1955, cu volumul de versuri *Prafuri amare*. A activat în presa periodică și timp de mai mulți ani a fost secretar al comitetului de conducere al Uniunii Scriitorilor din Moldova. Poet, prozator, dramaturg și eseist, s-a implicat plener în viața literară și cea culturală. În fond, Aureliu Busuioc a împărtășit destinul scriitorilor a căror realizare pe plan literar a depins de regimul totalitar în care le-a fost dat să trăiască și să scrie. Să spunem mai întâi că, spre deosebire de confracții săi de condei, majoritatea fii de țărani, el se trăgea dintr-o familie de intelectuali.

Iar conștiința acestui fapt biografic transpare în scrisul său, care e conceput altfel, romanele sale *Singur în fața dragostei* (1966), *Unchiul din Paris* (1973) și *Local ploi de scurtă durată* (1986) schimbând tonul în proza basarabeană. Fără a putea să-și facă din acest „detaliu biografic” capital politic, ținând cont de faptul că în perioada regimului comunist mult mai agreeți erau cei cu origini „sănătoase” din păturile de jos, Aureliu Busuioc va persifla în stilul său acid inconfundabil „haina de șiac” a prozei basarabene, aici incluzând și „textura” limbii din scrierile literare ale perioadei respective. Formulele de exprimare folclorizante, neliterare vor fi utilizate de către Busuioc cu un scop bine determinat, pentru a da o anumită coloratură personajelor de tristă faimă cu care își populează narațiunile, însă cu precădere în scrierile în versuri cu caracter umoristico-satiric și epigramatic, domeniu în care a excelat de rând cu Nicolae Costenco, Petru Cărare ș.a. Arma satirică era antrenată într-o competiție de salubritate a peisajului literar interriversan, cu preponderență, în perioada anilor șaizeci-șaptezeci, când, într-un anume fel, genul satiric era un substitut a ceea ce ar fi trebuit să însemne gândirea critică. Mai trebuie spus că acest gen de literatură avea un impact deosebit asupra publicului cititor, Aureliu Busuioc remarcându-se prin stilul său incisiv, inclusiv cel din proză. Demersul său vizează o stare de lucruri ce ține de conștiința mo-

... scripta manent

rală și de capacitățile intelectuale normale în postcomunism, surprinsă, de altfel, de către Alain Besançon, care, referindu-se la efectele comunismului, afirmă: „Nimic nu e mai problematic, după disoluția unui regim totalitar, decât reconstituirea, în rândul poporului, a unei conștiințe morale și a unei capacități intelectuale normale...” (Besançon 2015: 150).

În romanele scrise după 1990 (*Lătrând la lună*, 1997, *Pactizând cu diavolul*, 1999, *Spune-mi Gioni*, 2003, *Hronicul găinarilor*, 2006, *Și a fost noapte*, 2012, Aureliu Busuioc mizează pe relația sa cu un cititor cărui îi oferă un alt punct de vedere asupra timpului în care autorul a trăit și a scris și asupra propriei biografii literare din timpul totalitarismului, cu o cenzură drastică abolită în postcomunism. Scriitorul ține cont de faptul că cititorul cunoaște foarte aproximativ perioada anterioară, comunicarea fiind afectată și de alți factori, între care tăcerea crâncenă care s-a așternut peste segmentul de istorie, foarte greu abordabil, incapacitatea omului de azi de a comunica, diferențele de vârstă, de concepții etc. Amintim aici că, în concepția lui Umberto Eco „un text este un dispozitiv pentru a-și crea Cititorul Model. Acest cititor nu este cel care formulează unica conjectură „corectă”. Un text poate anticipa un Cititor Model ...” (Eco 2015: 51). Dincolo de semnificațiile nuanțate ale Cititorului Model, la care se referă semioticianul italian, vom spune că, pentru a recunoaște intenția textului lui Aureliu Busuioc, trebuie să recunoaștem strategiile sale. Din start, demersul său este construit pe o relație care se dorește a fi una de încredere reciprocă, sinceră cu cititorul. Autorul mizează pe o comuniune cu cititorul său, cu care ar dori să facă o bună companie. Este vorba despre năzuința spre un pact de uniune care să fie sigilat prin adeziunea cititorului, pe care îl face participant la actul scrierii. Este ca și cum scriitorul ar recurge la acest dispozitiv textual și discursiv pentru a-și cuceri (sau re-cuceri) statutul său de autor, formulele de adresare către cititor fiind: *onorabilul meu cititor*, *atotștiutorul meu cititor*, *curiosul meu cititor*, *răbdătorul meu cititor*, *fidelul meu cititor*, *slab informatul meu cititor*, *priceputul meu cititor*, *vigilentul meu cititor* etc. Însă, în mod evident, autorul dorește să lase în urma sa mărturie documentare. Astfel, substanța narațiunii romanului *Pactizând cu diavolul*, al cărui protagonist este tânărul Mihai Olteanu, student și ziarist începător, e constituită din rememorarea dramei apocaliptice a refugiului familiei sale în România și a „repatrierii” în Basarabia ocupată. Autorul stabilește de la bun început anumite „re-

guli” conform cărora urmează să se deruleze comunicarea cu cititorul, deconspirându-se în felul următor: „Dar să lăsăm gluma. Cred că și un copil ar înțelege că Mihai Olteanu sunt eu. Și n-are niciun rost s-o fac pe scriitorul, sunt și așa grafomani destui. Intenția mea este să las o mărturie. În plus sau unică, nu contează: ar trebui să-mi continui viața cu sâcâitorul sentiment al unei datorii neîmplinite dacă nu aș așterne pe filele acestui caiet adevărul pe care îl cunosc, adevăr care, m-am dumerit în ultimul timp, mai aparține și altora, dar lipsește cu desăvârșire în paginile pline de limonadă ale celor chemați să fie cronicari ai timpurilor și lucrărilor noastre” (Busuioc 1999: 24).

Fiecare autor are maniera sa proprie de a fi sincer. Dar sinceritatea autorilor de obicei este pusă în discuție de critică. Însă mai presus de aceasta contează dorința autorului de a-și povesti viața unui cititor care în cel mai bun caz ar înțelege ce se petrece în sufletul autorului, ar înțelege viața lui interioară. După cum menționează specialistul în tehnica receptării, profesorul de la Universitatea din Konstanz (Germania) Wolfgang Iser, în lucrarea sa intitulată *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*, raportul dintre autor și cititor este cât se poate de complex: „Autorul și cititorul poartă în sine și împart jocul fanteziei, care nu ar putea fi inițiat dacă textul ar avea pretenția de a fi mai mult decât o regulă de joc. Pentru că lectura devine doar atunci plăcere, când productivitatea noastră intră în joc, adică acolo unde textele ne oferă șansa de a ne activa capacitățile” (Iser 2006: 245). Multiplele și variatele moduri de adresare către cititor atestă dorința aprigă a lui Aureliu Busuioc de a conta pe stimularea capacităților de receptare ale adresatului. Cu atât mai mult cu cât în romanele prozatorului nostru este vizat nu atât trecutul, cât prezentul. Scris în genul autobiografic, romanul *Pactizând cu diavolul*, bunăoară, urmărește scopul de a-l scoate din amnezie pe receptorul basarabean, de a-i activa productivitatea memoriei, în felul acesta înlesnindu-i calea spre propria sa identitate. În fond, avem în față o scriere de factură autobiografică sau, utilizând un termen al lui Serge Doubrovsky, un roman de „autoficțiune.” „Autoficțiunea” ar putea fi și un indice al replierii, al retragerii narcisiace. Îndreptat spre punerea în scenă a sinelui, discursul narativ este în realitate traversat de probleme de ordin politic, ideologic și axiologic, în felul acesta protagonistul fiind plasat într-un fel de amplă poveste socială. Anume așa se întâmplă și în romanul lui Aureliu Busuioc *Pactizând cu diavolul*.

Mihai Olteanu va face eforturi multiple pentru a-și recupera familia deportată despre care nu are, la început, nicio știre. Pendulând într-un „dezechilibru deasupra hăului”, pe care îl descoperă în Basarabia, protagonistul simte nevoia de identificare prin istorisirea refugiuului, a „repatrierii” de tristă amintire și a traumelor cauzate de toate aceste întâmplări. Pentru înlesnirea înțeleșurilor narațiunii autorul va intercala secvențe sub forma unor fragmente de film incluzând episoade din copilărie, episoade cu bombardamente în timpul peregrinărilor cauzate de nevoia de a fugi de la baștină, cu dispariția unor oameni dragi, precum Emil și contele S., într-un cuvânt o amplă gamă de întâmplări din „istorie și preistorie.” Pe de altă parte, va recurge la stilul epistolar, pentru a face mai veridice datele despre deportații din familia Olteanu. Toate acestea, împreună cu amintirile pe care le califică drept „surogat de gândire”, alcătuiesc un tablou general tragic despre război, foamete, refugiu, bombardamente, dormitul prin străini, vântul de noapte al celor refugiați, despre învinuirile fără noimă aduse de securitate protagonistului calificat drept FDN (fiu de dușman al norodului). Concluzia autorului este următoarea: „Să te mai miri atunci, de fapt nici nu cred că te miri, nu ești o excepție, de complexul de inferioritate care s-a abătut ca o boală cronică pe capetele tovarășilor de fugă?” (Busuioc 1999: 80). Rememorarea vieții dure prin care i-a fost dat protagonistului să treacă e un proces obositor pentru cititorul, pe care autorul vrea să-l menajeze: „Ai obosit?... Și cât mai este, cât...” (Busuioc 1999: 81). După încercarea eșuată de a ajunge în Kurgan să-și vadă mama și surorile deportate, încercare în care Mihai Olteanu a riscat să fie linșat de securitate, face următoarea constatare: „Nimic din ce nădăjduiam să realizez-realizat!..

Poate doar făcând descoperirea (ușor de făcut!) că nimerisem într-un uriaș malaxor unde materia primă ești tu, dar de dragul a ce?, în numele a ce? – fără răspuns” (Busuioc 1999: 116).

Echilibrul depănării amintirilor se restabilește prin momente ce țin de întâlnirile cu oameni precum doamna Rosi, care, lovită crunt de soartă, continuă să rămână receptivă la tragedia familiei de basarabeni refugiați, sau înțeleptul, scepticul și sentimentalul conte S., care, înțelegând ce-l așteaptă în Basarabia ocupată pe tânărul nepregătit, îl va sfătui: „Nu te îndemn la pași necugetați, dar încearcă să rămâi om...”

Și protagonistul aflat în căutarea sinelui propriu se întrebă: „Cine-am fost eu pentru ei? Nimeni”. Este evidentă căutarea unității, a coerenței, a identității, necesități care permit construirea sinelui propriu. Construirea coerenței care, de fapt, înseamnă a reuși să ajungi la adevărul propriu, adevărul ca organism uman fiind proba de foc a autorului. Căci coerența în acest caz poate apărea în urma negocierii între ruptură, moștenire și dispută. Personajul este tracasat de multiple întrebări. Confruntarea cu organele securității, care voiau să-l atragă în mrejele lor, neîncrederea în oameni care îi încolțește în suflet, dorința de a afla un țarm de echilibru îl va duce la activitatea de stilist la un ziar de partid. Este perioada în care atenția protagonistului este atrasă de limba denaturată promovată și prin intermediul angajaților în presă, veniți din Transnistria, așa-numiții șantiști. El se va amuza de limbajul caraghios pe care trebuia să-l retușeze, însă adevărul crud îl va spune verde în ochi prietena sa Elvira: „Ah, Mihai! Tragedia noastră, de data asta în literatură, nu-i că se scriu și că se publică tâmpenii, ci că n-are cine râde de ei! Prostia-i corporativă, ia te uită ce mai urlete înalță când se află cineva să-i dea peste nas, iar pe de altă parte... Ce faci tu? Ai să te faci luntre și punte ca să dai ceva luciu ineptiilor șefului și în felul acesta... Vai, Mihăiță, zău, e mai deștept ca tine redactorul tău... El ar trebui să râdă, nu tu” (Busuioc 1999: 158). În acest fragment este vizat și naratorul, cel care volens-nolens e atras în jocurile politice, dar și cititorul, considerat la acea vreme incapabil să raționeze critic.

După moartea lui Stalin (în 1953) începe să se schimbe oarecum modul de reflectare a realităților în presă. Este revăzută politica osanalelor și a ditirambilor în adresa realizărilor „epocale”. Moțoca, redactorul-șef al ziarului la care e angajat Olteanu, va îndemna colectivul ziarului să schimbe tonul: „Cititorilor li s-a urât de atâta autolăudare”, afirmă redactorul-șef (Busuioc 1999: 171).

Particularitățile profilului naratorului confundându-se cu însuși autorul transpar în diverse semne: scriitorii, la care se fac referințe în text, cărțile și personajele citate din literatura universală, dar există de asemenea parodia, jocul de limbaj, intertextualitatea, compartimentarea de o anumită manieră a romanului. Miza pe viața interioară a protagonistului principal, alias autorul, e foarte mare. Imposibilitatea de a comunica franc într-o perioadă plină de persecuții cum a fost cea to-

talitaristă este evidentă și în formulele narative la care recurge povestitorul. Foarte spiritual, ironic și incisiv, el își plasează „acțiunile” din roman la interferența dintre real și imaginar, personajele fiind concepute în așa fel încât să-i permită autorului accesul la zone „îngropate” în subconștient. De aici incursiunile în pre-istorie făcute pe un ton cu încărcătură ironico-satirică în romanul „Hronicul găinarilor”. Ce l-a determinat pe autor să recurgă la stilul persiflant, de care nu e scutită nici chiar propria persoană a naratorului? Și ce mesaj îi este transmis lectorului? Este vorba de utilizarea acestor procedee pentru a deconstrui și a denunța doctrinele despre realitățile înfloritoare ale Uniunii Sovietice și de a demola modelele literare perimate. Miza pe un alt fel de percepție a realităților de ieri, dar și a celor de azi e foarte mare. Cititorul devine protagonistul din umbră al textului literar, un text a cărui misiune educativă este indubitabilă. Dar trebuie spus că există în discursul narativ și un fel de „zgomote” care împiedică destinatarul să înțeleagă pe deplin mesajul. Unele lucruri sunt spuse doar aluziv, altele sunt trecute voit sub tăcere. Aceasta produce efectul unei relativități și a unei incertitudini sau chiar a unei discontinuități. Parțial faptul este explicabil: Aureliu Busuioc este unul dintre puținii scriitori basarabeni care dezvoltă istoria dramatică a Basarabiei prin intermediul romanului de factură memorialistică și autobiografică. În mod similar au procedat Alexei Marinat (n. 24.V.1924, Valea Hoțului, comuna Dolinske, Ucraina – d. 17.V.2009, Chișinău), în jurnalul său de detenție *Eu și lumea* (1999) și Serafim Saka (n. 16.III.1935, Vancicăuți, Hotin, Regatul României – d. 20.V.2011, Chișinău), în romanul *Pe mine mie redă-mă*, apărut de sub tipar post-mortem. Aureliu Busuioc și-a văzut romanele publicate și a contat pe dialogul cu cititorul, lăsându-i mărturie despre toate prin câte a trecut generația sa. Un alt autor pe care l-a preocupat în mod vădit destinul acestui pământ dintre Prut și Nistru a fost Paul Goma (n. 2.X.1935, Mana, Orhei, Regatul României – d. 24.III.2020, Paris, Franța), care nu doar în romanul său *Basarabia*, ci în toată creația sa, după cum mărturisea el însuși, a decortificat destinul Basarabiei. Punctul de vedere al lui Aureliu Busuioc se deosebește de cel al lui Paul Goma prin faptul că el le vorbește cititorilor basarabeni din interior, ca unul care a fost martor și participant al evenimentelor pe tot parcursul istoriei basarabenilor de-a lungul celei de a doua jumătăți a secolului al XX-lea. Orientarea romanului spre complexitatea timpu-

rilor în care a trăit este evidentă, în cazul lui Aureliu Busuioc, care întreprinde o re-lectură a memoriei basarabene, reducând la zero figuri care au dominat în epocă sau topindu-le în diverse aliaje ale personajelor, așa cum se întâmplă în romanul *Lătrând la lună*. Aureliu Busuioc dă o altă turnură lucrurilor, scoțând la lumină zone refulate ale memoriei sale. Intrigile romanelor sale se situează într-un timp reevaluat, autorul contând pe deschiderea spre un alt tip de discurs, a cărui miză e destinatarul, eventualul cititor. Protagonistul-narator este prins în agregatul unui discurs alimentat dintr-un ansamblu de surse: familiale, școlare, sociale, istorice, de unde speră să-și extragă coeziunea mesajului său. Este urmărită constituirea unui sentiment reconfortant de apartenență la o colectivitate, în numele căreia își vrea formulat discursul. Privindu-se în oglinda socială interiorizată, protagonistul își reconstituie eul său identitar. Colajul, montajul episoadelor narate, diversitatea procedeelelor utilizate indică asupra eterogenității radicale a unei lumi rebele, în care elementul publicistic este la el acasă. De reținut în acest moment pledoaria autorului pentru implicarea basarabeanului în scrutinile electorale: „... Mi-l imaginez pe bietul alegător de la Moldova în cabina improvizată a sectorului de alegeri. Câte chinuri sufletești, cât efort intelectual până să pună ștampila *votat* pe lista de candidați ai partidului comuniștilor! Apoi câte îndoieli, câte chinuri sufletești, timp de patru ani, până să pună la următoarele alegeri aceeași ștampilă pe aceeași listă ca data trecută... Ceea ce-i demn de admirație în toată afacerea asta e îndârjirea, consecvența cu care moldoveanul joacă pe o singură culoare, deși... Dar s-o lăsăm baltă: votul în țara noastră e secret. Din păcate, nu și rezultatele lui...” (Busuioc 2006: 128). Scriitorul dezvoltă o zonă a mentalului aflat între totalitarism și postcomunism făcând uz de un limbaj publicistic, dar în același timp recurgând la elemente mitice pentru a construi o istorie cu o componentă didactică puternică. Pluralitatea vocilor, diversitatea procedeelelor autoreprezentative, metafora scripturală și reduplicările conferă scriiturii dimensiuni postmoderniste. Intertextualitatea, referința la o galerie amplă de autori din cultura universală cu scopul de a trezi gustul pentru un alt fel de cunoaștere sunt dovezi că autorul nu încetează să dezvolte lumea binară în care trăim. Romanele lui Aureliu Busuioc au apărut din dorința autorului de a se confesa, de a-i comunica cititorului său o anumită experiență, dar și pentru a-și împărtăși neliniștile în legătură cu vulnerabilitățile spirituale, culturale sau care țin de memorie. Am putea

spune că are loc trecerea de la o logică a creației sau a expresiei la o logică ce ține de receptare, de interpretare. Cultivând ironia, estompând granițele dintre realitate și ficțiune, autorul invită cititorul să participe la aventura scrierii. În felul acesta Aureliu Busuioc ne amintește că, de fapt, literatura este, în fond, o aventură.

Referințe bibliografice

Besaçon 2015 = Alain Besaçon, *Nenorocirea secolului. Despre comunism, nazism și unicitatea „Soah”-ului*, București, Humanitas, 2015.

Busuioc 1999 = Aureliu Busuioc, *Pactizând cu diavolul*, Chișinău, 1999.

Busuioc 2006 = Aureliu Busuioc, *Hronicul găinarilor*, Chișinău, Prut Internațional, 2006.

Eco 2015 = Umberto Eco, *Confesiunile uni tânăr romancier*, Iași, Polirom, 2015.

Iser 2006 = Wolfgang Iser, *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*, Pitești, Paralela 45, 2006.

Mihai CABA

Gala Galaction – un părinte cu har scriitoricesc

M.C. – publicist în reviste culturale din țară și din diaspora, participant activ la viața culturală a Cetății. În 1960 a absolvit Liceul Internat „Costache Negruzzi” și, în 1965, Secția electroenergetică a Facultății de Electrotehnică Iași.

A publicat în presa locală și națională numeroase articole cu caracter tehnic, istoric și literar. A semnat volumele: „Negruzzi!... pe firul amintirilor” (2013), *Răsfoind un volum și altele...* (2014), *Lumina unei prestigioase aniversări – Școala de la Lespezi – 150!* (2014), *O viață pe drumul Luminii* (2015), *Lespezi, între legendă și împlinire* (2015), *Castanul Unirii de la Vișan* (2016) și *Un erou s-a întors acasă* (2017) ș.a. Activează în cadrul Societății Culturale „Junimea 90” și a Asociației Literare „Păstorel” Iași.

Remarcat nu numai ca preot ortodox pentru însemnatele sale lucrări și traduceri teologice elaborate și publicate în timpul vieții, de mare folos în practica exercitării atribuțiilor eclesiastice deținute timp de mai mulți ani, dar și ca scriitor, pentru numeroasele sale opere literare de largă expresie: note, eseuri, foiletoane, schițe, nuvele, povestiri, romane, memorii de călătorie și fantezii dramatice, editate și publicate în volume separate sau în revistele literare ale vremii, părintele Gala Galaction ocupă un loc de seamă și în literatura română, dovadă a harului său scriitoricesc.

Într-adevăr, analizându-i cu nedeazămințita-i minuție întreaga lui operă literară, strălucitul istoric și critic literar George Călinescu, considerat și astăzi a fi unul dintre cei mai importanți critici literari români din toate timpurile, îl așază apreciativ pe Gala Galaction în al său *opus magnum* (*Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Fundațiilor Regale, 1941) în rândul scriitorilor „poporaniști”, adepți ai promovării „specificului național” – curentul literar cuprins în programul noii reviste „Viața Românească”, apărută la Iași, la 1 martie 1906, al cărui redactor și animator a fost prestigiosul profesor universitar și scriitor, Garabet Ibrăileanu.

Să menționăm câțiva dintre „poporaniștii” colaboratori ai acestei reviste culturale ce „și-a propus nu numai apropierea de popor, ci și ridicarea lui, fără a abandona deloc criteriul artistic”, între care: Spiridon Popescu, Calistrat Hogaș, D.D. Pătrășcanu, Jean Bart, Dumitru C. Moruzi, Radu Rosetti, ale căror scrieri au reflectat îndeajuns de bine *viața românească, ființa ei națională și (ne)dreptatea ei socială*.

Cu toate că Gala Galaction nu a făcut parte din grupul „poporanist”, articolele sale publicate la început în reviste de „nuanță simbolistă”, precum „Linia dreaptă”, „Viața socială”, „Vieța nouă”, ce evidențiază pregnant „o preocupare socială și o silință de a determina un anumit specific”, după cum bine se pronunță George Călinescu, „îl fac clasabil în cerul «Vieții Românești», care l-a și editat.” Demnă de reținut la Gala Galaction este și convingerea sa despre misiunea oricărui scriitor, a cărui „indeletnicire literară trebuie să fie prevăzătoare, dornică să instruiască pe ceilalți și să le folosească.”

În acest sens, într-una dintre „notările” sale, Gala Galaction, ca un preot ce este, face și o vrednică mărturisire: „Arta pentru artă este o iluzie și o deșartă fanfaronadă. Un artist nu poate să expulzeze din opera de artă propria sa inimă. Și care artist nu vine pe lumea aceasta cu inima plină de doruri, de preferință, de rancune, de revendicări (odată ce este solul tainic al unei familii, al unei clase sociale și al unui neam întreg?”

Mai înainte, însă, de a intra în miezul de substanță al operei preotului și scriitorului Gala Galaction, este recomandabil să întreprind o cuvenită incursiune biografică, apelând la biografi virtuoși, precum Teodor Vârgolici, Titi Tudorancea, Gheorghe Cunescu, pentru ca rezultatul acestei migăloase îndeletniciri să fie unul plauzibil.

Așadar, la 16 aprilie 1879, în Dideștii Teleormanului, într-o familie de mici proprietari agricoli se naște, pe numele lui adevărat, Grigore Pișculescu, fiul lui Nicolae Pișculescu, de origine aromână, arendaș al moșiei Didești și al Chirachiei, fiica preotului Constantin Ostreanu, paroh al bisericii „Sf. Teodor” din Roșiorii de Vede. La vârsta învățaturii (1886) face primele clase primare în Dideștiul natal, pe care le continuă și le termină, în 1890, la Roșiorii de Vede, după care devine elev al liceului bucureștean „Sf. Sava”, pe care îl va absolvi în 1898. Perioada liceeană fastă îi oferă cunoștința și prietenia, durabilă pe tot restul vieții, cu colegul Ion Theodorescu, viito-

rul poet și scriitor Tudor Arghezi, dar și cu N.D. Cocea și V. Demetrius, și aceștia devenind ulterior scriitori. Tot în liceu, în 1896, urmând chemarea scrisului, redactează solitar revista poligrafată „Zig-zag”, iar pe 7 octombrie își face debutul scriitoricesc în revista „Adevărul ilustrat”, în care i se publică schița *Pe terasă*. După terminarea liceului se îndreaptă firesc spre Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București, ale cărei cursuri le abandonează cu un an mai târziu, în 1899, în favoarea cursurilor Facultății de Teologie, pe care le absolvă în 1903; an în care se și căsătorește cu Zoe Marcoci, nimeni alta decât verișoara lui N.D. Cocea, renunțând tot atunci să se mai călugărească sub numele de Galaction, nume pe care îl va păstra în continuare ca pseudonim literar.

În perioada studiilor teologice scrie și publică nuvela *Moara lui Călifar*, considerată de critici „o piesă antologică și prima lui reușită majoră”, în care a preluat „motive și eresuri folclorice cunoscute dintr-o povestire a tatălui său”.

Interesat de obținerea doctoratului în teologie, merge la Cernăuți și, susținându-l cu brio, în 1909, este reconfirmat ca *defensor ecclesiastic* pentru eparhiile Râmnicului și Argeșului (post pe care-l deținuse vremelnice în 1906), pe care-l va exercita cu destulă elocință până în 1922, în anul când, în vârstă de 43 de ani, este hirotonit ca preot.

Până atunci, făcându-se bine cunoscut ca scriitor „demn de toată lauda” prin bogata sa publicistică în presa literară a vremii, în 1914, Gala Galaction își face și debutul editorial cu volumul de nuvele și schițe *Biserița din Răzoare* la Editura Viața Românească de la Iași, volum care va fi premiat în 1915 de către Academia Română. Tot la Iași va publica și volumul *Eminescu*.

În anii Primului Război Mondial se află împreună cu Tudor Arghezi la conducerea nou-înființatelor reviste „Cronica” și „Spicul”, cu apariții săptămânale neîntrerupte, ale căror tematici erau orientate înspre problematica dificilă a actualității românești. Neobosit, continuă să scrie și în 1916 editează două noi volume: *Clopotele din mănăstirea Neamțu* și *La țărnul mării*, întărindu-și prin ele harul scriitoricesc.

După terminarea războiului, în 1919, Gala Galaction trece printr-o dificilă „cumpănă a vieții”, cea a gravei acuzații de „colaboraționism cu ocupantul german”, cu consecința destituirii, în 1922, din funcția de *defensor*

eclesiastic, din care iese cu fruntea sus a preoției sale și a bogatei sale publicistici de atitudine social-democratică în ziarele și revistele timpului, între care: „Chemarea”, „Lumea nouă”, „Cuvântul liber”, „Avântul”, pe care le strânge și editează în culegerea de articole „O lume nouă”.

Ca preot cu har, recunoscut în rândurile enoriașilor, Gala Galaction, după cum consemnează exegetul său Radu Băieșu, „a pendulat de-a lungul vieții între vocația de teolog și cea de scriitor, reușind să le servească pe ambele în mod strălucit”. În 1924 publică volumele *Toamne de odinioară* și *De la noi la Cladova*, pe ultimul dintre ele G. Călinescu apreciindu-l drept „cea mai bună nuvelă în care, ca și I. Agârbiceanu, fiind și acesta preot, zugrăvește lupta dintre virtute și ispită”.

Într-o perioadă mai lungă (1926-1941) ocupă la Facultatea de Teologie din Chișinău postul de profesor titular al Catedrei de Introducere și Exegeza Noului Testament, devenind între 1928-1930 și decan al facultății. În acest răstimp, pentru documentare, călătorește în Țara Sfântă, Egipt, Italia și Grecia, apoi traduce *Noul Testament* (1927) și începe să traducă Biblia (*Sfânta Scriptură*) în limba română după textul grecesc al Septuagintei, pe care-l confruntă cu textul ebraic, reușind să o editeze în 1936, fiind ajutat de pr. prof. Vasile Radu. După toate aprecierile general exprimate, această traducere a Bibliei este până astăzi, la 85 de ani de la editarea ei(!), încă neegalată, iar meritul apariției acesteia îi revine cu prisosință părintelui Gala Galaction!

De asemenea, în cam aceeași perioadă fertilă literar îi apar editate și romanele: *Roxana* (1930), *Papucii lui Mahmud* (1931), *Doctorul Tai-fun* (1933), pentru care Gala Galaction primește Premiul Societății Scriitorilor Români și *La răspântie de veacuri*, în două volume (1935), distins cu Premiul Național Literar.

În 1941 situația conjuncturală a celui de al Doilea Război Mondial îl determină să revină la București, ca profesor de Exegeza Vechiului Testament în cadrul Facultății de Teologie, post didactic pe care îl deține până în 1947, timp în care, în 1942, publică fantezia dramatică în trei acte *Rița Crăița* și editează volumul de nuvele și foiletoane *În grădina Sf. Antonie*, pentru care primește Premiul Național pentru proză, iar în 1944 publică volumul memorial *Vlahuță*. La terminarea războiului și imediat după schimbarea regimului politic, Gala Galaction se

N. Tonitza. Portret Gala Galaction

angajează activ în viața cultural-politică a României, astfel că în 1947 devine membru titular al Academiei Române și vicepreședinte al Uniunii Scriitorilor. Scoate un nou volum cu note de călătorie, intitulat *Mangalia*, pentru care primește Meritul Cultural în grad de comandor. În 1952, în acei ani tulburi de după război, reușește să obțină eliberarea părintelui C. Galeriu de la Canal. În plină activitate, în 1955, în urma unei congestii cerebrale, Gala Galaction

on, își petrece ultimii șase ani de chin prin țintuire la pat. Se stinge din viață la 8 martie 1961, fiind înmormântat după dorința exprimată la Mănăstirea Cernica de lângă București.

Iată că se împlinesc de atunci 60 de ani ai veșniciei sale.

Asupra operei literare a lui Gala Galaction s-au pronunțat de-a lungul timpului prestigioși critici literari, între care: E. Lovinescu, Perpessicius, N. Iorga, C. Ciopraga, S. Cioculescu, E. Papu, Cella Delavrancea, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, N. Manolescu ș.a., iar din aprofundatele lor referințe critice se poate desprinde o apreciere indubitabilă: „Cu toate că a continuat să scrie și în perioada interbelică, scriitorul Gala Galaction aparține primului deceniu al secolului XX (s.n.), prin nuvelele și povestirile publicate în intervalul 1902-1910, care-l definesc ca scriitor, iar anul 1910 este «anul biruinței sale totale», prin publicarea lucrărilor, *Moara lui Călifar*, *În pădurea Cotoșmanei*, *Gloria Constantini*, *Lângă apa Vodislavei*, prin care-și face cunoscute calitățile scrisului său: vitalitatea și spontaneitatea acțiunilor, pitorescul personajelor, talentul de narator, coloritul și savoarea cuvântului, stăpânirea limbii și a lexicului acesteia”.

În ceea ce privește „trecerea sub lupa criticii” a romanelor lui Gala Galaction, aici părerile exegeților săi nu mai sunt la „unison” decât într-o singură afirmație: „Ca romancier, exclusiv prin înzestrarea sa nativă de povestitor, Gala Galaction subminează valoric romanele sale tocmai prin vicierea construcției acestora, deturnându-le cursul lor estetic înspre o liniaritate plată, lipsită de acțiune și de interes major, din vina unei «ispășiri religioase» a conflictelor narate”.

Ultimul roman *La răspântie de veacuri*, „o autobiografie voalată, cu multe amintiri și impresii din perioada 1898-1900. Doru Filipache e autorul însuși, Teobald – desigur, Arghezi”, ar fi putut fi unul dintre marile romane ale literaturii române dacă „vina lui capitală n-ar fi fost dilatația verbală în slujba tezei” (G. Călinescu).

După moartea lui Gala Galaction a fost găsit în manuscris un voluminos *Jurnal*, tipărit postum în 3 volume, în perioada 1973-1980, sub îngrijirea Marei Galaction Pișculescu și a lui Teodor Vărgolici, iar în 1997 ediția lui completă. În *Jurnal*, pe lângă pagini de certă valoare literară, parcă anume lăsat ca o *disculpare*, se adâncesc trăsăturile morale ale omului Gala Galaction, care determină profunzimile întregii sale opere în care și-a zidit viața, cu împlinirile, răsucirile și remușcărilor ei. Seria reeditărilor volumelor sale continuă și astăzi, iar nuvela *La vulturi* a fost inclusă și în bibliografia liceană.

La cei 142 de ani de la naștere și 60 de ani de veșnicie, posteritatea preotului și scriitorului Gala Galaction este la fel de luminoasă, ca slujitor al Bisericii și Scrisului. Astfel, în memoria sa, în Ierusalim, capitala Israelului, o piațetă a fost denumită Gala Galaction „ca semn de prețuire a contribuției sale la promovarea înțelegerii între creștini și evrei, mai ales în vremuri când omenirea a fost pusă la grea încercare”.

În orașele Mangalia și Roșiorii de Vede, pe frontispiciul câte uneia dintre școli se află înscris cu strălucire prestigiosul său nume.

N-aș putea să închei aceste rânduri rememorative fără a da cuvântul și celui care încă ne povățuiește cu înțelepciune printr-o pilduitoare predică: „Trebuie învățatură pentru toată lumea. După cum pâinea, haina, drumul de fier sunt pentru toată lumea, așa să fie și cartea și biblioteca” (Gala Galaction).

Așa să fie!

Mircea A. DIACONU

Constantin Morariu. O cronică din Bucovina (II)

M.A.D. – critic literar, eseist, prof. univ. dr., proector al Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava. Dintre volumele semnate: *Ion Creangă – Nonconformism și gratuitate* (2002); *Studii și documente bucovinene* (2004); *La sud de Dumnezeu – Exerciții de luciditate* (2005); *Cui i-e frică de Emil Cioran?* (2008); *I. L. Caragiale. Fatalitatea ironică* (2012); *Firul Ariadnei. 10 Cărți de proză și nu numai* (2014); *Biblioteca română de poezie postbelică* (2016); *Metacritice* (2018).

Pentru a-i înțelege opțiunea, putem să ne plasăm și în coordonate livrești. Exclamă într-un loc: „Ce abiz înfiorător de moarte ni arată nenorocitul Nietzsche cu munții săi de cadavre omenești, pe care să se urce supraomul, și ce culme luminoasă de viață fericită ni arată geniul Goethe”, și Constantin Morariu citează aici un poem în care e invocată iubirea aflată la temelia vieții (Morariu 1998: 133). De altfel, volumul de memorii se încheie cu o cuvântare ținută în 1925 în fața ministrului I. Nistor (al cărei retorism, firesc, în fond, i se poate reproșa), prilej de a-și exprima poziția invocându-l din nou pe Nietzsche. Vorbește de „rătăcirile” și „fantasmagoriile” raționaliste („Raționalismul duce numai la pieire. Ibermenșul¹ l-a dus pe împăratul Wilhelm la Untermaus. Axiomă vecinică rămâne că numai crucea lui Hristos este în viață. Numai ea a fost mântuirea neamului nostru în trecut, numai ea trebuie să fie și în viitor”), pentru a defini filosofia lui Nietzsche drept „suirea pe cadavrele celor slabi ale semenilor tăi, ca să ajungi a fi Ibermenș” (Morariu 1998: 168). Prin contrast, el se dedică celor slabi și refuză orgoliul, exhibarea de sine, iluziile deșarte. Singura care contează e fapta.

¹ Partea I vezi „Limba Română” (Chișinău), nr. 6 (260), 2020, p. 225-239.

Viziunea, a unui anti-modern care se luptă cu „căderile” iluminate, este explicabilă prin situarea în context; recunoaștem în ideea lui că războiul mondial e „turbarea fără pereche a mult slăvitei culturi și civilizații umaniste” (Morariu 1998: 140) temelia ideologiei retrograde din perioada interbelică, din care se vor naște ideile de dreapta extremă. Spengler, Berdiaev, Keiserling etc. pornesc de la această idee și gândesc o revoluție spirituală a Europei. Să exprime această idee a lui Constantin Morariu și reacția lui împotriva modernizării pe care o realizase Austria în Bucovina, admirată în unele cazuri și în perioada interbelică? Ar fi ciudat dacă ar fi așa, căci modernismul, consecință a iluminismului, e în epocă asociat modelului francez, adică liberalismului, civilizației, parlamentarismului etc. Dimpotrivă, modelul german ar exprima valorile *tari*, nu cele „superficiale”, „frivole”. Nu vede Blaga însuși în acești termeni opoziția dintre cultura germană și cea franceză? Până la urmă, însă, intuiția lui Constantin Morariu (dacă n-o fi fost vorba și de influențe livrești, directe sau indirecte; în fond, 1921, Blaga publicase „Revolta fondului nostru nelatin”) funcționa bine. Pentru bucovineni, modernismul care-i civilizase (despre care s-ar fi putut crede că-i îndepărtase de substanța românească, locală, specifică) venise de la Viena, acea Vienă unde se edificase, însă, și spiritul național al bucovinenilor.

Ciudat, totuși, că el, militantul pentru românism, atunci când vorbește despre războiul mondial ca „turbarea fără pereche a mult slăvitei culturi și civilizații umaniste”, nu vede contradicția: tocmai datorită acestui război, Marea Unire a fost posibilă. De altfel, la aflarea veștii că a izbucnit războiul, mulți dintre tinerii momentului și-au clamat bucuria, sperând că lumea se va zgudui din temelii și visul lor se va realiza. Mulți au trecut clandestin granița în România sau în Rusia făcând o politică anti-austriacă și înrolându-se în armata română, când România a intrat în război. Întâlnindu-se cu Leca la Viena, află și el că printre tineri circula următoarea formulă subversivă: „deoarece România are forma unei cupe nedepline, el împreună cu colegii săi intimi își doresc în corespondența dintre olaltă: *Trăiască cupa plină!*, adică România întregită cu Ardealul și Bucovina” (Morariu 1998: 153).

Aflați sub austrieci, discipoli ai lui Iorga sau solidari cu el, cum ar fi putut gândi altfel românii din Bucovina decât în „spiritul secolului”,

care, la suprafață cel puțin, era restaurator? Sunt idei în vogă în perioada interbelică din toată Europa. Constantin Morariu o invocă atunci când explică stagnarea tipăririi unui manuscris al Noului Testament în traducere proprie, pregătit pentru tipar în 1913-1914. De vină ar fi fost războiul, deci lumea modernă. Convingerea lui este că „unicul medicament mântuitor pentru întreg neamul nostru” erau scrierile teologice. În 1911, pusese la dispoziția Institutului biblic 14 broșuri, se adăugaseră între timp încă șapte, iar acum, după 1920, când își scrie memoriile, spune, într-o viziune utopică, gândindu-se la ce „înălțime ideală” ar ajunge neamul nostru „dacă an după an s-ar răspândi scrieri temeinice în milioane de exemplare și cu prețurile cele mai minimale nu numai în masele poporului de jos, ci și în absolut toate păturile intelectualilor noștri”. Abia astfel tot românul ar fi „desăvârșit în Hristos Iisus” (Morariu 1998: 140-141).

În tot cazul, Constantin Morariu trăiește cu convingerea – cel puțin acesta e mesajul pe care îl transmite – că lumea este expresia unei ordini divine, semnul Providenței, și tocmai de aceea implică o etică: echilibru interior, eliminarea păcatului, angajare, pentru celălalt, cultivarea binelui, totul din perspectivă națională: „Scopul final al existenței noastre este să trăim așa, încât odată să ne împreunăm cu Dumnezeu, *binele cel mai mare din lume*” (Morariu 1998: 132). Totul în slujba unei sănătăți colective și deopotrivă individuale. Îl invocă la un moment dat pe un anume Gustav Marx, doctor în medicină, care ar fi spus: „religiunea fără ipocrizie este izvorul cel mai profilactic pentru păstrarea sănătății învățătorilor. Ea este izvorul nesecabil din care suflul neliniștit sau nervos scoate putere nouă, liniște, statornicie și eliberează de anxietate și apăsare” (Morariu 1998: 96). Interesante, pentru propriul proiect existențial, și cuvintele următoare: „Și care învățător a devenit, prin studiul științelor filozofice și naturale, un disprețuitor al religiei, acela pierde scutul cel mai bun și, în lupta cu ambiția proprie, din cauza aprecierii exagerate a persoanei proprii, a considerării nesuficiente din partea prepozițiilor și a supărărilor continue cu tineretul școlar, își pierde cumpătul și devine un neurastenic incurabil” (Morariu 1998: 96). Altundeva, notează: „Cel mai de căpetenie postulat al înțelepciunii vieții este paza neadormită de cea mai mare primedie: încărcarea conștiinței cu mustările păcatului” (Morariu 1998: 40). Deviza aceasta garantează, în fond, asupra adevărului spuselor lui

Constantin Morariu. De ce să nu putem spune că nu aveam nevoie de o altă garanție ca să credem că „luptele” în care s-a angajat sunt prezentate corect, deși mai avem una: radicalitatea poziției lui l-a făcut să rămână un marginal², și, marginal fiind, își slujește până la capăt crezurile. Iar timpul (căci a murit în 1926) pare să-i fi dat dreptate.

În tot cazul, e descumpănit și revoltat când vede că fețe bisericesti înalte trăiesc în *ipocrizie* și exprimă îndoială, iar scena pe care o povestește e dureroasă înainte de toate pentru el: „Pe vremea prohodului unui preot în biserica catedrală, un confuncționar de înalt grad ierarhic s-a întors către mine și mi-a zis zâmbind ironic: «Doamne, la ce atâta litanie, pare că mortul s-a scula!»». Și un profesor universitar român și dr. în sfânta teologie mi-a spus că el crede în doctrina noastră teologică ceea ce a afirmat pare-mi-se papa Leo al IX-lea, când a intrat în catedrala lui de Lyon, aflând tot poporul îngenuncheat, s-a întors către cardinalul său și a zis: Si vulgus decipi vult, ergo decipiatur! (Dacă poporul vrea să fie înșelat, atunci să fie înșelat)” (Morariu 1998: 96). I se întâmplase ceva asemănător la Toporăuți, unde „poruncindu-mi Kalinowski la o înmormântare să cetesc evanghelia înaintea casei mortului, eu am cetit sfânta evanghelia a învierii, în care e vorba de doi bărbați în veșminte strălucitoare, și, sfârșind, i-am întins sfânta carte să o sărute, iar el mi-a zis: «Și d-ta crezi în cele ce li-ai cetit?» – apoi a adaos hohotind: «Ha, ha, ha, aceasta-i o fabulă!»”³ (Morariu 1998: 40). Fabulă? El invocă „pronia cerească” și atunci când unei parcele de pământ îi crește valoarea de zece ori. De fapt, la ce mă refer? O locuință de la Cernăuți (pe care ar fi cumpărat-o, totuși) îi este confiscată de consistoriu imediat după ce petiția trimisă împăratului nu avu succes, în vederea fie a demolării pentru a fi transformată în internat pentru elevi, fie a folosirii imediate cu acest scop. Va fi având Constantin Morariu dreptate până la capăt în situația aceasta? Cum să iscălească „sub anumite condiții protocolul de cedare a casei numite în scopul demolării”, dacă cu adevărat îi aparținea? Cum putea fi forțat s-o facă? Pe de altă parte, scopul e de tot nobil, și e în spirit românesc, dacă n-o fi fost o ipocrizie „fariseică” (folosim cuvântul lui) la mijloc? În tot cazul, „casa, chiar în starea ei din 1896, a ajuns și sub stăpânirea din anii războiului mondial, iar de la 1920 înainte, fiind radical reparată, servește ca locuință pentru mine și pentru ai mei” (...).

De fapt, ceea ce-și dorește e un post de paroh, care să-i asigure traiul, post pe care nu-l are la Toporăuți, care i se refuză la Cernăuți, pe care îl va obține în „surghiunul” de la Pătrăuți pe Suceava⁴. Unui paroh i se asigurau, însă, condiții bune de viață (căci preoții ar fi trebuit să devină apărătorii Imperiului), nemaivorbind că se puteau face tot felul de abuzuri nepedepsite. De exemplu, la Toporăuți, preotul Kalinowski îi convinsese pe țărani să facă împrumuturi bancare, solicitând pentru el o parte din sumă; preoții din localitățile vecine Pătrăuților aplicau tot felul de taxe ilegale sau abuzive. În fine, la Pătrăuți, reiese dintr-o anonimă în care era amenințat pentru inițiativele sale care ar fi excedat viața religioasă a enoriașilor săi, Constantin Morariu avea 24 de fâlci de pământ⁵. La Cernăuți, când era ajutor de paroh, de asemenea, reușise să-și cumpere un teren, o locuință (cea pe care e obligat s-o cedeze Consistoriului, pe care o va recupera după 1918), la Toporăuți chiar are o servitoare (Morariu 1998: 40). Se plânge că are numai una. Ce-i drept, elev la gimnaziul din Suceava, locuiește la unchiul său, Constantin, căruia îi va dedica o monografie, profesor de religie și de română la gimnaziu, care locuiește cu chirie, fie la un cojocar, Ghiță Buleandră, fie la niște comercianți, Costachi și Nică Roșu⁶. Nu sunt condiții de viață chiar grele, față de ale altora. E elocventă amintirea casei părinților, care avuseseră 16 copii, dintre care doar cinci au rămas în viață. Cât despre Mitropolitul Silvestru, el avusesese, se pare, o avere considerabilă, pe care trebui să o împartă copiilor săi, căci, avansat la postul de arhimandrit diecezan, a intrat în cinul călugăresc. Or, cu ocazia aceasta, care coincidea cu onomastica sa, dă o petrecere la moșia Hrabova, „un loc de vreo sută de fâlci de pădure, arătură, fânețe, situat la granița Moldovei și cumpărat foarte ieftin de la un boier din Moldova” (Morariu 1998:21). Iar petrecerea are grandoarea ei imperială⁷.

Toate acestea relevă, indiscutabil, care sunt avantajele pe care le riscă cei cu idealuri naționale românești. Din aceeași generație, Iraclie Porumbescu, tatăl lui Ciprian, nu huzurește și își ține cu destulă dificultate copiii la școală. În ce-l privește pe Constantin Morariu, ajunge și el la o anumită bunăstare – elocvente seratele muzicale de la Pătrăuți –, dar abia după ce trece prin momente de mare dificultate. La Toporăuți, chiar de disperare. Ajunge seara (împreună cu soția și mama soacră, „cu toată averea încărcată în trei care”) și casa parohială e o ruină. O va numi „zemnic”, adică beci, pivniță: „Când eu am pășit din

tindă, cu capul plecat, prin ușa scundă, peste un prag înalt, în odaia de locuit, mi s-a părut că intru într-un zemnic. În mijlocul odăii era un vraf mare de lut, ras de pe jos și de pe pereți, pe cari se cunoștea negreața și păianjenișul ce rămăsese după dulapurile și alte mobile ale înaintașului meu Ilie Bândas (...). Privazurile micilor ferești erau putrede și plafonul odăii era așa de scund, încât eu îl ajungeam numai cu latul palmei pus pe cap, iar în cocioaba-bucătărie de peste tindă, de răul plafonului și mai scund, nici nu puteam sta drept în picioare. În bucătăria aceea am trebuit să locuim mai bine de o săptămână, până am făcut ordine în odaia cea mare”⁸ (Morariu 1998: 37). Apoi, „neprimind salariul pe vreo trei luni și neprimind nimic nici de la venitul din biserică nici de la vreo altă funcțiune, deși aproape toată munca pastorală o isprăveam singur, căci Kalinowski era tot bolnav, într-o vreme am fost ajuns până la atâta, încât să nu mă fi chemat la o înmormântare la curtea boierului din Cernauca, pentru care am primit remunerația de 10 florini, mai în înțelesul adevărat al cuvântului n-am fi avut ce mânca, căci încă în seara acelei zile, după ce m-am întors acasă, eu și soția mea am mâncat numai câte un ou fiert cu colac adus de la Cernauca” (Morariu 1998: 38). Și în aceste condiții, spune, „de unde aveam, de unde n-aveam, ne-am abonat la «Observatorul» lui G. Barițiu din Sibiu, «Amicul familiei», «Predicatorul săteanului român» și «Cărțile săteanului român din Gherla», am procurat de la librăria Socec *Istoria universală* de Cernătescu și un *Atlante românesc* și ceteam împreună cu soția *Istoria lumii* ce o traduceam după Welter și făceam atâta haz, încât și servitoarea noastră, Domca, știa de Solonovo Seisahteia (Seisahteia lui Solon)” (Morariu 1998: 40). Și va locui aici 7 ani: „Ocupațiunea noastră de căpetenie era cetitul, scrisul, muzica” (Morariu 1998: 41)⁹.

Relevante – pentru mediul în care trăiește – sunt disputele, permanente, cu colegii preoți, dar și cu românii, în general. La Toporăuți, preotul Kalinowski, împreună cu alți trei episcopi bisericești, ar fi pus la cale (o și recunoaște) un denunț la mitropolie: neștiind limba ruteană (pe care o și învață în câteva luni¹⁰), n-ar fi putut să-i mărturisească pe creștini. Inclusiv primarul (pe nume Dvirniciuc), nu numai enoriașii, s-a supărat. De fapt, plângerea ar fi fost făcută la sugestia unuia dintre consilierii consistoriali (cf. Morariu 1998: 38-39), un atac probabil la adresa mitropolitului Silvestru, cum crede acesta. Să ne amintim și de disputele cu Consilierul consistorial Gheorghe cav. de Reus-Mârza, de

mai târziu. Slujind la Pătrăuți, i se reproșează de preoții din localitățile vecine că strică obiceiurile, de țărani e suspectat că, sub masca unei case de lectură, vrea să-și construiască lui o casă, de evrei că vrea să-i convingă pe țărani să nu mai intre în cârciumi, de ucrainenii că ar vrea să-i romanizeze pe ucrainenii despre care el știa că sunt români ucrainizați etc. Iar colegii teologi sunt și ei consemnați în felul următor: „Sărmană biserică ortodoxă orientală, servită de astfel de urmași ai lui Hristos!”, singura vină pe care și-o poate identifica fiind aceea că a fost „aderentul credincios al lui Silvestru” (Morariu 1998: 95). Iar apoi: „Fostul meu paroh Kalinowski, fostul mitropolit Ciupercovici, fostul arhimandrit Calinescu și consilierii consistoriali Beja și Reus, nu dovedesc aceștia destul și prea destul, după cele arătate mai înainte din viața lor, de ce creștere *teologică spoială* au avut ei parte la fostul Institut teologic din Cernăuți?!” (Morariu 1998: 95). În fapt, și ideea aceasta ar trebui reluată în câteva locuri ale analizei operate aici, imaginea (în fapt, situația) nu se schimbă nici după 1918, când ajunge consilier. De data aceasta nu mai detaliază, dar concluzia, doar ea notată, spune totul: „Era o necurmată administrație de lucruri curat materiale și de împăcări de diferite diferențe și pâri între laici și preoți sau numai între preoți, diferențe și pâri uneori atât de scârboase, încât te minunai că ele se pot întâmpla între oameni cu studii de cea mai vestită facultate a bisericii ortodoxe, după cum cu nedreptul i-a mers faima în lume. Pe lângă celelalte dovezi ce le-am adus înainte este și aceasta destulă dovadă că numai *spoială* se poate numi cultura ce o dă facultatea teologică din Cernăuți” (Morariu 1998: 163).

Alte situații de cădere morală vizează autoritățile statului. Pe câteva pagini sunt prezentate ingineriile financiare ale lui Ion Corniciuc, din Pătrăuți, un „simplu gospodăraș cu două fâlci de loc și casier la banca Raiffesiană chiar de la înființarea ei în 1901” (Morariu 1998: 147). Merită să facem o mică paranteză pe tema aceasta. În 1904, cu ajutorul evreilor a căror „păpușă” (Morariu 1998: 147) ar fi devenit (în vederea alegerilor), „Corniciuc fu ales primar și Fischler membru în comitetul comunal” (Morariu 1998: 148). Rezultatul? „În 1905, Corniciuc și cu secretarul său Kreczmer i-au dat lui Fischler o concesiune frauduloasă, în urma căreia, la 18 septembrie 1905, au fost judecați tustrei de curtea cu jurați din Suceava”, Corniciuc și Fischler fiind declarați vinovați. Constantin Morariu l-ar fi vizitat la temniță: „Am mers la nenorocit

cu soția mea, i-am dus zahăr, ciocolată, «Virtutea creștină» tom III (tomul I și II i le dăruisem înainte) și, văzându-l așa de istovit, l-am rugat pe judele de instrucție să-și facă milă de bietul bolnav și să-l adăpostească în spitalul temniței, ceea ce s-a și întâmplat” (Morariu 1998: 149). Ulterior, „mi s-a jăluit că multe nopți n-a putut închide ochii și a tot plâns în decursul procesului amintit din pricina gândului că așa de tânăr va trebui să șadă în temniță. Iar eu îl mângâiam să se bucure de varga cu care Dumnezeu a voit să-l curățească de păcate, că numai așa poate fi primar pe viață spre binele său cât și al comunei. Și în adevăr, el și-a împlinit bine rostul, a fost ales primar încă de două ori după olaltă, și în 1911 încrederea obștească l-a adus și la cârma societăților «Viitorul» și «Arcașul», sfârșitul a fost însă tragic” (Morariu 1998: 149). L-ar fi înlăturat pe Constantin Morariu de la președinția consiliului de control al averii comunale, „fiindcă egoismul și lăcomia fără margini după avere străină, care e caracteristică mai tuturor pătrăuțenilor, îl împinge și pe nenorocitul primar să tulbure, în scopul înavuțirii proprii, apa cea limpede a averii comunale, care mai înainte trecea prin controlul numitului consiliu (...). Ca să se îmbogățească, el nu s-a sfiit a-și băga mâinile și în averea băncii sătești, dar i s-a dat de urmă și mai întâi a fost destituit din casieria ei, apoi întemnițat în Suceava la 15 noiembrie 1913” (Morariu 1998: 149). Doar că „Pagubele ce Corniciuc le-a făcut băncii au fost intabulate pe averea lui, la pertractarea finală din noiembrie 1915 înaintea senatului de la tribunalul din Suceava el a fost, spre cea mai mare rușine a justiției, achitat și pe temeiul acesta i s-a încredințat din nou pecetea și conducerea comunei Pătrăuți”¹¹ (Morariu 1998: 150).

Și, totuși, să fie cu adevărat românii din Bucovina (și ceilalți locuitori ai ei) așa cum apar în reprezentările lui Constantin Morariu? Atunci când e vorba despre calomniile la adresa lui, de dispute în care e implicat, putem bănuși și o doză de subiectivitate. Poate că bătălia lui pentru întemeierea unui Institut Biblic (care să aibă drept rezultat „învieria bisericii noastre” căzute) e disproporționată, deși, astfel, „Biserica noastră va rămâne mai departe un formalism sec, o ironie ca aceea cu preoții, arhimandriții consistoriali, Doctorii în Sfânta teologie și Mitropolii, pe cari i-am ilustrat mai înainte, iar neamul românesc va rămâne caricatura răscoalelor românești din 1907” (Morariu 1998: 141); prezintă, însă, la un moment dat o situație care nu-l privește deloc, sau aproape

deloc. Este vorba despre Grigore Filimon, „neuitatul lui prieten” care, aflat la Viena în fața ultimului examen pentru a deveni profesor gimnazial, alege contabilitatea pentru ca apoi „până la tragicul său sfârșit”, să alerge „prin atâtea comune din țara sa, spre a înființa în ele bănci după sistemul Raiffeisen”. „Pentru jertfa aceasta el fu denunțat în calitate sa de ofițer, ca agitator, la comanda militară din Lemberg, citat să se prezinte acolo într-o zi anumită și judecat de un tribunal ostășesc. «Cum m-a surprins faptul – i-ar fi mărturisit – când președintele l-a provocat pe grefierul să-mi citească condiția din timpul serviciului meu de ofițer activ, și când am trebuit să aud însemnările respective, de cari nici n-ași fi putut visa că sunt așa de favorabile. Judecătorii mei s-au retras apoi în altă odaie și, după ce s-au reîntors, președintele mi-a zis: «Domnule, ce oameni aveți acolo în Bucovina de te prigonesc pentru lucruri atât de folositoare? Mergi înapoi în țara dumitale și muncește cum ai muncit!»” (Morariu 1998: 142).

Ce-i rămâne, așadar, când mai nimic din ce-l înconjoară nu-l mulțumește? Să se dedice luptelor în care se angajează, convins de misiunea sa, înscrisă, crede, în logica „proniei cerești”. Dezamăgit că, atunci când vrea să solicite postul de paroh de la Burla, Mitropolitul Silvestru îl deconsiliază („ca să nu zică lumea că te protejez”), e pe punctul să se mute în România. I s-ar fi și găsit un post „la Minister sau la vreo școală”. Se întâlnește, însă, cu I.G. Sbiera, tocmai revenit de la București, care îi vorbește despre reacția prietenilor de acolo, care „n-ar vrea ca elementul nostru de aici, care și așa e destul de slab, să slăbească și mai mult!” (Morariu 1998: 86). Va fi fost, într-adevăr, așa? Va fi fost aceasta, cu adevărat, opinia amicilor din București, sau era opinia lui Sbiera însuși? Cu argumente asemănătoare îl convinsese Aron Pumnul pe el să renunțe la cariera juridică sau politică și să preia catedra de limba și literatura română de la gimnaziul din Cernăuți (cf. Sbiera 1899: 165-166). Cert este că, la auzul acestor cuvinte, Constantin Morariu și schimbă total decizia: „Nu-mi părăsesc țara, chiar de ași ști că voi fi trunchi de tăiat lemne”, își spuse. Ceva ce seamănă, în fond, cu cuvintele lui Leca Morariu de mai târziu. După ce fusese rănit de două ori, ajunge în 1915, în urma unei misiuni, la Pătrăuți; în drum spre Ițcani, fratele său, Victor, îi sugerează să dezerteze. „Și pe mâna cui să-i las pe românașii mei de pe front?” (Morariu 1998: 154), ar fi spus. Iar Constantin Morariu comentează: „Fapt este că grija de conaționalii săi subalterni și de noi cei de acasă l-a reținut pe Leca să

nu se ducă pe urmele fratelui său, Aurel, și ale cumnaților săi, Grecu și Torouțiu” (Morariu 1998: 154).

Dar adversarii sau piedicile se manifestă și la nivel administrativ. Să fi inventat Constantin Morariu „vrăjmășia guvernatorului Goëss față de români”? El vede în spatele multor acțiuni tocmai implicarea lui. Firește, dacă am avea acces la ipoteticele memorii ale guvernatorului Goëss (n-o fi primit și el testimonii din partea superiorilor?) sau la documentele oficiale, eventual secrete, am putea constata atitudinea lui față de Silvestru Morariu Andrievici și față de Constantin Morariu, față de români în general; cu siguranță, erau percepuți ca inși care perturbă liniștea Imperiului, posibile elemente periculoase¹². E motivul, de exemplu, pentru care nimeni nu dorea să fie președinte al „societății de lectură”, pe care el o înființase. O preia el, deși știa că este „draconic privegheat și spionat de poliție” (Morariu 1998: 56). Să fi fost paranoic? Iraclie Porumbescu, când fiul îi fusese întemnițat, e deja suspectat și urmărit și el. E același Goëss care îl măgulea pe Bucevschi să-și caute un post de director tipografic la Viena sau Lemberg, după moartea lui Silvestru și după ce tipografia episcopală fu închisă, în așa fel încât „Gazeta Bucovinei” și „Deșteptarea” să nu poată fi tipărite. Dar Bucevschi preferă să intre culegător la tipografia Eckhardt, numai ca să poată tipări periodicele românești (Morariu 1998: 81). Artemie Berariu, în 1896, refuză să mai figureze în comitetul de redacție al „Deșteptării”, pentru că „foaia e combătută de hierarhia noastră”, și aici urmează comentariul lui Constantin Morariu: „Neplăcându-i «Deșteptarea» lui Goëss, se-nțelege că nu putea să-i placă nici lui Ciupercovici, care-și aștepta mitra mitropolitană de la Goëss” (Morariu 1998: 82). Firesc ar fi fost să renunțe, cu atât mai mult cu cât, evident, apariția „Deșteptării” era dezavuată chiar de guvernator, de care depindea numirea sa la Biserica Sf. Paraschiva. Arhimandritul Vladimir de Repta (numit amic) i-a sugerat „să-i mai las pe alții să scrie la foaie, până mi-oi ajunge scopul”. „Dumnezeule, ajută-mi! Își spune, în schimb, el. Rău e de mine, dar de «Deșteptarea» nu mă las, că din cât e rău, mai rău nu poate fi! Și nu numai că nu m-am deslipit de ea, ci chiar atunci am înzestrat-o cu lucrări ca «Primejdia gimnaziului rusesc din Cernăuți» extrasă și în broșuri, «Potopul Garonei», extras pe spesele Dr-lui George Popovici în 1000 de exemplare, împărțite gratuit prin țară și confiscate apoi prin jandarmi, până ce pe la jumătatea lui iunie 1896 m-am strămutat ca administrator parohial la Pătrăuți pe Suceava (...)” (Morariu 1998: 83). Era, fără doar și poate, în confruntare deschisă cu administrația

austriacă. Un alt caz: după respingerea celei de-a doua solicitări de a fi paroh la biserica Sf. Paraschiva din Cernăuți, e surprins și lovit de solicitarea Consistoriului de „a finaliza” afacerea privind demolarea casei lui. Cum decizia fusese a Consistoriului (de fapt, în afară de Arcadie Ciupercovici și Dionisie cavalier de Bejan, nimeni din Consistoriu n-ar fi știut nimic, spune el), Constantin Morariu conchide: „Ce interes avea Ciupercovici să combată foaia «Deșteptarea»? Ce interes avea el împreună cu Bejan să-mi vadă casa demolată? Avea însă mare interes guvernatorul Goëss de acesta două lucruri, și de aceea executa el prin numitele unelte păpușă stârpirea mea radicală din Cernăuți, drept pildă că nu așa ca mine trebuie să fie preoții români, dacă vreau să aspire la un post stabil în capitala țării. Mai aveau aceste două lucruri și scopul de a intimida și a descuraja prin umilire” (Morariu 1998: 93). Va fi fost cu adevărat așa?

El vede, însă, o confruntare deschisă cu guvernatorul. Cel puțin așa o percepe Constantin Morariu, care acționează ca și cum Goëss ar fi fost un dușman al românilor – și dacă vorbește românește cu ocazia sfințirii edificiului gimnazial la Suceava, o face din ipocrită diplomație. Reacția lui Constantin Morariu e asumată și insolentă: a decis să ducă personal anunțurile scrise în românește privind adunările generale ale filialei Societății Doamnelor Române și ale Societății de citire din Clocucica direct în biroul guvernatorului, mai ales după ce acesta „luase dispoziția de intimidare ca toate scrisorile românești adresate guvernului să nu fie primite ca alte scrisori la biroul din palatul guvernial, numit *Expedit*, ci să fie adresate sau duse direct la biroul său” (Morariu 1998: 94). Constantin Morariu crede că va fi existat chiar un „dialog” la distanță: cu ocazia sfințirii edificiului gimnazial la Suceava, în 7/19 noiembrie 1895, guvernatorul vorbește românește, spunându-le elevilor că trebuie „să grijească” de limba română, dar trebuie să învețe și limba nemțească și să nu țină cont de „sfaturile rătăcite ale aceluia, cari pun preț numai și numai pe grijirea și folosirea unei limbi, ci gândiți la vorba care zice «Câte limbi vorbești, de atâtea ori ești om»” (Morariu 1998: 94). Simțindu-se vizat („Contele știa pozitiv că isvorul sfaturilor rătăcite sunt eu, și, prin urmare, pândia să mă lovească fără a fi îndreptățit” – Morariu 1998: 94), Constantin Morariu i-ar fi răspuns în „Deșteptarea” scriind „Nu credeam să se afle în țara noastră român cu mintea întregă care să fi dat școlarilor sfatul să nu învețe limba nemțească” (Morariu 1998: 94).

Ce păcat, în fond, că nu avem la îndemână și memoriile guvernatorului Goëss. Să-l bănuim, însă, pe Constantin Morariu că are cultul persecuției? Că vede confruntări și adversități acolo unde nu sunt? Firește, ar fi avut ceea ce am putea numi *soluția ultimă*, petiția către împărat. Supoziția că Pino ar fi fost demis din funcția de guvernator în urma plângerii făcute de Silvestru Morariu Andrievici ar putea arăta încrederea în corectitudinea deciziei lui. Totuși, rezerve există, și ele sunt vizibile atunci când primește rezoluția la petiția făcute de el însuși în vederea ocupării postului de paroh la biserica Sf. Paraschiva la Cernăuți. Ce e, însă, cu încrederea aceasta absolută în decizia Împăratului? Bucovina ajunge cerc al Galiției (în 1786), fapt fatal pentru ea, tocmai datorită deciziilor de la Viena, care numai inocente nu vor fi fost. Tocmai ca o consecință a intenției Austriei de a elimina elementul național, istoria ei va fi o succesiune de cedări în direcția satisfacerii cerințelor națiunilor. Așadar, ar mai fi fost soluția reprezentată de împărat, sau legile asupra cărora împăratul trebuia să garanteze. Doar că legile care urmăreau satisfacerea cerințelor naționale se aplică cu dificultate, sau nu se aplică. Și nu vom ști niciodată dacă nu cumva periferiile fac acest lucru și cu complicitatea centrului; diferența dintre lege și aplicarea ei era diferența dintre un stat perfect și unul putred.

(*Va urma*)

Note ■ ¹ Constantin Morariu invocă relația dintre *supraom*-ul lui Nietzsche (Übermensch) și *subom* (Untermensch) subom. Nu e imposibil ca memorialistul (căruia nu i-a lipsit aplombul polemic) să fi scris, așa cum transcriu editorii, *Untermaus* (sub-șoarece).

² Constată într-un loc: „Eram eu și înainte nepăsător față de deșertăciunile de distincții, titluri, onoruri, ranguri, laude, dar în 1884, pe când împlinisem 30 de ani, fiind constrâns de unele evenimente, am renunțat cu totul la acele deșertăciuni, legându-mi cu un vot solemn să stăruiesc a ajunge numai la un post de paroh” (Morariu 1998: 43). I se propuseseră diferite funcții pe care se pare că le refuză. De reținut și ceea ce spune într-o petiție către împărat: „Deși mi-am întrerupt studiile din cauza aceluia proces (se referă la procesul «Arboroasei»), totuși singur numai dintre toți colegii mei din anul al patrulea al facultății de

teologie m-am supus examenului al doilea de stat în termenul din iulie 1878 și l-am făcut cu plăcere cu excelență din toate obiectele” (Morariu 1998: 89).

³ Tema merită o mică paranteză. Îndoielile acestea nu-s, firește, invenția lui Constantin Morariu, din moment ce atitudini similare întâlnim la „con-prizonierul” său Ciprian Porumbescu. Student la filozofie, pe 29 martie 1879 acesta notează în jurnalul său: „*Sâmbătă*, în 29, a murit chestorul și amicul meu Hoffman. Luni a fost înmormântarea lui. Toți studenții participară la aceasta. În Piața Unirii s-a iscat în timpul înmormântării un scandal cumplit: popa adică nu voia să permită ca să fie dus în biserică pentru că dânsul, înainte de moarte refuzase să accepte sfintele Taine. Noi demonstrăm. Popa trebui să cedeze. Noi intrăm în biserică. La mormânt, studentul în filozofie Rump ținu o cuvântare foarte frumoasă, la care am făcut reflecțiunea c-a fost prima auzită de mine în care nu s-a amintit nimic de Dumnezeu și de-un dincolo. Duminică, în 30, s-a executat în catedrală o Liturghie compusă de mine” (în nota de subsol, Leca Morariu precizează: „Probabil *Liturghia* p. timpul postului” (Morariu 1986: 400). Și ținând cont de această precizare, de citat și o altă notație din jurnal, anterioară, când se afla la Stupca, cu tatăl său Iraclie Porumbescu: „*Vineri 28 faur*. Mă scol și scriu piese muzicale. Astăzi postim, cu tot răzvrătul și protestul meu. Trăiască!”, apud *Idem*, p. 396). Sunt necesare, cred, câteva comentarii. Iată-l, deci, pe fostul absolvent de Teologie răzvrătindu-se (în casa unui preot ortodox) împotriva postului din ziua de vineri, dar și, cu colegii de la filozofie, împotriva unui preot care respecta tipicul și cutumele religioase, mai mult, satisfăcut că moartea nu e asociată lui Dumnezeu și lumii de dincolo, în care, evident, nu crede. Așadar, puternic antireligios. Și aici poate că merită de făcută o paranteză. În vreme ce preoții din Moldova (cazul lui Creangă) sunt sancționați că merg la teatru, în Cernăuți mersul la teatru coincide unui veritabil program național. Viața, inclusiv a studenților teologi, e mult mai libertină, culturală, deschisă civilizației. Ce se pierde când ceva se câștigă? Iată o întrebare de la care putem porni în evaluarea proiectului existențial al lui Constantin Morariu.

⁴ Vorbind despre Iraclie Porumbescu (care ajunge paroh după doi ani de „cooperator”), Leca Morariu precizează într-o notă de subsol: „Ca termen de comparație servească această tabelă a scrierii mult-citatului (și crâncen încercatului) Constantin Morariu (1854-1927), acesta – ce-i drept – și pentru ferventul său patriotism, un aprig antagonist al guvernului austriac: Preot-ajutor («cooperator» în Toporăuții lui Miron Vodă de la Bârnova, la 9 octombrie, st. n., 1878; la fel, numai atât, la Cernăuți, în 17 faur, st. n., 1886; administrator parohial, la Cernăuți, în 4 noiembrie 1891 (deci după 3 ani de *cooperație!*) *detto* la Părăuți pe Suceava în 29 mai 1896; și paroh, *ibidem*, la 14 august, st. n., 1897. Deci abia la 19 ani de serviciu, paroh!” (Morariu 1986: 101). De fapt, dincolo de această diferență, multe asemănări între destinul lui Iraclie Porumbescu și Constantin Morariu. Ca student la seminarul teologic, conducătorul unei răzmerițe împotriva rectorului Teofil Bendella, care încearcă s-l excludă de la studii, Iraclie Porumbescu slujește aceleași valori pe care le vom găsi exprimate în existența lui Constantin Morariu. Iubit de enoriașii pe care încearcă să-o scoată din neștiință, apărător al credinței, militant pentru ideea națională etc., etc.

⁵ „Noi credem că unui preot îi este de ajuns leafa bună, 24 de fâlci de loc, casă sătească de la gospodari” (Morariu 1998: 145-146). De fapt, avusese 30, dar dăruise 6 cooperatorului.

⁶ „În decursul celor trei ani, cât am stat în gazdă la unchiul Costachi, Vasile și eu tăiam lemne, aduceam apă de la șipot cu cofele în mâini ori pe coromâslă, măturam și ștergeam colbul prin odăi; spălăm podelele, curățam încălțăminte la unchiului și ale bunicii, frământam pâne, spălăm blidele, frecam cuțitele, furculițele și sfeșnicele, mergeam în târg după toate cumpărăturile, iarna căram lemne prin odăi și făceam foc în sobe, mai pe scurt lucram tot ce trebuia (...). Și cu toate acestea, eu la școală mă țineam bine, ba aveam timp și de bătut mingea pe dealul de lângă Cetate, ori în poiana de lângă apa Sucevii, ori de mers la scâldat etc.” (Morariu 1998: 16).

⁷ Ajunși într-o poiană, fură întâmpinați de „foarte mulți oaspeți cu muzică și cu împușcături, petrecându-ne până la o casă nouă de pe muchia unui deal, lângă care era adunată o mulțime de lume”. Se îndreaptă cu toții spre hotar: „unde era o poieniță, societatea se oprea, tineretul începea danțul, iar bătrânii se așezau pe laițele de pe lângă mesele lungi, improvizate și unele, și altele, făcându-și voie bună cu vinul și cu berea pusă la îndemână printre tufișuri”. Abia acasă însă, reveniți spre seară, începe petrecerea. „În fața casei era o vâlcea rotundă, la mijloc nisipită pentru joc și pe de lături împrejmuită de coaste înalte plantate cu copaci tineri. În vâlcea te coborai pe trepte săpate și nisipite. la intrarea în ea erau puse la dispoziția oaspeților felurite dulceturi, iar pe marginile ei se aflau mese și lăiți pregătite cu toate cele de trebuință pentru cină”. După cină, pentru că începuse să picure, „locul petrecerii s-a schimbat deodată ca într-un raiu. Pe cerul senin s-a ivit luna, prin crengile copacilor de pe coastele vâlcelei s-au aprins mulțime de lampioane de felurite culori, pe dealuri s-au aprins focuri mari, și de pe o culme un muzicant a început a cânta doina din trâmbiță, fiind acompaniat pianissimo de ortacii săi din vale. Ți se părea că nu mai ești în lumea reală. Și a mai cântat din vioară artistul Micher din București 9...”. (Morariu 1998: 21-22).

⁸ Ajuns paroh la Șipot, o localitate cu huțuli, casa parohială la care ajunge Iraclie Porumbescu, cu o generație înainte, în 1852, e tot atât de elocventă. Leca Morariu (Morariu 1986: 101-102) prezintă și descrierea dintr-o proză autobiografică, și pe aceea a documentului elaborat de un medic: „locuința (...) are două camere și o cămară, ai căror pereți sunt împotriva atmosferei externe. În îmbucăturile și crăpăturile acestor bârne rășinoase construiți din lătunoaie, clădite orizontal unul peste altul, lucrute din topor șic are nu sunt acoperiți nici cu lut sau tencuială și nici altă apărare”. Împotriva atmosferei externe. În îmbucăturile și crăpăturile acestor bârne rășinoase expuse direct căldurii interne, s-a încuibat duium de inexplicabile insecte, care pestilențiază aerul și alungă somnul. Podelele amintitelor trei încăperi nu sunt podite nici cu scânduri și nici un alt material tare, ci-s pur și simplu lut bătucit, care răspândește-n odăi umezeală și exalațiuni periculoase” (102). Iar într-un document oficial se preciza că această locuință „întru nimica nu se deosebia de obișnuitele și cunoscutele case huțănești” (Morariu 1986: 105). Totuși, situația preotului se vă îmbunătăți decisiv în cei 13 ani cât a slujit aici. Își amintește Marioara Rațiu-Porumbescu: „La Șipote le mergea bine părinților. Aveau stână cu sute de oi, 10 sau 12 vaci și boi, 8 cai, dintre care 5 erau faco (suri), aproape albi. Părinții mei se plimbau totdeauna cu 4 cai. Deci boierește cu doi cai rotași și doi prăștieri” (Morariu 1986: 121). Detalii și la p. 144. La Stupca, de asemenea, își ridică o casă demnă de un funcționar austriac (cf. Morariu 1986: 144-145). Dintr-o scrisoare din 1866 a lui Miron Calinescu, în care e încurajat să solicite o parohie lângă Cernăuți, acesta precizează: „sunt 24 de fâlci de pământ; ce-a fost mai mult, adică până la 15 fâlci, s-a hotărât pentru

cooperatorul. Congrua, după inventura cea mai nouă, făcută mi se pare anțărți, este 434 sau 435 de fr. Bani de cva(r)tiră sunt peste 200 fr., însă am auzit că s-au pus toate la cale pentru zidirea casei parohiale” (Morariu 1986: 147).

⁹ Precizează ceva mai încolo: „În 1883 țineam 9 foi românești, 7 literare și 2 politice românești” (Morariu 1998: 41), la unele dintre ele începând colaborând și el, încă din 1878. De altfel, e de reținut și următorul detaliu picant: „Fiind încă în seminar, la propunerea mea, am fâgăduit toți colegii din anul nostru să procurăm pentru miresele noastre clasicii români ca dar de nuntă. Eu cu sfințenie mi-am ținut cuvântul” (Morariu 1998: 41).

¹⁰ Spune: „deși eram la postul meu numai de vreo 5 luni, totuși am început a predica rutenește în biserică și la înmormântări și a preda în aceeași limbă și învățământul religios copiilor din școală. Pentru acesta am primit de la consiliul școlar al districtului Cernăuți un decret de laudă” (Morariu 1998: 39).

¹¹ De citit și: „După întemnițarea lui Corniciuc și secestrarea tuturor cărților băncii, noi amândoi preoții (el și cooperatorul Fărtăiș, n.n.) și învățătorul Barbier ne-am silit să scăpăm de pieire societățile «Viitorul» și «Arcașul», «Însoțirea de cumpărare și vânzare» și «Concesiunea pentru băuturi». Mai ales concesiunea aceasta voiam s-o scoatem numai decât din casa națională deoarece arândașul ei, Nicolai Gorgan, a pricinuit cu dânsa chiar moartea a doi creștini, și pentru băuturi date pe așteptate avea nouă mii de coroane pe la datornicii din sat, dintre cari pe unii i-a scos la licitație. Dar silințele noastre au fost combătute cu atâta necruțare încât la o adunare generală, șurubăriile lui Gorgan celui cu deviza «eu să trăiesc, după mine potopul!» ne-a măturat pe noi cei trei cu totul de la cârma institutelor amintite, și în locul nostru fu ales președinte Neculai al lui Dumitru Puiu, un buchier, vicepreședinte Gorgan... etc.” (Morariu 1998: 150).

¹² În petiția trimisă Împăratului, spune însă: „eram deplin convins că stau pe terenul sold al celei mai stricte legalități și sunt în privința activității mele de 16 ani ca preot și cive al statului perfect aprobat de forul meu suprem bisericesc, care, în certificatul de moralitate cu Nr-ul 600 din 17 faur (1 martie) 1895, ce mi l-a dat la cerere propriu pentru petiția maiestică, zice că purtarea mea în decurs de 16 ani de serviciu pastoral a fost în toată privința eminentă, că am fost «foarte moral credincios chemării mele, atât în privința socială cât și civic» și în fine «preot foarte corect și cu exemplară loialitate»” (Morariu 1998: 82). Totuși, e limpede pentru oricine că știa exact semnificația cauzelor care au dus la întemnițarea sa și a colegilor săi în procesul „Arboroasei”. Altfel, cum să ne explicăm importanța acordată în memorii acestui eveniment, reproducând în totalitate pledoaria avocatului Rott, care e invocat în memorii și cu altă ocazie. În 1888, Teodor V. Ștefanelli, spune el, „mă conjura pe toți zeii să fac ce-oi face, numai să capete de la Consistoriu istoricul școlii reale din Cernăuți, căci avocatul dr. Rott propuse în o ședință a consiliului comunal cernăuțean să se prefacă școala greco-orientală în școală reală de stat, și Ștefanelli nu știa deloc cum să pare în «Revista» («Revista politică», n.n.) interesele noastre față cu propunerea amintită” (Morariu 1998: 72).

Bibliografie ■

Cornea 2013 = Paul Cornea, *Ce a fost – cum a fost?*, Paul Cornea de vorbă cu Daniel Cristea-Enache, Editura Polirom, Iași, 2013.

Dugan-Opaiț 2015 = Arcadie Dugan-Opaiț, *Albumul Mare al Societăților Academici „Arboroasa” și „Junimea” din Cernăuți*, Ediție îngrijită, prefață, notă asupra ediției, index și glosar: Olaru Marian și Bodale M. Arcadie, Editura Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, 2015, 406 p.

Grigorovitz 1905 = Em. Grigorovitz, *Chipuri și Graiuri din Bucovina*, București, Minerva, 1905.

Hrehor 2014 = Constantin Hrehor, *Casian Bucescu. Omul de piatră*, Iași, Timpul, 2014.

Iacobescu 1993 = Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774-1862), De la administrația militară la autonomia provincială, București, Editura Academiei Române, 1993, 550 p.

Morariu 1998 = Constantin Morariu, *Cursul vieții mele. Memorii*, Ediție îngrijită, prefață, microbiografii și note prof. univ. dr. Mihai Iacobescu. Traducere, rezumatul lucrării și verificarea textelor în limba germană lector univ. Gina Măciucă. Indice general Veronica Iacobescu, Suceava, Hurmuzachi, 1998, 198 p.

Morariu 1998 = Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I. Ediție îngrijită de Vasile D. Nicolescu și Vasile Vasile, București, Editura Muzicală, 1986.

Morariu 2014 = Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, Ediție îngrijită, prefațată, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Lidana, 2014.

Nandriș 2011 = Gheorghe Nandriș, *Familia Nandriș*, vol. 1, ediția a II-a, *Obârșia*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2011.

Noica 1990 = Constantin Noica, *Jurnal filosofic*, București, Humanitas, 1990.

Sbiera 1899 = I.G. Sbiera, *Familia Sbiera. Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899.

Tofan 2013 = George, *Învățământul în Bucovina*, Ediție îngrijită de Traian Duminiță, Gavril Irimescu, Gheorghe Giurcă, Suceava, George Tofan, 2013.

Lina CODREANU

Un destin impetuos – Leonida Lari

L.C. – profesor la Colegiul Național „Cuza Vodă” din Huși, jud. Vaslui. Prozator, istoric și critic literar, publicist, documentarist. A publicat cronici, recenzii și medalioane literare, reportaje, studii, eseuri, beletristică în diverse reviste din România, Republica Moldova, Canada și SUA. Cărți publicate (selectiv): *Theodor Codreanu. Bibliografie critică* (Chișinău, Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu”, 2012); *Viața ca o poveste, lagărul – un coșmar* (Galați, 2013), proză documentară; *Chemarea apelor* (Iași, 2017), roman; *Răsfârțgeri critice* (București, 2018), critică literară; *Costache Olăreanu. Arhitecturi ludice* (Târgoviște, 2019), studiu monografic. Membru al Uniunii Scriitorilor din România, Filiala Iași.

Mult anterior anilor reformatori 1989-1990, poezii Nichita Stănescu și Grigore Vieru au avut un rol de răscruce din punct de vedere estetic, aliniind lirica românească celei europene și lirica basarabeană direcției moderne din literatura românească. După anii șaptezeci, în Basarabia, de sub ghilotina compromisului politic au scăpat creațiile semnate de Victor Teleucă, Grigore Vieru, Dumitru Matcovschi, Ion Vatamanu, Anatol Codru, pentru ca, după 1990, libertatea de expresie să fie definitiv îmbrățișată de scriitori, încât sincronizarea să se producă de la sine, cu oarece sinuozitate influențată de circumstanțele istorice, și nu de cele estetice. Sub semnul „reabilitării esteticului”, în *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia* (Chișinău, Editura Arc, 1996), acad. Mihai Cimpoi identifică „generația ochiului al treilea” (după titlul dabijian), care „anulează tirania realului”. În această pleiadă de intelectuali români din Basarabia sunt incluși Nicolae Dabija, Leonida Lari, Vasile Romanciuc, Nicolae Vieru, Valeria Grosu, Leo Butnaru, Arcadie Suceveanu, Iulian Filip, Ioan Hadârcă, Renata Verejanu, Ioan Mânăscuță și mulți alți scriitori.

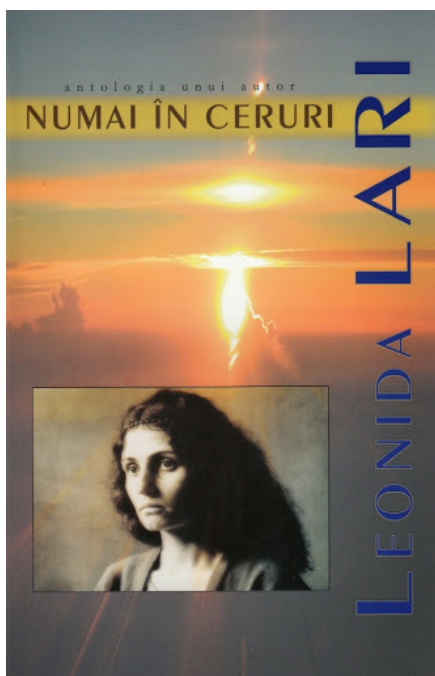
Colegi de facultate, Leonida Lari și Nicolae Dabija au debutat editorial aproape concomitent: Lari – în 1974 cu volumul *Piața Diolei*,

Dabija – în 1975 cu *Ochiul al treilea*. Fiind foarte apropiați ca vârstă, direcțiile formative au avut drumuri similare, concretizate în absolvirea aceleiași Facultăți de Filologie, activitatea redacțională la săptămânalul „Literatura și arta” și participarea la Mișcarea de Renaștere Națională din Basarabia din 1988-1989. Până în 1990, în condiții îngredite de cenzura oficială a ideologiei comuniste, cei doi scriitori aveau deja publicate câte opt cărți.

Animați de gândul schimbării privind starea națiunii române din Moldova aflată în stânga Prutului, o pleiadă de intelectuali basarabeni și-a direcționat puterea și propriul destin în susținerea

idealurilor existențiale ale nației privind redeșteptarea spiritualității românești, statuarea alfabetului latin, a limbii române, a drapelului și a imnului de stat. Revendicările intelectualilor erau stringente și poate de aceea literatura basarabeană postnouăzecistă s-a coagulat major asupra unor teme patriotice stringente, precum *independența, limba, țara, mama, istoria*. Totodată, literatura a intrat pe făgașul viziunii estetice prin abandonarea definitivă a realismului socialist („tirania realului”), impus ideologic până atunci, în favoarea liricizării universului ori cultivării simbolisticii poetice. Păstrând parțial orientările tradiționaliste cu accente patriotice, scriitorii români din Basarabia s-au racordat la direcțiile neomodernistă și postmodernistă, evidente în lirica scriitorilor din România.

Angajată total în lupta pentru idealurile naționale, Leonida Lari a înțeles rolul de tribun al scriitorului din Basarabia, fapt manifestat în diverse direcții personale de intelectualitate: poetă, prozatoare, publicistă, om politic, militant activ pentru reunirea Basarabiei cu România. În conjunctură existențială, într-o logică de înțeles, coexistă două dimen-

siuni ale personalității poetei: *aspirația artistică* exprimată în operă și *atitudinea de tribun* pentru cauza nației, fiindcă din destinul Basarabiei face parte, intrinsec, destinul poetei. E *Destinul iubitorilor de neam*, cum îl definește autoarea într-un poem-dedicație adresat fratelui Gri-gore Vieru. Și nu e numai cazul acestora.

Creația literară a Leonidei Lari (26 octombrie 1949 – 11 decembrie 2011) – poezie, proză, eseistică, traduceri, texte publicistice – este cuprinsă în 24 de volume (antume), între care amintim: *Piața Diolei* (1974), *Marele vânt* (1980), *Mitul trandafirului* (1985), *Scoica solară* (1987), *Anul 1989* (1990), *Dulcele foc* (1991), *Lunaria* (1995), *Învingătoarele spații* (1999), *Răstignirea porumbeilor* (2003), *Sibila* (2006), *101 poeme* (2009). Postum, au fost editate *Se duce vara vieții* (2013, proiect coordonat de Nicolae Rusu și Vasile Șoimaru), *Numai în ceruri* (2014, vol. coordonat de Ioan Mânăscută), *Amurg pe nouri* (2019).

Volumul *Numai în ceruri* (Chișinău, Editura Princeps, 2014), coordonat de Ioan Mânăscută, constituie o antologie compozită, concepută în câteva diviziuni, după cum urmează: *Rugă de zi și de noapte* (poezii), *Epifanii* (eseuri), *Insula de repaus* (manifeste), *Atitudini* (discursuri parlamentare rostite de Leonida Lari la Moscova și București) și un grupaj de *Referințe critice*.

Ars poetica. Curajoasă și incandescentă prin atitudini în viața socio-politică, Lari nu putea fi altfel ca poetă. Convinsă de menirea poetului față de neam și țară, îi atribuie acestuia particularitățile unui deschizător de drumuri, unui justițiar care-și folosește *cuvântul-sabie* întru restabilirea adevărului și a drepturilor poporului. E cert că, exprimându-și *crezul liric*, Leonida Lari aplică-n poeme tușe de autoportret, asumându-și statutul de poet-tribun care-și pune viața deopotrivă sub semnul artei și al cauzei nației.

Aflat între primele, poemul *Artă* deschide pârție pentru următoarele, în care crezul poetic devine temă de fond. Soarta îi este pecetluită: „Tot poet aș fi fost, chiar să nu fi avut carte” / ... / Și-ntr-un zid fără uși și fe-rești aș cânta, / Și-ntr-o grotă cu șerpi veninoși și cu fiare”. Sunt relevabile secvențele menționate ce exprimă convingerile și concepția poetei despre creație, amintind de tenacitatea eului liric arghezian din *Flori de*

mucegai („Le-am scris cu unghia pe tencuială/ Pe un părete de fridă goală,/ Pe întuneric, în singurătate”).

Generic, aleantul (suferința) ego-ului poetic se identifică cu al lumii căreia îi aparține, căci misiunea ei e de a scrie versuri „pentru suflete mii”. Cum lumea-i în veșnică neliniște, tot astfel, atins de suflul muzei de „foc”, poeta nu mai știe „de odihnă și pace”. Punctul de vedere al poetei privind libertatea Moldovei materne e incompatibil cu voința celor de la putere, a vânzătorilor bolșevici, ceea ce-o situează între damnații romantici: „Acum de mine nu-i nevoie mare/ Acum poetul este nedorit” (*Poetul și puterea*), fiindcă „În lume e străin orice poet” (*Destinul iubitorilor de neam*). Umilința și injustiția privind actul artistic sunt stabilite prin legi arbitrare: „... ce lege-i strâmbă/ Îți cutremură pereții,/ Dacă-n parcuri, pentru limbă,/ Îți sunt arestați poeții” (*Moldavă*). (Vezi cazul lui Nicolai Costenco, cel care, opunându-se rusificării limbii materne, a stat 15 ani deportat în Siberia). Într-un eseu despre Lari, publicat în „Limba Română” (nr. 4/2019), criticul literar Ana Bantoș motiva că „pledoaria pentru libertatea de exprimare în artă, pentru limba română” rămâne o constantă meritorie a vieții jertfitoare și a creației înnobiloare. Îngrădirea acestor drepturi e similară cu exilul spiritual și Leonida Lari știa că într-o țară care „nu-i în matca ei”, poeții rămân neînțeleși, reprobați și marginalizați: „Ei, cei mai puri, au fost cei mai blamați,/ Ei, cei răniți, cântat-au chiar și rana” (*Testament*). Într-o asemenea percepție apar Ovidiu – „poet preasmerit”, Eminescu ce-și „sărise veacul”, Grigore Vieru cu „astralul chip”, Nicolae Dabija – vinovat de-a fi român, Adrian Păunescu a cărui poezie cântată „trezit-a-n Basarabia români”.

Leonida Lari are convingerea că prezența artiștilor în viața cetății este indubitabil o inerentă, încât alungarea bardului echivalează cu decăderea sistemului social ingrât, după cum reiese din eseu *Poetul* (din acest volum): „Cetatea care se ferește de poeți și-i gonește este o cetate slabă” (p. 379).

Aflat la final de antologie, un distih din *Orientală* – „Mi-e versul mai aproape ca pita și băutul/ Și de i-aș pierde vraja – aș pierde tot avutul” – esențializează ideea că poezia devine condiția *sine qua non* a creatorului. Este cea mai înaltă aspirație artistică prin care și „veacul se îndoaie” (Arghezi).

Reîntregirea prin unire. Istoria Basarabiei sfâșiate și *idealul reîntregirii* neamului sunt motive lirice tulburătoare, autoarea impunând, fără tușe tolerante, despărțirea adevărului de minciună, fiind neîndurătoare față de cei care le-au furat graiul, libertatea și le-au pervertit ființa românilor din Basarabia. Atitudinea de *vates* răzbate liric și-n mod coerent. Autoarea preia zbciumul și răzvrătirea înăbușită a neamului din care face parte, sperând la triumful dreptății, percepând interogația din poezia *La Putna* ca „neînduplecată” și legitimă: „Sunt două popoare cu-aceiași pământ?” Poemele dezvoltă ideea ubicuității eului liric situat între veghetorii sorții nației sale, care-i absoarbe menirea poetică: „Am stat pe o palmă de țară/ Și focul aprins l-am ținut” (*De Patrie*); „mi-am iubit poporul,/ Și i-am păzit ființa prin cuvinte” (*Poem trist*). Încă din 1992, în prefața cărții *Lira și păianjenul*, poetul Marin Sorescu observase bivalența artistică: „Foarte rar se întâmplă ca poezia unui autor să se confunde atât de mult cu viața sa, iar viața să devină poezie într-un grad atât de înalt, ca în cazul Leonidei Lari” (*Stăpână peste metaforă*).

Tonalități psalmice din *Rugăciunea* lui O. Goga, poetul „pătimirii noastre”, care, la rându-i aștepta Unirea Transilvaniei cu Țara-Mamă, se întrevăd pe alocuri în versurile poetei basarabene: „Dă-mi, Doamne, durerile toate/ Și lasă-mă fără dor,/ Dar fă și un pic de dreptate/ Pentru acest popor./ ... / Ia-mi tot ce-mi surâde în cale, / Orice bucurii, rând pe rând,/ Dar fă să se-ndrepte din șale/ Poporul acest suferind” (*Rugă de noapte*).

Grigore Vieru avea viziunea străngerii neamului „grămăjoară”: „O, neamule, tu,/ Adunat grămăjoară,/ Ai putea să încapi/ Într-o singură iconă” (*Acasă*). Nu altfel gândește și afirmă, demn și curajos, vocea lirică a poemului *La noi*: „Să apropii clipa care-o să ne strângă/ Neamul la un loc”. Pentru adevăr e crucificat „un blând neam de oameni”, ai cărui fii animați de idealul renașterii naționale, „de setea de dreptate și de adevăr/ Zac în pușcării” și sunt duși în Siberii, lăsați pradă disperării și nenorocului: „Ne-a-ndrăgit durerea, ne-a uitat norocul”.

Idealul de reîntregire a țării rămâne o constantă în majoritatea creațiilor postnouăzeciste basarabene. Ruptă din trupul țării-mamă, Moldova din stânga Prutului este văduvită de legea nedreaptă stabilită arbitrar de mai marii împărțelii lumii, încât nu moștenește „Nici urcare pân’la munte,/ Nici ieșire către mare...” (*Moldavă*).

Din afară privit, frondismul poetei pare pitoresc, însă, din miezul abordării marilor probleme ale momentului istoric, atitudinea ei intră în firescul fenomenologic. Activismul social ofensiv nu o detașează de estetica po(i)etică, fiindcă Leonida Lari găsește resurse vizionare la frontiera dintre etic, ca materializare a patriotismului, și estetic, ca expresie a emoției, coagulându-le în limbaj artistic. „Nu *ceea ce spune* străbate mai întâi în inimă, ci *melosul*, ardoarea de-a atenționa...” (s.n.) – intuia poetul Ioan Alexandru în comentariile la vol. *Se duce vara vieții* (Bacău, Editura Vicovia, 2013, p. 217). Stau dovadă multe creații, între care chiar poemul cu titlul omonim antologiei – *Rugă de zi și de noapte* – relevă o conștiință auctorială dramatică. Forma psalmică permite un solilocviu necurmat („de zi și de noapte”), dar acesta glisează adresarea de la Dumnezeu către inamici și înlocuiește invocația cu imputarea. Tonalitatea incipientă denotă neputința solitară („Eu n-am putere de luat/ Și împărțit popoare-n două”), dar forța expresivă a eului liric se descătușează prin furtuna de imprecății asupra împilatorilor. De aceea registrul lexical este viu și nemodulat, iar versul erupe cu magmă de blestem: „De străinime înghesuiți/ Să n-aveți loc la vatra voastră/ Și limba rusă s-o cerșiți,/ Precum cerșit-am limba noastră.// De suflet, datină furați/ Să fiți și voi de cei cu misii/ Și tot la fel rășjudecați/ Prin tribunale și comisii./ .../ Dar ceea ce ni s-a-ntâmpat/ Mă rog să vi se-ntâmplesse vouă”.

Când „Pângărit e totul: legea, limba, locul” (*La noi*), limbajul poetic fără tușe de toleranță se sprijină pe spontaneitatea cuvintelor alese dintr-o arie lexicală adecvată, inamicii fiind înfierăți drept „colonizatori”, „impostori”, „blazați”, „arătători de drum”, „ista, cela”... Tonul liricii devine neconciliant și mobilizator: „Trezii-vă toți care sunteți prădații,/ De nume, de suflet, de țară/ Și la adunarea poporului dați-i/ Din sine afară” (*Marea Adunare Națională*), iar autoarea pare o „Jeanne d’Arc a renașterii basarabene, cum credea mulțimea, demonică, mesianică, etic-necruțătoare”, așa cum o portretizează Mihai Cimpoi în istoria sa (*op.cit.*, p. 225).

Poeta Leonida Lari nu cultivă ostentativ structuri stilistice și nici nu vizează simetrii compoziționale. Depășind artistic materialitatea imaginilor, fiorul metaforei, suplețea epitetului ori sugestiile altor tropi ating struna expresivității autentice în majoritatea poemelor: „lumânări sunt

fulgii între pământ și cer” (*Ce mână luminoasă...*), „sunt un plâns de lumină/ Într-o beznă răsândă” (*Sunt un plâns de lumină*), „Parcă-aș fi o stâncă-nsingurată,/ În care valuri bat” (*Vin valurile mării*), „Și-n urmale spre noi, rămașii,/ Cât ține-n sfere al lor drum;/ Se-ntinde-o dungă de tristețe,/ Precum o funie de fum” (*Îngeri în trecere*) etc.

Când ies la vedere confuzia (*Scrisoare lui Cantemir*), dezbinarea (*Vânt dinspre țării*) și trădarea, vanitatea (*Pe Dâmbovița*), o dezamăgire profundă adâncește forța de sugestie a dramatismului interior: „Învinsă-i libertatea, zace-n sânge/ Sub cizma unui dictator nebun/ ... / Uniți cu slavii printr-o semnătură/ Făcută de-un bolșevic de soi,/ Privim cum viitorul ni se fură/ Odată cu pământul de sub noi” (*Vânzare de țară*). Unica speranță ce-i rămâne conștiinței lirice ca veghetor la destinul neamului e pusă-n *ruși* către „cerurile” divine ori în *scrisori* adresate lui Eminescu, neamului, voievozilor, „fraților” – semeni animați de nobilul sentiment patriotic. În această ultimă dimensiune se înscriu poemele cu dedicații pentru mamă, frate, Alexie Mateevici, Nichita Stănescu, Grigore Vieru, soții Aldea Teodorovici, Vadim Tudor, Adrian Păunescu, Anatol Codru, Radu Cârnci, Sabin Bălașa, Efim Tarlapan, Florin Piersic, Nicolae Dabija, Ninela Caranfil ș.a.

Oglinzile emoției erotice, luciditatea privind fiorul timpului curgător și invincibil ori stările de atemporalitate din ciclul anotimpurilor rămân alte teme de descoperit în lirica Leonidei Lari adunată-n această antologie postumă – *Numai în ceruri*.

Atinse de un temperament vulcanic, însă cu o judecată pătrunzătoare, creațiile Leonidei Lari reprezintă poezia de atitudine a redeşeptării naționale de după anii '90, ceea ce o așază în fruntea liricii feminine românești din Basarabia.

Leonida LARI

Orientală

Mi-e versul mai aproape ca pita și băutul
Și de i-aș pierde vraja – aș pierde tot avutul.

Ridică ochii, frate, și crede că din cer
Căsuța mea coboară în jos pe-un fir de păr,

Că pieptul mi-e o mare în care țara-ncape,
Iar pragul casei mele e punte peste ape;

Că mâinile mi-s păsări și vocea mi-e scânteie,
Și cupa de alături – o tânără femeie.

Rugă de noapte

În nopți de cumplită-ndoială
Cu sufletul dat în spic,
Pătrunsă de-o stare fatală,
Eu cad în genunchi și zic:

Dă-mi, Doamne, durerile toate
Și lasă-mă fără dor,
Dar fă și un pic de dreptate
Pentru acest popor.

Că-i lacrimă pâinea pe masă,
Și-i sângeră fruntea de spini,
Mâncat de vânduții de-acasă,
Vândut de mâncăii străini.

În noapți de-ndoială cumplită
 Cu trupul ca pus pe trunchi
 Și mintea de griji istovită
 Eu zic, prosternată-n genunchi:

Ia-mi tot ce-mi surâde în cale,
 Orice bucurii, rând pe rând,
 Dar fă să se-ndrepte din șale
 Poporul acest suferind.

Că-i vuie prin secole plânsul
 Și sângele-i volbură mări,
 Fă, Doamne, ceva pentru dânsul,
 Fă, Doamne, că-ți stă în puteri!

Dă-i, Doamne, viață sub lună
 Și când voi pleca dintre vii,
 Mai dă măcar unul să-mi pună
 O salcie la căpătâi.

Rugă de zi și de noapte

Eu n-am putere de luat
 Și de împărțit popoare-n două,
 Dar ceea ce ni s-a-ntâmplat
 Mă rog să vi se-ntâmple vouă.

Cu un călcâi de pâine-n sac,
 Prin țări și legi nenumărate
 Să-mblați și voi din veac în veac
 După o dungă de dreptate.

Și mișelește atacați,
 Și înrobiți la voi acasă,
 Voi libertatea s-o visați,
 Și nu orânduiri de clasă.

De străinime-nghesuți,
Să n-aveți loc la vatra voastră
Și limba rusă s-o cerșiți,
Precum cerșim noi limba noastră.

De suflet, datină furați
Să fiți la fel ca cei cu „misii»
Și tot la fel rășjudecați
De tribunale și comisii.

Cercați să fiți prin foc și fier
De seceră și semilună
Și pentru purul adevăr
Că sunteți boi să vi se spună.

Nimica nou căci în război
Cu turcul, ați lăsat amprente,
Tot înjugându-ne ca boi
La carul cel cu alimente

Iar după ce ne-ați căsăpiti
Prin patruzeci, mai ținem minte?,
Și morții ne-ați înlocuit
Cu morții voștri în morminte.

Eu n-am putere de luat
Și de împărțit popoare-n două,
Dar ceea ce ni s-a-ntâmplat
Mă rog să vi se-ntâmple vouă.

Și numai când veți suferi,
La fel cum suferim de tare,
Poate-n sfârșit ne veți scuti
De patimi eliberatoare.

Pentru-acest drag popor

De-am să mă trec de aici ca un cântec pe-o vreme vrăjit
De pădure, câmpie, de munte și mare albastră,
Pentru-acest drag popor care-n sângele său m-a primit
Mai deschid o fereastră.

Spere-o întindere vastă, în care, cântând, am născut
Gânditoare coloane, cristalice zări de simțire,
Din văzute visări s-a-nălțat templul meu nevăzut
Ce se cheamă iubire.

Se-aud pași înfundați, cineva, sprijinit de ușori,
Mă străpunge cu văzul... ah, soarta e la datorie! –
Mai îngăduie, – spun, – și sloboade-mi măcar rareori
Câte o bucurie.

Ca pe ultimul ceas orice zi s-o-mplinesc m-am zorit
Și-n dureri călăuză nicicând n-am ales viclenia, –
Mielul n-ajunge lup, omul n-ajunge porc, – am gândit, –
Ne trăim obârșia.

Dar când ceasul acel nemișcării m-a dat pe pământ
Prin fereastra deschisă spre-a sinelui pură oglindă
Pentru-acest drag popor va lăsa o potecă de vânt
Lira mea fulgerândă.

Invocare pentru neamul românesc

Ce clipe pline de amar,
Ce lume în înșelăciune,
De parcă cineva-n altar
Înjură-această națiune!

Ce văd în iarnă ochii mei,
Ai tăi, ai ei, umpluți cu rouă,

Hora Unirii o joacă-acei
Care au rupt Moldova-n două! ...

Da, ei dansează, ei fac pași,
Ridică nasuri vechi în soare,
Pe unde Eminescu-n Iași
Visat-a România Mare ...

Da, ei se calcă pe nădragi,
Frământă glodul în neștire
Pe-unde strămoșii noștri dragi
Jertfitu-s-au pentru Unire!

Mă ia în suflet c-un fior,
Te ia în minte cu-o mânie,
De mica veselie-a lor
De marea lor fățarnicie.

Pe-o iarnă grea, printre nămeți,
Voindu-se în toate primii,
Pe glia ruptă în bucăți
Dansează cioclii românimii!!!

Eu stau, tu stai, ea stă în loc,
Privind tăcuți dansânda gloată,
Căci nouă nu ne e de joc
Peste-o moșie destrămată.

Peste Moșia lui Ștefan,
Ajunsă astăzi de ocară,
Arată-ne, o, Doamne,-un plan
De izbăvire pentru Țară!

Rugă de seară

Când seara pe văi se așterne un abur subțire,
O clipă doar, Doamne, mai dăruie-mi de fericire.

Mai lasă pe fruntea-mi plecată, pe ziua fugară
Să-ntârzie încă oleacă lumina de seară...

Lumina aceasta tăcută, și moale, și caldă,
În care-al meu suflet ca pruncul de veacuri se scaldă,

Lumina aceasta sonoră și fără cuvinte,
Care de o țară astrală mi-aduce aminte.

Mai lasă, o Doamne, să-ntârzie lină și sfântă
Pe tot ce în juru-mi cuvântă și ce nu cuvântă,

Pe casă, pe masă, pe sare, pe colțul de pită,
Pe fața poporului nostru de griji înăsprită.

Pe munte, pe mare, pe pietre căzute din salbă:
Hotinul, Cozminul, Chilia, Cetatea cea Albă!

Pe vrere, pe stare, pe undă, pe dorul de Tine,
Pe versul poetului care mereu și-apartține,

Pe cinste, credință, speranță, pe singurătate,
Pe file din care adie a eternitate.

Când seara un abur subțire pe văi se pogoară,
Mai lasă-ne, Doamne, o clipă lumina de seară,

Mai lasă să-ntârzie-oleacă această minune
Pe temple înalte, pe socluri, pe cripte străbune,

Pe vatra-mi de-acasă, pe lutul cu oase dragi mie,
Pe viața în care gustat-am prea rar bucurie.

Pe locu-mi sub soare, în care cad corbii în smocuri,
Pe haina-mi trupească, cârpită de-acum pe alocuri,

Pe plinul iubirii de oameni și groapa din cale,
Pe marile daruri și blândețe mâini ale Tale,

Pe ora în care, sfârșită, alunec în transă,
Pe gândul că încă și după mai este o șansă.

Vino lângă ape

Vino lângă ape, lângă plopii drepți,
Va ieși din valuri fata ce-o aștepți.

De-o cădea amurgul, înroșind nisipul,
Ea lăsa-va părul să-i ascundă chipul

Și va sta departe, unde malul suie,
Să nu vezi deodată: a venit sau nu e...

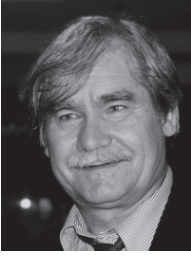
De va trece luna ca un corn de taur,
Ea-și va strânge părul într-un nor de aur

Și, pășind desculță, lunecând din rochii,
Cu o voie mută îți va-nchide ochii,

Te-a fura cu dansa în sălbatic mit
Dincolo de moarte, pân-la nesfârșit,

Urmele-ți rămase lângă sălcii grele
Vântul să le șteargă, valul să le spele.

Theodor DAMIAN

Th.D. – preot, profesor universitar și poet român.

Membru al Uniunii Scriitorilor din România. Se stabilește în 1988 în Statele Unite, unde a fondat Institutul Român de Teologie și Spiritualitate Ortodoxă cu parohia ortodoxă română „Sf. Ap. Petru și Pavel”, Astoria, New York, și Cenaclul literar „M. Eminescu” din New York, toate în 1993. Din 1996 publică o revistă bilingvă română / engleză: „Lumină lină / Gracious Light”, Revistă de spiritualitate și cultură românească / Review of Romanian Spirituality and Culture. Este autorul a numeroase lucrări teologice și literare.

Călătoria în provizoriu

Călătoria în provizoriu
 este condiția existenței tale
 nu știi dacă scapi sau nu
 de aleatoriu
 înaintezi în provizoriu
 ca atunci când te îndrepti
 spre marea reînnoire
 când începutul prefigurează
 sfârșitul
 când mergi tremurând
 pe drumul spre nemărginire
 Uneori te identifici
 cu masca ce-o porți
 cine ești de fapt
 unde, cum și de ce
 întrebările sunt necesarul
 memento
 dar cum știi
 dacă este sau nu
 nevoie
 să te lași reeducat
 în aggiornamento
 când ești străin în propria ta piele
 mergi orb
 din clipă în clipă
 și din eon în eon
 până când te trezești luminat
 în ziua a opta
Kirie eleison

Dar ca să ajungi acolo
treci prin exegeza de sine
te citești pe tine însuși
ca și cum altul o face
numai așa devii mai alert
înțelegi că nu te poți juca
cu porunca lui Dumnezeu
nu ai voie.

Să nu iei numele
Domnului Dumnezeului tău
în deșert!

Te uiți în tine
ca-ntr-un caleidoscop
te vezi în cristalele mici
multiplicat
ca după clonare
ca privirea mirată a copilului
pe care l-ai lovit
și nu știe de ce
și nici cum să spună
că-l doare
privirea lui generând
noi constelații de sensuri
ca atunci când ștergi
oglinda interioară
ca să te vezi mai bine
și să te placi
în drumul tău
spre noi universuri
Scrii
textul tău prinde viață
sub vârful peniței
limbaj nou
ca al lui Adam
când a început să dea nume
la lucruri
de fapt să intre

în taina ființei
Mergi pe drum
fără să știi dinainte
unde te duci
înspre cine
nu tu duci drumul
el te duce pe tine
Mergi și cânti
aștepti de la Dumnezeu
instrucțiuni noi
știi că te așteaptă un viitor
insondabil
știi că mergi spre ziua cea de apoi
așa cum ești sigur
că chipul tău
poartă în sine
cuvântul lui Dumnezeu
Cânti și înaintezi
cum spune Augustin
cânti ca să-ți întărești puterile
căci marșul spre tine
e cel mai greu dintre toate
cucerirea de sine
Descartes are dreptate
când declară profetic
după cele patru faze ale metodei
în principiul al treilea
din codul său etic
Ca-ntr-o tăcere divină
așa te simți
traversând
din adânc în adânc
singura cale ce te poate salva
de căderea din tâlc
Lumina iertării te cuprinde
și te transformă
ești și nu mai ești

cel ce ai fost
abia acum înțelege
de ce norma-i poruncă
și porunca e normă
Acum vezi cum
o noapte eternă
se naște
și nu poți s-o eviți
cum nu poți evita
marea tăcere din Sâmbăta Învierii
fulgerată de doruri fierbinți
Nu te poți înstrăina
de tine însuși
te iei pe tine cu tine
până la marginea de sus
a ființei
până acolo unde începe pustia
și treci de hotarul cunoștinței
până acolo unde înflorește
în cuvânt
veșnicia

Să iubești pe aproapele tău

Iubirea de frați
putrezește prin scorburi
ascunse
n-o mai caută nimeni
altele sunt grijile
zilei de mâine
fiecare cu propria sa pâine
sau dacă poți
o iei și pe cea a săracului
că el tot știe să rabde
bine că nu te arde pe tine
cea ce pe el până-n rădăcine

îl arde
Ca-n inversarea zicalei
cu capra vecinului
ideea să moară
și capra vecinului
nu mai e profitabilă
deși ea a pus
câtuși de puțin
prin veacuri
lăcomiei o stavilă
Acum se zice
că mai bine să moară vecinul
ca să-i poți tu lua capra
Sigur asta nu te va mulțumi
până nu-i vei lua și femeia
și vatra
Ești mereu la vânătoare
ca stelele cu botul rotund
amirosind prin Nemțișor
boișteni
apoi strecurându-se
printre atomii big-bang-ului
dintr-o dată deveniți
mari și vicleni
Într-o zi însă
te trezești urmărit
și alergi printre stele
printre case
printre păduri și poieni
să scapi de omul negru
Sprijinit într-o poiană-n
baston
ca ziua a opta a facerii lumi
într-un singur eon
sprijinit în baston
ca un cioban fără oi
urmărindu-te cu privirea

fixă
ce te poate aduce-napoi
Tu fugi într-una
nu întorci capul
de frică să nu te prefaci
în stană de piatră
sau să nu te prindă vecinul
căruia i-ai luat
și femeie și vatră
Simți că a venit judecata
cauți o scorbură
un big-bag
un atom
să scapi de privirea din urmă
și de glasul ce tună
și-ți sfârâ mă creierii
și te arde
până la rădăcine
Să iubești pe aproapele tău
ca însuși pe tine

Te uiți

Te uiți la icoană
contempli
ca atunci când te rogi
ca timpul cu veșnicie
să-l umpli
nu știi
dacă tu te uiți la ea
sau ea se uită la tine
dacă tu mergi
sau ea vine
dar ți se spune
să te scufunzi în cuvânt
singurul loc unde poți asculta

glasul subțire de vânt
Pentru orice lucru
pot să te iert
dar să nu iei numele
Domnului Dumnezeului tău
în deșert

Un alt pustiu

Și oul este un eon
e o peșteră în adâncul lui
care servește drept bastion
e peștera-cer
de unde se pornește
călătoria spre Domnul
din slavă în slavă
și din mister în mister
Am plecat din casa
tatălui meu
ca o așchie ce sare
departe de trunchi
împotriva poruncii
ca atunci când Irod
a trimis soldații
să extermine pruncii
ca o așchie ce sare
departe de trunchi
în jos
tot mai mult
mereu
credeam că merg înainte
dar mergeam înapoi
tot mai greu
Vai mie mi-am spus
când era
prea târziu

când m-am trezit deodată
singur
și în pustiu
dar nu acela
al Mariei Egipteanca
ci în altul
un deșert de pripas
ca cel al lui Baudelaire
unde în fiecare zi
cobori spre infern
cu un pas
iar deasupra
nu mai este înaltul
nu mai este tărie
cad ca beat
nu mai știu ce a fost
și ce va să mai fie
Casa tatălui meu
e dintr-un alt vis
nu acela în care cazi
ci acela
din care
încă nu te-ai desprins

Vai mie

Umblăm prin pustie
cu voie și fără de voie
așa cum e și păcatul
pe care-l faci uneori
de nevoie
Umblăm cu voie
pentru că așa cum am vrut
să călcăm rânduiala
cea veșnică
tot așa am plecat

în pustie
cu gândul de a o cuceri
și prin ea pe Împărăție
vai nouă
vai mie
Umblăm fără de voie
pentru că totuși
n-am știut
ce făceam
când am făcut
Așa că a venit pustia
peste noi
credeam că mergem înainte
dar mergeam înapoi
ca atunci când cazii
din abis în abis
și crezi că o nouă perspectivă
ți s-a deschis

Va veni o zi
una ca oricare alta
o zi
dar va fi cu totul altfel
alt soare
alt aer
alt cer
oamenii nu vor mai ști
de ce se trăiește
de ce se moare
Fiecare va primi
cincizeci de dolari
ca să ia o hotărâre
fie că stă
fie că nu în picioare
ca atunci când treci
cu barca altuia
dintr-o stea în alta

sperând că pe drum
nu te-neci
Alege
la dreapta sau stânga
sau invers
nu contează
orice spui și orice faci
intră într-unul
și același vers
Va veni o zi
când stelele ne vor părăsi
când râsul lor
cu sunet de roți
dințate
de diverse mărimi
și împerecheri
va deveni
șansa noastră pentru
limba română
în această limbă
se face cernerea
cine este contra
și cine pentru
cea ce din limba noastră
trebuie să rămână

Mult stimate coleg Gheorghe Mihai Bârlea!

Ai ajuns pe o culme a vieții de unde se conturează cu claritate împlinirile și rezultatele muncii, pentru care nu ți-ai precupețit forțele. Bilanțul este unul cât se poate de rodnic, atât din punct de vedere personal, cât și social: o familie frumoasă cu copii și nepoți mândri de înaintașul lor; o activitate laborioasă la Universitatea de Nord din Baia Mare, cărțile de sociologie și de poezie și, mai presus de toate, talentul de a-ți valorifica dragostea față de marea familie a poporului român, în care se regăsește, ca în sânul lui Dumnezeu, și Basarabia.

Îți mulțumim pentru receptivitatea de care ai dat dovadă de fiecare dată când revista noastră se ciocnea de multiple impedimente. Și chiar dacă nu întotdeauna ai reușit să le înlături, faptul că ne-ai fost alături, la bine și la greu, pentru noi a contat extrem de mult.

Ești o fire tânără, plină de energie și credem că putem realiza împreună, și de aici încolo, încă multe și frumoase proiecte întru „creșterea limbii românești ș-a patriei cinstire”.

Îți dorim sănătate, fericire, prosperitate, o viață cât mai lungă împreună cu cei dragi.

La mulți ani!

**Colegiul de redacție
al revistei „Limba Română”**

Gheorghe Mihai Bârlea: *Când mi-e bine, când mi-e rău, gândul mi-i la Chișinău*

Uneori Dumnezeu îți scoate în cale oameni pe care parcă îi așteptai mereu. Așa s-a întâmplat în 2000, când o echipă din care făceau parte Alexandru Bantș, redactor-șef al revistei „Limba Română”, inginerul Gheorghe Triboi, care ne asigura transportul din contul lui propriu, și subsemnata, a pornit spre Baia Mare pentru a aduce la Chișinău crâmpeie din cultura neamului spre mai buna cunoaștere de către basarabeni lipsiți timp de o jumătate de secol de această posibilitate. La Baia Mare ne-a întâmpinat Gheorghe Mihai Bârlea, pe atunci prefect de județ, care, deschis spre Basarabia, ne-a călăuzit pe tot parcursul aflării noastre în Maramureș. Susținut de el, precum și de intelectualii din partea locului, am scos de sub tipar un număr al revistei noastre dedicat Maramureșului (vezi „Limba Română” (Chișinău), nr. 3-5, 2000), ediție pe care ulterior am lansat-o la Sighetu Marmăției. Reacția de răspuns a prietenului nostru a fost promptă: la 31 august a sosit la Chișinău însoțit de o delegație numeroasă de scriitori, ziariști, artiști, împreună cu ansamblul „Transilvania”, care a evoluat în Piața Marii Adunări Naționale.

M-am convins atunci și ulterior că în toate câte le face cu multă dăruire, Gheorghe Mihai Bârlea, de fapt, își revarsă sufletul său de poet, asumându-și următorul principiu: a trăi în viață ca în poezie și în poezie – ca în viață:

„Cele mai frumoase întâmplări se scriu pe aer
respirând:

când te gândești la frunză,
gândul ia formă de frunză
și zboară,

un soare mai proaspăt prin grădini
răsare și te înflăcărează
și tot ce-a fost vis

mai bogat devine în gândire,
mai multă iubire
și fără nicio rușine
focul ei intră în poem,
pentru fiecare lucru
cuvintele își întâlnesc vocea
și nimeni nu tulbură înțelegerea lor...”

Poezia pe care o scrie Gheorghe Mihai Bârlea este un mod de exprimare în care își manifestă sentimentele direct. În felul acesta el situează în miezul limbajului o chestiune esențială: cea a legăturilor, a afectelor, într-un cuvânt, a ceea ce ține de omenesc. De menționat că, după ce a parcurs un itinerar ascendent al patosului, fiind la un moment dat amenințat de către acesta, limbajul poetic ajunge în ultima vreme la punctul identificat în literatura de specialitate ca fiind critic, în care intervine îndoiala, precum și nevoia de a-l verifica. În acest context al literaturii zilelor noastre se înscrie și Gheorghe Mihai Bârlea. Reflexivă și deliberativă, la prima vedere simplă, lirica sa este supravegheată îndeaproape de spiritul lucid al poetului modern. Menționăm că această asociere a poetului modern cu spiritul critic, fiind de la Baudelaire și de la Paul Valéry cetire, caracterizează starea generală a poeziei de azi.

Oncești, Maramureș, 2014. Gheorghe Mihai Bârlea cu maramureșenii din Moldova (Ana și Alexandru Bantos, Chișinău, împreună cu Rodica și Ion Ionescu, Iași)

Poetul maramureșean scrie în continuarea poeziei citate mai sus: „dar toate acestea petrecându-se/ mai iute decât pasărea în zbor,/ cea mai frumoasă carte rămâne mereu albă,/ iar celelalte își așteaptă amintirile...” (*Cartea albă*). *Altercațiile* sale *poematice* vizează interferența dintre mentalități venind din diferite secole, dintre percepții diferite, pe care autorul le pune în stare de dialog: „Mare a zeilor,/ spală-mi picioarele/ de lunga călătorie spre moarte,/ sirenele tale le-aștept/ să răsară la țarm/ și să-1 cânte pe nefericitul// în căutare Ulisse;// vâl-vătăile pescărușilor/ însângerează azurul,/ umbra munților se sparge în valuri/ și-n oglinda lor tremură orgoliosul oraș;// la început a fost marea/ nu cuvântul – hotărâsc/ și așa mă împac cu grecii/ după o cearță/ de peste două mii de ani” (*Altercații poetice. Mediterana la Nice*).

Vom mai spune că Gheorghe Mihai Bârlea este autorul mai multor cărți de sociologie și profesor la Universitatea de Nord din Baia Mare, împărțind domeniile poeziei și sociologiei, care într-un anume fel pot fi privite ca fiind complementare. Conceput la modul interogativ, de multe ori polemic, discursul său poetic febril și debordant, hrănindu-se în mod evident cu stări de criză, nu poate fi redus la revărsarea emoțiilor. Alimentate de o percepție modernă a lucrurilor, reflecțiile sale constituie, de fapt, un loc critic, în care poezia se examinează și tinde să se redefiniească, autorul punând întrebări esențiale care ating puterea, limitele și valoarea ei. Este pusă în discuție, ca să spunem așa, rezistența poemului la provocările vieții, aptitudinea poetului, pe de o parte, de a capta sărbătoarea și, pe de altă parte, relația sa cu viața de zi cu zi. De aici vine și dorința de a extrage extraordinarul din cotidian, accentul pus pe banalitate fiind elocvent în acest sens. Ajungând aici putem constata și o anumită deschidere spre percepția postmodernă a lucrurilor, dar a spune doar atât e puțin, căci aflarea protagonistului într-o zonă a postmodernității este contrazisă de dorința de a evada din ea. De aici încolo în poezia sa încep nostalgiile și tensiunea provocată de criza lirismului modern și postmodern spre care s-ar părea că poetul se îndreaptă și, pe de altă parte, orientarea spre Eminescu sau spre ecourile colindelor.

Atitudinea rezervată față de ornamentul langagier, marcată de accente critice și un anume scepticism, vorbește despre conștiința de sine, conștiința a ceea ce reprezintă poetul și poezia de azi:

„a trecut și ziua aceasta
indiferentă
cum trece un mort pragul casei,
ca și cum n-ar fi fost niciodată în mine,
ca și cum n-aș fi fost niciodată în ea;
trebuie să fie undeva o fisură
între noi,
dacă n-am simțit-o cum trecea... ” (*Fisura*)

Prezența realului în contextul istoric, pe de o parte, și, pe de altă parte, dimensiunea erotică în sensul iubirii de Dumnezeu în această perioada post-ateistă constituie parametrii acestui univers exprimat într-un stil contaminat de zicerea populară, oralitatea mizând pe mersul direct la sufletul cititorului.

Dincolo de necesitatea de a se regăsi în timpul în care trăiește, un timp bântuit de crize, dincolo de necesitatea de a integra elementele dureroase și uneori foarte îndepărtate de lirism, poetul nu renunță la poezie. Într-un anumit fel scrierile sale poetice atestă o nevoie acută de redefinire a lirismului, chiar dacă nu e vorba neapărat de căutarea de către poet a noului în poezie. Ceea ce e nou în acest tip de lirism constă în faptul că poetul acceptă deschiderea spre accentele critice, integrând criza în forma poeziei pe care o practică, creațiile sale înscriindu-se totodată pe o linie trasată de Eminescu, cel care aspira la idealuri („singurătății tei îi vorbește;/ aici am fost în purpur lăudat,/ cuvântul geniului împovărat/ m-a luminat atât de omenește, // de mă atinge clipa ca un vierme/ simt focul zilei, și arzând alături,/ aud pe zarea marilor omături/ cuvânt venind din vocile eterne” (*Tei etern*), precum și de către Nichita Stănescu, al cărui portret îl schițează subliniind valoarea sufletescului în versurile acestui mare poet: „grăbit să descopere o margine a lumii,/ lasă semne pe lucruri și le laudă;/ mai poate fi recunoscut după inimă și cuvinte,/ cu ele se apără când îl ajunge singurătatea/ și seara/ și întotdeauna când vine iarna/ și el încearcă ciudate pictografii pe zăpadă...// altceva nu se prea știe despre el,/ deși se bârfește că s-a prăbușit o bibliotecă în/ capul lui// și el a început să rescrie toate cărțile/ printre care și a sa, neterminată încă ...” (*Încercare de portret. lui Nichita Stănescu. trece un munte printre oameni*).

Necesitatea „rescrierii cărților” coincide cu redeschiderea jocului în postmodernitate. Cu alte cuvinte, poetul vrea să ne spună că putem

*31 august 2019, Chișinău. Ana Bantoș cu scriitorii maramureșeni
Gheorghe Mihai Bârlea și Gheorghe Pârja*

crede în lucruri, dar nu credem. Poezia ca revelație, poezia luată ca partitură sau ca exercițiu necesar, altfel spus poezia scrisă și trăită, toate acestea se desprind din credința că a scrie poezie înseamnă a învăța în permanență, a învăța viața.

Gheorghe Mihai Bârlea invită cititorii, inclusiv pe cei postmoderni, să nu renunțe la poezie, să opteze pentru ea în ciuda a tot și a toate câte se întâmplă azi cu noi. El optează pentru poezia ca un cântec al existenței noastre, așa cum spune versul popular: „Cu cât cânt / Cu-atâta sânt”.

Ana BANTOȘ

Gheorghe Mihai Bârlea sau Împlinirea

Încerc să-mi amintesc când l-am întâlnit pentru prima dată pe Gheorghe Mihai Bârlea și nu-mi vine în minte o împrejurare, un loc sau un moment. Sentimentul este că ne cunoaștem de totdeauna, că ne-am format, că am crescut, chiar, împreună. Îmi amintesc însă întâlnirile din diverse toamne aurii ale anilor '60-'70 de la Biblioteca din Sighet, al cărei director, un tânăr poet pe nume Gheorghe Mihai Bârlea, organiza un festival național de poezie, unul dintre cele mai rezistente în timp, din moment ce se desfășoară cu participări notabile din toată țara și acum, iar – dacă n-ar fi fost pandemia – anul trecut și-ar fi sărbătorit semi-centenarul.

Veneam de la București împreună cu Laurențiu Ulici, originar din Sighet, și după două zile – în care ne ascultam, tot mai plutitori, unii pe alții citind poezii – plecam pe drumuri încununute de bolți arămii de frunze spre satul lui Gheorghe Pârja și cultul lui Nichita Stănescu. Eram cu toții colegi de generație la acea vârstă la care generația este o formulă magică de înfrățire și o formă de organizare pentru cucerirea viitorului. Iar, atunci, viitorul nu putea fi cucerit decât prin poezie.

Istoria ne-a ajuns din urmă mai târziu.

Atunci când a apărut ideea Memorialului Sighet, Laurențiu Ulici și Gh. Mihai Bârlea au fost primii cărora le-am împărtășit-o și ei au fost cei care – în timp ce noi, Romulus Rusan și cu mine, ne aflam la Bruxelles pentru a propune proiectul – au organizat la Sighet primul simpozion. Astfel, Gh. Mihai Bârlea a devenit punctul nostru de sprijin într-un oraș de la 600 de kilometri depărtare în care nu cunoșteam pe nimeni, iar el cunoștea și era cunoscut de toată lumea. Astfel a început o colaborare care s-a întins pe ani de zile, Gheorghe Mihai Bârlea devenind între timp, în perioada 1997-2000, prefect de Maramureș, iar apoi, în următorii câțiva ani, director al Muzeului Memorial.

A trecut de atunci mai mult de un sfert de secol și opera noastră comună a devenit de mult o instituție internațională, singura din România care poar-

tă „Marca patrimoniului european”. Din perspectiva succesului totul pare simplu, doar înșiruirea întâmplărilor, etapelor și piedicilor prin care am trecut lasă în urmă un sentiment aproape ireal de uimire că am reușit. Îmi amintesc, de exemplu, și n-o să uit curajul și demnitatea de care a dat dovadă Bârlea atunci când, în calitate de prefect, a refuzat să înmâneze fostului director al „închisorii miniștrilor”, Ciolpan, decorația care îi fusese decernată ca veteran de război de către președintele țării.

Gheorghe Mihai Bârlea alături de Ana Blandiana și Romulus Rusan

Prietenia care ne-a legat în tinerețe cu un subțire, dar puternic fir literar, s-a întărit, s-a diversificat, a căpătat nenumărate nuanțe, prin deceniile de muncă, greutăți și succese pe care le-am străbătut împreună. Și iată, la împlinirea unor vârste, care nu par să ni se potrivească, ne continuăm nu numai eforturile de construire a unor instituții și mentalități menite să lumineze istoria din jurul nostru, ci și poezia de la care am pornit și la care ne-am întors. Ultima carte de versuri semnată de Gheorghe Mihai Bârlea este probabil și cea mai frumoasă pe care a scris-o. Evoluând cu succes în diverse cariere paralele, poetul care fusese de la început nu a fost nici o clipă eludat sau marginalizat în destinul său. Această carte este nouă și originală prin luminozitatea ei, prin felul în care – într-o lume în care poezia înflorește în general din suferință – transcrie, în poeme de-o mare simplitate și emoție, împlinirea.

De altfel acest cuvânt, ÎMPLINIREA, rezumă cel mai bine o viață, o carieră și un destin care n-au făcut economie de entuziasm, muncă și dăruire și care au fost răsplătite pe măsură.

Ana BLANDIANA

Sub semnul curcubeului

Greu mi-a fost să decantez o viață a doi oameni, și mai mulți, când a venit sorocul vremii să scriu cuvinte de reverență pentru un timp unic în biografia noastră. Este și mai delicat sufletește să faci portretul unui prieten când rotunjește o vreme de ani. Adică șaptezeci. Și el se numește Gheorghe Mihai Bârlea, un nume sonor, dar și învăluit într-o discreție asumată. După ce am absolvit universitatea prieteniei, cu suflet cu tot, atunci, în tinerețea liceană din Marmația, fiecare și-a urmat drumul vieții. Gheorghe Mihai a venit din coasta unui deal din Nănești, cu geamănul lui frate Vasile și părinții, în orașul dintre ape, unde și-a asumat destinul temeinic despre care scriu astăzi. Și-a împlinit biografia cu două facultăți: filosofie și sociologie. Știința de carte a pus-o în ecuație cu prestigiul unor instituții cărora le-a onorat biografia, unora dându-le lucire de întemeiere. Cariera lui a lăsat urme adânci în peisajul cultural și administrativ al județului Maramureș. Și nu numai. A analizat cu luciditate destinul Basarabiei, unde are repere prietenești. Și aici ne-am întâlnit ca opțiune. Dar el și-a făcut o biografie de toată aprecierea.

În primul rând a fost prieten. Prietenia este un lucru greu de explicat, de aceea o enunț doar. Ea este ori nu este. Și la noi este. Apoi a păstorit destinul cărților, al culturii în județ. A fost prefect al Maramureșului și senator al României. Așa, prietenul Gheorghe Mihai a dat inteligenței noastre politice un dar care are relevanță. Fiind stăpân pe discurs și pe idei. Tocmai de ce are nevoie această țară. De numele lui se leagă o instituție a memoriei recente la Sighetu Marmației, Memorialul cunoscut și apreciat în Europa și în lume. Dar a rămas poet la temelie, vorba prietenului nostru Marin Slujeru. Nu de puține ori m-am gândit la miracolul liric al prietenului meu atunci când avea griji administrative de mare urgență. Cum a fost necazul cu iazul de la Bozânta. Cred că poezia face parte din viața interioară a omului și nu-l părăsește niciodată.

Așa ne putem întreba cum putem locui într-un viitor mai lung decât prezentul. Cineva mi-a sugerat că este posibil doar cu speranța, cu

*La Memorialul Sighet, împreună cu scriitorii
 Ion Cristofor, Valeriu Stancu și doamna Maria, Nichita Danilov,
 Gheorghe Mihai Bârlea, Stere Bucovala (din păcate, prea grăbit spre poezia sferelor
 cerești), doamna dânsului, Adrian Aluigheorghe și doamna Carolina,
 prezenți la Festivalul internațional de poezie de la Sighet (octombrie, 2020)*

optimismul care locuiește în prietenul meu despre care scriu. Că prietenii sunt ca umbra, nu apar decât atunci când este soare. Așa mi-a venit ideea să plasez destinul lui Gheorghe Mihai Bârlea sub semnul curcubeului. I se potrivește de minune. Curcubeul este unul dintre cele mai frumoase fenomene naturale și se manifestă pe cer, pe care-l înfrumusețează cu cele șapte culori. Cum șapte zile are săptămâna și sunt șapte note muzicale. Cu semnificația culorilor curcubeului cred că pot surprinde bine portretul interior al prietenului meu. Al nostru. Care, în 10 februarie, rotunjește șapte decenii de viață. L-am așezat sub semnul ROGVAIV. Roșul simbolizează caldul sufletesc și pasiunea. Oranj poartă veselia, galbenul stimulează inspirația, verdele întruchipează armonia și echilibrul, albastrul sugerează relaxarea și puritatea, este cerul și setea de zbor, indigo întrupează energia, iar violetul este culoarea spiritului, care este în legătură cu sinele nostru superior. Dacă aceste simboluri le puneți în legătură cu felul de a fi și cu devenirea lui Gheorghe Mihai Bârlea, veți obține tocmai ce caut eu în acest text. Adică dimensiunea spirituală a unui om care a marcat vremea trăită

de noi. A avut doi vectori care i-au dominat timpul trăit: iubirea de frumos și prețuirea adevărului.

Locuiește în câteva cuvinte nobile din limba română. Care dau contur caracterului, spiritului de dreptate și luptă, de luciditate – expresii dinamice ale ființei. Are ceva din omul paideic, cel format plener în trup și suflet, cu tot ce este frumos și bun. Dacă îl strig pe nume, în această lume învolburată, răspunde o voce lirică cu trăiri unice. Au spus-o avizați critici și poeți de marcă. Deși nu are o opera vastă, are una profundă. Despre recenta lui carte de versuri *Sigilii de sare*, poetul și editorul Mircea Petean scrie că este un mic tratat de etică, hrănit din lectura aprofundată a Evangheliilor. Atâta doar că, spre lauda poetului, fiecare enunț al său e inspirat de o trăire ardentă, sau de un complex de trăiri copleșitoare. Ana Blandiana îl considera un poet fericit, într-o lume în care poezia înflorește din suferință, el transcrie, în poeme de o mare simplitate și emoție, împlinirea, iubirea calmă, credința, bunătatea, recunoștința, legătura cu părinții și nepoții, fericirea de a fi acasă și împreună, norocul.

Poeta a lărgit evantaiul semnelor curcubeului observând că, deși a evoluat cu succes în diverse cariere paralele, poetul, care fusese de la început, nu a fost nici o clipă eludat sau marginalizat în destinul său. De la Chișinău, prin vocea autorizată a doamnei Ana Bantoș, vine o apreciere de sinteză asupra poeziei lui Gheorghe Mihai Bârlea, care, învingând prejudecățile, optează pentru schimbarea percepției asupra lumii cotidiene, reconsiderarea vieții de zi cu zi, care începe prin dezvăluirea calităților lucrurilor obișnuite, fiind înțeleasă drept una din funcțiile primordiale ale poeziei din zilele noastre. Universitarul, care este, a cinstit limba română sărbătorindu-l pe Eminescu printr-o carte. Nimeni nu vorbește mai bine despre poezia lui decât propria lui poezie. Spun ca Nichita: a avea un prieten este mai vital decât a avea un înger!

La mulți ani, frate de prieten!

Gheorghe PÂRJA

Gheorghe Mihai BÂRLEA

Altercații poetice (*Mediterrana la Nice*)

Mare a zeilor,
spală-mi picioarele
de lunga călătorie spre moarte,
sirenele tale le-aștept
să răsară la țarm
și să-1 cânte pe nefericitul
în căutare Ulisse;

vâlvătăile pescărușilor
însângerează azurul,
umbra munților se sparge în valuri
și-n oglinda lor tremură
orgoliosul oraș;

la început a fost marea
nu cuvântul - hotărâsc
și așa mă împac cu grecii
după o ceartă
de peste două mii de ani;

și repede plec,
marea rămâne o rană gri
la picioarele munților,
fără memorie și fără zei...

în sfârșit, liber absolut
și absolut liber călător.

Cartea albă

Cele mai frumoase întâmplări se scriu pe aer
respirând:
când te gândești la frunză
gândul ia formă de frunză
și zboară,
un soare mai proaspăt prin grădini
răsare și te înflăcărează
și tot ce-a fost vis
mai bogat devine în gândire,
mai multă iubire
și fără nici o rușine
focul ei intră în poem,
pentru fiecare lucru
cuvintele își întâlnesc vocea
și nimeni nu tulbură înțelegerea lor,
dar toate acestea petrecându-se
mai iute decât pasărea în zbor,
cea mai frumoasă carte rămâne mereu albă
iar celelalte își așteaptă amintirile...

Dacă

dacă ți-ai simți o clipă capul
o imensă gară, un aeroport,
unde se anunță doar sosirea
unui ambalaj cu sufletul tău mort,
sau visând că ari pe o câmpie
și arunci în brazde boabele de grâu,
și îngrozit să te trezești în noapte
că-ți rămâne grâul stingher și pustiu,

dacă măcar astea ți s-ar întâmpla,
cum se-ntâmplă mie pe-ntuneric,
te-ai mai bucura iubita
mea că exiști în mine-atât de sferic?

Devastând melancolia

sigur că am avut o tinerețe frumoasă,
sigur că nu a fost în zadar,
sigur că m-am purtat cu ea
asemeni unui barbar,

sigur că anii aceia de fosfor
luminează trupul meu de seară,
sigur că uneori îmi dădeam seama
că încet ei din mine coboară,

sigur că devastând melancolia
nu eram înger, nici înțelept,
și că am blestemat-o
uneori pe nedrept,

azi însă, realizez definitiv,
că doar în creier mai rezistă -
o pată pe care o strângi
mototolită-ntr-o batistă.

Fericitul păstor

Ferice de tine, păstorule,
tu visezi să crească lână de aur
pe oile tale;
soarele din vârful muntelui
te aude
și astfel străvede
îmblânzind iarba fiarelor
în calea ta;

cât e muntele de munte,
umbra lui urcă în cer
și de acolo pe tine te apără îngerii;

ploile mănoase și trecătoarele furtuni
nu sperie turmele tale,
din fluier le cânti
și plânsul lor asemenea cântecului
se aude și nu rătăcesc;

ferice de tine
cât cu tine-s oile tale
și tu cel ce vede și aude
cântecul lor asemenea plânsului –

până apune soarele la poalele muntelui.

Fisura

a trecut și ziua aceasta
indiferentă
cum trece un mort pragul casei,
ca și cum n-ar fi fost niciodată în mine,
ca și cum n-aș fi fost niciodată în ea;
trebuie să fie undeva o fisură
între noi
dacă n-am simțit-o cum trecea...

În lupta cu zeii

nu spera prin tăcere
să ajungi complice al zeilor,
ei nu-și doresc înmulțirea,
ei îșiucid orice amintire
în odăile lor de marmură,
de pe vremea războiului troian
nimeni n-a mai văzut zei visând,
își plimbă iubitele în corăbii de mătase

pe vânt,
cuvintele lor nu sună a verde
pentru că nu sunt,
și, totuși, grozav ce teamă de noi
muritorii
au din când în când...

Încercare de portret

**lui Nichita Stănescu
trece un munte printre oameni**

Capul lui e uriaș
și ciudat pe dinăuntru ca o peșteră cu
pictografii,
din ochii lui devastați de elemente
privirea curge ca un râu,
mâinile lui nu seamănă cu mâinile
ci cu niște rădăcini
gata să se înfigă în pământ,
să-i țâșnească izvoarele printre degete,
cu picioarele lui de cămilă,
grăbit să descopere o margine a lumii,
lasă semne pe lucruri și le laudă;
mai poate fi recunoscut după inimă și cuvinte,
cu ele se apără când îl ajunge singurătatea
și seara
și întotdeauna când vine iarna
și el încearcă ciudate pictografii pe zăpadă...

altceva nu se prea știe despre el,
deși se bârfește că s-a prăbușit o bibliotecă în
capul lui

și el a început să rescrie toate cărțile
printre care și a sa, neterminată încă....

Liber

să fi liber!
o clipă să fi animalul acela frumos
ce fuge prin luminiș,
nu de teama duhului pădurii
ci de plăcere,
ca atleții în vechea Eladă,
cu privirea deschisă,
cu corpul deschis,
bucuros să resimți
țipătul originar al victoriei,
precum ai rupe corzile exilului
dintr-o coajă de ou.

Oraș ocupat

simt uneori nevoia să telefonez
oriunde, la oricine în oraș,
dar de fiecare dată aud în urechi
un bruiaj,

sună peste tot ocupat
de parcă ar fi intrat orașul în panică
și-și telefonează unii altora
despre un posibil dezastru
la uzina mecanică,

mă întorc rușinat înspre casă,
clătinându-mă ca pe picioare străine:
orașul acesta există
fără de mine....

Singurătate de iarnă

salut orașul imaculat
ceața înghețând peste cupole
rar pasul mi-1 străbat
pe arterele lui foarte frivole

și foșnet de arbori singuratici
îngână sunete dintr-o colindă
cred că dintr-un avion
orașul pare o imperfectă oglindă
prin aer plonjează în disperare
o pasăre poate voind să moară
și o domnișoară eminentă
grăbită se-oglindește către școală

acasă în *59 de poeme*
în umbra surorii mă așteaptă
Georg Trakl
cu luminile grele...

Speranțe de septembrie

Și năvalnic, și sfios
septembrie pe umerii mei,

dulceag și înecăcios
aerul fructelor
se scurge prin viaductul grădinilor
până în preajma patului de dragoste;

din departe vag apun
coapsele verii,

se scurtează lumina stelelor
de acoperișul casei mele,

toată lumea speră
ca anul acesta septembrie
va dura măcar două-trei luni.

Tei etern

singurătății teiul îi vorbește;
aici am fost în purpur lăudat,
cuvântul geniului împovărat
m-a luminat atât de omenește,

de mă atinge clipa ca un vierme
simt focul zilei, și arzând alături,
aud pe zarea marilor omături
cuvânt venind din vocile eterne.
Copou, 1977

Zidul

El deschide uși într-un zid,
neavând nicio religie
aceasta e unica lui credință
și mai nobilă meserie în acest secol
nu cunoaște – atât i-a dăruit viața
și însușirea absolută de a fi
ori dincoace, ori dincolo de zid;
zadarnic visează vulturi zburând
peste creșterea zidului
și zilele-i par un șir de numere naturale
ce ard
pe rănile gata pregătite.

Gheorghe Mihai Bârlea s-a născut la 10 februarie 1951, în satul Nănești, comuna Bârsana, jud. Maramureș. Absolvent al Școlii Postliceale de Biblioteconomie București (1974), al Facultății de Filozofie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (1980) și al Facultății de Drept de la aceeași universitate (1993). Doctor în sociologie la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. A lucrat ca bibliotecar la Biblioteca Municipală Sighetu Marmației și profesor la liceele din municipiu (1972-1990). A fost directorul Bibliotecii Municipale Sighetu Marmației și, prin cumul de funcții, consilier la Inspectoratul pentru cultură Maramureș (1990-1997), pe care l-a condus în două rânduri: martie-sept. 1997 și oct. 2000 – martie 2001. Prefect al Județului Maramureș (1997-2000). Conferențiar la Universitatea de Nord Baia Mare, disciplina sociologie (2000-2016); profesor asociat la extensia Universității Babeș-Bolyai din Sighetu Marmației (2000-2007); prodecan al Facultății de Litere din cadrul Universității de Nord Baia Mare (2005-2012); director al Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței, Sighetu Marmației (2001-2007). În perioada 2008-2012 a fost senator (PDL), membru în Comisia pentru cultură și mass-media, președinte al Comisiei comune pentru statutul senatorilor și deputaților.

Membru al Uniunii Scriitorilor din România, membru fondator al Fundației Academia Civică, membru în Asociația Sociologilor din România, membru în colegiul de redacție al revistei „Limba Română” din Chișinău.

Cărți:

Din penumbră (versuri, 1998) (premiul de debut la Târgul de carte Transilvania, Cluj Napoca, 1999); *Lasă-te prădat* (versuri, 1998); *Ceremonia clipei* (versuri, 2006); *Umbra lucrurilor* (versuri, 2010); *Mentalități în tranziție* (studiu în sociologie, 2003); *Sociologie și acțiune socială* (coautor) 2004; *Eminescu. Teme sociologice și metafizice*, 2004; *Colectivizarea în Maramureș. Contribuții documentare* (coautor) 2004; *Alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946. De la memoria colectivă la cercetarea istorică* (coautor), 2007; *Colectivizarea în Maramureș. Mărturii de istorie orală* (coautor), 2009; *Elita academică în închisoarea politică de la Sighet (1950-1955)* (coautor), 2017; *Sigilii de sare* (2019).

Studii și articole publicate în numeroase reviste de cultură din țară, în presa județeană și în volume colective. Prezent în diverse antologii literare și în revistele literare din țară. Poezii de-ale sale au fost traduse în limbile maghiară, sârbă, ucraineană, engleză și arabă.

Simona VĂLEANU

în dialog cu Rudy ROTHS

Cultura, liant fundamental al armoniei umane, imperativ al supraviețuirii și dezvoltării unui neam

S.V. – jurnalist de radio, membră a Uniunii Ziaristilor Profesioniști din România.

R.R. – director fondator al revistei culturale „Leviathan”, poet, ziarist, grafician, cercetător român, doctor în științe politice.

Simona Văleanu: Revista „Leviathan”, aparținând Asociației Culturale cu același nume, a fost lansată în anul centenar 2018. A fost o dovadă de curaj sau o necesitate apariția revistei tipărite?

Rudy Roth: Într-un anume fel, revista tipărită este atât rezultatul unui act de curaj, cât și al unei necesități. Curaj, pentru că într-un spațiu geolingvistic precum cel românesc consumul de cultură rămâne, într-o mare măsură, circumstanțial. Necesitate, pe de altă parte, pentru că în momentul lansării, ca de altfel și în prezent, numărul publicațiilor care găzduiesc creație de limbă română produsă (mai ales) de artiști din emigrație rămâne insignifiant. Motivația esențială a publicării revistei *Leviathan* în format tipărit a fost însă credința noastră că este nevoie de reviste culturale care să confere elocvența cernelii acelor idei apărute în spațiul artistic al diasporei românești și care aduc plus-valoare universului imaginativ al creației. Reviste culturale care să lanseze oameni de valoare, deseori necunoscuți în țara de origine.

Ce semnifică numele *Leviathan*? El nu desemnează, așa cum mulți ar crede, acel monstru marin prezent în Vechiul Testament. Și de ce a fost ales acest nume?

Într-adevăr. Numele nu are o legătură directă cu referința biblică din Cartea lui Iov, ci cu o lucrare omonimă a filosofului englez Thomas Hobbes din anul 1651, una dintre primele și cele mai influente exemple ale teoriei contractului social. Potrivit lui Hobbes, existența umană poate fi redusă – în stadiul său natural – la nivelul conceptului de „*bellum omnium contra omnes*” (război al tuturor împotriva tuturor). Acest conflict, spune el, poate fi evitat exclusiv prin cedarea suveranității individuale către o autoritate superioară, *Leviathan*. Translatând această idee în plan publicistic, am conceput revista culturală ca pe o platformă care să adune într-un spațiu unitar, indivizibil, esența creativă a artiștilor de limbă română de pretutindeni. *Leviathan* înseamnă, în acest context, o încercare de a impune cultura drept liant fundamental al armoniei umane și totodată ca imperativ al supraviețuirii și dezvoltării unui neam.

Care este specificul publicației? Unde se încadrează ea în peisajul publicistic?

„*Leviathan*” a pornit la drum ca o revistă a creatorilor români de pretutindeni, ca un spațiu conceptual în care produsele culturale românești realizate de artiști din țară și din diasporă să fie aduse în atenția publicului. Aparent, această abordare ar fi putut conferi un caracter relativ eterogen conținutului publicistic, dar rezultatele finale – și mă refer aici la edițiile tipărite ale publicației – ne-au demonstrat extraordinara complementaritate dintre viul creator al artiștilor români „de acasă” și cel al artiștilor români din emigrație. Evident a existat un oarecare risc pentru că, așa cum am mai spus-o deseori, în cazul creatorului situat la intersecția a două lumi, importanța culturii nu derivă din acel rol eliberator pe care i-l atribuie Malraux, ci din faptul că ea, cultura, reprezintă unicul mod prin care emigrantul reușește să nu-și uite propria identitate, propriul eu. Însă, este interesant să observi că, acolo unde există, impactul aclimatizării identitare dintre opera de artă a creatorului din diaspora nu intră în coliziuni normative cu valorile și cultura naționale. Din contră, el aduce plus-valoare.

Data fiind amplitudinea conținutului său, aș îndrăzni să clasific „Leviathan” drept o revistă de cultură care oferă cititorilor atât creații originale (poezie, dramaturgie, beletristică etc) dar și cercetări de anvergură, realizate în conformitate cu rigorile academice și de cercetare internaționale.

Cum ați reușit să coalizați în jurul Asociației și al revistei „Leviathan” atâtea personalități din țară și din străinătate? Colaborează la această revistă numeroși oameni de cultură, scriitori, traducători, artiști plastici, dar și persoane mai puțin cunoscute, dar cu pasiuni interesante.

Sincer să fiu, toate elementele care pot fi circumscrise ideii de „*produs cultural marca Leviathan*” au în spatele lor o creștere organică. Atât asociația, cât și proiectele sale, printre ele portalul cultural **leviathan.ro** sau revista trimestrială, nu s-au conturat în urma unor importante campanii de recrutare de talente. Totul a pornit de la câteva idei lansate de un mic nucleu editorial (format din oameni de cultură care se cunoșteau între ei), idei care au avut parte de o bună primire în rândul elitelor culturale românești din țară și din diaspora. Ulterior, pe măsură ce grupul editorial s-a mărit, au apărut noi propuneri, noi concepte și s-a conturat o veritabilă rețea culturală a vocilor artistice românești.

Asta, desigur, nu înseamnă că „Leviathan” nu a avut o atitudine reactivă. Din contră. Am fost, suntem și vom rămâne extrem de pro-activi. Și, probabil că din acest motiv, norocul ne-a surâs. Îndrăznesc să spun asta pentru că astăzi, când deja avem sub tipar al 10-lea număr consecutiv al revistei trimestriale, multe dintre articolele publicate poartă semnătura unor creatori, cercetători, traducători etc., pe care i-am (re)descoperit. Cu alte cuvinte ne-am onorat rostul despre care vă vorbeam mai devreme și anume acela de a conferi elocvența hârtiei acelor creații românești de valoare.

Revista „Leviathan” a devenit o constantă în spațiul publicistic. Ea apare trimestrial și este susținută puternic și de site-ul *leviathan.ro*. Cititorii îl pot accesa și pot descoperi aici mult mai multe informații decât cele prezentate în revistă. Cum au evoluat de-a

lungul anilor atât site-ul, care a fost fondat înaintea revistei, și, mai apoi, revista tipărită „Leviathan”?

Site-ul a apărut în anul 2015, inițial ca un spațiu virtual de întâlnire a românilor din diaspora cu limba maternă, cu arta, cu umorul, cu tradițiile, cu moștenirea lor etnică sau cu orice alte valori culturale, care le-ar putea oferi un minim sens de apartenență la România. Dorința mea era să pun bazele unui proiect publicistic independent, focalizat exclusiv pe informație culturală și, extrem de important, liber de orice constrângere de natură ideologică sau doctrinară și guvernat exclusiv de standardele deontologice care guvernează profesia de jurnalist.

În anul 2016 site-ul primește atât o nouă față, cât și o nouă structură editorială. Tot atunci încep să apară și primele rubrici fixe, precum *Delicias regibus*, *Istории și istorioare*, *Năravul din fire* (semnate de Pușa Roth), *Sine qua non* (sub semnătura lui Costin Tuchilă) și *Epistole din diaspora* (realizată de subsemnatul), al căror impact și recepție în rândul cititorilor aveau să ne confirme rolul de liant social al publicisticii culturale, chiar și în cazul unei audiențe caracterizate prin eterogenitate și dispersie geografică.

Pe la sfârșitul lui august 2017, încep să fie publicate cu regularitate rubrica *Traditiones*, realizată de Urfet Șachir, un expresiv, inedit și extrem de apreciat interludiu în cultura și tradițiile Levantului românesc, și – pentru o vreme – și rubrica *100 de ani școală națională*, sub semnătura Mirelei Nicolae, o interesantă și originală incursiune în istoria educației din România contemporană. La scurt timp, portofoliul editorial al portalului cultural „Leviathan” avea să fie întregit cu rubrica *Memor*, sub condeiul Danielei Șontică, autoarea reușind să captiveze imediat audiența prin al său recurs la moralitate și spiritualitate ca elemente fundamentale ale identității naționale. Aproape în același timp sunt lansate rubricile *Ierburi dulci, pajiști amare*. *Leacuri și blesteme din Submarginea* de Ani Bra-dea, o veritabilă colecție de bijuterii etno-literare din minunata lume a Ardealului rural și *Gânduri dulci-amărui*, sub semnătura Florentinei Loredana Dalian, o valoroasă suită de texte literare focalizate pe transpunerea în plan perceptiv a simbolurilor culturale ale cotidianului românesc. Tot în 2017, „Leviathan” reușește să-l coopteze în echipa editorială pe fascinantul și originalul Lică Barbu, ale cărui radiografii socio-umoristice de sorginte mioritică vor face deliciul cititorilor rubricii *Proză scurtă*.

Anul 2018 marchează apariția a două rubrici menite să prezinte, ce-i drept, în forme diferite, intersecția dintre vocația europeană și ethosul balcanic al culturii române: *România celor 100 de ani văzută din Diaspora* de Pușa Roth și *Dragoste, străinătate și vis*, semnată de Letiția Vladislav. Acestora li se vor alătura subtilele *Foto-grafii la persoana întâi* surprinse de condeiful lui Radu Comșa, precum și două rafinate incursiuni literare, una prin lumea serialului de proză al lui Dori Lederer, *Oameni, Aripă, Îngeri, Lumi* și o alta prin cea a romanului-foileton al Ginei Zaharia, intitulat *Promisiunea de joi*. Nu în ultimul rând, 2018 a adus cititorilor „Leviathan” și o invitație de a explora în detaliu universul aparte din opera lui Nenea Iancu, prin intermediul rubricii *Pur și simplu Caragiale* de Pușa Roth și Costin Tuchilă. Din 2019, rubricile lui Nicolae Lotreanu: *Patologie politică: realități românești*, *Receptare și comunicare*, *Al treilea ochi*. În martie 2020 a apărut rubrica permanentă de proză cu caracter memorialistic, *Decupațe* de Cornelia Bartels (poetă, prozatoare, Germania).

Dincolo de toate aceste repere publicistice individuale, *Leviathan* și-a onorat cititorii cu sute de contribuții ale colaboratorilor și redactorilor săi, publicate în amplele sale secțiuni editoriale: *Eseu*, *Jurnal de călătorie*, *Interviurile Leviathan*, *Totus mundus agit histrionem*, *Museum*, *Correspondență* sau în segmentul dedicat cronicilor literare, muzicale, plastice sau de film. Un loc aparte l-au deținut cronicile de teatru semnate de Gheorghe Milețianu, care au reușit – prin rafinamentul și acuratețea lor – să creeze o veritabilă zonă de incluziune teatrală în spațiul cultural „Leviathan”.

În paginile revistei trimestriale am publicat și publicăm în continuare *Teatru*, fragmente sau chiar text integral, specie vitregită, fiindcă se pleacă de la ideea preconceptută că lumea nu citește teatru. Greșit. Teatrul este o lume în sine care trebuie înțeleasă, este viața îmbrăcată în ficțiune. Tot cu primul număr din 2019 am început rubrica *Historia*, o rememorare a anului 1919, imediat după Marea Unire, rubrică semnată de regretatul istoric Neculai Moghior. *Arte vizuale*, cu ilustrații adecvate, devin obiect de studiu dintr-o inedită perspectivă istorică, *Mica Eră Glaciară Medievală* (secolele XIII–XIX), reflectată în pictura europeană (Rudy Roth) sau filosofico-politologică (Radu Boroianu despre Brâncuși, în *Calea Eroilor – Via Sacra*). *Portret* înseamnă în acest nu-

măr al revistei, articole de sinteză despre scriitorul-martir Vasile Voiculescu (regretata Clara Mărgineanu) și Regina Maria, autoare de proză de ficțiune (Daniela Șotică), dar și interviuri-portret realizate de colaboratorii revistei.

Sub semnul *Universală*, eminentul orientalist, prof. univ. dr. George Grigore oferă rarități: traduceri din limba arabă, proză, poezie etc. Dacă alte reviste sunt mai reticente în a acorda spațiu larg literaturii pentru copii și adolescenți, noi îndrăznim prin rubrica *Lumea copilăriei*, cu proză – în stiluri diferite, de la ficțiunea fantastică, cu lumini de basm (Carmen Vințan și Pușa Roth) la rememorarea ironică, în ton de satiră acoperită de candoarea vârstei (Lică Barbu) – și poezie (Lidia Batali).

Publicăm acum o secțiune de *Literatură economică*, un studiu teoretic dedicat tehnologiei și gestionării informației (Marius-Cosmin Vasile), tocmai pentru că, mai ales în acest secol, fără cunoașterea unor asemenea tehnici moderne și îndeosebi fără știința de a le aplica, eșecul poate fi garantat în orice domeniu. Or, cel cultural nu face excepție. Fiecare număr al revistei culturale „Leviathan” se îmbogățește cu rubrici noi: *Note de lectură* (Veronica Pavel Lerner, poetă prozatoare, Canada), *Portretul literar*, rubrică semnată de subsemnatul, apoi propunem cititorului modern o altă rubrică, intitulată *Studiu*, dedicată marilor clasici ai literaturii lumii, rubrică de Costin Tuchilă și Pușa Roth. Tot acum, în numărul 2 din 2019, apare rubrica *Filosofie politică* (dr. în filosofie, Nicolae Lotreanu), Sumarul fiecărui număr al revistei culturale „Leviathan” cuprinde: rubrica de poezie, roman – fragmente, proză scurtă, memorii, eseu, cronică literară etc. Rubrica *Musica*, din numărul 3/2019, le facilita melomanilor accesul în culisele ediției 2019 a Festivalului „Enescu”. În numărul 4/2019 lansăm cinci rubrici noi. *Echo* este dedicată poezilor și prozatorilor români contemporani, traduși în limbi străine (textele sunt publicate bilingv), rubrica de *Folclor* este realizată de prof. univ. emerit dr. Alexandru Mica; rubrica *Gânduri din Diaspora*; rubrica *Tabletă* o are ca semnatară pe Dori Lederer (Portugalia). *Silogismele culturii* este noua rubrică dedicată politicilor culturale. Autoare: Cornelia Costin, poetă, dr. în filosofie. Plecând de la general spre particular, primul număr din anul 2020 al revistei culturale „Leviathan” se înscrie în aceeași dimensiune a dialogului cultural, un dialog al artelor, un tablou din cuvinte în care temele sunt nuanțele care se îmbină pentru crearea unei imagini cel puțin intere-

sante pentru cititorii de azi. În acest sens am creat noua rubrică *Poem din poemele Europei*, care să prezinte diversitatea exprimărilor creației, temele universale, frumusețea stilului marilor condeie în care spiritul este o „coloană a infinitului”. Despărțiți de epocile în care au trăit, marile spirite au abordat temele majore ale lumii, creând o linie de legătură, un spațiu cultural în care granițele dispar. În numărul 2/2020 al revistei culturale „Leviathan”, pe lângă rubricile deja consacrate (*Studiu, Historia, Universalia, Echo, Jurnal de călătorie, Arte vizuale, Interviu, Poem din poemele Europei, Traditiones, Poesis, Roman, Cronică literară, Note de lectură, Teatru, Cronicar de teatru, Proză scurtă, Lumea copilăriei, Silogismele culturii, Filosofie politică, Gânduri din Diaspora, Literatură economică*), am cuprins noi rubrici din alte domenii, pentru a diversifica gama informațiilor și a aduce un plus de informație cititorilor noștri. Este vorba despre rubricile: *Aforisme, Etnografie, Gastronomica, Istorii mai puțin știute, Academica, Umor*, care, sperăm noi, vor da o altă dimensiune conținutului revistei. De exemplu, *Gastronomica* vă propune o paralelă între bucătăria românească și cea orientală, sistematizată științific, în care transpar deopotrivă diferențele de mentalitate și chiar de matrice culturală. *Istории mai puțin știute* este o rubrică dedicată rarităților, întâmplărilor bizare din diferite domenii ale culturii și din epoci diferite. După cum e ușor de înțeles, *Academica* este o rubrică rezervată studiilor de ținută și rigoare academică – în acest număr, un studiu de caz. Numărul 3/2020, ca și celelalte numere, vă propune pe lângă nume noi și rubrici noi: *Vorbe cu tâlc* (lingvistică, mai exact, etimologie, Dan Caragea, lingvist, eseist, critic de artă, traducător, Portugalia), *Document* (istorie literară), *Epigrame* – specie încă bine reprezentată în literatura română contemporană (rubrică de George Corbu, scriitor, președintele epigramiștilor din România, autor și al rubricii *Aforisme*). Poezia are și ea „surprizele” ei: de la prima poetă a lumii, Enheduanna, la poezii milenului trei. Numărul 4 /2020, cuprinde mica lui lume culturală, o lume diversă, o imagine, sperăm noi, complexă (atât cât poate cuprinde o revistă în cele două sute de pagini ale sale), o imagine fără mască, pe timp de pandemie, o mică „istorie” culturală construind, după părerea noastră, a echipei „Leviathan”, unitate în diversitate. Aș nota rubrica *Dialog la antipodi: Din lirica Insulelor Pacificului* (prezentare și traducere de Daniel Ioniță, Australia), o incursiune culturală în această parte a lumii, mai puțin cunoscută în România și, aș adăuga, chiar și în Europa.

Ce pot descoperi cititorii în revista „Leviathan”? Care sunt subiectele care apar în revista tipărită, numărul 1 (10) ianuarie–martie 2021?

Vă rog să-mi permiteți să vă prezint, parțial, sumarul acestui număr, pentru a stârni, de ce nu, curiozitatea cititorilor revistei „Limba Română” să răsfoiască și această publicație. *Schiller – ispita romantică (2)* de Costin Tuchilă, Pușa Roth; *Historia: despre volumul recent apărut al lui Neculai Moghior, Ferdinand I, regele tuturor românilor. O poveste adevărată*, publicat parțial la această rubrică; *Vorbe cu tâlc* de Dan Caragea: *Algoritm și Amfitrion, dar și sosie*; *Universală: Ancora*, fragment de roman de Hanna Minah, scriitor sirian, prezentare și traducere de George Grigore; *Lumini și iradierii în poezia lui David Zimmerman* (prezentare și traducere de Daniel Onaca, Suedia); *Virusul oboselii*, fragment de nuvelă de Louis-Philippe Hébert (Canada), prezentare și traducere de Christian Tămaș (scriitor, orientalist, doctor în filosofie, traducător); Poem din poemele Europei, text și anthologie; *Echo: Mihai Eminescu (Sonete, traducere de Paula Romanescu, poetă, traducătoare), Sonia Elvireanu (poetă, traducătoare), Florentina Loredana Dalian, Rudy Roth, Adriana Meșter, Alina Celia Cuman, Daniela Șontică, Laurențiu-Ciprian Tudor, Victoria Milescu, Dori Lederer, Cornelia Bartels, Elina Adam (poezie), Pușa Roth (proză); Jurnal de călătorie: Camelia Cristescu („Nu am escaladat Everestul, dar l-am atins cu sufletul”)*, Pușa Roth (*Amintirile, prezentul pandemiei – Venezuela*)... Aș putea prezenta în continuare sumarul acestui număr de revistă, în care cititorul va descoperi texte semnate de autori de prestigiu din țară și de peste hotare, dar mă opresc, nu înainte de a menționa interviul *Limba română este tulburătorul adevăr despre noi*, realizat de Simona Văleanu cu Alexandru Bantș, redactor-șef al revistei „Limba Română” (Chișinău).

Dorim să publicăm în fiecare număr al revistei literatura diasporei, făcând astfel legătura cu marile sau micile comunități românești din lume. Spun literatura diasporei, fiindcă, recunoaștem sau nu, este un segment al literaturii române, al culturii, în general, care nu trebuie neglijat. Literatura diasporei creează o legătură, fie ea și indirectă, cu spațiul cultural mondial, mai ales că cei care locuiesc de multă vreme în afara granițelor României vorbesc și citesc în limba țării de adopție, ceea ce reprezintă o legătură subtilă, dar deloc de neglijat, între două culturi.

Dar, așa cum spunema, înainte de apariția revistei, Asociația Culturală „Leviathan” a inițiat portalul **leviathan.ro**, o platformă culturală în regim de cotidian, începând cu anul 2016. Prin intermediul publicațiilor „Leviathan”, zeci de creatori de produse culturale în limba română – scriitori (prozatori, poeți, dramaturgi, memorialiști), critici literari, muzicali și de teatru, esești, ziariști, artiști plastici, traducători – stabiliți în Spania, Suedia, Anglia, Portugalia, Australia, Germania, Canada, SUA, Israel, Belgia, Japonia, Turcia, Franța, Italia, Egipt etc. – și-au făcut cunoscute creațiile în rândul cititorilor din patria-mamă și din diaspora. Acest lucru se realizează prin prezența fizică a revistei trimestriale *Leviathan* în principalele biblioteci din România și, prin expunerea – via portalul cultural Leviathan (**<https://leviathan.ro>**) – la o piață culturală digitală situată în anul 2019 la nivelul de peste 126 000 de consumatori unici (4,4 milioane de hituri) și, în primele șase luni ale anului 2020, la peste 80 000 de vizitatori unici (2,6 milioane de hituri). Aceste statistici exclud distribuțiile prin intermediul rețelelor sociale (Facebook – pagina Revista Culturală Leviathan, grupurile de discuții Diaspora culturală românească, Lumea noastră, Zâmbetul unește, Evenimente românești în diaspora, Diaspora – Twitter, LinkedIn etc.), care – deși extrem de ridicate ca număr – nu au capacitatea de a cuantifica atractivitatea efectivă a unui produs media virtual. Totodată, produsele culturale „Leviathan” au facilitat – în premieră – consolidarea unei rețele de traducători și artiști străini interesați de interacțiunea cu publicul român de pretutindeni. Operele lor literare au fost publicate în română și/sau, respectiv, spaniolă, franceză, engleză, germană, portugheză, arabă, turcă, albaneză, suedeză, persană, georgiană, somali etc. *Portalul Leviathan* poate fi considerat o interfață a revistei, fiind prin specificul său asemănător unei publicații cotidiene și prezentând actualitatea culturală din România și Diaspora Românească. Atât portalul cât și revista trimestrială se realizează prin voluntariat, deoarece cultura adevărată nu urmărește și nu poate fi profitabilă în plan material. Cultura este și va rămâne, în opinia noastră, starea de spirit a unui popor, calea construită prin idei, de ce nu, o formă subtilă a ADN-ului lumii.

Mulțumesc.

Gheorghe BUDEANU

NATURA, o publicație cu vârsta înflorită...

Gh.B. – absolvent al facultății de ziariștică, USM. Activitate profesională: responsabil de promovarea literaturii artistice la Uniunea Scriitorilor, redactor la publicațiile „Tinerimea Moldovei”, „Literatura și Arta”, „Țara”, redactor-șef la cotidianul „FLUX”, redactor-șef adjunct la cotidianul „TIMPUL”. Din 2012 redactează Revista Institutului Național al Justiției. A debutat cu versuri în 1977, urmează șase cărți de publicistică: *Transnistria în flăcări* (1993), *Vai, sârmana turturică* (1998); *33 la Masa Tăcerii* (2010), *Portrete pe muchie de secol* (2013), *Suntem aici o cruce pe apa Nistrului* (2014) și *MARIA. Vai sârmana turturică*, ediție reeditată și completată (2017) și romanul *Un strigăt pe Nistru* (2019), apreciat cu Premiul special al Uniunii Scriitorilor.

Recent, una dintre cele mai citite publicații din Republica Moldova – revista NATURA – a marcat cea de-a 30-a aniversare. O spun din capul locului: sunt mândru de faptul că, de-un braț de ani, susțin în paginile ei rubrica „Invitatul de onoare”, unde am ca interlocutori politicieni, oameni de cultură, profesori, dar și personalități din alte domenii. Menționez acest lucru deoarece, chiar dacă publicația este axată pe probleme de ocrotire a naturii, de educație ecologică, aceasta pare să fie pentru cititorii săi, de fapt, o universitate de ecologie spirituală. În acest sens, a fost și rămâne foarte important rolul și locul ei în spațiul mediatic contemporan al Republicii Moldova. Revista este unul dintre copiii frumoși ai Mișcării de renaștere și eliberare națională din Basarabia. „Certificatul ei de naștere a fost scris în zilele când Chișinăul inhala aerul libertății, când mulțimile încrezătoare în victorie scandau în unison: Limbă! Alfabet! Tricolor!, când a renăscut încrederea moldovenilor în libertate și în reîntregirea neamului românesc”, susține Alecu Reniță, fondatorul și redactorul-șef al publicației. Iar Nicolae Dabija, evocând timpurile renașterii naționale și contribuția ecologiștilor la deșteptarea maselor basarabene, a menționat la împlinirea celor trei decenii

de la apariție: „NATURA a fost plămădită în timpul bătăliilor pentru mediu și ființa noastră românească la «Literatura și Arta» și este sora ei dreaptă”. Cred că e cel mai frumos compliment: NATURA – soră dreaptă cu „Literatura și Arta”, publicație-simbol al renașterii naționale în stânga Prutului.

* * *

Ideea unei asemenea publicații a fost plămădită în anii perestroicăi gorbacioviste, când la noi dezghețul comunist a fost declanșat de ziaristi care au scos în prim-plan problemele de ocrotire a naturii, probleme care reprezentau atunci un adevărat dezastru ecologic. Din păcate, rar s-a vorbit mai târziu în societatea noastră despre acel fenomen, dar în timpuri de confruntări acerbe, care provocau fisuri în sistemul sovietic, ecologia devenise un cuvânt atât de nobil încât cei care aveau curajul se intră în rândul luptătorilor pentru o cauză comună treceau numaidecât botezul în mișcarea neformală a verziilor. Prin 1985, de la o prezență foarte modestă în spațiul public, ecologia a ajuns în scurt timp să fie sinonim cu natura, istoria, limba, neamul, cultura, arta etc. În presă, rubrica „Ecologia sufletului” găzduia mărturii cutremurătoare și făcea furori printre mai marii acelor timpuri. Anii 1985-1988 au fost de mari frământări și confruntări dintre „verzi” și nomenclatura comunistă. Nimeni alții decât oamenii de creație – jurnaliștii, scriitorii și cineaștii – au îmbrățișat pământul rănit și otrăvit al Moldovei Sovietice și au mers cu durerile lui la Chișinău și Moscova. O făceau în văzul milioanei de oameni speriați. Ei au fost primii care i-au întrebat foarte simplu pe moldoveni: ce fel de apă beți, ce fel de alimente mâncați, care este sănătatea voastră și a copiilor voștri? Puterea comunistă intra-se în derută și nu știa cum să potolească spiritele. Populația, călcată în picioare aproape o jumătate de veac, se minuna că cineva poate vorbi liber, fără să fie arestat și dus în Siberia. Sate întregi așteptau autorii articolelor despre dezastrele ecologice ca să afle adevărul de la ei. La nivel de comunitate, apăreau lideri și grupuri de sprijin. Ei învingeau frica și începeau să vorbească tot mai liber în spațiul public. Astfel, „verzii” i-au deprins pe oameni să se unească, să-și ceară drepturile la un mediu sănătos, să mobilizeze cât mai multă lume în apărarea naturii. A fost o contribuție substanțială a ecologiștilor la pregătirea opiniei publice și a

oamenilor pentru discuții libere și manifestări de masă. Lumea a prins curaj și a învățat să se mobilizeze și să se apere împotriva abuzurilor autorităților. Veneau timpuri mari, iar drumul, în mare parte, fusese netezit și se putea trece la următoarea etapă de revendicări: de la cele ecologiste la cele naționale.

Un rol aparte în mișcarea „verzilor” l-a avut scriitorul și publicistul Gheorghe Malarciuc. El crease Secția ecologie la Uniunea Jurnaliștilor, unde a adus oameni care contestau public chimizarea agriculturii și vorbeau despre degradarea catastrofală a mediului înconjurător. Malarciuc l-a cooptat și pe ziaristul Alecu Reniță, care devenise în secție mâna lui dreaptă și pe care avea să-l ajute la documentarea unor articole publicate în „Literatura și Arta” împotriva lui Jucenko, președintele Academiei de Științe în anii de dezgheț gorbaciovist, un șovin înrăit pe moldoveni, pe care îi învinuia de naționalism, de ultrapatriotism local. Scriitorii i-au zis „sătrap” care prezintă pericol public pentru Moldova. Împotriva lui au scris atunci Vladimir Beșleagă, Ion Druță, Serafim Saca, Nicolae Vieru, Ioan Mânăscuță, Capitolina Kojevnicov, iar Boris Vieru avea să publice celebrele sale scrisori de dragoste față de natura Moldovei.

Anume publiciștii care au dezbătut în presă problemele ecologice au trezit populația la salvarea ființei noastre naționale. Acțiunile lor au demonstrat populației că se poate. Bunăoară, exista o hotărâre a comitetului central ca prin rezervația peisagistică Saharna să fie construit un gazoduct, iar o altă decizie secretă a conducerii programa ca unul dintre cele mai frumoase recife din Moldova – Stânca Mare de lângă Cobani – să fie transformat în carieră de piatră. Publiciștii s-au ridicat în apărarea acestor monumente ale naturii, convingându-i să ia atitudine pe unii oameni de cultură emblematici în acele vremuri, precum era Andrei Lupan. Greu de crezut, dar comitetul central, după lungi confruntări, a bătut în retragere și rezervația Saharna a fost salvată. Se întâmpla pentru prima dată când se anula o hotărâre a conducerii comuniste sub presiunea publicului. Lumea a prins la curaj. După ce a pierdut și bătălia pentru Stânca Mare, Jucenko a fost detronat. Erau primele victorii și primele semne ale deșteptării noastre naționale...

Anume în atmosfera descrisă mai sus a apărut și ideea unei publicații în care să fie dezbătute problemele de ocrotire a naturii. Sigur, ideea aparține scriitorului Gheorghe Malarciuc, acesta înțelegând că o poate

realiza doar cu Alecu Reniță, publicist combativ la „Literatura și Arta”, dar și un îndrăgostit de natura meleagului străbun, autor de articole cu mare răsunet împotriva dezastrelor ecologice puse la cale de guvernarea acelor timpuri. De câte ori trecea pe la „Literatura și Arta”, se străduia să-l convingă pe Alecu Reniță că mișcarea verzilor are nevoie de o gazetă sau o revistă specializată de mediu și că el îl va ajuta s-o facă să fie cea mai bună din Moldova.

Prima publicație de mediu avea să apară îndată după 31 august 1989, când limba română și alfabetul latin reveniseră acasă, dar evenimentele electorale au făcut ca abia în ianuarie 1990, după dezbateri principiale, să fie definitivat conceptul revistei. Câțiva „verzi elitiști”, cu titluri științifice, pledau insistent ca NATURA să devină o revistă academică, dar Alecu Reniță a fost categoric împotriva, el pleda pentru „ecologia sufletului, naturii și ființei naționale”. Azi, Alecu Reniță își amintește: „Când a venit ziua să schițez programul editorial pentru încă nenăscuta publicație de mediu, conceptul de ecologie a sufletului, de salvare a ființei naționale s-a revărsat peste toate paginile și s-a așezat pentru totdeauna la temelia revistei NATURA. Educația ecologică cuprindea doar un segment dintr-un univers. Știu cu precizie că îmi propusesem ca sufletul Basarabiei să emane lumină, adevăr, căldură și dragoste din fiecare număr, iar acel strălucitor vers al lui Lucian Blaga – «eu nu strivesc corola de minuni a lumii» – să devină crezul tuturor celor care vor lucra sau vor scrie vreodată la NATURA”.

Chiar dacă la începutul anului 1990 erau gata trei numere scrise, ele n-au apărut din cauza tipografiei. Tocmai la începutul lunii mai NATURA a văzut lumina tiparului pe hârtie velină. Fondatorul ei își amintește azi cu ochii luminați că revista „strălucea ca un zâmbet de copil adus de la maternitate”. Gheorghe Malarciuc și Grigore Vieru au fost nașii de botez, ei salutând apariția publicației NATURA chiar în prima pagină a primului număr. Ziua de naștere a revistei naționale NATURA este considerată cea din 6 mai 1990, când Alecu Reniță a adus câteva exemplare ale primului număr la istoricul și simbolicul Pod de flori de pe Prut, pe care le-a dăruit din suflet fraților de la Huși, Albița și Iași. Pe acel *Pod al speranțelor și unității românești*, între flori, bucurii și îmbrățișări, redactorul-șef a serbat cu tot neamul și apariția acestei publicații...

NATURA, care, de altfel, este singura de acest gen în tot spațiul românesc, a prins Podurile de flori și de suflet grație insistențelor lui Gheorghe Malarciuc și eforturilor depuse de Alecu Reniță. Chiar de la primele numere, redactorul-șef a dorit foarte mult ca publicația să treacă Prutul și să ducă în tot spațiul românesc sufletul frumos al Basarabiei, dornice să se reîntoarcă Acasă. Încă Uniunea Sovietică nu se prăbușise când el discuta la Botoșani, Suceava, Iași, Piatra Neamț, Vaslui, Galați și Focșani despre un efort comun pentru a elabora împreună prima publicație pan-românească, una de apărare a naturii și de cunoaștere reciprocă, de promovare a patrimoniului natural și cultural de pe ambele maluri ale Prutului. Ideea avea mulți susținători în rândul silvicultorilor, ecologiștilor, jurnaliștilor și oamenilor de creație. Câțiva ani la rând, o parte din tirajul revistei a fost expediat gratuit în județele Moldovei de peste Prut, acestea fiind cele mai apropiate de Chișinău. Silvicultorii de la Botoșani, Suceava și Piatra Neamț publicau în NATURA și o considerau gazeta lor. Cezar Straton, inginer silvic de la Suceava, un strălucit publicist și un mare prieten al Basarabiei, scria articole captivante despre monumentele și problemele din județul său. Savantul Taras Gheorghe Seghedin prezenta materiale despre ariile protejate și monumentele naturii din cealaltă Moldovă.

Tot în luna mai 1990, aflându-se în prima vizită la București, Alecu Reniță a reușit să lege prietenii cu ecologiști, jurnaliști, scriitori, oameni de cultură și parlamentari din capitală, a convenit cu Anda Raicu, redactor-șef al frumoasei reviste „România Pitorească”, să înfrățescă publicațiile lor, înțelegere menținută și întărită până în prezent. Mai apoi, NATURA s-a înfrățit cu revistele „Perspective” (1997), „National Geographic-România” (2003), „Vacanțe la țară” (2004) și cel mai prestigios săptămânal din Țară – „Formula AS” (2008). Indiferent de cum au evoluat relațiile politice dintre Chișinău și București, redacția NATURA păstrează cu mult drag legăturile fraterne cu o mulțime de mari sufletești din țară. Este aceasta o avere uriașă...

Redactorul-șef al revistei NATURA, Alecu Reniță, în stil fratern, a promovat prin intermediul mass-media din țară imaginea Basarabiei românești, frumoasa și bogata parte românească din stânga Prutului. A publicat în România zeci de articole. Timp de 15 ani, a ținut coperta revistei „România Pitorească” cu materiale și imagini despre frumuse-

țile Basarabiei, iar Mihai Ogrinji – o pagină despre minunățiile României, în NATURA. Cu ajutorul consistent al unor importanți directori de opinie, precum Sânziana Pop de la săptămânalul „Formula AS”, Mihai Ogrinji de la revista „România Pitorească”, Cristian Lascu de la „National Geographic-România”, Marilena Stoian de la „Vacanțe la țară”, s-a izbutit, prin efort comun, să se schimbe percepțiile colective ale românilor în favoarea Basarabiei, prin a-i convinge că românii din stânga Prutului nu pot fi identificați cu sculele locale ale Kremlinului. O mențiune revelatoare în acest sens: și autorii de la Chișinău, și cei de la București fac toate aceste lucruri la îndemnul inimii, fără bani.

* * *

Colectivul redacției insistă frumos ca NATURA să fie o revistă a tuturor vorbitorilor de limba română, indiferent de locul lor de trai, mai ales că acum există modalități tehnice și informaționale pentru a ajunge în format electronic pe orice meridian al planetei. Ca la începuturi, revista promovează patrimoniul nostru fabulos și sufletul românesc acasă, în țară și în diasporă... Revista NATURA îi consideră drept membri ai redacției sale inclusiv pe cei mai buni susținători și cititori ai săi, dintre care mulți sunt oameni de cultură, știință, artă, jurnaliști, scriitori, intelectuali de primă mărime. Alecu Reniță a menționat acest lucru în mod repetat: „Succesul unei redacții importante îl garantează colectivul de jurnaliști, grupul de colaboratori și, evident, cititorii”. Dintre sutele de numere apărute până în prezent se aude vocea celor mai mari personalități ale spiritualității, culturii și ecologiei din Moldova – de la Grigore Vieru și Gheorghe Malarciuc la Nicolae Dabija și Mihai Cimpoi, de la Spiridon Vangheli și Ion Ungureanu la Alexandru Moșanu și Aurelian Silvestru, de la Leonida Lari și Lidia Istrate la Ion Vatamanu și Andrei Vartic, de la Ion Negrei și Eugen Statnic la Ion Hadârcă și Valeriu Matei, de la Arcadie Capcelea și Valentina Jamba la Alexei Pălănceanu și Tatiana Marin. Cu adâncă recunoștință vom menționa aici și două nume care au luat drumul veșniciei – redactorul-șef, talentatul publicist Boris Vieru și distinsul cărturar Vlad Pohilă.

Sigur, merită „cuvinte de mândrie și «albinuțele» redacționale, care continuă să adune polenul de pe cele mai frumoase flori ale limbii

române și ale naturii moldovenești, jurnaliști cu penița de aur”: Lilia Curchi, Silvia Ursu, Ionel Căpiță, Parascovia Mămăligă, Sorenela Reniță, care sunt legați direct de sarcinile redacționale, în tandem cu extraordinarii colaboratori Anatol Eremia, Mihai Ogrinji, Aurelian Silvestru, Maria Cosniceanu, Silvia Strătilă, Ludmila Hârjău, Lucian Reniță, Lilia Cazacu, Dinu Rusu, Elena Scobioală, Claudia Partole, Ion Bradu, Ioan Mânăscurtă, Doina Dabija, Ioana Bobână, Alex Nistiriuc, Angela Rusu, Lucia Tăut și Iurie Colesnic. Ei toți sunt un fel de „brutari” care pregătesc revista precum ai coace o pâine plămădită din dulcea și frumoasa limbă română pentru a o aduce lunar în casele a zeci de mii de cititori.

* * *

Cititorii revistei NATURA sunt oameni frumoși la suflet, precum locurile pitorești înlănțuite maiestuos pe tot întinsul Basarabiei și al întregului spațiu românesc. Timp de peste trei decenii, NATURA intră în fiecare localitate și caută oamenii sensibili la tot ce înseamnă vatra lor strămoșească, la tot ce reprezintă baștina lor cu ape și păduri, dealuri și văi, izvoare și fântâni, la tot ce e legat de istoria satului sau orașului, de monumentele culturale și naturale, de personalitățile și evenimentele care au marcat destinul comunității. Aceasta o demonstrează scrisorile sosite de la ei, scrisori care te mișcă până la lacrimi și sunt o confirmare că zbaterele jurnaliștilor din redacție de a aduna viața în articole sunt răsplătite pe deplin. Redacția deține lista cu numărul de abonați din fiecare localitate din R. Moldova. Există și sufletești devotați care promovează publicația în campaniile de abonare. Astfel, nu veți găsi nicio localitate în R. Moldova în care NATURA să nu fie citită. Chiar și în Comrat, oraș de găgăuzi, NATURA ajunge în câteva zeci de case. După numărul de cititori, revista se află în topul publicațiilor de limba română din Basarabia și este căutată de tot mai multă lume care vrea să transforme Moldova într-o țară liberă, curată, civilizată și europeană. Anume acest lucru și-l dorește colectivul redacției. Iar ca să-și atingă scopul, se străduiește să facă o publicație atractivă și interesantă. Coperta și interiorul revistei apar la culoare, fiecare număr include fotografii color despre locurile frumoase din Moldova, despre monumentele naturii și culturii din tot spațiul românesc, în care Dumnezeu ne-a

dat și Nistrul, și Dunărea, și munții Carpați, și Marea Neagră. Revista își cheamă cititorul să se simtă stăpân în casa sa – de la Chișinău până la Timișoara, de la Iași până la Cetatea Albă, de la Dubăsari până la Cernăuți. Pe lângă articolele social-politice, revista îi propune acestuia să se delecteze cu rubricile „Drumuri de dor”, „Turism”, „Monumente”, „Spiritualitate”, „Vetre strămoșești” etc., texte care o să-l ajute să-și organizeze oricând drumeții de suflet prin Moldova și România.

* * *

Purtătorul de cruce al revistei NATURA este Alecu Reniță, cel care a fondat-o și care îi diriguiește buna apariție. Fiind întrebat ce urmează după a 30-ea aniversare a publicației, dânsul a răspuns convingător: „Urmează a 50-ea, a 100-a, fiindcă NATURA e veșnică...”. Am temeul să-l cred, deoarece îl știu pe Alecu Reniță drept omul care își respectă cuvântul. Asta a demonstrat-o pe tot parcursul vieții sale. Lumea îl cunoaște azi ca redactor-șef al publicației NATURA, Președinte al Mișcării Ecologice din Moldova, autor al emisiunii „Istoria în mișcare”, difuzată de postul de radio „Vocea Basarabiei”, dar și autor de rubrică la săptămânalul „Literatura și Arta”, unde l-am cunoscut în anii de eliberare națională. Aici era șeful Secției publicistică, iar ceea ce scria cădea ca jărat în palmele grangurilor ideologiei sovietice. Au fost ca gazul pe foc articolele sale despre înfiorătoarele experimente ale

Kremlinului asupra populației și naturii moldovenești. Memorabile au rămas cele trei campanii de presă organizate de el împotriva Academiei de Științe, care mințea de usca Nistrul atunci când vorbea despre situația ecologică în raport cu folosirea chimicalelor.

Pentru activism în anii de mișcare națională, consătenii l-au propus în primul Parlament ales democratic, unde el și-a manifestat din plin corectitudinea și principialitatea care îl caracterizează în lupta pentru independența Republicii Moldova și readucerea ei în albia identității românești. Dar nici în anii de deșteptare națională, nici mai târziu lui nu i-a plăcut să-și facă drapel din realizările sale sau din confruntările pe care le-a avut cu regimul de ocupație sovietică. Pentru că mereu a manifestat o fire inocentă, puțini cunosc destinul zbuciumat al actualului redactor-șef al revistei NATURA și tot el – Președinte al Mișcării Ecologice din Moldova. Pe când era încă student, KGB-ul l-a învinuit de naționalism românesc. A fost exmatriculat de la universitate și dus în GULAG-ul sovietic, unde, cu ani în urmă, au fost deportați și bunicii săi materni. După eliberare a fost nevoit să se ascundă prin diferite regiuni ale republicii în căutare de muncă, deoarece la Chișinău toți se fereau de un „naționalist” condamnat. Numai întâmplări norocoase au făcut ca el să se angajeze la ziarul unei întreprinderi din Soroca, apoi la gazeta raională din Basarabeasca, după care, grație riscului pe care și l-au asumat niște prieteni, avea să fie îmbrățișat de „Literatura și arta”. Nicolae Dabija l-a numit, pe drept cuvânt, „marele învingător al propriului destin”.

Acest „mare învingător al propriului destin” știe ce are de făcut ca, prin intermediul publicației NATURA, să cultive tuturor cetățenilor din spațiul prutean sentimentul de responsabilitate pentru păstrarea și îngrijirea pământului strămoșesc, sentimentul de dragoste față de ființa noastră națională și de valorile ei fundamentale: pământul pe care-l locuim, limba, istoria, tradiția și cultura zămislită, plămădită și dezvoltată de-a lungul secolelor de strămoșii noștri. E o mândrie să ai diriguitor de revistă națională în stânga Prutului o persoană care gândește astfel: „Totdeauna am crezut până la ultima fibră a sufletului meu și în clipele cele mai grele din viața mea că Dumnezeu va face dreptate și națiunii române și am văzut de-a lungul anilor că idealul multor generații de români se apropie. Nimeni nu poate opri venirea primăverii, nimeni nu

poate opri dreptul poporului român la reîntregire. Acum, când intrăm în Uniunea Europeană și cade frontiera de pe Prut, noi facem penultimul pas dintr-un lung, foarte lung drum cu încercări de peste 200 de ani. Generațiile noastre asuprite de ocupația sovietică și-au făcut datoria și au păstrat nestins focul din vatră, iar generațiile născute după anul 1980 trebuie să-și aleagă Ziua când își vor mări Țara, așa cum o vedea Eminescu – „de la Nistru și pân-la Tisa”. Am visat prăbușirea imperiului sovietic și s-a prăbușit, am visat să trecem Prutul și îl trecem liberi, am visat să fim ceea ce am fost prin naștere – cetățeni români – și suntem. Credeți-mă, reîntregirea națiunii române este inevitabilă”.

Ei, cum să nu îmbrățișezi un asemenea redactor-șef? Bucură-te de el, NATURA, ca apoi cititorii să se bucure de tine. La mulți ani!

Viorica-Ela CARAMAN

În dialog cu Eugen LUNGU

Editura ARC – firul întins al creșterii spirituale în Republica Moldova

E.L. – critic și istoric literar, eseist și editor. Criticul generației optzeciste din Basarabia. Printre publicații: *Raftul cu himere*, Editura Știința, 2004; *Spații și oglinzi*, Editura Prut Internațional, 2009; *Poetul care a îmbrățișat luna*, Editura Prut Internațional, 2014; *Panta lui Sisif*, Editura Cartier, 2014; *De ce spunem așa*, Editura Arc, 2014, *Complexul Orfeu*, Editura Arc, 2019.

Stimate domnule Eugen Lungu, revista „Limba Română” deschide o rubrică despre laboratoarele cărții. Începem cu ARC, una dintre cele mai prestigioase edituri de la Chișinău. Deși comparațiile nu mai par utile astăzi, când ideea de nișă a devenit una directoare în toate sferile de activitate umană, înlocuind aici motorul concurenței cu intenția de acoperire exhaustivă a necesităților diverselor categorii ale consumatorilor de carte. Sunteți fondatorul acestei edituri de succes, la care și astăzi vă depuneți priceperea, salahorind de rând cu ceilalți membri ai unei echipe harnice și dedicate. Cum a venit ideea, cum a început totul? În ce context și ce se întâmplă până în acel moment în domeniul tipăriturilor din Republica Moldova?

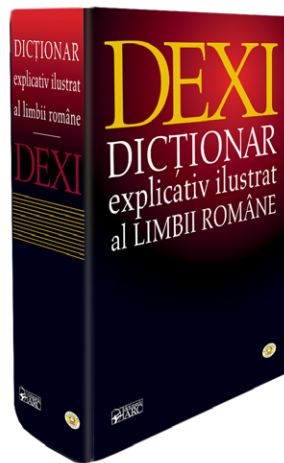
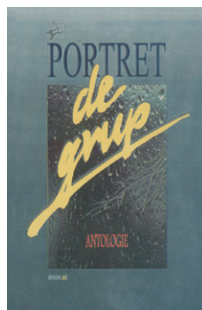
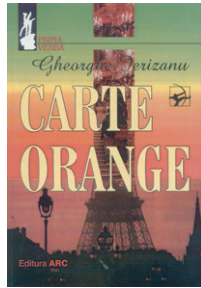
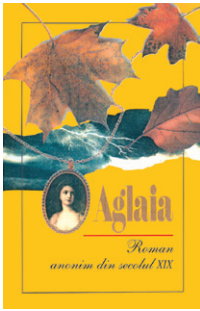
Editura a fost înregistrată ca instituție culturală în 1994, probabil prin octombrie. Și-a început însă nemijlocit activitatea odată cu venirea celor doi redactori, Gicu Chiriță și eu, adică în februarie 1995. Ce coincidență, exact acu 26 de ani! Sediul tocmai fusese renovat și

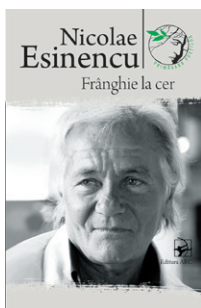
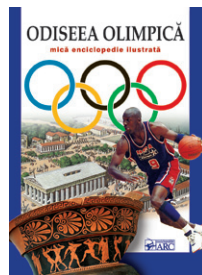
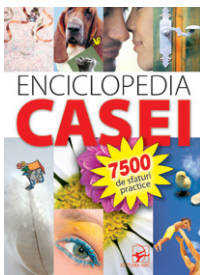
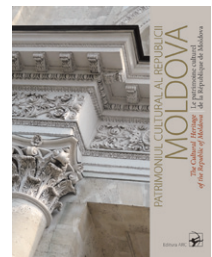
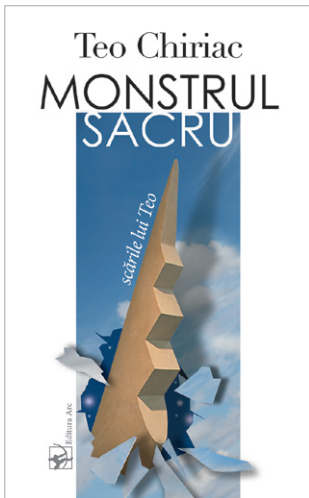
totul strălucea în interior, ca, de altfel, și în curte. Din personalul de bază erau deja angajați Mihai Bălțeanu, administrator, Nelu Vârlan, redactor tehnic, și contabilul Iacob Anghel. Ar veni că dl Iacob, prezent și azi la datorie, este veteranul instituției!

Evident că ceea ce începeam noi nu avea încă o denumire sau, mai bine zis, avea o denumire, dar strict convențională – CED Soros. Descifrat Centrul Editorial-Didactic Soros. Denumirea aceasta se explica simplu: așezământul nostru, inițial, era de fapt o filială a Fundației Soros din RM. Instituția a fost creată la inițiativa Lorinei Bălțeanu, directorul fundației, și avea o strategie foarte modestă: să inițieze în „tainele” computerului ziarști și editori din RM! Așa se explică adjectivul *didactic* din denumire! La Chișinău se lucra încă după metodele vechi, cu mașina de dactilografiat, era computerelor abia începea! Pentru a le folosi, oamenii trebuiau instruiți, mai ales că Fundația cumpăra și repartiza gratis în școli, dar și în alte instituții, loturi de calculatoare.

Funcțiile noastre la începuturi se limitau la editarea manuscriselor care învingeau în cadrul concursurilor organizate de Fundație. Erau lucrări didactice cu diverse profiluri, mai ales manuale de studiere a limbilor străine pe domenii profesionale (drept, comerț, politehnică ș.a.), dar și de medicină, fizică, retorică. Deși nu eram niște novici (cariera mea editorială începea încă la Literatura Artistică, deci sunt în domeniu din 1978, la fel și Gicu), țin minte și acum emoția cu care am trimis la tipar primul nostru manuscris, un manual destinat viitorilor ofițeri care studiau la Academia Națională de Poliție „Ștefan cel Mare”. Cartea era semnată de Maria Dorogan și se intitula *Curs de elocință* (1995). Cred că era prima lucrare originală cu o asemenea tematică (artă oratorică!) scoasă la Chișinău! Volumul avea o copertă concepută în stil clasic de graficianul și pictorul Ion Severin. În prim-plan era plasată o imagine cu bustul lui Marcus Tullius Cicero, marele orator al tuturor timpurilor.

În primii ani, dihotomia *editorial-didactic* funcționa la toate turațiile. Până la masă ocupațiile personalului erau strict editoriale – pregătirea manuscriselor pentru tipar, după masă în sala de computere (unde în prezent se află redacția tehnică) se trăgeau jaluzelele, deoarece funcționa un proiector, și începeau lecțiile. Cu „elevi-cursanți” de toate vârstele, unii aproape de etatea pensionării. Când aveam ceva de rezolvat la redacția artistică (ultimul birou de la parter), treceam tiptil prin sala de „clasă”!

Între timp, editura devenea din ce în ce mai vizibilă. Formula editorială predomina asupra celei didactice, așa că s-a luat decizia să funcționăm mai mult în regim editorial. Atunci am ales și denumirea ARC – propusesem vreo douăzeci de denumiri! – dar ARC era un cuvânt-simbol scurt, cu un potențial dinamic și energic, exact precum e coarda întinsă a unui arc. L-am evidențiat din toată lista cu denumiri și ARC a rămas! La sugestia mea, Ion Severin a creat și logoul editurii – o stilizare a unei renumite sculpturi a artistului francez Antoine Bourdelle. Nu eram primii basarabeni fascinați de opera marelui plastician – dacă privești atent cunoscuta sculptură *Strâmbă-Lemne* a lui Lazăr Dubinovschi, vezi imediat similitudinile de formă și tratare cu *Heracle* a lui Bourdelle. Nu trebuie să ne mire această asemănare – în 1929 Dubinovschi pleca la Paris pentru a lua lecții de la idolul său. Din păcate, ucenicia a durat doar câteva luni, căci Bourdelle s-a stins din viață la scurt timp după aceea.

Să revenim însă la ARC. Primul semn de carte creat de noi (îl păstrez și acum!) era destul de primitiv – tainele graficii pe computer nu ne erau încă bine cunoscute! –, dar am ales pentru el o sculptură de Brâncuși și o deviză cu simbolistica arcului. Textul prefigura metaforic profilul spiritual al unei instituții creatoare de carte, cartea fiind cel mai sigur suport de reproducere a valorilor gândirii: „Domeniul simbolic al arcului se întinde de la actul creator la căutarea perfecțiunii. Arcul, cu săgețile sale, este pretutindeni simbol și atribut al dragostei, al încordării vitale. Tragerea cu arcul e și un simbol al fecundării spirituale, al elevației”.

Am avut și întâmplări mai aparte legate de denumirea ARC. Ceva mai târziu, în București a apărut o editură care și-a zis ARC 2000, apoi a fost fondată și Editura ART, oamenii uneori mai confundându-ne. Cu vreo doi ani în urmă, spre exemplu, am primit o scrisoare ultimativă din Canada, de la doamna Veronica Pavel Lerner, fiica Ameliei Pavel (1915-2003), un foarte bun critic de artă român, ale cărei cărți le cunosc și le am în biblioteca mea. Succesoarea ne avertiza că dacă nu-i dăm un răspuns în decurs de $n \dots$ zile, dânsa își asuma libertatea să editeze cartea mamei sale la o altă editură. I-am răspuns foarte delicat că suntem o editură din Basarabia și, evident, nu avem în portofoliu vreun manuscris al Ameliei Pavel. Dar i-am spus și că am citit cărțile și am urmărit rubricile Ameliei Pavel din presa românească și că o prețuiesc

mult ca autor. Așa am ajuns să ne cunoaștem (virtual!) și să corespondăm. Doamna Veronica Pavel Lerner e și dumneaei o autoare cunoscută și e sora lui Toma Pavel, lingvist ca formație, care și-a construit o strălucită carieră internațională în calitate de profesor la umanoare: universitățile din Montréal, din Santa Cruz (California) și Princeton (ambele din SUA). În prezent, este șeful Departamentului de Limba Franceză de la Universitatea din Chicago. Lucrările sale sunt traduse de prestigioase edituri românești: Humanitas, Nemira ș.a.

În câțiva ani, editura s-a impus nu numai la noi, dar și dincolo de Prut. Am început să participăm la târgurile internaționale de carte. Țin minte triumfala lansare la București a cărții lui Dorin Tudoran *Kakistocrația*, cu participarea lui Nicolae Manolescu, Mircea Dinescu, Cristian Tudor Popescu, Nicolae Prelipeanu ș.a.

ARC se ținea deja copăcel pe propriile picioare, așa că din 19 mai 1998 fundația ne-a tăiat cordonul ombilical și ne-a lăsat în plutire liberă, pe cont propriu. Până atunci administrarea editurii cădea pe umerii lui Victor Ursu, director de program, ulterior și director executiv la fundație, apoi, pentru a asigura funcționarea de mai departe a instituției, a fost numit director Iurie Bârsa.

Formal, nu am fost niciodată printre „părinții fondatori” ai ARC-ului, dar sper să fi lăsat o urmă în existența de până acum a acestei instituții. Ceea ce mi-aș dori foarte mult e ca editura să prospere și în viitor, după ce va trebui să mă retrag. Vorba cântecului: *Vine-o vârstă, vine-o vreme...*

ARC și-a început activitatea și devenea tot mai viguroasă tocmai în anii când editurile de stat își dădeau obștescul sfârșit. Am descris acest fenomen în studiul meu *Politica editorială în RSSM* apărut la Polirom, în volumul colectiv *Panorama comunismului în Moldova sovietică* (2019). Ca să rezum aici, editorii sovietici nu-și făceau deloc griji în ceea ce privește vandabilitatea producției lor! Ei își considerau misiunea încheiată odată cu predarea loturilor de carte la depozitele *Moldknigotorg*-ului. După asta, gata, se spălau pe mâini! Soarta de mai departe a cărții nu-i mai interesa, căci de aici încolo de ea se ocupa o altă structură. Eram tocmai în perioada când Brejnev lansase celebrul – prin ridicolul său! – slogan: „Economia trebuie să fie economicoasă!”, căci toate în țară

mergeau alandala, inclusiv domeniul editorial. Pentru tipărirea cărții editorii primeau banii de la stat, ei urmau doar să-i cheltuiască. Nimeni nu se îngrijea de eficiență. De aceea cărțile erau cum erau – când mergeam la târgurile internaționale de la Moscova (pe cele din Occident puteam doar să le visăm!), îți era și rușine să spui că ești editor. Deoarece în tot ce făceam prima nu arta, ci ideologia. Și, ca să fie „pe linie”, autorii erau foarte bine plătiți. Ei bine, odată cu prăbușirea URSS-ului, robinetul partidului s-a închis și banii au încetat să mai vină. Editurile au început a intra în colaps una după alta, chiar dacă făceau încercări desperade de a-și schimba strategiile. Dintre toate, în stare de funcționare normală a rămas doar Știința, care a știut să se acomodeze rapid cerințelor de piață.

Noi ne-am născut în apele reci ale condițiilor de piață, așa că ne-am adaptat fără mari probleme. Când eram încă în custodia Fundației, eu, ca redactor-șef, am făcut un plan în care am introdus cărți mari ale culturii europene, dar am fost readus iute la realitate. Mi-a rămas însă mândria să descopăr cele mai multe dintre titlurile propuse de mine în cataloagele Editurii Humanitas, pe care Gabriel Liiceanu tocmai o reprofila din ceea ce fusese Editura Politică!

Editura ARC a marcat evenimente de răscruce în literatura acestui spațiu. Dacă ar fi să faceți o trecere în revistă a celor pe care i-ați debutat și publicat de-a lungul anilor, care ar fi cele mai semnificative nume? Căci dacă ne gândim la prolificitatea ARC, putem spune că toată lumea, din domeniul scrisului și nu numai, a publicat aici, sau – cine n-a publicat la ARC nu există... sau greșesc?

Cred că dumneata ai dreptate când afirmi că ARC a publicat cei mai importanți scriitori de la noi. Începând cu șaizeciștii – Beșleagă, Buiuoc, Saka, Vasilache, Vatamanu, Cimpoi și mulți alții. Doar cu Druță s-a întâmplat să intrăm într-o dungă neagră. Am adus o carte a sa până la *bunul de tipar*, îi făcuserăm și coperta, însă maestrul s-a supărat și a rupt firul.

Dar practic, nu este autor notabil de aici care să nu fi intrat în atenția ARC-ului. Și cartea de știință, mai ales cea de istorie, fiind un domeniu puternic falsificat în URSS, s-a bucurat de un regim prioritar la noi.

Doar câteva nume: Ion Țurcanu, Andrei Eșanu, Ion Șișcan, Ion Varta ș.a. Ultimul descoperirea în arhivele rusești romanul unui basarabean necunoscut din secolul al XIX-lea. Proza nu avea titlu, așa că regretatul Pavel Balmuș, care a îngrijit ediția, i-a dat textului un titlu convențional, dar în conformitate cu spiritul epocii – *Aglaia*. Descoperirea obliga critica și istoria literaturii să revadă cronologia romanului românesc, Ion Varta și Pavel Balmuș fiind invitații lui Nicolae Manolescu la o celebră pe vremuri emisiune la PRO TV: *Profesiunea mea, cultura*. Apropos, *Aglaia* devine și „vedeta” basarabeană a monumentalei *Istoria critică a literaturii române*, deoarece e singura operă literară de la noi căreia exegetul îi acordă un spațiu demn în lucrarea sa.

Printre ultimele apariții în acest domeniu, remarc *Homo Moldovanus Sovietic. Teorii și practici de construcție identitară în R(A)SSM (1924-1989* de Octavian Țăcu (lucrarea a cunoscut două ediții), *Scrierea și rescrierea istoriei* (2016) și *1918 pe ruinele imperiului spulberat de istorie. Basarabia în pragul modernității* (2018), ambele volume semnate de Nicolae Enciu, și un foarte dens studiu al tânărului istoric Dumitru Lisnic: *Elitele Moldovei sovietice* (2019). În *Studii de filozofie a istoriei. Reflecții asupra istoriei și a scrisului istoric* (2020), Ion Țurcanu relevă multiple aspecte cu caracter teoretico-practic ale științei pe care o profesază.

Dacă editarea seniorilor era o onoare, atunci grija pentru juniori o concepeam ca pe o datorie. Aceștia din urmă ne-au „dictat” o direcție aparte în vectorii strategici ai editurii. Ani la rândul, Fundația Soros anunța concursuri pentru debutanți. Componenta juriului varia de la an la an, eu însă făceam în permanență parte din echipa de apreciere a manuscriselor. În anii mai „mănoși” selectam câte trei manuscrise pentru editare (proză, poezie, critică), alteori operația de triere valorică ne lăsa doar cu un singur manuscris. Lucrările învingătoare le publicam în colecția *Prima verba*, special gândită pentru promovarea debutanților. Nu-mi mai amintesc numărul tinerilor apăruți în această serie (de ordinul zecilor!), dar știu că foarte puțini dintre cei publicați au dispărut din orizontul literaturii. Iată câteva nume care s-au afirmat, în schimb, foarte sigur: Ștefan Baștovoi, Silvia Caloian, Tamara Cărăuș, Margareta Curtescu, Luminița Dumbrăveanu, Ana Rapcea ș.a. Unii dintre ei, precum Mircea V. Ciobanu și Lucia Țurcanu, mi-au devenit apoi co-

legi de serviciu și de breaslă, cuvântul lor critic valorând foarte mult în cumpăna exegetică. Gheorghe Erizanu este nu numai autor, dar și un editor performant. Liliana Corobca debuta în *Prima verba* cu romanul *Negrissimo* (2003). Uite ce scrie acum Wikipedia despre ea: „Cărțile Lilianei Corobca sunt traduse în limba italiană, în germană, în slovenă. Romanul *Un an în paradis* a fost tradus de către Ernest Wichner cu titlul *Ein Jahr im Paradies* (Stuttgart, 2011). A beneficiat de burse și rezidențe de creație în Germania, Austria, Polonia, Franța. În 2014, a reprezentat România la *Vilenica International Literary Festival* din Slovenia, *Festivalul Internațional de Literatură din Leukerbad* și la *Târgul de Carte de la Frankfurt*. Romanul *Kinderland* a fost dramatizat la Teatrul de Stat din Ljubljana în 2017”.

Mă mândresc cu fiecare dintre ei și mă bucură succesele lor.

De regulă, cărțile apărute la ARC s-au bucurat de o reacție bună, inclusiv în străinătate. Recenzii și informații despre unele titluri au apărut în presa literară sau științifică din România, Italia, Franța, Germania, Grecia, Ungaria ș.a. Una dintre cărțile de ultimă oră remarcate în străinătate este *Castelologia comparată* (2020) de Mariana Șlapac. Zilele acestea am primit recenzii publicate în Franța și Anglia.

Dacă ar fi să „desemnăm” titlurile care dețin întâietatea după numărul de ecouri în presă, aş evidenția două. O carte-campion în sensul celor spuse mai sus e *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia* (1996). Deși Mihai Cimpoi are la activ deja zeci de titluri publicate, cred că *O istorie...* va rămâne opera sa capitală. În 2002, o reeditam, apoi a început „marșul ei triumfal” dincolo de Prut – după un timp, nu am mai știut numărul reeditărilor în Țară. La fel de abundente au fost și cronicile pe marginea acestei importante contribuții a eminentului nostru critic. Cronici care au apărut mai ales în România.

O altă carte la fel de frecventată de criticii literari a fost antologia *Portret de grup. O altă imagine a poeziei basarabene* (1995). Probabil toate revistele literare serioase din Țară i-au consacrat o recenzie (în „România literară” apăreau două: a lui Alex Ștefănescu și a Ioanei Pârvulescu). Inclusiv cronici în Italia, Franța, Germania. Re-editarea aceluși volum și antologarea – în altul (Cartier, 2015) – a acelorași autori cu creații

recente a trecut însă practic fără niciun ecou. Mi-am explicat această „invizibilitate” foarte simplu: în anii '90, eram în epoca „podurilor de flori” și tot ce venea de aici părea o surpriză. Și istoria lui Mihai Cimpoi, și o altă imagine a poeziei basarabene interesa, noi eram redescoperiți ca o Atlantidă scufundată pentru aproape două secole!... Apoi, mai ales sub impactul unor basarabeni „mesianici”, care se erijau în mari talente, de fapt fiind simple mediocrități, fenomenul basarabean a început să dezamăgească, intrând lent în *stand-by*.

Antologia, remarcau criticii, însemna o sincronizare a optzeciștilor basarabeni cu cei de peste Prut. Cartea a avut și o lansare memorabilă în curtea editurii, în cadrul Festivalului-Simpozion Internațional „Poezia tânără și dialogul cultural universal” (25 septembrie 1995). Am avut invitați din Grecia, SUA și, evident, România. Atunci i-am cunoscut pe Gheorghe Crăciun, Radu G. Țeposu, Iustin Panța, Nichita Danilov, Doina Uricariu ș.a. Festivalul îl organizam în colaborare cu revista „Basarabia”, deoarece Emilian Galaicu-Păun, Nicolae Popa și eu făceam parte și din echipa revistei conduse atunci de Dumitru Matcovschi. Era foarte curioasă această colaborare a noastră cu poetul Matcovschi, care nu prea îi avea la inimă pe postmoderniști, dar pe noi ne tolera: eram ca o punte între generații, căci ne împăcam foarte bine. Câțiva ani mai târziu, revista organiza un simpozion care dezbătea problemele literare ale contemporaneității (16-17 mai 1998), invitați ai publicației fiind Oljas Suleimenov, Cinghiz Aitmatov, un scriitor spaniol și un disident rus foarte cunoscut – Aleksandr Zinovieiev.

A agitat mult spiritele, mai ales aici la noi, și colecția de antologii *Literatura din Basarabia în secolul XX* (2004) în 12 volume, distribuite pe genuri: poezie, roman (patru tomuri), proză scurtă (două tomuri), dramaturgie, eseu și critică literară, literatură pentru copii, traduceri; un alt volum însuma toate prefețele și se intitula foarte sobru: *O istorie critică a literaturii din Basarabia*. Colecția am elaborat-o împreună cu Editura Știința, ideea fiind a lui Mircea V. Ciobanu. Am antrenat în această ambițioasă întreprindere și exegeți de peste Prut, care, prin postfețele semnate de dânsii, au dat o primă apreciere fiecărui compartiment antologat. A fost o colaborare pe cinste, printre distinșii specialiști români fiind acad. Eugen Simion, Alex Ștefănescu, Barbu Cioculescu, Mircea Ghițulescu, Ion Bogdan Lefter, Tudorel Urian, Ion Simuț.

Sigur, au existat și animozități, unele revărsate și băltind în presă. Ne-mulțumiții erau scriitorii basarabeni care nu s-au regăsit în paginile antologiilor, știut fiind faptul că mediocritățile sunt de regulă foarte orgolioase. În România, antologiile au fost însă apreciate pozitiv.

Setul antologic din 2017 (*Literatura din Basarabia. Început de secol XXI*), în șase volume, conceput la fel în tandem cu Știința, a trecut însă practic neobservat.

Profilul științific al editurii este unul imbatabil, fie și dacă ne gândim numai la DEXI care a apărut la ARC, cel mai complex dicționar explicativ al limbii române într-un volum. Ce ne puteți spune despre colaborările cu experții științei, o forță a zilelor noastre, care nu trebuie să ne scape, mai ales văzând ce proporții a luat astăzi manipularea mediatică și virtualul care ne-a pătruns viața prea mult?

Fiindcă revista în care va fi publicat acest interviu are o specializare concretă, vom pomeni neapărat aici cărțile legate organic de problemele limbii. Aș menționa mai întâi celebrul studiu al compatriotului nostru Eugeniu Coșeriu *Lección de lingvistică generală* (2000), traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă. Era un eveniment științific, după cum remarca și prefațatorul: „Apariția în limba română a *Lecciónilor de lingvistică generală* ale lui Eugeniu Coșeriu marchează un moment important în procesul istoric de recuperare a gândirii științifice a marelui savant și de emancipare a teoriei lingvistice românești. După ediția în limba spaniolă din 1981 – bazată, ea însăși, pe o versiune inițială în limba italiană, publicată în 1973 –, cartea s-a bucurat de un bine meritat ecou internațional, ce s-a reflectat atât în exegeza operei coșeriene, cât și prin reeditarea și traducerea ei în alte limbi (o nouă ediție spaniolă apare în 1999; traduceri: în japoneză, 1979; în portugheză, 1980; în germană, 1988; în bulgară, 1990). [...] Realizarea ediției românești a fost gândită, cu mai mulți ani în urmă, ca venind, în primul rând, în întâmpinarea unor exigențe ale studierii lingvisticii generale în contextul nostru universitar, dar și ale propagării acesteia într-un spațiu mai larg al cercetării și cunoașterii științifice”.

Mă gândesc apoi la o altă lucrare cu rezonanță internațională – volumul lui Klaus Heitmann *Limbă și politică în Republica Moldova* (1998).

Cred că sunt primul editor (sau, cel puțin, unul dintre primii!) al profesorului german aici, deoarece publicam un articol al lingvistului încă în revista „Orizontul” (anii '80 ai secolului trecut). Aflasem despre romanist din lucrarea de contrapropagandă sovietică *Împotriva falsificatorilor burgheji ai istoriei și culturii poporului moldovenesc*, scoasă de academia chișinăuiană în 1974. Se lupta de zor cu „dușmanii” moldovenilor Bagrin, Mohov, Țaranov (ce nume!), Varticean ș.a. Cel mai atacat „inamic” s-a dovedit a fi Klaus Heitmann, poate de aceea i-am și reținut numele (pe atunci eram student la Universitatea de Stat „V.I. Lenin”). În anii *perestroikăi*, șurubul ideologic a mai fost slăbit, așa că Ion Druță, călătorind în Germania, s-a întâlnit cu „periculosul dușman” Klaus Heitmann și a adus un articol al profesorului în țară. Mi l-a încredințat mie, eu deja lucram la revista „Orizontul”, după ce plecasem de la Literatura Artistică. La un moment dat, am constatat că nu găsim în Chișinău un traducător din germană în română. Ne-a ajutat iarăși Druță, dându-mi adresa unei posibile traducătoare. Am fost la ea acasă cu textul. Doamna era în etate și când a aflat că trebuie să traducă un „răuvoitor”, a refuzat delicat, dar categoric. Ce vrei, colosul URSS nu dădea deloc semne să cadă! Până la urmă ne-am descurcat, am găsit pe cineva din Cernăuți care ne-a tradus articolul. În perioada editării cărții la ARC, am avut și un schimb de mesaje cu profesorul, apoi cu secretara sa Brigitte Sauer. Mesajele veneau în plicuri speciale ale UNIVERSITÄT HEIDELBERG. ROMANISCHES SEMINAR.

Când am lansat *Limbă și politică în Republica Moldova* (iată că „dușmanul” s-a dovedit a fi prietenul ferm al limbii noastre și poate unicul ce spunea adevărul în anii regimului sovietic!), printre cei prezenți în sală se afla și cineva dintre semnatarii cărții *Împotriva falsificatorilor burgheji...* Era un lingvist erudit pe care îl stimam și probabil a fost obligat să semneze... Invitatul nostru, Vladimir Beșleagă, știa istoria „falsificatorilor” și nu s-a putut abține să nu-i amintească gafa!...

* * *

A fost foarte solicitat în mediul nostru **bâlbofon** *Dicționarul greșelilor de limbă* al lui Valentin Guțu (1998), cu o prefață de Mioara Avram. La fel de util a fost și *Mic dicționar de nume proprii străine* (1998), elaborat de regretatul Vlad Pohilă.

Mândria editurii este însă *DEXI – Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române* (2007), 2 280 de pagini, cel mai bogat dicționar al limbii române apărut într-un singur volum. E o operă lexicografică cu absolută credibilitate lingvistică, autorii *DEXI* fiind cercetători principali la Institutul de Filologie Română „Al. Philippide” al Academiei Române (filiala Iași) și universitari de la „Al.I. Cuza”. Îmi amintesc că nicio tipografie din țările din jur nu se apuca să tipărească și să lege o carte cu un format și un volum atât de mari, unicii care s-au prins să-l facă au fost italienii, așa că *DEXI* s-a „născut” la Milano. Noi glumeam pe seama inopinatei inversări a situației – pentru prima dată munceau italienii pentru moldoveni!

La ARC a fost pregătită pentru tipar și monumentală lucrare presupusă a fi a lui Nicolae Milescu Spătaru *Dicționarul greco-slavo-româno-latin*, descoperit în arhivele Academiei din Ucraina. Dicționarele bilingve rus-român și român-rus sunt cele mai importante în materie, la fel *Dicționarul tehnic rus-român*, *Dicționarul tehnic financiar-bancar englez-român*, *Dicționarul de științe economice*. Prin *Dicționar tematic ilustrat* (2014), Elena Ungureanu ne propunea o altă formulă lexicografică – lucrarea era structurată pe criterii tematice (locuința, alimentația, vestimentația, îngrijirea corpului). Fiecare articol-titlu era însoțit de o imagine, astfel realizându-se principiul „mai bine o dată să vezi decât să citești de zece ori”, dicționarul oferind cititorului combinația ideală „imagine + definiție”, care stimula înțelegerea și memorarea termenilor. Inga Druță, în colaborare cu Sabin Buruiană, au realizat un foarte interesant și util *Dicționar de argou și expresii colocviale (rus-român)*, 2017. Lansarea dicționarului a avut loc în incinta unui magazin Librarius. La unele exemple din text, deosebit de savuroase, copertele cărților absolut pudice din rafturile de alături roșeau!

De asemenea, în Moldova, sine ARC non est didactica. Cum influențează o editură domeniul didactic? Cum ne educă hârtia? Sau ne educă totuși autoritatea profesorului, orice s-ar spune?

Într-o emisiune TV de acu o săptămână, controversatul ex-președinte Voronin se plângea că 9 aprilie i-a fost „regizat” de Soros! Am mari îndoieli în privința celor afirmate de fostul general, care mai mult ne amuză

cu pășareasca sa în loc să ne convingă. (E insolent-ridicolă mai ales expresia, chipurile franțuzească, *moto-moto*, care ar vrea să însemne *mot à mot* și pe care o repetă fără să clipească la toate canalele TV. Nu se va găsi oare nimeni din anturajul lui să-l corecteze?!) Dar știu una – concluziile sale au întârziat cu aproape trei decenii! Căci G. Soros, într-adevăr, a intervenit masiv, dar nu cum crede Voronin, ci prin aducerea într-un spațiu carceral, care era URSS-ul, a ideologiei Lumii deschise! În primul rând, prin carte! Mai ales prin cartea de istorie gândită în Occident, din care aflam alte adevăruri decât cele legiferate de dogmatismul sovietic. Fiecare editură de la noi își alegea autorul și titlul, ARC a editat mai multe cărți din această serie. Dau un singur exemplu: volumul *Ascensiunea Occidentului* de William H. McNeill, monografie care cuprinde „cinci milenii de istorie umană și e axată pe ideea că civilizațiile sau popoarele mai puțin prospere au evoluat prin contactul cu alte civilizații posedând un grad înalt de dezvoltare. W. McNeill urmărește minuțios transfuzia de idei și tehnici de la o civilizație la alta, analizând cronologic epocile din timpuri străvechi până în zilele noastre”.

Au fost cărți care au schimbat mentalul sovietic, inoculat decenii la rândul, care ne insuflează ideea că „ticălosul” capitalism e în stare de putrefacție și ca mâine o să cadă!... Aceste idei noi au lucrat, au înlocuit doctrina adânc impregnată în creierul nostru. Aceste restartări ale ideilor au fost mai importante chiar decât stimulenții materiali care veneau din Apus – calculatoare, utilaj medical ș.a. Totodată Fundația acorda granturi pentru proiecte desfășurate aici, dar o adevărată reconversie s-a produs mai ales prin participarea oamenilor de artă și de știință la congrese și simpozioane internaționale (cine ieșea înainte din țarcul numit URSS?), prin alocarea de burse pentru studii în străinătate, așa că oamenii s-au convins cu ochii proprii cât e de „putredă” societatea deschisă. Odată cu trecerea de la economia socialistă falimentară, ARC a contribuit la orientarea spre economia de piață prin lucrări fundamentale în domeniu. Am tradus și pus în circulație cărți de marketing, management, teorie economică, contabilitate, analiză cost-beneficiu, audit, planificare strategică, strategie corporativă, comerț internațional, noua economie europeană ș.a.

Desigur, și cartea didactică a fost în permanență în atenția noastră. Liliana Nicolaescu-Onofrei conducea pe atunci Centrul Educațional

„Pro Didactica” și am editat mai multe volume destinate profesorilor și școlii care se reprofilează din mers. Cărțile includeau și materiale teoretice de pedagogie generală, dar mai ales aspectele practice ale predării. E o tradiție continuată și azi, e destul să-și arunce cineva ochii pe *site*-ul editurii. Pe lângă manuale, edităm și o mulțime de auxiliare didactice la disciplinele curriculare.

Actualitatea, contactul editurii cu prezentul este unul remarcabil. La ora actuală, Editura ARC publică titluri care apar concomitent în alte spații și limbi. Un copil din Republica Moldova, spre exemplu, citește și se formează cu o carte de la ARC concomitent cu un copil italian, neamț sau belgian, care consumă același conținut în „timp real”. Este impresionantă această supunere culturalizantă a timpului, într-un spațiu în care politicul a făcut mai mult decât totul pentru o rămânere strategică în urmă. Cum se întâmplă accesul la pulsul universal? (Dacă aș fi rea, aș întreba cum de i-a scăpat lui Putin treaba asta, cam periculoasă totuși? Or, în continuare e grav, nu-i așa?, să fim români, dar să fim europeni e fatal.)

Lui Putin și lui Lukașenko (*ejusdem farinae!*) nu le scapă, ei fac tot posibilul să-și „îngrădească” cetățenii de influența apuseană, dar... trăim în epoca internetului, așa că politica rezumată cândva de sloganul sovietic *граница на замке* nu mai funcționează ca în trecut. Câte ceva reușește să se strecoare, deși îndoctrinarea funcționează și azi bine mersi. De câteva zile, „deșteptii” noștri au permis iarăși canalelor TV rusești să emită pe teritoriul RM. Am vizionat, din curiozitate, unul dintre programele de știri. Parcă s-ar fi deschis un gang spre trecutul sovietic! Aceleași argumente antioccidentale, aceleași minciuni sfruntate, aceeași privire „ajustată” cu ochelarii de cai ai dogmei!

Sigur că respect mult cultura rusă, colaborăm cu edituri rusești, având în vedere că toate dictaturile sunt trecătoare. Deci va dispărea în neant și „epoca Putin”.

În legătură cu astea îmi aduc aminte o istorie editorială de la începutul ARC-ului. Prin 1998, traduceam din engleză cartea *Conflictele și comunicarea. Un ghid prin labirintul artei de a face față conflictelor*. Lucrarea era destinată cadrelor didactice și „dezamorsa” un lung șir de cazuri de

conflicte posibile – în școală, acasă, între elevi, între elevi și pedagog etc., etc. –, la care se propuneau soluții de aplanare a lor. Era deci o carte nevinovată în plan politico-ideologic. Undeva sus s-a luat decizia că, din moment ce o editaserăm noi, să o traducem și în rusește și s-o difuzăm în arealul slav al fostei Uniuni. Traducerea în rusește a fost făcută profesionist de cineva din Voronej. Am tipărit un tiraj impunător în rusă – probabil zeci de mii. Ei bine, „pedagogii” lui Lukașenko nici nu au desigilat containerul cu partea de tiraj destinată Bielorusiei! Ni l-au expediat înapoi! *Bat’ka* își asigură astfel deceniile de dictatură! Parafrazând expresia biblică, putem lesne deduce că unde carte nu e, nimic nu e, căci cartea e cea care ne luminează gândirea.

Evident, unul dintre profilurile noastre editoriale au fost lucrările cu caracter enciclopedic. ARC este singura editură din RM care a elaborat o colecție de lucrări enciclopedice, bogat ilustrate, destinate generației în creștere. Colecția se numea *Enciclopedie pentru adolescenți*. Volumele respective nu se deosebesc în plan calitativ de lucrările similare din Europa. În această colecție au intrat volumele *Universul*, *Păsările lumii*, *Cetăți*, *Ștefan cel Mare*, ultima în serie fiind cartea regretatului Efim Josanu *Odișeea olimpică*. La elaborarea seriei am pornit de la ideea că nu poți educa generația în creștere doar cu cărțului despre purceluși și căței. E nevoie de informație, de dezvoltarea gândirii logice, de lărgirea orizontului cultural, or, așa ceva se obține doar prin cartea enciclopedică. Dacă ai remarcat, noi continuăm această strategie și astăzi, mai ales prin cărțile traduse. Iarăși, e suficientă o singură privire în catalogul digital al editurii ca să realizezi aceasta. Chiar și acum pe masa mea se află corectura unei cărți pentru adolescenți intitulată *Marea mea enciclopedie* cu ample compartimente tematice: spațiul, pământul, lumea, dinozaurii, animalele, exploratorii. Sigur, avem asemenea cărți și pentru adulți – a se vedea în acest sens volumele recente *Animalele* (2019, 2020) de Tudor Cozari, dar și cele editate anterior de eminentul savant: *Păsările*, *Insectele*, *Fluturii* ș.a.

Ai dreptate, acum traducerile noastre apar simultan cu textul original, preluat, de regulă, de la performante case de editură din Vest.

Despărțirea de România a Basarabiei ne-a făcut să operăm la scară mică în toate domeniile. Dar și aici o editură se cristalizează în ju-

rul unei figuri, în cazul nostru, autoritatea criticului literar Eugen Lungu s-a dovedit a fi una fructuoasă. Nu vreau să vă flatez, pentru că aștept un răspuns la o întrebare. Ce ne puteți spune despre dinamica de principiu a unei astfel de autorități în contextul actual? Avem motive să credem că cererea care dictează din ce în ce mai mult oferta editurilor apelează din ce în ce mai puțin la o autoritate critică ce va ridica întotdeauna nivelul publicațiilor scoase la raft? Sau și aici principiul de nișă va așeza lucrurile. Cum?

Nu mă apuc să judec despre mine. Mi-ar plăcea însă să cred că, poate, preocupările mele în domeniile artei și culturii s-au reflectat într-un fel în cele realizate de ARC. Invoc întotdeauna în acest sens exemplul Editurii Humanitas, deoarece personalitatea directorului Gabriel Liiceanu a influențat decisiv alegerea genului de carte căreia i se dă preponderență în orientările și strategiile așezământului condus de importantul gânditor român. E o orientare spre cartea serioasă, elaborată de marii cugetători clasici și contemporani. Sigur, instituția publică și beletristică, și carte de agrement, dar miezul, fondul de bază e completat din opere cu mare impact în cultura universală. E practic cartea eternă care va rezista întotdeauna, deși publicul cititor care preferă asemenea titluri nu e chiar atât de numeros. Evident că și cititorul Editurii Humanitas e unul select, cu o anumită pregătire generală.

La noi, două sunt editurile care își datorează profilurile livrești conducătorilor instituțiilor respective, adică preferințelor demonstrate de cei care alcătuiesc celula reflexivă a instanței editoriale. Mă gândesc la Cartier, care datorează foarte mult formației umanitare a directorului ei, Gheorghe Erizanu, dar mai ales implicațiilor poetului Emilian Galaicu-Păun. Doar un singur exemplu: seria *Cartier de colecție* (elaborată în colaborare cu Dorin Onofrei) este unicat în tot spațiul românesc. Nicio bibliotecă personală nu va fi completă fără aceste cărți pe raft! Este foarte important că alegerea autorilor se oprește cu fermitate la poezii cu adevărat valoroși, iar selecția poemelor o face de fiecare dată un alt specialist cu multă credibilitate la cititor. Iar Vitalie Coroban dă volumelor o ținută impecabilă.

La fel mă gândesc la Editura Știința, care are și ea un profil ușor recunosibil pe piața noastră de carte. Gheorghe Prini a făcut-o să supraviețuiască, Mircea V. Ciobanu și Mihai Papuc, un editor prin excelență,

ii schițează arhitectura. Mircea, mai ales prin titlurile ce țin de actualitate (antologiile în 12 și 6 volume, colecția „Antologia unui autor” ș.a.), Mihai prin editarea clasicii din colecția „Moștenire” și prin promovarea scriitorilor basarabeni uitați.

Sigur, e flatantă afirmația pe care o faci despre mine. Dacă stai să te gândești, arcul e un obiect neînsuflețit și inert, așa că neapărat trebuie să fie cineva care să-i pună coarda în stare activă. Dar, în concepția mea, cartea este un produs colectiv, în ea se topește energia mai multor colaboratori ai unei edituri: redactori, corectori, pictori, redactori tehnici ș.a.m.d. Am scris despre fiecare dintre colegii mei de la ARC în altă carte, așa că nu vreau să repet. Deviza noastră rămâne neschimbată de mai mulți ani: reușim doar împreună.

26 de ani de activitate la ARC nu e puțin deloc, dar mai ales în calitate de fondator și critic literar. A fi redactor-șef nu e nici o activitate anonimă, nici una inocentă. Știu că păstrați amintiri fascinante din bucătăria editurii, de întiderea tomurilor. Aveți una specială pe care simțiți nevoia să o împărtășiți în acest moment cu cititorii?

Am mai multe, dar am să mă opresc la două. Una haidoasă, alta tristă. Mai întâi prima. Am comandat unui om de știință de la noi, un foarte bun și erudit specialist în domeniul său, o lucrare pentru adolescenți. I-am spus clar – textul va ocupa doar două coli de autor, restul vor fi ilustrații. Omul s-a apucat cu entuziasm de lucru și îmi aduce, cum am convenit, textul. Dar volumul lucrării depășea de mai multe ori înțelegerea noastră! Căci mi-a adus nu două coli, ci nouă! I-am întors lucrarea să facă scurtările de rigoare. Autorii se supun cu greu acestei operații, deoarece li se pare că tot ce au scris e foarte important. Așa că mi l-a mai adus odată, dar avea iarăși volumul depășit – conținea șase coli. I l-am mai întors o dată. Mi-a adus deja patru coli! Atunci am oprit manuscrisul așa cum era și l-am scurtat eu însumi, căci vedeam că altfel va dura la nesfârșit. Când a văzut cele două coli, câte rămăseseră din nouă, omul a exclamat exasperat: „Domnu’ Eugen, dar nu se poate! Asta e de-acum cu secera pe la... (bi-i-i-ip!!!)”

Cealaltă întâmplare e dramatică. Nu știu cum suportă alți editori așa ceva, dar mie îmi vine foarte greu să formulez refuzurile la manuscri-

sele necalitative. Au trecut atâtea ani de când o fac și, totuși, e greu. Deoarece autorii, buni sau nu, trec cu mari speranțe pragul unei edituri și tu, într-o clipă, îi spulberi toate așteptările. În cazul de care vă spun, autorul era un fost disident de la noi (curajoși în timpul regimului comunist au fost foarte puțini!). Era un om stimat și un nume cunoscut prin îndrăzneala lui, făcuse și pușcărie pentru convingerile sale. Manuscrisul prezentat de el avea drept temă încercările prin care trecuse. Din păcate, curajul și talentul de a scrie cele pe care ai fost silit să le înduri sunt două lucruri total diferite. Manuscrisul era chinuit și plicticos, deși substanță ca atare avea. Autorul s-a prezentat la editură neanunțat, nu-l cunoșteam la chip, a intrat în biroul meu pe neașteptate și și-a declinat numele. De regulă, ambalez pilula refuzului în formulări care să facă refuzul mai uman și mai ușor „înghițibil”. Luat însă prin surprindere, am trântit adevărul așa cum era, fără niciun fel de menajamente. Dacă s-ar fi împotrivit și ar fi încercat să mă convingă, așa cum fac mulți autori în aceste cazuri, chipurile că n-am priceput nimic, că e o carte valoroasă care va fi citită cu sufletul la gură de mii de cititori, mi-ar fi fost mult mai ușor. Omul a avut însă o tresărire, un rictus i-a schimbat linia gurii, a rostit ceva, probabil, „Da, plictisitor!”, a smuls manuscrisul din teancul de pe masă și a ieșit precipitat fără să se mai întoarcă vreodată.

Regret și azi gestul meu și o să-l regret, probabil, până la sfârșitul zilelor.

Vă mulțumesc foarte mult pentru deschidere! Vă urez sănătate de fier, la mulți ani și multe cărți bune!

Îți mulțumesc și eu pentru posibilitatea de a re-foileta cei 26 de ani petrecuți la ARC.

Theodor CODREANU

Basarabia între agonie și speranță

Th.C. – prof. dr., critic și istoric literar, prozator și eseist. Autor al mai multor volume, dintre care *Dubla sacrificare a lui Eminescu* (a cunoscut trei ediții), *Complexul Bacovia*, (2003), *Basarabia sau drama sfâșierii* (2003), *Duminica mare a lui Grigore Vieru* (2004), *Transmodernismul* (2005), *A doua schimbare la față* (2008), *Istoria „canonică” a literaturii române* (2009), *Eminescu în captivitatea „nebulii”* (2011), *În oglinzile lui Victor Teleucă* (2012), *Literatura română acasă* (2014), *Dialogurile unui provincial* (2015) ș. a. Laureat al mai multor premii acordate de Uniunile Scriitorilor din România și din Republica Moldova.

Istoriografia basarabeană se dovedește a fi re-vigorată de o nouă cercetare masivă, în două volume, semnată de Galina Martea, *Basarabia – destin și provocare*, I, Chișinău, Editura Pontos, 2016, cu o prefață de Iurie Colesnic (308 p.), pentru ca în anul pandemiei de coronavirus să apară vol. II, cu subtitlul *Filozofia identității moldave în anii de independență 1991-2020*, prefață de același Iurie Colesnic¹, Iași, Editura Tipo Moldova, 2020 (449 p.). Prefațatorul este unul dintre cei mai buni cunoscători ai istoriei Basarabiei, observând, în cazul Galinei Martea, echilibrul dintre *inimă și minte*, cum ar spune Eminescu, dintre sufletul îndurerat de basarabeancă și răceala filosofului și omului de știință: „Copleșită de firescul sentiment, siropos, dulceag, de nostalgie, specific neamului nostru, ea ne cercetează discret, cu ochii savantului, care nu pregetă să pună diagnoza cea mai dureroasă, dar cea corectă” (p. 9).

Cine este Galina Martea? S-a născut într-o familie de învățători eminenți din comuna Cornești, județul Ungheni, Xenia și Vladimir Sârbu, la 30 iulie 1959. A parcurs o carieră universitară de doctor în științe economice, cu specializări și-n managementul educațional, exercitându-și competența de specialist principal și consultant ca șef al

sectorului de cercetare-doctorat-învățământ universitar la Ministerul Educației și Științei din Republica Moldova (1990-2006). De amintit, apoi, cariera universitară la Institutul de Științe ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova, contribuind la promovarea reformelor din sistemul educațional, iar ca economist, la elaborarea proiectului privat la strategia de susținere a dezvoltării întreprinderilor mici și mijlocii, din partea Ministerului Educației și Științei. A dobândit numeroase titluri și distincții naționale și internaționale, precum cel de membru titular al Academiei Româno-Americane de Științe și Arte (2016), membră a Societății Regale de Literatură din Marea Britanie, membru al Uniunii Jurnaliștilor Profesioniști din România etc. Totodată, s-a remarcat ca poetă, eseistă, jurnalistă, prozatoare și critic literar, atât în revistele importante din Basarabia, cât și-n cele din România, din „diaspora” și din străinătate (cu precădere, publicații americane). Editorial, a debutat cu volumul de versuri *În lumea mea* (Chișinău, Editura Lyceum, 1993), continuând cu cărți de poezie, proză, eseistică, publicistică, filosofie, apărute în Republica Moldova, România, Olanda, în total – peste treizeci de volume de autor și în coautorat. La 51 de ani, într-o conjunctură de criză politică, familială și de sănătate, părăsește țara și se retrage în Olanda, la cei doi copii ai săi, Ion și Daniela, unde își continuă activitatea de cercetare și de creație, rodul cel mai important fiind masiva carte *Basarabia – destin și provocare*. Notele de față vor încerca să conceapă o *transversalie* în cel de al doilea volum axat pe *filosofia identității românității basarabene*. Ținta aceasta determină și originalitatea demersului doamnei Galina Martea. E vorba de o sinteză între proza de tip eseistic, angajată afectiv, și conceptualizarea identitară a destinului acestei provincii izolate de matricea națională românească, timp de două veacuri, exceptând perioada interbelică. Un demers dificil, proiectat de autoare în trei părți: *I. Omul și societatea acestuia – dependență de nonvalori și sacrificii*; *II. Teorii ce ar putea contribui la salvarea poporului român basarabean*; *III. Învățăături pentru omul societății basarabene, dar și pentru orice individ din astă lume*. Aceste trei secțiuni sunt străjuite de două poeme: *Țara mea cu nume „durere, răbdare...”* (moto la partea întâi) și *Limba română – imnul identității* (epilog la partea a treia), volumul cumulând, în total, 57 de eseuri tematice, din diverse perspective conceptuale, concepute însă ca variațiuni pe aceeași temă.

Spuneam că tocmai cel din urmă aspect determină specificul investigațiilor Galinei Martea, existând și o metaforă filosofico-teologică centrală, aceea a antitezei netrasmfigurabile (în cazul de față) dintre lumină și întuneric, altfel spus, o „antiteză monstruoasă” (Eminescu), marcând destinul tragic al Basarabiei. Nu întâmplător primul capitol se referă la *Teoria despre lumină raportată la viața umană. Basarabia – între lumina răsăritului și asfințitului. Existență prin laboratoriu* (sic!) *întunericului*. Laitmotivul *lumină-întuneric* străbate întreaga carte, asigurându-i unitatea descifrabilă în fiecare oglindă conceptuală, ca recurență obsedantă, amplificată contrapunctic, având drept țintă drama identitară a Basarabiei, încât se acoperă deplin titlul prefetei lui Iurie Colesnic: *Parabola identității*. Sub impactul antinomic intră următoarele concepte politice, sociologice, morale, istorice etc.: *independența, românitatea, moldovenismul, suveranitatea, identitatea, dezastrul, oropsirea, obscenitatea puterii, obscurantism și cultură, limba română-limba moldovenească, populismul, demagogia, democrația, disperarea, ferocitatea umană, migrația, trădarea intelectualilor, violența împotriva copiilor, educația, tradiția, familia tradițională, corupția, alegerile, mortalitatea infantilă, unirea, Centenarul Marii Uniri* etc. Multitudinea perspectivelor este coroborată cu labirintul spectral al luminii: „Orice lumină, cu diverse nuanțe, creează viață și produce vizibilitate în spectrul zilei și al nopții. Lumina, cu o complexitate de fenomene și radiații electromagnetice, se dispersează într-o diversitate enormă de categorii și forme, acestea fiind definite după efectele produse” (p. 18). Lumina, ca în gândirea poetică și filosofică a lui Eminescu (suntem „gheme de lumină”, scrie poetul în *Fragmentarium*), dar și a lui Lucian Blaga, are subtile implicații geografice transbordate în *matrice stilistică, în ființa și ființarea unui popor, ca și a indivizilor umani: „Ca urmare, viața fiecărui individ corelată în mod direct cu viața socială este aceeași lumină care produce efectul prin radiația unor unde luminoase puternice sau mai puțin puternice în existența acestora din urmă, astfel viața umană fiind dependentă de intelectul și de puterea proprie prin care acționează. La acest subiect al vieții umane și sociale se asociază și teoria luminii prin care există unele popoare în dependență de așezarea lor geografică”* (p. 19).

Luminile de care beneficiază un popor și indivizii aceluia neam sunt generoase, în evantaiul cuprins între lumina taborică și luminile artificiale create de om. În acest evantai, Galina Martea distinge, ca și alți istorici

și gânditori, lumina murdară, oprinatoare, a imperiilor răsăritene (cea rusească zămislită în „laboratorul întunericului”, resimțită copleșitor de Basarabia, ca abatere de la normalitate) și lumina civilizației și culturii vestice. Pseudolumina se arată direct fie la oprinatori, fie de la administratorii corupți ai unui popor: „În consecință, o atare categorie de conducători devalorizează puterea și personalitatea luminii divine, nemijlocit dând naștere și sens unei noi lumini, – o lumină nefirească ce este compusă din fantezia și ipocrizia lor, menită pentru existența respectivei comunități. Tendința acestor administratori sociali este de a elimina complet lumina firească a divinității, fiind înlocuită de o lumină de altă natură și anume: *o lumină contrafăcută cu capacitatea de a ține în întuneric omul societății, făcându-l în timp să nu-și mai poată dezvolta intelectul uman în procesul evoluției*” (p. 20). Într-un asemenea univers al involuției a fost împinsă provincia românească dintre Prut și Nistru, începând cu anul 1812. Spațiul geografic însuși se vede deformat, neantizat, răsfângându-se în ADN-ul populației: „Totul este stabilit din unghiul luminii imperfecte și nefirești care nu oferă omului posibilitatea reală de a-și obține independența deplină, demnitatea de om, de personalitate și identitate umană autentică într-un mediu social” (p. 21). Procesul a fost conceput și consolidat sub țarism și adus la deformări grotești sub regimul sovietic. Cu toate acestea, arheitatea românilor basarabeni, deși acoperită de cenușa groasă a istoriei, a re izbucnit la viață în anii 1988-1990, finalizându-se cu Declarația de Independență de la 27 august 1991. Totul părea să se reazeze în matca românismului, prin schimbările petrecute în anii 1991-1994, până ce lumina murdară a istoriei („Murdară este raza-i ca globul cel de tină”, spusese Eminescu, în *Împărat și proletar*) a început să se „revanșeze”, izbucnind infernala „antiteză monstruoasă” dintre lumina firească și lumina „obscură” adusă de cuceritori în mentalul colectiv. În 1994, puterea a fost luată de agrarieni, moștenitorii direcți ai comunismului sovietic. Degringolada politică și, mai ales, economică au determinat o ruptură profundă în organismul social, situație descrisă cu metafora bastonului cu două capete: „unul reprezentând satisfacția deplină a cetățeanului față de principiile schimbărilor de după 1991, iar altul este insatisfacția poporului față de procesele economice și sociale ce decurg cu multă dificultate în defavoarea întregii societăți” (p. 25). Incapacitatea administrativă a clasei politice a produs, pe de o parte,

nostalgia după economia centralizată (recte după regimul sovietic) care asigura o minimă supraviețuire materială omului de rând, iar pe de alta, înstărirea unei minorități rapace, incapabilă să readucă lumina valorilor naționale promise de Declarația de Independență.

Răul distrugător de ideal național s-a declanșat încă din 1992, odată cu războiul din Transnistria, încât noua Republică Moldova s-a văzut în fața autonomiilor etnice: Transnistria (resuscitare a vechiului proiect strategic stalinist din 1924), cu capitala la Tiraspol, și Găgăuzia, cu capitala în orașul Comrat. Independența se dovedește o ficțiune, încât, sub președinția lui Vladimir Voronin, noua Republică Moldova pierde, în Constituție, numirea limbii de stat – româna, denaturată în „limbă moldovenească”; se elimină și imnul de stat *Deșteaptă-te, române*, iar autohtonii, deși majoritari, se văd antinomizați în moldoveni și români; populația ajunsă la limita sărăciei își caută salvarea economică în alte țări, producând fenomenul migrației masive, peste care s-a suprapus mentalitatea de *emigranți*, cum i-a numit un filosof și sociolog român, Horia V. Pătrașcu², pe cei care încă n-au părăsit țara, dar care amenință că sunt porniți oricând s-o abandoneze, în semn de răzbunare pe cleptocrata clasă politică. Galina Martea semnalează fenomenul (cu toate că nu-l numește astfel) și pentru Basarabia actuală, recurgând la sondaje sociologice internaționale: „Conform sondajelor sociale 80-85% din persoanele apte de muncă vor să abandoneze țara, iar majoritatea tinerilor vor acest lucru, considerând țara natală ca cel mai nefericit mediu social, luând în considerație indicatorii progresului social și al politicilor publice existente. La acest capitol, Republica Moldova în plan mondial este considerată «ca cel mai nefericit stat din lume»” (p. 129), asemenea și cel mai puțin vizitat stat din lume, încât publicația britanică „Financial Times” scria, cu ironie, că Moldova „E destinația perfectă unde scapi de turiști”.

Se știe că primele temeuri identitare ale unei națiuni sunt limba, conștiința unității etnice, unitatea religioasă, tradițiile și obiceiurile, cultura, toate concretizându-se în capacitatea de a crea o statalitate puternică, durabilă. În latinitatea estică, miracolul identitar a răzbătut, în istorie (a se vedea cunoscuta carte a lui Gheorghe I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, 1940, prima ediție, în franceză datând din 1937), într-o „mare” slavă, prin miraculoasa conservare a

unității lingvistice, cu toate urmările de rigoare. Întâietatea limbii, în acest miracol, este observată și de străini, exemplul emblematic fiind al lui Antonio Bonfini (secretar la curtea lui Matei Corvin, în 1486), din care citează și actualul președinte al Academiei Române, Ioan-Aurel Pop³, în cartea cu titlu grăitor – *Veghea a supra limbii române*: „Înecate sub valul de barbari (coloniile romane, n.n.), ele totuși emană limba romană și, ca să nu o părăsească nicidecum, se împotrivesc cu atâta stăruință, încât îi vezi că luptă nu atât pentru păstrarea intactă a vieții cât a limbii. Căci cine nu s-ar minuna – dacă ar sta să socotească dese le puhoai ale sarmaților și goților și, de asemenea, ale hunilor, vandalilor și gepizilor și incursiunile germanilor și longobarzilor – că s-au mai păstrat încă până acum la daci și geți rămășițele limbii romane?”

Minunea aceasta s-ar putea invoca cu atât mai mult în cazul românilor dintre Prut și Nistru, cei izolați de matricea stilistică românească în urma invadării, la fel de cumplite, a slavilor țaristo-sovietici, care au decis, prin vocea lui Stalin, că în Basarabia se vorbește nu limba română, ci „moldoveneasca”, soră a limbii ruse, nicicum mădular al limbilor romanice. Decizia dictatorului a consternat până și pe intelectualii care s-au văzut în postura de „colaboraționiști” ai regimului sovietic. În 1953, când își dădea duhul malefic Tătucul, Mihail Sadoveanu s-a întâlnit la Moscova, la un congres al scriitorilor, cu Emilian Bucov, care fusese pus în fruntea breslei basarabene. Acesta, siderat de bătălia împotriva limbii române de la Chișinău, i-a împărtășit spaima marelui Sadoveanu, rugându-l să intervină pe lângă lingviștii sovietici de seamă pentru a repune lucrurile în matca lor firească. Sadoveanu notează în jurnalul inedit (16 decembrie 1953) publicat la Iași, în 2005: „A venit la mine Emilian Bâcov cu care am stat îndelung de vorbă despre frământările de la Chișinău în ce privește limba moldovenească despre care unii moldoveni ar vrea s-o diferențieze de cea românească, pentru nu știu ce interese. Încercările de a da drept limbă deosebită moldoveneasca, expresii și cuvinte rostite provincial, e lipsită de seriozitate”⁴. Autorul *Baltagului* a vorbit, atunci, cu câțiva mari lingviști de la Moscova, Viktor Vinogradov (1895-1969) și Ruben A. Budagov (1910-2001), care i-au dat dreptate, dar s-a dovedit că nu savanții onești decid soarta popoarelor și a limbilor. Cu toate acestea, scriitorii din Basarabia au continuat să lupte pentru limba română. După retragerea trupelor sovietice din România (1958), în anul 1959 poetul Vic-

tor Teleucă scria *O altă limbă mai frumoasă nu-i*, pentru ca tot el să-l reconfirme pe Antonio Bonfini, într-un eseu închinat limbii române, *Car frumos cu patru boi*, publicat postum: „Sunt convins că nicăieri în lume nu s-au scris atâtea poezii despre limbă ca la noi în Basarabia. E clar de ce. Starea critică a limbii. Printr-o lege odioasă era sortită pieirii pentru a fi înlocuită cu alta. Într-un fel sau altul, poezii noștri au câte una, două, trei și mai multe poezii la această temă”⁵.

Biruința identitară lingvistică părea să fie o realitate istorică odată cu Declarația de Independență, la nivel statal, deci. Asta însemna, implicit, că – după model german – o veritabilă independență trebuia să ducă la reunificarea cu Țara-mamă, premisă creată și-n Congresul Statelor Unite, unde se aprobase Rezoluția senatorilor Larry Pressler și Jesse Helms din 28 iunie 1991, care deschidea calea recunoașterii dreptului Basarabiei și României să-și hotărască liber soarta, respectiv dreptul la reîntregire. Dar curând basarabenii se vor trezi că independența și suveranitatea sunt cuvinte aruncate doar pe hârtie (p. 35). Evenimentul nu s-a produs, ceea ce a fost resimțit, de politica americană, că adepții teoriei moldovenismului exprimă voința majorității, că basarabenii nu se mai recunosc ca români, încât, după un sfert de veac, ambasadorul SUA la Chișinău, James Pettit, a respins ideea reunificării, întrucât cele două state nu se mai recunosc aceeași națiune! Mai mult de atât, Republica Moldova s-a dovedit incapabilă a păstra unitatea teritorială, dezbinându-se în trei autonomii! Galina Martea insistă asupra acestui crud adevăr în mai multe capitole (disecând conceptul artificial de *moldovenism*), cu atât mai mult relativ la consecințele asupra limbii, în capitolul *Identitatea limbii române în ținutul moldav*. Toată lupta scriitorilor basarabeni pentru renașterea națională, pentru „recunoașterea deplină a limbii române”, ca fiind „cel mai de preț tezaur al poporului român” (p. 147) se spulbera în noile vânturi ale istoriei. Înțelegerea acestui fapt devenea „cestiune de existență” (cum spunea Eminescu, în 1878) a românismului în Basarabia și nu numai (vezi teritoriile românești înglobate barbar în actuala Ucraină). „Odată cu prezența limbii române în cadrul țării – consideră Galina Martea – devenea tot mai rezistentă și unitatea națională a românilor basarabeni, respectiv, renaște sentimentul autentic față de întreaga complexitate a valorilor naționale românești, valori care se axau pe limba de comunicare vorbită, tradiții și cultura, credința, ideologia etc. (...). Toate aceste feno-

mene au existat în mod unitar până în anul 1994, după care acțiunile ulterioare au schimbat radical cursul evenimentelor și esența lucrurilor, limba română devenind din nou un obiect de vânzare-cumpărare din partea unor demnitari de stat care erau străini idealurilor naționale românești” (p. 148). Asta în ciuda faptului că, în două rânduri, Curtea Constituțională a Republicii Moldova a decis că prioritate, în denumirea limbii de stat, o are Declarația de Independență (p. 150-151). Proiectul de lege cu privire la modificarea art. 13 din Constituție, în favoarea limbii române, a fost respins de Parlament, sub cupola moscovită antinațională a președintelui Igor Dodon („o clasă politică cu origini comuniste, promotoare a socialismului sovietic”, p. 151), probabil nu întâmplător chiar în preajma Centenarului Marii Uniri, la 1 noiembrie 2018. Falși istorici, de aceeași speță, schimbaseră (de la 1 septembrie 2002) și predarea Istoriei românilor, reducând-o la *Istoria Republicii Moldova: din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, având girul Editurii Academiei de Științe și avizul Ministerului Învățământului, Tineretului și Sportului. Conform acestei logici aberante, „savanții” moldoveni atinși de o ideologie maladivă, antinațională, trebuiau să interzică istoricilor români de a-l revendica pe Ștefan cel Mare, de exemplu, în organicitatea *Istoriei românilor*. Aidoma, intrați în spațiul „literaturii moldovenești”, Creangă și Eminescu se cuveneau excluși din literatura română! „Ca urmare, – zice cu „blândețe” Galina Martea – aceasta reprezintă o nouă tentativă de a denigra limba și istoria română, valori sacre pentru neamul românesc” (p.152). Atrage însă atenția că e nevoie de o altă mentalitate a clasei politice devenite inamicul numărul unu al propriului popor, un inamic „deosebit de periculos”, gata să îngroape națiunea: „în caz contrar, societatea basarabeană riscă să se piardă în negura vremii sau să revină... la tot ceea ce a avut până” în 1990 (p. 155). Totuși, există speranță: „Din fericire, clasa intelectuală, scriitorii, tineretul studios promovează insistent cultura autentică română, iar limba română vorbită de către ei este un exemplu bun de urmat pentru întreaga societate basarabeană” (p. 156-157). Destinul limbii române devine o *axis mundi* a destinului Basarabiei, *lumina divină* sub semnul căreia autoarea și-a conceput studiul de caz.

Partea a doua a cărții Galinei Martea caută soluții doctrinare și pragmatice de ieșire a Republicii Moldova din starea de stat eșuat. În primul rând, soluția trebuia să fie nu o declarație de „independență” ambiguă,

cu urmările știute, care au împins noul stat spre dezastrul reîntoarcerii sub guvernare comunistă și moscovită, statut aberant de cvasigubernie. Soluția era cea germană, a reunificării imediate, în spiritul deciziei din Sfatul Țării de la 27 martie 1918. Basarabia nu se afla în situația Țărilor Baltice, ci a celor două Germanii, fapt recunoscut, în 1991, de Rezoluția Larry Pressler și Jesse Helms. Numai că acest document crucial a fost ascuns de ochii opiniei publice, fiind scos la iveală abia în 2016 de către primul ambasador român în Republica Moldova, Aurel Preda. Faptul arată, pentru România, că rostul revoluției din Decembrie 1989 a fost deturnat/furat de cei care au pus mâna pe putere ca moștenitori ai comunismului „reformat” de tip Silviu Brucan și George Soros, primul străin care a adus în țară noua „biblie” cu titlul *Pentru o transformare a sistemului sovietic*⁶. Altfel spus, românii au cunoscut atunci nu Rezoluția americană din 1991, ci cartea lui Soros, scrisă în 1990 și publicată, stranie coincidență, la Editura Humanitas, în 1991! Consecința: cele câteva decenii de rătăcire identitară și statală a Republicii Moldova, acompaniate și de prăbușirea catastrofală a economiei din ambele state, prăbușire care a dus la cel mai mare exod de populație de pe ambele maluri ale Prutului. Iată de ce Galina Martea preconizează întoarcerea la spiritul deciziei din Sfatul Țării, din 27 martie 1918, scoțând în evidență inițiativa lui Nicolae Dabija de a înființa, în preajma Centenarului Marii Uniri (27 martie 2016), Sfatul Țării II, menit să reia procesul istoric organic: „O altă direcție pentru societatea basarabeană nu poate fi, indiferent de faptul că mulți dintre guvernatorii și locuitorii țării nu doresc acest lucru. Iar eroarea gravă care s-a produs în 27 august 1991 (*așa cum au demonstrat-o specialiștii din domeniu, spunând: odată cu destrămarea URSS, R. Moldova nu a trebuit să-și declare independența, însă a fost necesar să declare unirea cu România, astfel realizând procesul real de reîntregire a neamului românesc cu patria-mamă*) trebuie reparată acum, în mod urgent, cu atât mai mult că societatea moldavă actualmente se regăsește la răscruce de drumuri, poporul fiind foarte dezorientat și nelămurit în tot ceea ce vrea și în tot ce trebuie să facă” (p. 356).

Pentru asta e nevoie ca „ambele state românești (...) să se așeze la masa tratatelor/dialogurilor în modul cel mai civilizât pentru a găsi soluția cea mai potrivită în a revendica această problemă nespuse de stringență a națiunii române” (p. 356-357). Va fi, desigur, un proces de mare difi-

cultate, dar cu mult mai realist decât visul unor politicieni ca Maia Sandu, câștigătoare, în 2020, a președinției Republicii Moldova, de a crede într-o integrare în UE fără a fi unită cu Țara-mamă. (Soluția e fezabilă, în stadiul actual, doar la nivel abilitate diplomatică!). Perspectiva primirii de noi state în UE este, acum, nesigură pentru un viitor greu de evaluat în timp. Integrarea europeană cea mai realistă este Reîntregirea. Dificultățile economice ale procesului, desigur, foarte mari, vor fi însă profitabile pentru ambele părți, în perspectiva unei națiuni puternice, la nivel european și nu numai. Galina Martea dedică pagini importante problemei, pornind de la cercetarea realizată de Departamentul geoeconomic al Fundației Universitare a Mării Negre (FUMN), coordonată de Petrișor Peiu. Concluziile investigației s-au formulat în cartea semnată de Dan Dungaciu și Petrișor Peiu, *Reunirea. Realități, costuri, beneficii*, București – Chișinău, Editura Litera, 2017. Este vorba de o cercetare lucidă, de economie armată matematic, verificată și-n cazul reunificării Germaniei, după cum scriu Dan Dungaciu și Petrișor Peiu: „... costurile reunificării se raportează întotdeauna la mărimea PIB-ului, pentru că ele sunt asociate reducerii diferențelor de performanță economică; modelul cel mai adecvat și mai apropiat probabilei reunificări a celor două state românești este cel german, realizat în 1990; costul reunificării ar părea să fie mare, dar privit în contextul economiei unei națiuni este suportabil; beneficiile reîntregirii sunt net mai mari decât costurile: în cazul României și Republicii Moldova, evoluția în următorii 25 de ani se comprimă în doar 15 (un plus de eficiență de 40%); și, nemișlocit, există un plus de PIB, respectiv, de PIB/locuitor, datorate creșterii dimensiunii pieței și a creșterii importanței geostrategice a țării” (Apuđ, p. 375).

Pregătirea populației pentru asemenea transformări trebuie să aparțină educației, maturizării morale și politice a clasei conducătoare, împreună redând demnitatea de națiune reîntregită (p. 377), ceea ce va duce și la stoparea migrației în masă de pe ambele maluri ale Prutului (p. 378). Totul depinde, în ultimă instanță, de „întărirea și protejarea unității și identității naționale românești” (p. 379). Rolul primordial, în consens cu transformările economice integratoare, îi revine, după opinia Galinei Martea, educației: „În acest joc al existenței anume sistemul de învățământ este eroul principal al schimbărilor și transformărilor evolutive, fundamentate pe identificarea personalității individului și societății” (p. 394).

În spiritul coordonatei educaționale, ultima parte a cărții Galinei Mar-tea se constituie ca un fel de „carte de învățatură” de felul celei a lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, deși, spre deosebire de ilustrul model, în ansamblu, stilistica autoarei suferă de o anume prolixitate, alimentată/augmentată și de împrejurările evoluției limbii române din Basarabia, prin bilingvism și izolare istorică, despărțită fiind, atâta amar de vreme, de organicitatea, de splendorile la care a ajuns limba română prin marii ei scriitori, filosofi și istorici. Asta face ca o carte atât de amară și de lucidă, ca *Basarabia – Destin și provocare*, să fie de o actualitate urgentă și, în felul ei, un eveniment editorial.

Note ■ ¹ Iurie Colesnic (n. 12 august 1955, Dereanu, raionul Călărași), scriitor, politician, istoric, este unul dintre autenticii intelectuali ai mișcării naționale din Basarabia, autor al lucrării în 10 volume *Basarabia necunoscută*, serie publicată începând cu anul 1993.

² Horia V. Pătrașcu, *Idealul valah*, București, Editura Contemporanul, 2017.

³ Cf. Ioan-Aurel Pop, *Veghea asupra limbii române*, București – Chișinău, Litera, 2020.

⁴ Mihail Sadoveanu, *Pagini de jurnal și alte documente inedite*, Iași, Junimea, 2005, transpunere dactilografă și ordonare cronologică de Constantin Miu, Maia Miu și Olga Rusu, cu o introducere și note de Constantin Ciopraga.

⁵ Victor Teleucă, *Car frumos cu patru boi*, Chișinău, Universul, 2011, p. 28. A se vedea și Theodor Codreanu, *În oglinzile lui Victor Teleucă*, Chișinău, Universul, 2012, capitolul *Destinul limbii române*, p. 81-97.

⁶ George Soros, *Pentru o transformare a sistemului sovietic*, vezi traducerea românească, București, Humanitas, 1991.

Constantin ȘCHIOPU

Misterul de Est de Lucreția Bârlădeanu: perspective de lectură

C.Ș. – prof. univ., dr. hab.,
Facultatea Jurnalism și
Științe ale Comunicării,
Departamentul Teoria și
Practica Jurnalismului,
USM. Lucrări recente:
Comunicarea: greșeli și soluții
(coautor Marcela Vilcu-
Șchiopu), 2013; *Metodica*
predării literaturii române,
Pitești, 2009; *Arghezi, Barbu*,
Blaga. Poezii comentate.
Pentru elevi, studenți,
profesori, Chișinău, 2010;
Manual de limba și literatura
română pentru clasa a X-a
(coautor Marcela Vilcu-
Șchiopu) ș. a.

Lucreția Bârlădeanu este scriitoarea care, de fiecare dată, prin cărțile sale, surprinde cititorul. Afirmându-se ca poetă, cu câteva volume de poezii (*Rouă de cuvinte*, *Clipe de păsări*, *Capitalul din Para Sângelui*, *Sezonul de catifea*), publică, în 2005 și, respectiv, în 2006, *Dialoguri pariziene* și *Secolul nomazilor*, două cărți despre exilul românesc în multiplele lui ipostaze. Mai apoi, prin *Dealul Drăguței*, ne invită în lumea fascinantă a copilăriei. Și nu se oprește aici. Urmează *Tunica portocalie*, o culegere de texte epice – povestiri, schițe, creațiuni etc. – toate pe placul cititorului dornic „să se regăsească în simboluri și să le interpreteze”, după cum afirma însăși autoarea.

Recentul roman *Misterul de Est* (Chișinău, Arc, 2020, 173 p.), înainte de a fi lecturat, provoacă prin chiar titlul lui, ca, ulterior, cititorul să trăiască plăcerea lecturii, conjugată cu dorința de a-i atribui textului acea *valoare in actu*, caracteristică receptorului și receptării artistice.

Primul lucru care poate fi remarcat este că romanul se construiește pe tehnica epicului dublu: în plan literal sunt narate întâmplări din viața câtorva personaje (de fapt, accentul,

intenționat, nu cade pe diegeză), iar în subtext există un puternic fundal de semnificații, care au drept sursă simbolurile, aluziile, citatele etc. Totodată, prin această tehnică a epicului dublu, deseori, se fisurează „realul”, lăsând loc pentru pătrunderea misticului.

Cartea poate fi citită (și interpretată) din mai multe perspective. Din punctul de vedere al problematicii, putem vorbi despre un roman de dragoste, iubirea fiind analizată în cadrul relațiilor conjugale. În cazul acestei teme, se pare că autoarea insistă asupra a două concepte definitorii: cel de armonie – sursă a fericirii și liniștii sufletești (fie în cazul cuplului, fie în cel al relației omului cu sine însuși) și cel de libertate, văzută în afara geloziei, orgoliului, a dorinței de a poseda și a domina. Or, spre deosebire de personajul masculin, convins că nu trebuie „să-ți grăbești intențiile, gesturile, patimile” și care, între timp, devine soțul lui Valérie, protagonistă cărții, dorește împlinirea ca femeie și totodată ca artistă.

Misticul/ezotericul este calea/modalitatea aleasă de autoare prin care totul (din existența reală) capătă/trebuie să capete echilibru, rezolvare. Astfel, Lucreția Bârlădeanu recurge la motivul dublului („... nu mai avea discernământ să priceapă unde sfârșise visul și unde începe realitatea. Planurile se confundau”) sporind, pe de o parte, forța de sugestie, ambiguitatea discursului narativ, pe de alta, prefigurând spontaneitatea psihică a personajului prin contopirea cu alteritatea din subconștient. Distanțându-se de lumea în care trăia, după despărțirea de Valérie, asemenea lui Dionis/Dan (*Sărmanul Dionis* de M. Eminescu), personajul masculin, protagonist al romanului, coboară în timp, conectându-se la un cu totul alt registru spiritual, acela al Mariei, fata din tabloul pe care-l cumpărase, convins fiind că „între ei se produsese o fuziune ce-l copleșea”. Spre deosebire de personajul eminescian, tentat să pătrundă în Doma lui Dumnezeu, deci să descifreze Marele Mister, personajul Lucreției Bârlădeanu încearcă să înțeleagă de ce iubirea lor s-a poticnit, nu a putut merge înainte pe drumul nețârmuririi, care ar face posibilă pătrunderea spiritului uman în sferile cele mai înalte. Astfel, protagonistul va trăi în două dimensiuni temporale: atunci și acum, retrospectiv, memoria involuntară, fluxul amintirilor, relatarea la persoana a III-a în alternanță cu viziunea narativă actorială (scrisorile Mariei) fiind tehnicile narrative utilizate de autoare foarte reușit,

bine dozat și semnificativ, acestea plasând, la rândul lor, romanul în contextul prozei moderne. Dedublându-se, personajul apare în două ipostaze: cea de seducător și de soț, căruia îi plăcea jocul cu mai multe necunoscute, plin de orgoliu, gelos, cuprins de teama că o va putea pierde într-o zi pe Valérie, cu simțul posesiei bărbătești, convins că bărbatul trebuie să decidă ce urmează să se întâmple în contextul unei relații (ipostaza „de atunci”) și cea a unui ins deja divorțat, interogativ, reflexiv, tentat și sperând (poate, mai mult la nivel de subconștient) să descopere, prin refacerea traseului vieții Mariei (fata din portretul cumpărat), ceva „ce nu bănuia că există”, să înțeleagă și să găsească răspuns la întrebările ce-l măcinau, legate de relația cu Valérie, de trecutul său, în general (ipostaza „de acum”). Intrând în lumea plină de mister, personajul, prin lectura scrisorilor Mariei, pășește spre viața de altădată a acesteia (a doua linie de subiect a romanului), dar, de fapt, el își retrăiește propriul trecut. Lectura scrisorilor Mariei adresate tatălui ei îl ajută nu numai să pătrundă, dar și să înțeleagă sufletul femeii, în general (dar cu certitudine, indirect, și al lui Valérie), care, de multe ori, „poate fi foarte vulnerabil din cauza legilor care s-au instaurat în societate de-a lungul secolelor”. Într-un final, protagonistul romanului realizează că ruperea relației conjugale cu femeia pe care încă o iubește a fost cauzată de acea tentație bine ascunsă în firea oamenilor (și a lui însuși) – „dorința de a poseda, de a domina, indiferent prin ce mijloace”. La rândul ei, revelația îl ajută să se refacă suflutește, să-și privească din altă perspectivă fosta soție, să realizeze pe deplin că „iubirea te poate înălța, iar orgoliul poate ucide”, că „dragostea adevărată este atunci când oferi fără să cântărești cât primești înapoi”. În acest moment al revelației, personajul are puterea de a-și recunoaște orgoliul, invidia, demonismul, ce puseseră stăpânire pe el în cadrul cuplului conjugal, eliberându-se astfel de drama/chinurile existențiale istorice, re-dobândind pacea mult râvnită și astfel posibilitatea de a accede, prin „firele iubirii”, la acea stare superioară, în care gelozia și orgoliul de a controla totul nu există. Finalul romanului afirmă această idee: „O privi cu dragoste. Ochii ei care și-au recăpătat între timp culoarea, înotau în lacrimi. El îi prinse încet mâinile. Acestea se zbăteau ușor, preț de câteva clipe. Apoi, ca aripile unei păsări rănite, se lăsară încet în căușul palmelor lui moi. Ca într-un cuib de mult părăsit, dar care păstra încă, prin cine știe ce miracol, căldura vagă a sentimentelor de altădată”. Deci,

erosul și misticul soluționează conflictele romanului: ruptura dintre cei doi soți, dedublarea personajului/refacerea întregului divizat, stabilirea echilibrului.

Cât privește personajul feminin, Valérie refuză psihologia comună, resemnarea în fața nereușitelor, conformismul de orice natură, fapt care o și individualizează. Ea dorește, așa cum afirmam mai sus, împlinirea sa ca femeie și în plan profesional (inițial, ca actriță, ulterior, după ce abandonează teatrul, ca scriitoare). Evident, cu o singură condiție: „Nu putea nimănui permite să i se strecoare în cap, pentru a-i dirija gândurile”. Fire independentă, Valérie are convingerea că „viața ei nu se putea reduce la opiniile omului care-i stătea alături, că nu-i neapărat nevoie să fie mereu de acord cu valorile lui, că poate să-și ia viața în mâini, fără a fi nevoită s-o încredințeze nimănui, chiar dacă acesta o asigură mereu de intenții nobile”. În momentul când principiile sale de viață vor intra în contradicție cu existența-i conjugală, ea își părăsește soțul plecând împreună cu fiica, fără a pretinde ceva.

O altă perspectivă de lectură/interpretare a romanului se referă la dimensiunea reflexivă a acestuia. Condiția artistului și a operei de artă, raportul dintre realitate și artă, muza și creatorul, libertatea și suprimarea, condiția femeii în raport cu bărbatul, orgoliul și credința etc. sunt problemele asupra cărora, într-un grad mai mare sau mai mic, meditează autoarea. Dintre toate acestea, condiția artistului și a creației se constituie într-o linie de subiect aparte. În cadrul acestei teme, personajul masculin/autoarea este mai mult interogativ/ă: „Cui îi datorăm în primul rând opera: muzei sau creatorului?”, „Ce este inspirația și care sunt originile ei?”, „Pledăm pentru imagine sau pentru arta maestrului?”, „Când și cum o imagine creată de artist/un chip efemer poate sfida pânzele timpului și trece într-o altă dimensiune a lucrurilor?”. Multe dintre reflecțiile pe marginea întrebărilor cu privire la artist, creație, care, de fapt, au un caracter deschis, iau forma unor maxime: „Frumusețea are și ea orgoliul ei. Ca să existe în timp și să poată seduce, are nevoie de a se revitaliza prin prezența și energia umană și, bineînțeles, de a fi admirată”, „S-ar părea că Demonul totuși ar putea fi mai generos cu cel pe care-l tocmește să-i inspire opera decât Îngerul pur”.

O caracteristică și în același timp o altă perspectivă de interpretare a romanului este amprenta livrescului. *Misterul de Est* include un număr

impresionant de inserții livrești, investite cu diverse funcții în contextul narațiunii și, în special, în cel al romanului reflexiv. Prezente dozat, inserțiile paratextuale (nume de autori, frânturi din biografiile acestora, titluri de opere, comentarii pe marginea unei sau altei opere citate), aluzia, citatul etc. – toate completează scenariul epic, accentuează opinia, starea de spirit, atitudinea naratorului și, în ultimă instanță, a autoarei, întregesc și nuanțează proiecția personajelor, în special, a celui masculin (reflectând asupra relației dintre imagine și arta maestrului de a o fi creat, protagonistul, evocând momentul sinuciderii lui Romain Gary, într-un moment, ajunge să scotocească, din perspectiva ideii de sinucidere, „în cele mai obscure părți ale vieții sale”). Plină de conotații livrești, narațiunea semnalează (de ce nu!) și erudiția autoarei, dialogul ei cu artiștii și cu operele lor.

Menționam la începutul acestui demers că titlul romanului incită interesul lectorului. Dar nu numai. El insinuează, în primul rând, poziționarea autoarei, stabilită de mai mulți ani în Franța, în raport cu Estul. Or, suntem tentați să afirmăm că Misterul de Est, asupra căruia insistă Lucreția Bârlădeanu, ar fi acel cernoziom din estul Europei, care i-a servit lui Valérie (înseși autoarei) ca platformă solidă „pe care se altoiseră mai târziu valorile și frumusețile pariziene și pe care își construiseră în ani identitatea”, acele „chipuri de oameni simpli, tot din Estul îndepărtat, care „veneau cu sfială să-i populeze piesele”, Cehov (și el din Est) care-i modelează subtil ființa protagonistei, originară din Moldova și, nu în ultimul rând, portretul Mariei (fiica unui savant important din Est și nepoata lui Tolstoi), cu impact deosebit asupra personajului-protagonist masculin. Misterul de Est ar mai putea fi inima pentru Est a lui Valérie (de ce nu și a autoarei!), care, împletindu-se, sincronizându-se și armonizându-se cu cea pentru Vest, „îi dădea impresia că totul îi stă în puteri, că orice idee este realizabilă, iar viața e plină de optimism și de bucurii”. Acest optimism, conjugat cu talentul și cu sensibilitatea ei superioară, au animat-o pe Lucreția Bârlădeanu să scrie un roman, care, cu certitudine, se remarcă prin ținută artistică și prin valoare incontestabilă.

Vasile MALANEȚCHI

Vasile Vasilache și scrierile sale: câte ceva din povestea receptării

V.M. – istoric literar și publicist, ex-director general al Muzeului Național de Literatură „Mihail Kogălniceanu”, actualmente șef al Secției literatură a acestei instituții. Membru al Uniunii Scriitorilor, al Uniunii Artiștilor Plastici și al Uniunii Jurnaliștilor din Moldova. Semnează articole, studii și cărți privind trecutul cultural-literar-artistic, este preocupat de cunoașterea, punerea în valoare și salvarea patrimoniului cultural.

Intrat în literatură pe deplin matur, „la vârsta când se scrie proza” (Ion C. Ciobanu), Vasile Vasilache a străbătut din mers redutele criticii, înarmat cu cele câteva cărțuții de proză scurtă (*Trișca și Două mere țigance* sunt două dintre acestea, editate în 1960 și, respectiv, 1964). În această fază de început, cronica presei a înregistrat trei recenzii la numitele apariții editoriale: în prima, semnată de tânărul critic literar Mihai Cimpoi, se semnala intrarea cu succes a lui Vasile Vasilache în literatura pentru copii (Cimpoi 1961); în a doua, aparținând lui Gheorghe Chira, deși se atestau și oarecare „lipsuri în compoziție, acțiuni nemotivate și chiar neglijențe stilistice”, se constata că „autorul volumului *Două mere țigance* se anunță ca unul din prozatorii cei mai talentați din generația tinerilor” (Chira 1964); în fine, în a treia, a lui Haralambie Corbu, după ce autorul era caracterizat ca „un scriitor înzestrat cu spirit de observație, pătrunzător și fin”, se susținea că *Două mere țigance* „se înscrie printre realizările prozei scurte din vremea de la urmă” și că „marchează pentru V. Vasilache adevăratul început de cale pe meleagurile adevăratei literaturi” (Corbu 1964).

Referințele la scrierile din perioada incipientă ale lui Vasile Vasilache au fost, deci, în fond,

cât se poate de favorabile. Or, în cazul lui, piatra de încercare – conținentă, cum se va dovedi un pic mai târziu – avea să o constituie romanul *Povestea cu cocoșul roșu*. Inițial, acesta a văzut lumina tiparului în numerele 9 și 10 din 1965 ale revistei „Nistru”. În baza acestei versiuni, aproape concomitent cu apariția în volum a romanului, în presa literară de la Moscova s-au publicat două articole despre *Povestea cu cocoșul roșu*: recenziile *O poveste pentru adulți* semnată de G. Levinson („Drujba narodov”, nr. 5, 1966) și o notă de lectură a prozatorului Ion C. Ciobanu intitulată *Un basm? Nu, nu e deloc un basm!* („Literaturnaia gazeta”, nr. 93, 9 august 1966). Cu mici observații critice, neesențiale în raport cu fondul de bază al aprecierilor, și aceste referințe au fost favorabile scriitorului moldovean.

Între timp, romanul *Povestea cu cocoșul roșu* a apărut și în volum, editura „Cartea moldovenească” având grijă să indice la finele textului anii când s-a redactat lucrarea („Sfârșitul părții întâi. 1963-1964”), când a fost dată la cules (28 februarie 1966) și când a obținut „bunul de tipar” (31 mai 1966).

Tirajul de 15 000 exemplare a asigurat accesul larg al cititorului la această pânză epică de o factură nouă în peisajul prozei din Moldova. În *Povestea cu cocoșul roșu*, critica literară a identificat o „altă dimensiune a caracterului popular și altă viziune artistică asupra vieții satului moldovenesc, net deosebită atât de cea lirico-poetică din proza lui I. Druță, cât și de cea epico-evocativă din proza lui I. C. Ciobanu” (Gavrilov 1984) și, în același timp, a depistat o serie de însușiri „diametral opuse descriptivismului, cronicii jurnalistice și sociologice, care au înflorit până acum” (Cimpoi 1966). Altfel spus, *Povestea cu cocoșul roșu* se înscria perfect în tendința – marcată și de alte romane apărute în aceeași perioadă de timp (Ion Druță *Balade din câmpie*; Aureliu Busuioc *Singur în fața dragostei*; Vladimir Beșleagă *Zbor frânt*) – de înnoire și modernizare, pe care o cunoștea genul respectiv în Moldova, în consens cu evoluția prozei artistice contemporane.

Opinii pertinente pe marginea romanului *Povestea cu cocoșul roșu* au lansat și participanții la Simpozionul consacrat problematicii romanului din Moldova, ce s-a desfășurat la Chișinău în perioada 9-10 iunie 1966 și la care au luat parte și specialiști de la Moscova. L. Gherasimov, bunăoară, găsea că în contextul prozei autohtone din Moldova, unde

se contura un drum nou, „romanul lui Vasilache constituie o apariție justificată” și că „Vasilache a amestecat elemente realiste cu altele iluzorii. Și încercarea unora de a-i măsura povestirea cu rigla logicii nu este fericită” (Gherasimov 1966). În cadrul discuției care, așa cum rezultă din textele și relatările date publicității, a fost cât se poate de incitantă, și-a exprimat tranșant punctul de vedere asupra romanului *Povestea cu cocoșul roșu* și prozatorul Ion Druță care, apreciind pozitiv în fond scrierea colegului său, a atras atenția asupra unor „lucruri foarte cețoase” – pe care le-a calificat drept „negative nedevolate” – considerând că limpezirea acestora ține de obligația autorului (Druță 1966).

Între timp, a apărut și partea a doua a romanului *Povestea cu cocoșul roșu* în revista „Nistru”, nr. 11-12 din 1971 și nr. 1 din 1972, ce a reconfirmat în ochii celor mai mulți dintre cititori opinia despre Vasile Vasilache ca prozator original și de real talent, dar l-a și expus, în același timp, unor abordări dure din partea cerberilor ideologici desemnați de factorii de decizie din conducerea superioară de partid să supravegheze aplicarea în artă a principiilor realismului socialist. Au excelat, în deosebi, autori de serviciu serviabili ai doctrinei marxist-leniniste ca Mihail Dolgan (Dolgan 1973), Ion Racul și Valeriu Senic (Racul & Senic 1973)¹. Criticii virulente a fost supusă mai ales partea a doua a romanului, publicată în varianta de revistă. Întrucât articolul semnat de criticii literari I. Racul și V. Senic a fost inserat în revista „Comunistul Moldovei”, organul de presă al comitetului central al partidului, faptul respectiv a condus direct la ostracizarea scriitorului, care a și fost pus, pentru o bună perioadă de timp, în indisponibilitate în calitatea lui de prozator, autor de scrieri originale. Drept consecință, în anii următori Vasile Vasilache se va consacra preponderent traducerilor, iar romanul *Povestea cu cocoșul roșu* va ieși de sub tipar, în versiunea completă, abia în faza de început a restructurării gorbacioviste, în volumul *Scrieri*, editat în 1986.

Întrucât spațiul rezervat acestui text nu ne permite să trecem în revistă întregul dosar al interpretărilor, ne vom limita la punctarea doar a câtorva idei de ordin mai general.

1. Istoria receptării critice a scrierilor lui Vasile Vasilache poate fi delimitată, convențional, desigur, în trei perioade:

- a) deceniul abordărilor obiectiv-constructive (1961-1971), în care aparițiile editoriale ale scriitorului au fost prezentate, în temei, în plan pozitiv;
- b) anii 1972-1985, în care, cu mici excepții, în presa de la Chișinău, proza lui Vasilache este abordată de pe poziții ideologice sociologist-vulgare, fapt ce a condus la ostracizarea scriitorului. Pentru a supraviețui fizic și a-și ajuta familia cu cele necesare în viața de toate zilele, acesta s-a văzut nevoit să renunțe la scrierea unor creații literare proprii în favoarea efectuării traducerilor din alte limbi;
- c) cu începere din 1986, anul apariției volumului antologic de proză, prefătat de Mihai Cimpoi, are loc propriu-zis reabilitarea lui Vasile Vasilache ca scriitor și repunerea creației sale în circuitul literar-artistic. Schimbarea de atitudine în abordarea problematicii social-culturale în ansamblu s-a produs în contextul general al cursului spre deschidere și restructurare, inițiat de partidul comunist sovietic sub conducerea noului secretar general al PCUS; modificarea respectivă de optică s-a răsfrânt benefic și asupra abordării în critica literară de la Chișinău a operei lui Vasile Vasilache.

2. Creația literar-artistică a lui Vasile Vasilache nici pe departe nu se reduce la romanul *Povestea cu cocoșul roșu*. S-a estimat că respectiva scriere nici nu este opera lui cea mai valoroasă din punct de vedere estetic, astfel că moștenirea literară a lui Vasile Vasilache trebuie abordată fără stereotipuri și în integralitatea sa.

3. Cu începere de prin 1989, opera lui Vasilache trece Prutul, constatăndu-se că prin cele mai bune scrieri ale sale este perfect compatibilă cu proza artistică din stânga Prutului.

4. Vasile Vasilache a fost o personalitate fascinantă, care s-a manifestat exemplar pe multiple arii ale spiritualității, de aceea urmează să fie tratat ca un fenomen complex, ținându-se cont de multilateralitatea preocupărilor lui intelectuale în aria culturii și artei.

5. Pentru a înlesni cercetarea și a asigura studiul în profunzime al moștenirii literare vasilachiene, se impune elaborarea unei bibliografii complete a operei acestuia, deopotrivă inventarierea în totalitate a scrierilor despre personalitatea, viața, activitatea și creația lui literar-artistică².

Volubil, binevoitor și predispus mereu spre comunicare/cuminecare, înzestrat din naștere cu harul deosebit al elocinței, al rostirii cursive și firești a vorbelor, în pas logic cu mersul natural al cugetului și cu fuga uneori năvalnică a gândului, neîmpiedicat de niciun fel de opreliști de ordin fiziologic în expunerea frământărilor, ideilor și sentimentelor, ca nimeni altul dintre oamenii de litere din generația sa, Vasile Vasilache a întruchipat/întruchipează în cel mai autentic mod spiritul locului și vivacitatea, felul de a fi și de a se manifesta al omului din această parte a întregului românesc. Înțelept și nefurios la mânie, cumpătat din fire, stăpânind o limbă vie, plămădită și vorbită răstimp de secole în spațiul rural basarabean, o limbă pe care a cultivat-o cu grijă spre a o feri de suprapunerile ce ne-au invadat masiv în deceniile de la urmă și a șlefuit-o prin exercițiul permanent al scrisului, astfel încât să se ajungă la făurirea unui individual stil neaș, mlădios, croit în albia firească a graiului popular, Vasile Vasilache a înfățișat – prin prezența sa fizică, dar și prin statura-i morală și spirituală, și astfel va rămâne și peste ani – columna vie, coloana de frumusețe și demnitate ce și-a asumat misiunea de întruchipare a tot ceea ce are autentic și cu adevărat valoros limba noastră strămoșească.

Note ■ ¹ Principalele acuze vehiculate în acest articol se regăsesc și în lucrarea de doctorat a lui Valeriu Senic *Despre dialectica internaționalului și naționalului în romanul moldovenesc contemporan*, susținută în 1973 la Universitatea de Stat din Moldova, sub conducerea lui I. P. Racul, candidat în științe filologice, și editată în același an la editura „Știința”, de unde rezultă că autorul principal al textului este aspirantul V. Senic, secondat de profesorul I. P. Racul, șef al Catedrei de literatură moldovenească și, concomitent, prorector pentru studii al universității chișinăuene.

² Tocmai este locul să precizăm aici că, nu cu mult timp în urmă, am reușit să adunăm într-o carte o bună parte din textele critice și exegetice publicate până la momentul respectiv cu privire la viața, activitatea și opera lui Vasile Vasilache. (A se vedea: *Vasile Vasilache – un filozof al literelor basarabene*, selecția și îngrijirea textelor Vasile și Tamara Malanețchi, coordonator Vasile Malanețchi, Chișinău, Î.E.P. „Știința”, 2017, Colecția „Personalități notorii”). Am inclus aici și câteva din interviurile acor-

date de scriitor cu diferite ocazii, precum și o serie de considerații ale sale despre sine și despre unii colegi de breaslă. Dar concepția auster-festivă a acelei cărți (și a colecției în ansamblu), precum și volumul strict limitat al ediției nu ne-au îngăduit să includem între copertele sale întregul material selectat ce ar fi acoperit, trebuie să recunoaștem, spațiul tipografic al cel puțin două volume. Dar chiar și redus la jumătate, cuprinsul lucrării este în măsură să dea sama despre anvergura și complexitatea procesului de receptare prin care a trecut, de-a lungul anilor, personalitatea și opera literară ale lui Vasile Vasilache.

Referințe bibliografice

Chira 1964 = Gheorghe Chira, *Vasile Vasilache: „Două mere țigance”*, în „Moldova socialistă”, 17 iulie 1964.

Cimpoi 1961 = M. Cimpoi, *Vasile Vasilache: „Trișca”*, în „Tinerimea Moldovei”, nr. 59, 17 mai 1961.

Cimpoi 1966 = Mihail Cimpoi, *Înnoire*, în „Cultura”, nr. 26, 25 iulie 1966.

Corbu 1964 = Haralambie Corbu, *Tact și simț artistic*, în „Cultura Moldovei”, nr. 65, 13 august 1964.

Dolgan 1973 = Mihail Dolgan, *Vasile Vasilache: „Povestea cu cocoșul roșu”*, în *Marginalii critice*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1973.

Druță 1966 = Ion Druță, *Pentru cărți sănătoase*, în „Cultura”, nr. 26, 25 iulie 1966.

Gavrilov 1984 = Anatol Gavrilov, *Reflecții asupra romanului*, Chișinău, Literatura artistică, 1984.

Gherasimov 1966 = L. Gherasimov, *Noul drum*, în „Cultura”, nr. 26, 25 iulie 1966.

Racul & Senic 1973 = Ion Racul, Valeriu Senic, *Cu povestea nu se glumește. (Încă o dată despre „Povestea cu cocoșul roșu”)*, în „Comunistul Moldovei”, nr. 5, mai 1973.

Tudor ȚOPA

Stalin ceru alfabet latin

T.Ț. – scriitor, „patriarhul publicisticii basarabene”.

Născut la 13 octombrie 1932, a absolvit școala medie din Telenești și Facultatea de Litere la Universitatea de Stat din Moldova. A activat în calitate de șef de secție la ziarul „Tinerimea Moldovei”, redactor-șef la revista „Tribuna” și redactor-șef la cotidianul „Moldova Socialistă” – „Moldova Suverană”. A pus în valoare 88 de cărți de proză documentară. Deputat în Primul Parlament, semnatar al Declarației de Independență a Republicii Moldova. Om Emerit și cavaler al „Ordinului Republicii”. Pentru editarea serialului enciclopedic în 15 volume *Localitățile Republicii Moldova*, Academia de Științe a Moldovei i-a conferit medalia „Dimitrie Cantemir”.

Generația mea, susține cunoscutul scriitor și publicist Tudor Țopa, născut în Basarabia anilor '40, a fost lăsată repetentă de două ori din motivul că trece de la alfabetul latin la cel rusesc și invers. Peste ani, autorul acestor pagini a aflat că însuși Stalin cerea introducerea, în Transnistria, a alfabetului latin. De altfel, problema alfabetului nostru este și acum politizată și vehiculată fără discernământ de către cei care nu vor să accepte faptul că acesta este veșmântul natural al limbii noastre.

Tudor Țopa a reflectat asupra acestui subiect în cartea Lumânările verzi ale memoriei (Chișinău, 2020) despre satul natal Chițcanii Vechi, fostul județ Orhei.

La 2 octombrie 1924, în componența Ucrainei a fost creată RASS Moldovenească. Scopul autorităților sovietice era ca, în perspectivă, republica autonomă, fondată artificial, să se extindă asupra Basarabiei.

Iosif Stalin, căpetenia Imperiului roșu, spuse la 24 noiembrie 1924: „Dacă Basarabia va fi propagandistic pregătită pentru unirea cu republica Socialistă Sovietică Moldovenească Autonomă și dacă se va depune efortul necesar, ocuparea acestei provincii de către Armata Roșie poate fi realizată cu rapiditate”. (Culege-

rea de documente *Basarabia și basarabeni*, Chișinău, 1991, pag. 291). Cuvântul subliniat ne aparține; el va avea o deosebită greutate în viitor.

Așadar, pentru a inunda Basarabia cu literatură și materiale subversive, presa din Tirașpolea, inclusiv ziarul „Moldova socialistă”, trecu la grafia latină. Când și în ce fel – ne talmăcește un fost demnitar din cohorta bolșevică, îi zice **Ivan Ocinschi**. Mărturiile lui sunt fixate în dosarul interogatorului din 17 august 1956 în or. Chișinău, publicat peste ani în cotidianul „Timpul” din 2 noiembrie 2012:

„Eu, anchetatorul superior al CSS de pe lângă Consiliul de Miniștri al RSS Moldovenești, căpitanul Karpunin, acționând în conformitate cu art. 160-165 al CP al RSS Ucrainene, am anchetat în calitate de martor pe Ocinschi Ivan Vasilievici, născut în 1888, originar din localitatea Secureni, raionul Secureni, regiunea Cernăuți, moldovean, cetățean al URSS, din părinți muncitori, fără de partid, studii superioare, domiciliat la Bălți, str. Lenin, casa nr. 34, ap. 29, candidat în filologie, docent la Catedra de literatură rusă și străină a Institutului Pedagogic din Bălți.

Despre răspunderea ce-o poartă pentru refuzul de a depune mărturii sau în cazul depunerii unor mărturii false a fost avertizat conform articolelor 89 și 90 ale CP al RSS Ucrainene.

– În ce împrejurări a trecut Moldova la alfabetul latinizat (*sic!*)?

– La finele anului 1931, secretarul regionalei moldovenești, Placinda, a anunțat membrii Biroului regional că „Biroul politic al CC al PC(b) din Ucraina a recomandat ca scrisul moldovenesc să fie trecut la grafia latină”. În conformitate cu recomandarea în cauză Comitetul regional de partid a emis o hotărâre, care prevedea trecerea la grafia latină și acea hotărâre a fost confirmată la plenara Comitetului regional de partid. Mie, ca președinte al Comitetului științific moldovenesc, mi s-a propus să realizez acea hotărâre, adică să elaborez morfologia alfabetului latinizat. Eu personal, precum și Andreescu Mihail, Spesov Petru și alții (unele nume de familie nu le mai țin minte), fiind membri ai Comitetului științific moldovenesc, n-am fost de acord cu trecerea scrisului moldovenesc la grafia latină. Nu eram de acord, deoarece pentru latinizarea alfabetului optaseră pe vremuri și activiștii reacționari din Sfatul Țării: Inculeț, Erhan și alții, precum și moșierii români Stroescu, Herța și alții, pe care i-am cunoscut în anii treizeci. Noi eram ferm convinși că Moldova So-

vietică nu poate merge pe același drum cu România boierească și deci nu doream latinizarea pentru care optau ei.

În afară de aceasta, lucrând învățător în perioada 1909-1917 în satele moldovenești, m-am convins că edițiile tipărite cu caractere chirilice, adică rușești, erau înțelese de populație, pe când cărțile tipărite cu caractere latine nu erau acceptate. Din aceste motive, eu ca președinte al Comitetului științific n-am întreprins nimic ca să facem imediat trecerea la alfabetul latin, ci am găsit de cuviință ca, împreună cu Andreescu și Spesov, să ne adresăm cu o scrisoare către Kosior, care pe atunci era primul secretar al CC al PC(b) din Ucraina, adresându-i rugămintea să ne explice, dacă a fost în realitate o hotărâre a Biroului politic despre trecerea scrisului moldovenesc la alfabetul latin. (Placinda a anunțat acest lucru oral, fără să prezinte, vreun document din partea CC, deși eu îl rugasem.)

În scurtă vreme, după expedierea scrisorii, m-a chemat la el Kosior și am plecat împreună la Moscova, în audiență la I.V. Stalin.

În audiență la Stalin am fost eu și Kosior. În timpul discuției, el ne-a întrebat, de ce până acum n-am trecut încă la alfabetul latin și ne-a vorbit despre faptul că noi nu înțelegem importanța acestei acțiuni.

Stalin ne-a explicat că latinizarea scrisului moldovenesc poate fi unul din fenomenele de apropiere între poporul moldovenesc și cel românesc și a influenței lor reciproce. El a menționat că din cauza deosebirii sistemelor statale din Moldova și România, între moldoveni și români lipsesc relațiile culturale și latinizarea scrisului este una din formele care ar înlesni întărirea acestor relații. Totodată, el considera că **limba moldovenească nu este o limbă ca atare, ci doar unul din dialectele limbii moldoromâne**. Tot el ne-a atras atenția și asupra faptului că Uniunea Sovietică este învinuită că în Moldova e utilizat caracterul chirilic, în felul acesta făcându-se rusificarea populației cu scopul de a lichida total cultura moldovenească națională. El spunea că nu trebuie să ne temem de latinizare, deoarece aceasta constituie numai forma, pe când cel mai important moment e conținutul și e de datoria noastră să urmărim ca el să fie socialist. El accentua că cultura moldovenească și cea română trebuie să se apropie una de alta și nicidecum să se separe. În încheiere, Stalin a menționat, ca printre altele, că timpul lucrează pentru noi și **nu e exclusă posibilitatea ca Moldova și România să devină cândva un stat unic**, iar întărirea

relațiilor culturale va putea apropia acele timpuri. El vedea în latinizarea scrisului moldovenesc una din formele consolidării acelei legături. În încheierea discuției, el ne-a propus să trecem imediat la realizarea în fapt a hotărârii Biroului politic al CC al PC(b) din Ucraina.

În urma acelei discuții cu Stalin am ajuns la concluzia că latinizarea scrisului moldovenesc va contribui la apropierea dintre truditarii din RASS Moldovenească și cei din Basarabia și România și va înlesni pătrunderea ideilor leniniste și în aceste teritorii.

Reîntors în Tiraspol, am scris câteva articole despre necesitatea latinizării alfabetului moldovenesc. Am vorbit pe aceeași temă la postul de radio, am avut un referat la plenara regională de partid și am întocmit morfologia alfabetului latin. La sesiunea a treia a CEC a RASS Moldovenești a fost adoptată hotărârea despre latinizarea scrisului moldovenesc. Morfologia și ortografia scrisului moldovenesc cu caractere latine, elaborate de mine, au fost aprobate de Comisariatul poporului pentru învățământ al RASSM.

Vreau să remarc că primele broșuri, reviste, care au apărut cu caractere latine n-au fost acceptate categoric de populația RASSM din cauza că aici toate tipăriturile se făceau cu caractere chirilice, cele latine fiind necunoscute populației, iar introducerea lor nu a fost anticipată de o perioadă de pregătire.

De aceea noi tipăream revistele în ambele alfabete. Au fost întreprinse în paralel și o serie de măsuri în vederea familiarizării populației cu noile caractere.

– *Odată cu latinizarea scrisului moldovenesc nu avea oare loc și o românoizare forțată a limbii moldovenești?*

– Nici un fel de românoizare a limbii moldovenești nu se făcea. Trebuie să remarc însă că atunci când se traduceau anumite texte și nu găseam echivalente potrivite în limba moldovenească, completam aceste goluri din contul limbii române, folosite de scriitorii și poeții progresiști. Așa, spre exemplu, am împrumutat multe expresii din operele lui Caragiale, Vlașcu, Eminescu și alții... Îmi amintesc că m-am pomenit într-o situație delicată pe când traduceam *Trei izvoare și trei părți componente ale marxismului* de V. I. Lenin, căci limba moldovenească era săracă în termeni politici și filosofici și am apelat la arsenalul culturii românești...

Vreau să subliniez faptul că îmbogățirea limbii moldovenești se făcea nu numai pe contul limbii române, ci, în primul rând, pe contul limbii ruse”.

Ion Ocinschi este unul dintre puținii supraviețuitori și mărturiile lui au o pondere deosebită. El a trecut prin mașina NKVD-ului în mai multe rânduri, el s-a întâlnit cu Stalin și cu conducătorii de partid ai Ucrainei, care insistau ca în Republica Autonomă să se treacă la alfabetul latin. Rezultatele acestei „latinizări” încheiate în 1937, la fel au fost tragice. Ocinschi a scăpat din întâmplare, fiind deja trimis în exil.

De aceea, când a fost chemat la Ministerul Securității al Republicii Moldova l-au trecut fiorii, așa ca prima oară. De astă dată însă anchetatorii nu se interesau de greșelile lui, nu-i căutau nod în papură, ci încercau să se dumerească asupra unui fenomen lingvistic extrem de interesant. Alfabetul latin în Republica Autonomă și limba română în cărțile și manualele din Transnistria. Ei sincer voiau să cunoască adevărul științific, deoarece, cunoscând adevărul științific și emițându-l fără echivocuri, puteau să-i reabiliteze, post-mortem, pe toți scriitorii și oamenii de cultură care au activat în Republica Autonomă.

Adevărul crud constă în faptul, că, ulterior, peste promotorii latinizării în RASSM au lovit necruțaturile topoarele sângeroase ale represiunilor staliniste. Cu alte cuvinte, unde dai și unde crapă.

În culegerea de documente *Operația română din RASS Moldovenească în Marea Teroare stalinistă din 1937-1938*, publicată în 2014 de doctorul în drept Mihai Tașcă, citim îngroziți:

„Represiunile politice erau utilizate chiar de la întemeierea statului comunist în Rusia. Însă, semnalul terorizării în masă a fost dat de plenara Comitetului Central al Partidului Comunist (bolșevic) din toată Uniunea, care și-a ținut lucrările în perioada 23 februarie - 5 martie 1937, la care Iosif Stalin a prezentat raportul „Cu privire la deficiențele muncii de partid și ale acțiunilor de lichidare a troțkiștilor și altor ipocriți”. Liderul bolșevicilor a cerut să fie identificați și anihilați „diversioniștii”, „agenții troțkiști”, „rămășițele claselor exploatatoare” și, în general, toate tipurile de „dușmani ai poporului”. Nu s-a uitat să se amintească de „încercuirea capitalistă” a URSS, care a fost un alt motiv/factor pentru declanșarea terorii.

La 2 iulie 1937 Biroul Politic al CC al PC(b) din toată Uniunea a adoptat hotărârea „Cu privire la elementele antisovietice”, prin care le-a cerut tuturor

organelor locale ale NKVD și de partid să înregistreze „toți chiaburii și criminalii” întorși la baștină din închisori și lagăre, iar cei mai periculoși în urma deciziilor „troicilor” să fie arestați și împușcați”.

În scurt timp, autoritățile locale au expediat la Moscova „cifre orientative” care au stat la baza ordinului operativ nr. 00447, intitulat „Cu privire la operațiunea de reprimare a foștilor chiaburi, a infractorilor și altor elemente antisovietice”, semnat de N. Ejov la 30 iulie 1937 și aprobat de Biroul Politic în aceeași zi.

Având denumirea de „operațiunea culăcească”, acțiunea antiumană trebuia să demareze pe întreg teritoriul URSS la 5 aug. și să fie încheiată în patru luni (5 dec.), urmând să fie arestate 259 450 de persoane, dintre care 72 950 – trebuiau să fie împușcate.

„Troica specială” a RASS Moldovenești s-a întrunit în circa 110 ședințe (prima la 10 aug. 1937, iar ultima în noiem. 1938). În urma activității acestui organ extrajudiciar în RASS Moldovenească au fost examinate dosarele a 4 762 de persoane. Dintre acestea 3 497 de persoane au fost condamnate la împușcare (73,4%), altele 1 252 de persoane au fost condamnate de la 5 la 8 ani în lagăre de munci corecționale, iar dosarele a 13 persoane au fost returnate pentru reexaminare”.

În satul Zăluceni de peste Nistru au fost supuși represiunilor draconice staliniste 121 de oameni, în Rașcov – 80, Podoimița – 69, Hrușca – 119, Hristovaia – 58, Cuzmin – 74, Camenca – 83.

În cele din urmă, „grămăticii” din Tirașpolea, îndrumați de un oarecare lingvist profan pe nume Madan, s-au apucat să inventeze o nouă limbă, primitivă și artificială. Cu această limbă păclisită comuniștii venise în 1940 să instruiască elevii din Basarabia. L.A. Madan explica în prefața la manualul său:

„Gramatica fișticării linghi în temelii s-alcătuiesti după vorba jii a norodului sâ piști o hoabâ di vremi sâ schimbâ-n potrijiri cu disfășurarea, cu schimbarea graiului jiu. Limba moldovenească, în cari grăiești amu norodu moldovenesc, ești limbă sânistătătoari, diosâghită di limba românească, șâ sâ diosâghești șâ di limba tuturor cârțalor moldovnești, tipăriți pân la organizarea RASSM”.

Iată așa arăta fariseismul bolșevic în lingvistică!

Victor RAVINI

Criteriile etice ale ciobanilor din Miorița

V.R. – absolvent al Facultății de Filologie (Timișoara), al Facultății de Știința religiilor (Suedia) și al Universității Scandinave de Management. În țară a activat ca profesor de limba și literatura română, tehnician pe șantier. În Suedia a fost muncitor la Volvo, profesor de germană, engleză, franceză, literatură suedeză și istorie; a predat pedagogia la universitate; a lucrat în redacția Ord&Bild.

Membru al Uniunii Scriitorilor din Suedia. Ultimele cărți apărute: *Miorița – Izvorul nemuririi și Barca veselă*, Editura Alcor, București.

Criteriile etice sau aspectele morale în *Miorița* nu par să fie importante pentru cercetătorii de până acum. Excepție face Gheorghe Vrabie, care spune:

„Ca să imprime o trăsătură morală conflictului, cântăreții au asociat omorul săvârșit pentru jaf de vechi substraturi legendare. Mai în fiecare variantă se arată că ciobănașul va fi omorât de «un frate» sau de «veri primari»” (Vrabie 1966: 235).

Vrabie consideră așadar că poezia prezintă un conflict. Această opinie e contrazisă de afirmația cum că miezul în *Miorița* nu este epic, ci liric (Amzulescu et.al. 1964: 122). Însă aceasta n-are importanță. Mai important e să analizăm conflictul de care zice Vrabie.

Émile Durkheim (Durkheim 1938: 67) consideră crima (*the crime*) ca un factor pentru sănătatea publică, o parte componentă a societăților sănătoase (*a factor in public health, an integral part of all healthy societies*), deoarece conștiința colectivă apreciază unele acțiuni ca fiind criminale și astfel crima joacă un rol în dezvoltarea moralei și a legilor. Charles Wright Mills (Mills 1999) afirmă că structura socială este creată de conflictul dintre oameni cu diferite resurse și

interese. Indivizii, resursele, interesele și structura socială se influențează reciproc. Marx spune că toate sistemele sociale și economice produc tensiuni interne, care duc la autodistrugere. Oile erau o resursă primară, iar oieritul era una din cele mai importante modalități de a obține hrană și alte produse din mediul existent în Carpați. Oile dădeau proprietarilor o înaltă poziție socială. Eu vreau să văd dacă tensiunea dintre interesele oierilor duce la distrugerea frăției.

Din perspectiva socială a lui Bernard Sergent (Sergent 1995: 173) și a teoriei lui Durkheim (Durkheim 1995) despre totemism, oile puteau avea un loc central în criteriile valorice și în reprezentările ciobanilor noștri. Toată îngrijirea pe care o acordau ei oilor era reglată de reguli și rutine cu caracter sacru. Oile erau ocrotite cu religiozitate. Reprezentările religioase ale ciobanilor conduceau sentimentele și activitățile lor, cât și felul lor de a gândi și a lua hotărâri. Durkheim (Durkheim 1995: 256-260) spune că în societățile tradiționale, principiile morale decurg din considerații religioase, iar nu din criterii utilitare. Oile și oieritul puteau fi baza materială pentru un fel de a gândi tradițional și pentru valori morale călăuzitoare în grupul de muncă și în restul societății. Cultura orală era temelia valorilor umaniste ale țăranilor. Pragmatismul sau utilitarismul valorilor sunt impregnate de religiozitate.

Indiferent dacă *Miorița* prezintă o acțiune adevărată sau fictivă, ambele sunt acțiuni foarte serioase. Toate faptele ciobanilor pornesc de la criterii valorice și principii etice care se întemeiază pe tradiții religioase, datini locale, obiceiuri și rutine profesionale, comportament personal, fel de a fi, caracter, însușiri și moral. În acțiunile, comportamentul și moralul ciobanilor, eu disting trei criterii etice și încerc să le clasific.

1. Etica normativă sau deontologică

(Din gr. *deon*, *deonta* = datorie, ce trebuie să facem și *logikos* din *logos* = cuvânt, rațiune)

Hotărârea ucigașilor pornește de la o sfătuire și o lege religioasă. Ei urmează rutine tradiționale și reguli și aplică o etică deontologică, adică o etică legală, normativă, care stabilește reguli, norme, obligații și datorii. În etica normativă, totul e ca legea să fie respectată, fie ea lege ju-

ridică sau religioasă. Omorul din Miorița nu se întemeiază pe principii juridice, ci religioase, motivate de o concepție religioasă a lumii. Etica lor nu are un fundament juridic, ci cosmic. Ciobanul ales acceptă hotărârea ucigașilor fără recurs. Totul pornește de la legea cosmică, sacră și indiscutabilă.

2. Etica scopului sau teleologică

(Din gr. *telos* = țel, scop, îndeplinire, finalitate)

Scopul ciobanilor este să restabilească ordinea și armonia în natură. Ei se înțeleg asupra scopului și a mijloacelor de a-l atinge și sunt conduși de o etică teleologică, etica scopului sau a consecințelor. Cu toții fac o liturghie pre-creștină, ale cărei efecte ei sunt siguri că se vor îndeplini. Ei se așteaptă ca acțiunea lor din lumea materială să aibă consecințele dorite de ei în lumea transcendentală. Ei sunt siguri că atingerea scopului religios o să dea un rezultat practic. Pentru ei, lumea transcendentală este primară și supraordonată celei materiale, care e secundară. Cea materială este o oglindire vizibilă a unei realități mitologice, care e invizibilă, dar mai puternică și mai adevărată decât cea de toate zilele. Ei sacrifică ceva în lumea perceptibilă pentru a atinge un scop în cea suprasensibilă. Ei sacrifică prezentul pentru viitor și lumea fizică pentru cea metafizică.

Ciobanul își sacrifică plăcerile corpului pentru înalta satisfacție a sufletului, își sacrifică viața pentru a obține nemurirea. În schimbul a ceea ce pierde în lumea materială, el câștigă altceva în lumea spirituală, pentru sine dar și pentru ceilalți. Sacrificiul lui poate fi privit și ca o sinucidere altruistă (*altruistic suicide*) în sensul lui Gaston Richard (Richard 1994: 238) și Mircea Eliade (Eliade 1992: 230-233). Executarea celui sacrificat este o acțiune religioasă cu un scop religios, al cărei rezultat se obține în lumea invizibilă, dar care se așteaptă să aibă repercusiuni vizibile în lumea concretă, pentru binele societății.

Unii cântăreți modifică sau elimină versurile ce conțin scopul religios, devenit greu de înțeles, și le înlocuiesc cu versuri despre scopuri economice sau sociale, dar insuficient șlefuite poetic. Beneficiul ciobanului în lumea spirituală este eclipsat de câștigul ucigașilor în lumea materială, iar omorul religios – adevărat sau fictiv – e înțeles ca un

omor pentru jaf sau pentru alte cauze meschine. Versurile modificate sau improvizate devin pentru unii țărani, și mai ales pentru unii cercetători, dovezi că ucigașii au scopuri materiale. Scopurile lumești apar sporadic, în versuri insuficient cizelate și neclar exprimate. Nu pot fi reprezentative pentru întreg materialul cercetat.

3. Etica situației sau etica ontologică

(Din gr. *ōn, ontos* = existență, fire)

La început situația poate fi paradisiacă, așa ca în varianta lui Alecsandri și în altele, sau catastrofală ca în variantele în care ninge sau plouă prea mult. Unele variante nu conțin date clare despre cum este situația. Ucigașii se sfătuiesc asupra situației, care e sau nu e exprimată în text, și fac legea, care deci e ulterioară situației. Ei își aleg victima și creează o nouă situație pentru ciobanul ales. Acesta se orientează în situație și ia atitudine. El acceptă situația și stabilește ritualul după cum vrea el.

Alta e situația când ciobanul suflă în fluier și vede că prea multe oi mor. El ia inițiativa și se oferă să fie ucis. Nu ucigașii creează noua situație, ci el însuși o creează. Într-un caz sau altul, ei aplică etica situației, etica ontologică sau ethosul existențial. Ciobanul se află într-o dilemă existențială:

a) El este o persoană centrală în frăție, e baci, și are legături puternice cu ciobanii săi, cărora le vorbește afectuos. Își iubește meseria de cioban, animalele sale, natura înconjurătoare, florile, copacii, păsările, munții, soarele, luna și stelele. El este solidar cu grupul de muncă și e loial frăției.

b) El este un individualist, cufundat în muzică și într-o percepție poetică și religioasă a realității înconjurătoare, motiv pentru care el e văzut ca un înstrăinat. El însuși se simte străin de biserică, fiindcă respectă tradițiile din religia naturii și valorile pre-creștine. Frații lui practică aceeași religie a naturii, dar îl văd ca pe un înstrăinat deoarece el e mai altfel decât ei și are preocupări artistice și spirituale, pe care ei nu le au.

Ciobanul suflă în fluier nu pentru ceilalți ciobani, ci pentru oile sale și pentru sine însuși. Aceasta îl ajută să se gândească la situația oilor sale, dar și la probleme spirituale, existențiale. El are o înclinație spre contemplație artistică, iar muzica și gândurile poetice îl transpun într-o

situație sufletească comparabilă cu o rugăciune religioasă. El iubește muzica, spectacolul naturii și viața. Prin muzică el comunică cu oile sale, cu întreaga natură și cu lumea supranaturală. Pentru el viața este mai mult decât satisfacerea cerințelor trupului. Viața îi oferă un deliciu artistic și intelectual, de un rafinament spiritual până la cel mai înalt nivel de cugetare.

Ciobanul este conștient de situația sa dilematică, între colectivism și individualism. El este întreprinzător și poet, legat de lumea fizică și de cea metafizică. Sacrificiul de sine îi întărește solidaritatea cu frații săi, dar și apartenența la lumea suprasensibilă. Îngroparea îi întărește solidaritatea cu animalele sale, dar și cu întreaga natură însuflețită de însuși sufletul său. Stâna este pentru el centrul lumii, iar el vrea să se eternizeze în centrul universului, pe care îl domină așa cum un mire domină nunta, și ca un regizor ce dirijează spectacolul. Situația este încordată, ca și cum ar fi oucidere reală. El va prelua rolul eroului mitologic, a cărui misiune e să refacă universul, transmițând armonia sa interioară asupra cosmosului. El va fi ucis într-un ritual, ca la teatru, însă el își trăiește rolul cu cea mai mare participare sufletească.

El mai are încă o dilemă și mai subtilă. Pe de o parte, dragostea lui față de animale și de tot ce îl leagă de pământ este o atracție chtonică în sensul lui Carl Gustav Jung (Jung 1941). Pe de altă parte, el are o atracție spre cer și spre stele, ceea ce Jung numește „o condiționare a sufletului de către cer” (*eine „Himmelsbedingtheit” der Seele*) (Jung 1941: 176). Această dilemă se rezolvă prin ecuația dintre moartea, cu îngroparea lui aici pe pământ, și nunta în cer. Legătura dintre lumea materială și cea spirituală se face în psihicul ciobanului, pe care el îl proiectează asupra întregii lumi. El conștientizează nemărginirea spațiului și timpului. Cu alte cuvinte: „Miorița reprezintă conversiunea spațiului concret, profan, în timpul cosmic abstract sau, mai simplu, înghițirea spațiului de către timp” (Kernbach 1994: 325).

4. Valorile morale de bază ale ciobanilor

Mulți din cercetătorii de până acum consideră criteriile etice ale ciobanilor ca impregnate de valori morale negative: omor pentru însușirea averii altuia, din aviditate, egoism, invidie, gelozie, rivalitate, trădare

sau alte ticăloșii. Alternativ, ciobanul este ucis fiindcă a comis toate crimele posibile (Vulcănescu 1970). După ei, sau ucigașii sau cel ucis sunt oameni răi într-un fel sau altul, iar poemul național înfățișează răutatea omenească, întruchipată în români. Eu mă întreb: cum se împacă o asemenea înțelegere cu concepția unanimă că *Miorița* reprezintă firea românilor?

Răutatea ucigașilor apare numai în versuri improvizate târziu și este un fenomen periferic și neautentic în totalitatea materialului cercetat. Datele despre bunătatea ciobanului și buna înțelegere dintre el și ucigași sunt caracteristice pentru cele mai bine păstrate variante, ba chiar și pentru majoritatea celor modificate. Fenomenul central în totalitatea variantelor este bunătatea omenească innăscută de care vorbește Knud Ejler Løgstrup (Løgstrup 1994: 168-172) sau, așa cum spune Immanuel Kant, „înclinația originară către bine din natura omului” (Kant 2003: 21).

Eu constat că ciobanii sunt de acord asupra efectuării sacrificiului și că principiile lor etice nu se ciocnesc niciodată. Ei aplică o combinație a celor trei modele etice. Modelele sunt în echilibru și armonie, ca într-un triunghi echilateral.

Concluzia mea este că ciobanii din *Miorița* au relații armonice unii cu alții, într-o frăție perfectă și că nu poate exista vreun conflict între ei. Așadar crima este exclusă. Dacă acest sacrificiu religios se efectuează sau nu, voi opina în alt eseu.

Notă ■ Explicații și argumentații mai pe larg se pot găsi în *Miorița – Izvorul nemuririi*, Editura Alcor Edimpex, București 2016 și 2017.

Referințe bibliografice

Amzulescu et.al. 1964 = Alexandru Amzulescu, Adrian Fochi, I. C. Chițimia, Vrabie, *Istoria literaturii române*, vol. I, 1964.

Durkheim 1938 = Émile Durkheim, *The Rules of Sociological Method*, 1938.

Durkheim 1995 = Émile Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life*, 1995.

Eliade 1992 = Mircea Eliade, *Mythes, rêves et mystères*, 1992.

- Jung 1941 = Carl Gustav Jung, *Seelenprobleme der Gegenwart*, 1941.
- Kant 2003 = Immanuel Kant, *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*, 2003.
- Kernbach 1994 = Victor Kernbach, *Universul mitic al românilor*, 1994.
- Løgstrup 1994 = Knud Ejler Løgstrup, *Det etiska kravet*, 1994.
- Mills 1999 = Charles Wright Mills, *The Power Elite*, 1999.
- Richard 1994 = Gaston Richard, *Dogmatic atheism in the sociology of religion*, 1994.
- Sergent 1995 = Bernard Sergent, *Les indoeuropéens. Histoire, langues, mythes*, 1995.
- Vrabie 1966 = Gheorghe Vrabie, *Balada populară română*, București, Editura Academiei R.S.R., 1966.
- Vulcănescu 1970 = Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, 1970.

Miron SCOROBETE

Vechimea *Mioriței* iese din ceață

Deși e considerată emblema spirituală a poporului român, deși toate somitățile condeiului au scris despre ea, vechimea *Mioriței* a rămas ascunsă în ceață. Culeasă de Alecu Russo și publicată de Vasile Alecsandri la mijlocul secolului al XIX-lea, despre ea nu s-a putut spune cu certitudine decât că e mult mai veche. Dar cât de veche?

Fără a putea da răspunsul exact la această întrebare esențială, noi putem doar dovedi că în secolul I î.H. ea exista, aceasta nefiind, totuși, data creării ei, dată ce cu siguranță se situează mult mai adânc în timp.

Pentru a fi însă înțeleși în demonstrația pe care o facem, va fi nevoie să explicăm niște termeni tehnici din domeniul păstoritului, termeni necunoscuți nici de cititori și nici de exegeți.

Eu pe acest teren am un privilegiu-unicat: toți cercetătorii sublimei balade sunt „colegi de breaslă” cu Russo și Alecsandri, intelectuali, scriitori, folcloriști; eu sunt singurul cercetător care a fost „coleg de breaslă” cu mândrul ciobănel. Eu chiar am păscut oile (ciobanul din fotografie sunt eu). Măcar la acest nivel, cel mai de jos, cel concret, știu așadar despre ce vorbesc. Pentru că una e să fi coborât la vale zi de zi pe-un picior de plai în mijlocul turmei de miei și cu totul altceva să zărești piciorul de plai din goana mașinii, să-l admiri în pliantele turistice și să vorbești despre el după lecturi, ca despre Groenlanda sau Tahiti.

Toată lumea vorbește despre *Miorița* fără să știe exact ce e aceea mioară. Mioară nu e sinonimul lui oaie, așa cum îndeobște se interpretează, ci termenul denumeste o vârstă precisă a oii. Fiica oii până la un an e

Unii cercetători au afirmat că *Miorița* e veche de doar câteva secole, iar alții că a fost creată pe vremea dacilor, dar nu au venit cu dovezi sau argumente. Miron Scorobete este primul care prezintă dovezi ce atestă, prin metoda comparativă, că *Miorița* exista în secolul întâi î.Hr. și că poate fi cu mult mai veche, din vremurile preistorice. (*Victor Ravini*)

Păstorul din poza realizată în 1955 este autorul textului: Miron Scorobete

mială, ceea ce ar corespunde la om cu copilă. De la un an la doi, ea e noatenă, corespondentul pentru adolescentă. De la doi la trei ani, vârsta la care devine aptă pentru reproducere, e mioară, adică tânără. La patru ani e strămioară, în toiul vârstei, pentru ca de la cinci ani să fie oaie bătrână.

În vechime, mioara avea o semnificație aparte. Dintre oi, numai ea era eximia, aleasă pentru jertfă, consacrată. „Termenul *eximius* – la sacrificii – nu este un *ἐπίθετον* (epitet) poetic, ci un termen sacerdotal, simte nevoia să precizeze Macrobius. [...] se numesc «hostiae eximiae» acelea (dintre animale) care – destinate jertfirii – sunt scoase din turmă...” (Saturnalia, p.156).

Vergiliu în Eneida pomeniște în repetate rânduri despre jertfe, specificând de fiecare dată că e vorba de mioare (oi de doi ani), *eximiae*, alese: „Ea jertfește, după datină, oi de doi ani (mioare), alese” (Eneida, IV, 57), „Ar fi mai nimerit să se jertfească acum [...] tot atâtea oi de doi ani (mioare)” (Eneida, VI, 38-39), „Ea înjunghie, după datină, oi de doi ani (mioare), alese” (Eneida, VIII, 544), „La început, merg la temple și-și cată pe lângă altare/Pacea, la zei: aduc jertfe cu bine alese mioare/După obicei...” (Eneida, IV, 93).

Nimeni, nici traducătorii, nici exegeții, nu dau vreo atenție acelei precizări, „de doi ani”, luând-o ca pe o expresie oarecare, fără importanță, când ea, tocmai prin repetiție, prin prezența ei obligatorie când e vorba de jertfirea unei oi, ar trebui să dea de gândit. Iar ea asta face: precizarea că e vorba de mioară exclusiv și nicidecum de o oaie de altă vârstă.

Nu vom face eroarea de a susține că genialul poet se referă la balada noastră, dar vom afirma cu toată convingerea că *Miorița* nu a apărut prin Evul Mediu, când nu se mai aduceau jertfe, iar termenul „mioară” devenise unul comun, ci ea exista pe timpul lui Vergiliu, când termenul, cum explica Macrobius, era „termen sacerdotal”.

Deși sensul de „eximia”, aleasă pentru jertfă, atribuit mioarei, s-a pierdut, prezența numai a ei în toate variantele, și nu a unei oi de altă vârstă, a mielului creștin, bunăoară, indică fără putință de tăgadă vechimea poemei, acum două mii de ani, în epoca lui Vergiliu evident, dar cu siguranță mult mai adânc în timp, în plină mitologie preistorică.

Prezența mioarei în *Miorița* nu e întâmplătoare. Prezența tocmai a ei, care e eximia, aleasă pentru jertfă, vrea să arate că în sublima poemă nu e vorba de un omor odios, de o crimă, ci de o jertfă. Numai că aici jertfa e ridicată pe treapta superioară: nu se mai jertfește mioara, „oaia de doi ani”, ci păstorul. Iar un asemenea preț are o cu totul altă miză decât cea vizată de jertfele obișnuite, cu efecte restrânse la cercul unui individ sau unei colectivități – cetate, trib, popor; jertfa de acest nivel are un efect ontologic. E prefigurarea jertfei hristice: „El nu are nevoie să aducă zilnic jertfe, [...] căci El a făcut aceasta o dată pentru totdeauna, aducându-Se jertfă pe Sine însuși (Evrei 7,27).

Cele spuse mai înainte ne invită să extindem meditația și asupra spațiului care a fost denumit cu un adjectiv derivat de la mioriță. „Spațiul mioritic”, ținând seama de precizările anterioare, trebuie să-l vedem nu prozaic sau chiar, cum se întâmplă frecvent, peiorativ, „ciobănesc”, primitiv, ci ca pe un topos eximius, ales; ales însă sacerdotal, pentru jertfă.

Eugeniu Gorean: „Am crescut tradițional, intuind modernitatea...”

Dragă Eugeniu, în pofida vârstei tale, ești un acuarelist de forță deja, remarcat de timpuriu și la Chișinău. Începem cu o întrebare despre formarea ta. Unde? Cu cine? Ce anume a stat la baza apetenței tale artistice?

Cred că la Colegiul de Arte Plastice „Al. Plămădeală” am avut prima experiență importantă în acest domeniu, acolo am înțeles că doresc să continui să fac artă. Și tot acolo am cunoscut acuarela ca tehnică plastică. Caracteristic acestei tehnici este de la-nceput să se opună, să te-ncerce cumva dacă rezști. Și deja în ultimul an de studii, la colegiu deci, sub o anumită influență a profesorului I. Sveclă, mă decisesem să merg pe calea acuarelei. Această alegere destul de timpurie m-a scutit de căutările inerente oricărui început firesc, de încercări gratuite și timp pierdut. A urmat Academia de Arte din Chișinău, unde am avut ocazia să aprofundez arta pe care îmi doream să o fac și mai ales tehnica acuarelei.

În ceea ce privește cunoștințele, niciodată nu m-am limitat doar la spațiul nostru, eram interesat de ceea ce se întâmplă cu acuarela modernă din America, Europa, China. Astfel că, deja în anul trei de facultate, am fost invitat să predau, realizând o serie de stagii în Franța; acest lucru a avut și el un impact important asupra carierei mele. Trebuie să recunosc că m-a motivat.

Ne poți da un răspuns succint la întrebarea: ce înseamnă să fii artist astăzi? Să fii pictor în sec. XXI. Parcă e mai simplu să-ți imaginezi un arhitect sau un designer de logouri, care merge la birou, toți mergem la birou... Tu cum ai putut să rămâi în această manifestare clasică și fundamentală a expresiei artistice?

A fi artist în secolul XXI nu se prea deosebește de un artist din secolul al XV-lea: și el trebuie să-și impresioneze publicul, și el trebuie să simtă

Mai întâi, recunosc că am avut diverse prejudecăți față de pictura în acuarelă. Habar n-am de ce, din motive stupide, probabil. În timp, din fericire, se mai diminuaseră oricum. Dar cred că toate prejudecățile astea mi-au fost spulberate definitiv abia după ce am descoperit pictura lui Eugeniu Gorean, artist din Chișinău. Mă refer mai ales la lucrările dintr-o serie fenomenală dedicată pandemiei, în care oamenii lipsesc cu desăvârșire din locuri în mod obișnuit aglomerate, fiind înlocuiți de o invazie de animale sau păsări... Despre artist pot să vă spun că, din câte am putut să observ, a expus până acum doar în străinătate (cel puțin dacă vorbim despre expoziții personale), fiind foarte apreciat. Cu toate acestea, este încă tânăr, nici nu spun cât de tânăr. Pe mine lucrările lui m-au obsedat încă de la prima vedere.

Lucian Dan TEODOROVICI

timpul în care trăiește. Eu am avansat pe calea tradițională, intuind că asta va deveni în viitor cea mai „modernă”, iar în acest sens, sunt convins că în cazul meu pictura m-a ales pe mine, și nu invers. Atelierul este deci biroul meu!

Moldova exportă artă și artiști. E domeniul la care suntem competitivi, dacă ne gândim totuși la spațiul mic și la densitatea populației aproape imponderabilă... Cum se explică acest lucru din punctul tău de vedere?

Adevărat, suntem competitivi la capitolul artă, suntem un popor creativ. Cred că este rezultatul a tot ce s-a întâmplat aici pe parcursul a secole de istorie – amestecul de culturi, influențele estice și apoi cele vestice au născut ceva nou, un alt simț estetic, o viziune nouă.

Deși profundă și sofisticată, cred că pictura ta este pentru toți. Oricine ar rămâne fascinat în fața unei lucrări semnate de tine, chiar dacă unii privitori nu ar ști să explice și de ce. Ce experiențe ai despre receptarea ta? Unde ai expus și cum a fost?

Am început să expun din 2010 în cadrul diverselor expoziții, bienale de acuarelă din Franța, Belgia, China și Rusia. Prima expoziție personală am organizat-o la Londra în 2016.

O istorie nostimă s-a produs tot în 2016, la o altă expoziție personală în Guernsey, o insulă din strâmtoarea La Manche. Stând în sala de expoziție, am văzut debarcarea a zeci de turiști de pe o croaziera de elită, unii dintre ei s-au grăbit să viziteze și expoziția mea. Printre aceștia se afla și o doamna din Germania, care se deplasa cu mare dificultate, ajutându-se de niște dispozitive de mers, de niște cârje speciale. După o lungă întrevvedere cu discuții, explicații la fiecare pictură – ea a și cumpărat o lucrare –, a plecat extrem de bucuroasă, liniștită... Tocmai la 15 minute după plecarea ei, am realizat că și-a uitat cârjele la expoziție. Am avut nevoie de ceva timp până să o ajung din urmă pentru a i le returna... m-am bucurat foarte mult atunci să constat că, iată, pictura mai face și astfel de minuni!

Impresionant! Și ca să le ușurăm munca criticilor de artă, o întrebare despre viziunea ta artistică. Ai ceva din suprarealism, din arta conceptuală. Fascinează în special asocierea a două forțe care nu se pot ocoli: a naturii (chiar a stihiei sălbăticeiei) și a somptuozității culturii. Sălbăticie vs civilizație și performanță tehnologică. Ecologiștii de azi și chiar pandemia, care a îngenunchiat întreaga planetă, demonstrează că civilizația poate fi ușor învinsă de către natură. În arta ta am văzut o concepție mai puțin falimentară și anume că civilizația e și ea o sthie în aceeași logică cu sthia naturii și, prin urmare, nu se pot sabota una pe cealaltă. Ce ne poți spune despre asta, dincolo de ceea ce spui deja propriu-zis în tablourile tale?

Consider esențial pentru un artist să se regăsească într-un anumit stil. În ceea ce mă privește, în acest moment am o preocupare aparte pentru interferența între clasic și modern, între paradoxuri și stereotipuri. Încerc să vorbesc despre niște lucruri care ne frământă acum într-un limbaj estetic deja cunoscut, familiar. Abundența tehnologică este suprapusă cu lumea inutilității. În același timp, viziunea ironică asupra evenimentelor de azi nu lipsește nici ea. Totuși, în mod simbolic, omul nu este cel mai important subiect în pictura mea, este un detaliu uitat undeva.

Artiștii își fac planuri de viitor sau muncesc pur și simplu, iar restul se întâmplă de la sine, performanță, recunoaștere și, de ce nu, avere (e amuzant detaliul că Picasso a fost surprins că nu reușea să numere banii primiți pentru o lucrare). Tu cum te vezi din punctul acesta de vedere? Măcar la nivel de visuri.

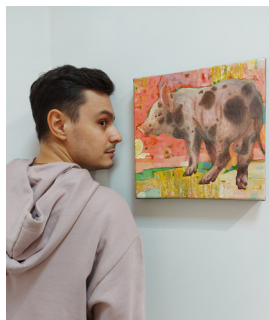
Planurile există, însă cel mai adesea acestea sunt date peste cap. Anul 2020 a demonstrat-o foarte bine. Într-o astfel de perioadă de haos și turbulență, eu nu pot să fac altceva decât să pictez, însă nu uit că anume această perioadă ne poate permite noi posibilități și noi înălțimi.

Îți mulțumim pentru răspunsuri. E o încântare să te descoperim!

DIALOGUL ARTELOR | I

Eugeniu GOREAN

Lumea interferențelor

300 de fluturi deasupra Parisului, 73x53 cm

Linii negre, linii albe, combinația perfectă, acuarelă, 73x53 cm

Roma eternă, acuarelă, 76x53 cm

Imigrare, acuarelă, 35x53 cm

Ascensiunea civilizației, acuarelă, 73x53 cm

Festival, acuarelă, 73x53 cm

Vacă sfântă, acuarelă, 60x53 cm

Bahus, acuarelă, 35x53 cm

Panică la Grand Hotel, acuarelă, 73x53 cm

Distanțarea socială pe Piața Trafalgar, acuarelă, 73x53 cm

Probă de balet în aer liber, acuarelă, 73x53 cm

Centrul oraşului, acuarelă, 53x35 cm

Dorin CIMPOEȘU

Alegerile prezidențiale din 2020 – un act de demnitate națională a românilor basarabeni

D.C. – prof. dr. în istorie, semnează zeci de articole și, între altele, volumele *Restaurația comunistă sovietică în Republica Moldova* (2008); *Guvernarea de centru-dreapta în Basarabia (Republica Moldova) 1988-1989* (2009); *Republica Moldova între România și Rusia* (Premiul Salonului Internațional de Carte, Chișinău, ediția a XIX-a, 2010); *Regimul post-totalitar din Republica Moldova* (2012); *Basarabia la un secol de la marea Unire* (2018) etc. Unicul specialist în istoria politică recentă a Basarabiei.

Stabilirea datei alegerilor

La 23 decembrie 2020, urma să expire mandatul președintelui în exercițiu, Igor Dodon. În această perspectivă, acesta a făcut Parlamentului propunerea ca noile alegeri prezidențiale să fie organizate pe data de 1 noiembrie 2020.

Legislativul s-a conformat și, la 21 mai 2020, a aprobat o hotărâre în acest sens, care a intrat în vigoare la 15 august 2020, respectiv cu cel puțin 60 de zile înainte de data alegerilor, așa cum prevăd art.78 din Constituție și art.109 din Codul electoral¹.

Înregistrarea candidaților

La 9 octombrie 2020, Comisia Electorală Centrală (CEC), a dat publicității un comunicat prin care era informată opinia publică privind candidații și ordinea de înscriere a acestora în buletinul de vot pentru alegerile prezidențiale².

Potrivit acestuia, în cursa electorală au fost înregistrate 8 persoane, în următoarea ordine:

- Renato Usatii, președintele formațiunii „Partidul Nostru”;
- Andrei Năstase, liderul Platformei Demnitate și Adevăr (DA);
- Tudor Deliu, președintele Partidului Liberal Democrat din Moldova (PLDM);
- Igor Dodon, desemnat de adunarea cetățenilor;
- Violeta Ivanov, nominalizată de Partidul „Șor”;
- Maia Sandu, liderul Partidului Acțiune și Solidaritate (PAS);
- Octavian Țîcu, președintele Partidului Unității Naționale (PUN);
- Dorin Chirtoacă, înaintat de Blocul electoral UNIREA.

După cum se poate lesne observa, 7 din cei 8 candidați au fost propuși de partide politice și o alianță electorală, iar unul (Igor Dodon) de așa-zisa adunare a cetățenilor. Prin această manevră, președintele în exercițiu a urmărit o manipulare a electoratului, în sensul că a dorit să arate că el, spre deosebire de contracandidații lui, are o susținere mult mai largă din partea cetățenilor, și nu se limitează doar la sprijinul partidului său (PSRM).

În ceea ce privește orientarea politică a candidaților, remarcăm că 3 dintre aceștia (Renato Usatii, Igor Dodon și Violeta Ivanov) au reprezentat segmentul de stânga, pro-rus, al eșichierului, iar ceilalți 5 pe cel de dreapta și unionist, pro-european.

De asemenea s-a mai constatat că segmentul de dreapta a fost, în primul tur al alegerilor, mult mai fragmentat decât cel de stânga, deși s-au făcut unele demersuri pentru unificarea acestuia și nominalizarea unui candidat unic, fie politic, fie fără apartenență politică.

Amestecul Moscovei în campania pentru alegeri

Interferența Federației Ruse în viața politică din Republica Moldova n-a fost și nu este o noutate, acest lucru fiind constatat încă de la declararea *Independenței de stat* a Basarabiei, cât și pe parcursul celor treizeci de ani care au trecut de atunci.

Numai că acum s-a remarcat implicarea directă a serviciile de informații rusești în organizarea și desfășurarea campaniei electorale a președintelui pro-rus în exercițiu, ceea ce semnifică faptul că la Moscova exista o mare îngrijorare în privința pierderii influenței în Republica Moldova, odată cu eșecul în alegeri a lui Igor Dodon.

O investigație comună a Centrului „Dossier” și a reporterilor „Rise Moldova” a arătat că, la Chișinău, au fost trimiși sub acoperire de *experti* sau *consultanți politici*, un grup de angajați ai FSB (Serviciul Federal de Securitate, ex-KGB), care s-a alăturat staff-ului de campanie a lui Igor Dodon, fiind cartiruit în sediu PSRM și efectuând vizite frecvente la Președinție.

Cea mai mare parte dintre aceștia proveneau din *Secția moldovenească* de pe lângă Administrația de la Kremlin, condusă de colonelul Igor Maslov și subordonată generalului Vladimir Cernov, șeful Departamentului prezidențial pentru relațiile culturale cu alte țări. Ofițerii *Secției* întocmesc periodic analize despre situația politică din Republica Moldova, precum și note informative despre diferite personalități și lideri politici, cum ar fi Maia Sandu, Vlad Filat și liderii găgăuzi Ivan Topal și Mihail Formuzal, pe care le înaintează conducerii de la Moscova.

Dintre *consultanții Secției*, care au fost trimiși la Chișinău, au fost identificați Vasili Kașirin, Alexei Negodov, Andrei Rusakov, Svetlana Voronina, Olga Grak și Seghei Perfiliev, conduși de colonelul Iuri Gudilin.

Din investigațiile celor două instituții a rezultat că *Secția moldovenească* s-a implicat și în campania electorală din 2015, susținând alegerea Irinei Vlah în funcția de bașcan al Găgăuziei, când Rusia a testat o politică *soft power* în raporturile cu Republica Moldova, pe care a aplicat-o și cu ocazia alegerilor prezidențiale din 1/15 noiembrie 2020³.

Primul tur al alegerilor

La 4 noiembrie 2020, CEC a dat publicității rezultatele primului tur al scrutinului prezidențial, după procesarea celor 2143 (100%) de procese verbale, provenite de la tot atâtea secții de votare deschise.

Potrivit acestora, candidatul PAS, Maia Sandu, a obținut 36,16% sau 487 635 din numărul de voturi, iar principalul său contracandidat, Igor Dodon, 32,61% sau 439 866, aceștia urmând să se confrunte în turul al II-lea, decisiv, pentru alegerea noului președinte.

Cei doi au participat și la scrutinul din 2016, când, în primul tur, Igor Dodon a învins cu peste 47%, iar Maia Sandu a obținut circa 38%.

Ceilalți candidați s-au clasat în următoarea ordine:

Renato Usatii – 16,90% sau 227 939 voturi;

Violeta Ivanov – 6,49% sau 87 542 voturi;

Andrei Năstase – 3,26% sau 43 924 voturi;

Octavian Țicu – 2,01% sau 27 170 voturi;

Tudor Deliu – 1,37% sau 18 486 voturi;

Dorin Chirtoacă – 1,20% sau 16 157 voturi.

La alegerile din 1 noiembrie au participat 1 348 719 alegători, reprezentând 48,54% dintre cei 2 793 322 de cetățeni înscriși pe listele electorale⁴.

Dintre aceștia, 148 230 de cetățeni au votat la secțiile de votare din afara țării, cea mai mare participare fiind la cele din Italia, Maria Britanie și Franța.

În Chișinău, în primul tur, au votat 289 789 de cetățeni, după cum urmează:

Maia Sandu – 130 991 (45.20%);

Igor Dodon – 99 007 (34.17%);

Renato Usatii – 27 664 (9.55%);

Violeta Ivanov – 9 385 (3.24 %);

Andrei Năstase – 8 420 (2.91%);

Octavian Țicu – 6 871 (2,37%);

Tudor Deliu – 1%;

Dorin Chirtoacă – 1%.

Primul tur al alegerilor a arătat că Igor Dodon a fost marele învins al acestuia, întrucât a pierdut, față de scrutinul din 2016, atât locul întâi, cât și peste 240 000, respectiv 15%, de votanți.

La rândul ei, și Maia Sandu a pierdut o parte dintre alegători față de alegerile trecute, numai că pierderea a fost cu mult mai mică, de circa 60 000 de voturi, dar în schimb a reușit, de data aceasta, să ocupe primul loc, creându-și o imagine de învingător în fața electoratului.

Marea revelație a acestui tur au fost Renato Usatîi și Violeta Ivanov, care au obținut scoruri neașteptat de mari, respectiv 16,90% și 6,49%, mare parte dintre alegătorii acestora migrând de la Igor Dodon către ei⁵, deoarece au fost „... foarte ostili față de dl Dodon, politica ambelor partide a fost net îndreptată împotriva dlui Dodon”⁶.

În comparație cu aceștia din urmă, cei 4 candidați ai drepte, excluzând-o pe Maia Sandu, au reușit să obțină abia 7,83% din voturile exprimate, Andrei Năstase producând cea mai mare dezamăgire.

Mobilizarea exemplară a drepte politice pentru bătălia finală a alegerilor

După anunțarea rezultatelor primului tur al alegerilor prezidențiale, am asistat la o reconfigurare a scenei politice și o mobilizare fără precedent a forțelor în vederea pregătirii celui de-al doilea tur de scrutin.

În acest sens, cei 4 candidați ai drepte politice, ieșiți din cursa electorală, care obținuseră circa 9% din voturi, au început să transmită, la scurt timp după primul tur, mesaje de sprijin pentru Maia Sandu, astfel:

Dorin Chirtoacă și-a îndemnat alegătorii să iasă la vot masiv pentru a-l învinge pe Igor Dodon, spunând: „Trebuie să fim și mai mobilizați în turul II. Să avem o victorie zdrobitoare față de Dodon!”⁷

La 2 noiembrie 2020, s-a reunit Biroul Permanent Central al Partidului Liberal Democrat (PLDM), care a luat hotărârea de a susține în turul al doilea de scrutin candidatul pro-european, Maia Sandu: „Ne afirmăm și pe această cale adeziunea față de vectorul și valorile europene, care trebuie să stea la temelia tuturor acțiunilor statului Republica Moldova”⁸, a afirmat *Tudor Deliu*.

Liderul Platforma DA, *Andrei Năstase*, a anunțat sprijinul său politic pentru Maia Sandu, în turul II al scrutinului prezidențial, declarând următoarele: „Sprijinul nostru sincer este necondiționat și conform interesului național pe care îl îmbrățișăm. Ne așteptăm ca viitorul președinte să răspundă exigențelor puse de cetățenii R. Moldova cu opțiuni clar pro-europene și naționale din țara noastră, dar și din larga diasporă pe care o avem în străinătate”⁹.

La rândul său, *Octavian Țicu*, președintele PUN, și-a anunțat susținerea pentru Maia Sandu, în cadrul unei conferințe de presă: „Vom ieși pe 15 noiembrie la vot împotriva lui Dodon, pentru România și pentru integrarea euroatlantică”¹⁰. Acesta și-a mai exprimat speranța că Maia Sandu nu va dezamăgi aspirațiile pro-românești și europene ale PUN și simpatizanților partidului său.

În ceea ce privește partidele politice, *Pro Moldova* a fost primul care a îndemnat alegătorii și simpatizanții să o susțină pe Maia Sandu. *Adrian Candu*, liderul formațiunii, a declarat, în acest sens, următoarele: „Moldova nu mai roșește, suntem la un PAS de a ne elibera de conducătorul regimului socialist, care a încercat să pună stăpânire pe țară. Vă îndemn pe toți să ieșiți masiv la vot la 15 noiembrie pentru ca Dodon să plece și să dăm o șansă statului nostru și fiecărui cetățean care a obosit de corupție, minciuni, trădări și sărăcie”¹¹.

Un apel de susținere pentru Maia Sandu au exprimat, de asemenea, și membrii Asociației Obștești *Parlamentul - 90*. Aceștia au arătat că vor chema „... cetățenii de toate vârstele, indiferent de etnie, să o susțină pe Maia Sandu, care, potrivit lor, este o persoană onestă, integrită, dar și profesionistă, care poate începe schimbarea, dezrădăcinând corupția și eliminând de la putere politicienii corupți”¹².

De un oarecare folos pentru Maia Sandu au fost, în mod indirect, și cei doi candidați pro-ruși, care au obținut rezultate neașteptate în primul tur, respectiv *Renato Usatii*, circa 17% și *Violeta Ivanov*, cu peste 6% din preferințele de vot. Când spunem acest lucru avem în vedere faptul că, mai ales, *Renato Usatii* a dus o campanie anti-Dodon foarte puternică și nu a cerut votanților săi să-l susțină pe acesta în turul al doilea. Dimpotrivă, *Usatii* a avut, între cele două tururi, o întrevvedere cu Maia Sandu, care a fost făcută public, în timpul căreia cei doi au abordat probleme legate

de declanșarea alegerilor parlamentare anticipate, după încheierea celor prezidențiale, dând astfel un semnal voalat simpatizanților săi.

Victoria istorică a Maiei Sandu în alegeri

Maia Sandu a câștigat turul II al alegerilor prezidențiale cu un scor electoral zdrobitor. După procesarea a 100% din procesele verbale, aceasta a obținut 57,72% (943 006) la sută din voturi, iar contracandidatul său, Igor Dodon, 42,28% (690 615).

Prezența la urne în cel de-al doilea tur de scrutin a fost de 52,78% (1 633 621) din cei 2 789 010 de cetățeni înscriși pe listele electorale, dintre care 48,45% (1 387 392) au votat în țară, respectiv cu 10% mai mare decât în primul tur, din 1 noiembrie 2020¹³. În municipiul Chișinău, Maia Sandu a înregistrat un scor de 59,70%, iar Igor Dodon de 40,30%.

În turul al doilea, s-a produs o mobilizare masivă a persoanelor care au participat la alegeri, cel mai activ fiind segmentul cu vârsta cuprinsă între 56-70 de ani.

Pe de altă parte, s-a înregistrat cea mai mare participare la vot a cetățenilor de peste hotare, fiecare al șaselea vot fiind dat în diasporă. „În cele 139 de secții de votare organizate peste hotare au votat 260 069 de cetățeni moldoveni, cel mai mare număr de participanți la vot înregistrat vreodată”¹⁴.

Ca și în primul tur, Maia Sandu a câștigat detașat votul diasporei, cu 92,86%, față de numai 7,1% cât a obținut Igor Dodon.

De asemenea, s-a dublat numărul votanților din regiunea transnistreană, respectiv aproape 32.000 de alegători, în primul tur înregistrându-se 14 709. Dintre aceștia, 85,80% au votat pentru Igor Dodon, iar 14,20% pentru Maia Sandu.

În Autonomia Găgăuză, participarea la vot a fost mai mare decât la primul tur, unde 94,59% dintre alegători au votat pentru Igor Dodon, iar 5,41% pentru Maia Sandu.

Maia Sandu a câștigat, însă, în Orhei, fieful Partidului Șor, cu 70%, în timp ce Igor Dodon a obținut doar 30%. De asemenea, în Bălți și Glodeni, unde se află electoratul majoritar al lui Renato Usatii, aceasta a obținut 39%, respectiv 41,28%, în turul al II-lea¹⁵.

La Chișinău, pentru Maia Sandu au votat circa 60% dintre alegători și doar 40% pentru președintele în exercițiu¹⁶.

La alegerilor prezidențiale au participat 240 de observatori, dintre care 22 ai Biroului OSCE pentru Instituții Democratice și Drepturile Omului (ODIHR), conduși de Corien Jonker. În cadrul unei conferințe de presă, șeful Misiunii OSCE a declarat că alegerile au fost organizate profesionist, s-au desfășurat corect, dar au fost înregistrate și 324 de incidente „relativ” minore¹⁷.

Acest lucru a fost confirmat și de Vladimir Șarban, vicepreședintele CEC, care a declarat că acesta s-a desfășurat „fără incidente majore și în condițiile unei transparențe totale”¹⁸.

Validarea rezultatelor alegerilor

La 20 noiembrie 2020, Comisia Electorală Centrală (CEC) a aprobat *Raportul cu privire la rezultatele alegerilor pentru funcția de Președinte al Republicii Moldova, din 1 noiembrie 2020*.

Potrivit acestuia, Maia Sandu, a ieșit învingătoare, cu 57,75% sau 943 006 voturi, fiind urmată de Igor Dodon, care a obținut 42,25% sau 690 615 voturi¹⁹.

Ulterior, respectiv la 23 noiembrie 2020, CEC a trimis raportul său Curții Constituționale, pentru examinare și validarea sau invalidarea rezultatelor alegerilor prezidențiale²⁰.

Curtea a examinat sesizarea Comisiei Electorale Centrale referitoare la rezultatele alegerilor și, la 10 decembrie 2020, a pronunțat *Hotărârea nr. 30 cu privire la confirmarea rezultatelor alegerilor și la validarea mandatului de Președinte al Republicii Moldova*.

În conformitate cu prevederile acesteia, Curtea a *confirmat* rezultatele alegerilor din 1/15 noiembrie 2020 și a *validat* alegerea Maiei Sandu în funcția de Președinte al Republicii Moldova.

Hotărârea Înaltei Curți este definitivă, nu poate fi supusă niciunei căi de atac, intră în vigoare la data adoptării și se publică în Monitorul Oficial al Republicii Moldova²¹.

Conform legislației în vigoare, candidatul a cărui alegere este validată depune jurământul în fața Parlamentului și Curții Constituționale cel târziu la 45 de zile după alegeri.

Învestire în funcție a noului președinte

Noul președinte al Republicii Moldova, Maia Sandu, a depus jurământul de investire în funcție, la data de 24 decembrie 2020.

La ceremonia de investire, care a avut loc în sediul Președinției, au participat membrii Parlamentului și Curții Constituționale, aceasta fiind deschisă de Zinaida Greceanii, președintele Legislativului.

După intonarea *Imnului de stat*, președintele Curții Constituționale, Domnica Manole, a dat citire Hotărârii Curții cu privire la validarea alegerilor, după care Maia Sandu, cu mâna pe Constituție, a depus jurământul, ceea ce a marcat preluarea oficială a înaltei funcții de președinte al Republicii Moldova.

Ceremonia de investire s-a încheiat cu discursul rostit de noul președinte, în limbile română, rusă, ucraineană și găgăuză, în care, printre altele, a subliniat: „Voi fi un președinte care unește cetățenii și care va promova oamenii în bază de merite și voi spune mereu adevărul. Voi fi președintele integrării europene ce va scoate țara din izolare și voi promova o politică externă ce va construi punți și nu ziduri. Dragi cetățeni, nu am altă grijă în următorii patru ani decât binele Moldovei. Vom porni în scurt timp lupta pentru transformarea țării”²².

A doua zi după preluarea funcției, prima femeie șef de stat și cel de-al șaselea președinte al Republicii Moldova, a enunțat, în cadrul unui briefing de presă, principalele obiective ale mandatului său:

„Vreau o politică externă care să aducă beneficii cetățenilor Republicii Moldova. Vreau ca Republica Moldova să fie un stat european și să avem relații pragmatice și cu ceilalți parteneri”.

„Voi aproba o nouă componentă a Consiliului Suprem de Securitate. Cele mai răsunătoare dosare vor fi primele subiecte puse în discuție. La fel, voi crea la nivelul instituției prezidențiale un mecanism cu privire la numirea în funcție a judecătorilor”²³.

Reacții externe privind victoria Maiei Sandu în alegeri

Emmanuel Macron, președintele Franței, i-a adresat o scrisoare de felicitare Maiei Sandu pentru câștigarea alegerilor, în care preciza: „Aceste alegeri confortează democrația în Republica Moldova și în Europa”²⁴. Totodată, președintele Macron o asigura de sprijinul Franței și al partenerilor europeni în dezvoltarea prosperă, stabilă și democratică a Republicii Moldova.

La 24 decembrie 2020, cu ocazia investirii în funcția de președinte al Republicii Moldova, șapte șefi de stat europeni au felicitat-o pe Maia Sandu. Într-o *Declarație*, semnată de președinții Lituaniei, Cehiei, Estoniei, Letoniei, Poloniei, României și Slovaciei, se arată că acestea își exprimă „... sprijinul lor deplin pentru Maia Sandu și eforturile ei de a consolida implementarea reformelor, bazate pe valorile democratice, libertățile fundamentale și statul de drept”²⁵.

De asemenea, președinții Gitanas Nausėda, Kersti Kaljulaid, Egils Levits, Miloš Zeman, Andrzej Duda, Klaus Iohannis și Zuzana Caputova reiterează susținerea lor neclintită pentru independența, suveranitatea și integritatea teritorială a Republicii Moldova, precum și a drumului ei european ales de cetățenii săi, odată cu votarea Maiei Sandu în calitate de președinte.

Președintele rus, *Vladimir Putin*, a felicitat-o pe Maia Sandu, a doua zi după anunțarea primelor rezultate preliminare oficiale ale alegerile prezidențiale. În telegrama adresată de acesta se arată: „Sper ca activitatea dumneavoastră în calitate de șef al statului va contribui la dezvoltarea constructivă a relațiilor dintre țările noastre. Acest lucru, fără îndoială, ar satisface interesele fundamentale ale popoarelor din Rusia și Moldova”²⁶.

De asemenea, Dmitri Peskov, purtător de cuvânt al Președinției ruse, declarase că „Kremlinul respectă alegerea oamenilor, alegerea poporului, și noi respectăm alegerea poporului moldovenesc. Desigur, e nevoie încă să stabilim relații de lucru cu noul președinte al R. Moldova. Sperăm că vom reuși să stabilim”²⁷.

Numeroase *publicații occidentale renumite* au acordat spații largi victoriei în alegeri a Maiei Sandu, relevând faptul că scrutinul a fost con-

siderat drept un referendum privind direcția spre care se va îndrepta Republica Moldova, în următorii patru ani.

Astfel, „Le Monde” preciza că „Pro-europeana Maia Sandu câștigă președinția și promite să lupte împotriva corupției”. Ziarul mai arăta că „Votul diasporei a fost crucial (pentru victoria ei – n.n.), reprezentând un milion de persoane, când toată populația Moldovei e estimată la 3,5 milioane”²⁸.

Euronews sublinia că „Victoria lui Sandu va fi primită cu căldură în Europa, cu care Moldova a semnat un Acord de Asociere în 2014”²⁹.

Ziarul german „Süddeutsche Zeitung” menționa faptul că, în timpul campaniei electorale, Maia Sandu a fost sprijinită de liderul Partidului Creștin Democrat (CDU), ceea ce a atras criticile Kremlinului, care, la rândul lui, l-a susținut pe Igor Dodon³⁰.

Cotidianul belgian „La Libre Belgique” și-a intitulat editorialul *Alegeri prezidențiale sub ochii Moscovei*, subliniind că Putin l-a sprijinit în mod deschis pe Igor Dodon în confruntarea electorală din Republica Moldova³¹.

Alte publicații, precum „Daily Telegraph”, „Euractive” etc., comentând rezultatele alegerilor din Republica Moldova, au preluat știri de la agențiile Reuters și Associated Press referitoare la problemele grave cu care se confruntă aceasta: sărăcie, emigrație masivă, influența Moscovei³².

Presa de expresie rusă a dat dovadă de o neutralitate mai prudentă în reflectarea rezultatelor alegerilor prezidențiale din Republica Moldova.

„Novaia Gazeta” sublinia că „Candidata opoziției pro-UE, Maia Sandu, l-a învins pe actualul președinte Igor Dodon...”, fiind „... susținută de participarea uriașă a diasporei moldovenești...”, care „... a votat-o atât în primul tur, cât și în al doilea”³³.

Ziarul independent „Izvestia” a insistat asupra greșelilor lui Igor Dodon din campania electorală, precum asocierea Maiei Sandu cu furtul miliardului dispărut, care nu i-a adus niciun câștig³⁴.

Și cotidianul „Moskovskij Komsomolets” a analizat greșelile comise de Igor Dodon, care nu a reușit să adune în jurul său clasa politică, bazându-se prea mult pe relațiile cu Moscova³⁵.

„Moscow Times” a catalogat alegerile prezidențiale din Republica Moldova ca fiind un adevărat eșec pentru Kremlin³⁶.

Tot ca pe o înfrângere pentru Vladimir Putin și politica Rusiei în Republica Moldova le-a văzut și cotidianul croat „Jutarnji List”, care mai considera că Rusia nu avea nevoie de încă o criză la granița sa, după ce în 2014 a pierdut definitiv Ucraina³⁷.

Concluzii

Alegerile prezidențiale din anul 2020 au o mare însemnătate istorică, atât pentru Basarabia, cât și pentru România și, implicit, Uniunea Europeană. Când afirmăm aceasta avem în vedere mai multe aspecte.

În primul rând, este pentru prima dată când un candidat cu opțiuni clar pro-europene, declarate și recunoscute în mod public, câștigă detașat scrutinul prezidențial, în ciuda eforturilor disperate, precum și a resurselor imense folosite de contracandidatul său pro-rus și de patronii săi de la Moscova, cu scopul de a împiedica acest lucru.

În al doilea rând, după 30 de ani de la declararea *Independenței de Stat*, românii basarabeni s-au deșteptat și au înțeles că trebuie să pună capăt șirului de președinți filoruși sau rusofoni, care au condus Basarabia până în prezent.

Apoi, tot după 30 de ani, românii basarabeni și-au dat seama că a venit momentul să fie stăpâni în propria lor „țară”, ceea ce i-a făcut să se unească, în turul al II-lea al alegerilor, fără a fi împinși de la spate și trecând peste animozitățile dintre liderii lor, pentru a asigura victoria istorică a Maiei Sandu.

În al patrulea rând, românii basarabeni din diasporă, departe de manipularile și minciunile politicianilor de la Chișinău și familiarizați cu funcționarea democrației autentice în țările lor de reședință, au înțeles importanța obligațiilor lor civice și au jucat un rol hotărâtor în alegerea noului președinte, lucru fără precedent în istoria recentă a Basarabiei.

În rest, tabloul alegerilor prezidențiale din 2020 a fost completat de aspecte pe care le-am întâlnit și anterior, cu ocazia celorlalte campanii electorale prezidențiale, astfel: inflația de candidați (8), atât pe dreapta (5), cât și pe

stânga (3) eşichierului politic; platforme-program populiste, cu promisiuni electorale mincinoase și nerealizabile; manipularea electoratului prin intermediul unor sondaje de opinie, comandate de grupuri politice sau de interese; amestecul în alegeri a Federației Ruse, prin așa-zisii *consultanți* sau *experti politici*, proveniți din rândul serviciilor secrete și cooptați în staff-urile electorale ale candidaților susținuți de Moscova, precum și prin alocarea de surse financiare importante; denigrarea, discreditarea și atacurile la persoană, practicate de unii candidați, precum și de mijloacele audio-vizuale și portaluri, finanțate sau aflate în proprietatea grupurilor lor de interese etc.

Victoria senzațională a dreptei politice pro-europene și, implicit, pro-românești, în recente alegeri prezidențiale poate constitui o cotitură radicală în istoria recentă a Basarabiei, în drumul ei spre Uniunea Europeană, acolo unde se află și se va întâlni cu *Patria-mamă*.

Dar aceasta nu este suficientă sau mai bine zis este incompletă, dacă nu va fi urmată de preluarea deplină a puterii de către românii basarabeni, în urma organizării unor alegeri parlamentare anticipate pe care să le câștige și să formeze un Legislativ, cu al cărui ajutor să reformeze societatea și să transforme Basarabia într-o țară cu o democrație veritabilă, în care să domnească legea și statul de drept.

Numai atunci se poate spune că românii basarabeni vor fi stăpâni în propria lor „țară”, lucru care nu s-a întâmplat, în ultimii 30 de ani.

Altfel, victoria Maiei Sandu rămâne incompletă, una doar de palmares, fără urmări importante, atât pentru românii basarabeni, cât și pentru națiunea română în întregul ei.

Note ■

¹ Agenția *Moldpres*, din 21 mai 2020.

² Agenția *Moldpres*, din 9 octombrie 2020.

³ www.deschide.md, din 19 octombrie 2020.

⁴ Vezi Anexa nr. 1 la hotărârea Comisiei Electorale Centrale nr. 4466 din 4 noiembrie 2020

⁵ www.deschide.md, din 2 noiembrie 2020.

⁶ www.europalibera.org, din 2 noiembrie 2020.

⁷ www.publika.md, din 2 noiembrie 2020.

⁸ www.deschide.md, din 2 noiembrie 2020.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*

- ¹¹ www.publika.md, din 2 noiembrie 2020.
- ¹² www.europalibera.org, din 2 noiembrie 2020.
- ¹³ Vezi Anexa la hotărârea Comisiei Electorale Centrale nr. 4507 din 20 noiembrie 2020.
- ¹⁴ www.moldpres.md, din 16 noiembrie 2020.
- ¹⁵ www.deschide.md, din 16 noiembrie 2020.
- ¹⁶ www.alegeri.md, din 27 decembrie 2020.
- ¹⁷ www.moldpres.md, din 2 noiembrie 2020.
- ¹⁸ www.moldpres.md, din 16 noiembrie 2020.
- ¹⁹ www.moldpres.md, din 20 noiembrie 2020.
- ²⁰ *Ibidem*, din 23 noiembrie 2020.
- ²¹ <http://www.constcourt.md/>.
- ²² www.moldpres.md, din 24 decembrie 2020.
- ²³ *Ibidem*, din 25 decembrie 2020.
- ²⁴ www.deschide.md, din 20 noiembrie 2020.
- ²⁵ *Ibidem*, din 24 decembrie 2020.
- ²⁶ www.deschide.md, din 16 noiembrie 2020.
- ²⁷ *Ibidem*.
- ²⁸ *Ibidem*.
- ²⁹ *Ibidem*.
- ³⁰ *Ibidem*.
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² *Ibidem*.
- ³³ *Ibidem*.
- ³⁴ *Ibidem*.
- ³⁵ *Ibidem*.
- ³⁶ *Ibidem*.
- ³⁷ *Ibidem*.

Ion I. IONESCU

Despre apropiere și distanțare (II)

I.I.I. – profesor universitar doctor, Departamentul de Sociologie și Asistență Socială al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, autor a numeroase volume, studii și articole în reviste de specialitate din țară și străinătate, membru în comisii de doctorat, prodecan al Facultății de Filosofie și Științe Social-Politice, membru al Senatului Universității „Alexandru Ioan Cuza”, membru fondator al Societății Sociologilor din România, *Profesor Emerit* (2018).

IV. Despre distanțare. *Interacțiunile virtuale* prezintă un grad ridicat de accesibilitate, permițând *eludarea distanțelor*, dar în condițiile unei *incertitudini ridicate și persistente* privind valabilitatea și securitatea informațiilor. Interacțiunile sociale virtuale implică procese de comunicare interpersonală derulate adesea la nivel superficial și impersonal. Dependența față de aceste modalități de manifestare individuală cere mult timp, care ar putea fi consacrat și altor activități, ca să nu mai vorbim de excesele care pot afecta serios sănătatea...

Distanțarea la nivelul interacțiunilor virtuale, ca și cea din interacțiunile cotidiene poate produce sentimente de îngrijorare¹, nervozitate și panică, povestesc cei care devin îngrijorați constant, simt frica de a greși, de a se îmbolnăvi, au coșmaruri, „presimt” că ceva teribil se va întâmpla cuiva drag, „simt că „înnebunesc”, evită prietenii, au o frică obsesivă de moarte, povestesc specialiștii ce propun diverse modalități de gestionare a unor asemenea stări². Distanțarea poate produce *panică* (inima bate mai tare, transpirația de-

Partea I vezi „Limba Română” (Chișinău), nr. 6 (260), 2020, p. 355-365.

vine abundentă, apar tremurături, dificultăți de respirație, sentimente de sufocare, dureri în piept, vertij, teama de a pierde controlul asupra propriei vieți).

Pe măsură ce numărul cazurilor confirmate de „sars-cov” crește, în majoritatea țărilor europene se propune *distanțarea socială*, care duce la „atacuri de panică” și la ... „cumpărături de panică” (golirea magazinelor de conserve, spirt și hârtie igienică...). Nu e ceva nou, fiindcă și pe timpul „gripei spaniole” (1918) oamenii au atacat farmaciile. Panica este o reacție în fața incertitudinilor induse de epidemiile de tot felul (comportamente extreme se manifestă atunci când oamenii simt că le e amenințată supraviețuirea). Anxietatea, frica, panica sunt „adaptări” evolutive ale creierului pentru a permite răspunsuri la amenințări. Panica apare atunci când partea (mai) rațională a creierului e depășită de emoții (când se confruntă cu un pericol imediat, unii fug, alții stau și așteaptă, alții luptă...). Dacă sunt inundați cu mesaje în timpul pandemiei, oamenii tind să supraestimeze sau subestimeze riscurile. Mesajele incoerente din partea guvernelor, mass-media și autorităților din sănătatea publică alimentează anxietatea și panica, fiindcă și așa majoritatea oamenilor nu e obișnuită să trăiască în situația în care totul se schimbă atât de repede... În mod ideal, oamenii ar trebui să adopte „modelul învățării fără ... model” pentru a evalua riscul în fața incertitudinilor, adică să facă încercări și erori, să se bazeze pe experiențe personale anterioare, să actualizeze estimările privind resursele, posibilitățile etc. Unii sunt mai înclinați spre optimism, alții spre pesimism, unii își imaginează tot ce e mai rău pentru ei, alții cred că lor nu li se poate întâmpla nimic rău... Frica mărește vigilența și amintește oamenilor *importanța spălării mâinilor* etc., dar corpurile noastre nu sunt făcute să trăiască în stres continuu, săptămâni sau luni... Pe măsură ce timpul trece, apare melancolia, depresia. Populațiile epuizate de distanțarea socială încep să se comporte „ca înainte”, adică înainte ca „pandemia să fi atins apogeul”... Oamenii nu reflectează în orice moment asupra tuturor comportamentelor pe care le adoptă în interacțiunile cotidiene. Rutinele îi eliberează de acest efort. Rutina este creată de omul însuși, de *observarea celorlați care au adoptat comportamente asemănătoare în situații asemănătoare*. Plecând de la rutine se conturează modele de acțiune tipice (copilul devenit tată se comportă față de copilul său mai mult sau mai puțin asemănător cu ce a deprins în experiența sa de

viață). Rutinele cotidiene conferă structură și formă faptelor noastre. Dacă facem o schimbare majoră, în viața noastră se produce o modificare a rutinelor cotidiene, dar, urmărind să ne asigurăm un confort existențial, o siguranță ontologică, ne stabilim iar anumite obiceiuri, obișnuințe, „tabieturi”...

Cele mai curențe reacții la *distanțare* sunt respingerea, concentrarea redusă, senzațiile fobice, anxietatea, însingurarea, retragerea, reacțiile somatice, furia, evadarea, evitarea realității, ostilitatea, stresul... Utilizarea conceptului de *distanță* socială datează de la examinarea străinului de către Georg Simmel în *Soziologie* (1923), de când Robert Park (1924) a popularizat conceptul referitor la relațiile personale și sociale³ (deși, amintim, după el, distanța socială se baza pe normele sociale care diferențiază indivizii în funcție de rasă, etnie, vârstă, sex, clasă socială, religie, naționalitate). Cu cât este mai mare distanța socială dintre indivizi și grupuri, cu atât mai puțin se influențează reciproc, spunea Emory Bogardus (1925) care și-a propus să *măsoare distanța socială* (prin *scalele* sociale), fiindcă distanțarea (prin elemente identificabile) poate antrena probleme sociale, conflicte...

În timpul pandemiei se cere oamenilor să se spele frecvent pe mâini, să tușească sau să strănute în cot, să păstreze distanța față de ceilalți, să evite zonele cu trafic intens și adunările, să evite străngerile de mână și îmbrățișările, să nu cumva să-și împrumute telefonul mobil, paharul, cana, uneltele, să evite vizitarea persoanelor de peste 65 de ani, mai ales pe cei care au boli cronice, să reducă numărul de persoane cu care-și petrec timpul (chiar din familie, sau grupul stabil de prieteni), să stea cât mai mult acasă, în casă ... În încercarea de a pune în aplicare *distanțarea socială*, guvernul emite „ordonanțe”, o distinge de *carantină* (restricționarea mișcării persoanelor asimptomatice care au fost expuse bolii să rămână acasă sau într-un loc desemnat, să nu primească vizite), de *izolare* (menținerea persoanelor cu infecții departe de cei cu risc de îmbolnăvire) etc. În teorie, e simplu, dar mai dificil e în practică, mai ales pentru cei care trebuie să rămână la locul de muncă „în timpul pandemiei”...

V. Despre schimbarea socială. Sunt numeroase teoriile schimbării sociale. Dacă am reține ce spun, am vedea că ele caută să afle „cauze”,

să prevadă „efecte”, să formuleze „legi”, să propună „stadii” de dezvoltare, „faze” ale schimbării, „etape”, „ere”, „epoci”, „modele” („liniare”, „ciclice”, „în spirală”, „roata în mers” etc.), să pună accent pe „cauzalitate”, pe „raționalitate”, pe rolul economiei, politicului, pe rolul culturii, religiei, pe „lupta”: „maselor”, „claselor”, „mișcărilor sociale”, „elitelor”, pe activitatea „eroilor”, pe co-determinarea acțiunii individuale și colective... Unele văd schimbarea lentă, altele schimbarea bruscă, unele văd schimbarea la „nivel global”, altele la nivel local etc. Din lectura lor aflăm informații utile privind: reprezentările despre schimbare, factorii schimbării, agenții, modalitățile, natura schimbărilor, rezistența la schimbare (putem rezuma întrebările pentru a afla informații despre schimbare⁴). În general, oamenii opun rezistență la schimbare și încearcă să evite schimbările asupra cărora planează suspiciuni (unii opun rezistență chiar și atunci când schimbările au un caracter favorabil lor...). Rezistența la schimbare este o combinație între reacția individuală și cea colectivă. Ea apare ca răspuns la *situațiile percepute amenințătoare* la adresa echilibrului stilului de viață și maschează *frica de necunoscut, incertitudinea* în raport cu orice noutate. Grupurile, societățile își manifestă rezistența la schimbare în funcție de gradul lor de coeziune, de structura organizatorică sau de tradiție (de exemplu, biserica, armata sau instituțiile de învățământ sunt mai inerte, mai reticente la schimbare), așa că aceia care inițiază schimbările trebuie să rețină că, dacă aceasta înseamnă o renunțare la stabilitate – fapt asociat cu imposibilitatea controlării viitorului anunțat prin schimbare – se produce nesiguranță, nemulțumire, anxietate... Informarea oportună, realistă și responsabilă ar putea diminua probabilitatea de apariție a unor reacții ostile în raport cu schimbarea, dar inițiatorii schimbării ar trebui să aibă un proiect clar, pentru a putea anticipa și controla etapele schimbării și evita din efectele nedorite. Fără un proiect calitatea schimbării este îndoielnică (așa cum va fi și dacă oamenilor nu li se oferă posibilitatea să participe efectiv la procesul de schimbare, să-și asume atât latura acțională, cât și efectele – eșec sau succes). Pentru reușita strategiilor de schimbare urmărite trebuie atenție la sentimente și convingeri, la comportamentul cotidian, manifest al oamenilor, ca și la mediul extern. Pentru a schimba mentalitățile e necesară schimbarea perspectivelor oamenilor în viața de zi cu zi, dar societățile nu se pot schimba dacă nu pun la îndoială bazele structurării lor. Desfășurarea

istoriei nu se încadrează în coordonatele „predestinătorilor”, nici în limitele dorințelor oamenilor concreți... Viitorul ar fi ușor de prezis dacă schimbarea ar depinde doar de un „factor determinant”, iar „cauzalitatea” ar fi „liniară”, dar realitatea socioumană este multidimensională, iar principiul schimbării este policauzal. Paradigma unică este reduționistă și în acest caz. Important este să vedem schimbarea ca rezultat al dualității structurale – al instituțiilor și agregării comportamentelor oamenilor cu strategii multiple. Este important să avem simțul istoriei, al valorilor, să facem alegeri, să luăm decizii și să acționăm cât mai mult în „cunoștința de cauză” privind condițiile (ne) (re)cunoscute și efectele (ne)intenționate ale actelor noastre⁵, chiar acum când este de luat în seamă o „criză societală sanitară” produsă de rigiditatea socială și de amestecul ideologic, când formele de reglementare o iau doar într-o parte și cu mult înaintea a ceea ce e realmente de schimbat...

VI. Unele consecințe. Ieri, lumea părea să aibă un garant intra-social puternic, progresul se asocia cu viitorul radios, astăzi asistăm la decolectivizarea efectelor progresului, la pluralizarea și singularizarea comportamentelor sociale, a stilurilor de viață, într-un ritm stresant de urgent al vieții sociale... Într-un film recent, mesajul principal era cum te mai poți apropia de ceilalți după ce ai făcut totul pentru a te izola de ei (unul dintre actori povestește cum un fermier avea de toate, era fericit, dar îl supărau intrușii, neaveniții, animalele, așa că s-a înconjurat cu șanțuri, a pus capcane; a rămas bogat, fericit, dar singur...; neputând suporta singurătatea, i-a chemat pe cei pe care i-a alungat, dar aceștia nu au mai venit, temându-se de capcane...). Cum te poți apropia de cineva după ce le-ai întins tot felul de capcane? Ajunge să lași brațele jos și să-i chemi ?

Oamenii vor să aibă *control de sine*, autocontrol, adică să evite acte ale căror costuri pe termen lung depășesc beneficiile. Nevoile umane de bază includ – chiar dacă Maslow n-a spus-o clar – și dorința de afecțiune pentru ceilalți, și plăcerea fizică a apropierii de oameni, nu numai de bunuri materiale. Oamenii încep viața într-o situație oarecum similară, dar diferențele apar cu socializarea când se construiește *stima de sine*, cu modul în care ne imaginăm sinele, cu întrebările esențiale pe care

ni le punem (cine sunt? sunt bun? iubit? pot să iubesc?). Insist asupra stimei de sine - produs social și forță socială: fără ea, fără control de sine, fără *coerența eului* apar bolile sociale, se instalează indiferența și panica. La ora actuală putem fi de acord cu aceia care spun că bolile mintale sunt mai curând simptome socioculturale decât proprietăți ale indivizilor... Este adevărat că, așa cum spunea Durkheim, paranoia, convulsiile, depresia pot fi normale în anumite socioculturi (Foucault examina nebunia în societăți occidentale și constata codeterminarea ei cu categoriile culturale impuse unora *definiți ca bolnavi mintali*). Putem vedea cum și astăzi sistemul de clasificare psihiatrică se construiește din surse profesionale, economice, politice și culturale foarte diverse, deci neclare. Putem citi mai cu atenție chiar ce spun companiile farmaceutice despre tulburările mintale și ce fac ele pentru a diminua suferința, tristețea, anxietatea, oboseala, ce noi și noi medicamente indică... Dar până la boli mintale, nu trebuie uitată panica⁶ și efectele ei induse de distanțare. Ea poate apărea brusc, poate domina gândirea și raționamentul, poate semăna cu agitația frenetică a animalelor. Panica poate apărea la un individ, se poate manifesta brusc în grup, se poate răspândi în masă (precum marea temere colectivă din timpul erupției Vezuviului în anul 79, Marea Frică din 1789, panica din timpul scufundării Titanicului în 1912, a difuzării la radio a Războiului Lumilor în 1938, sau când s-au produs tsunami-ul din 2004 ori explozia de la centrala nucleară Fukushima în 2011 ...). Panică s-a văzut și în primăvara lui 2020 când au fost invadate magazinele pentru umplerea cămarilor pe timpul *pandemiei de coronavirus*, deși formele de cooperare, colaborare și raționament minim au fost menținute (fiindcă la oamenii normali, în societăți aferente, în caz de pericol, organizarea socială nu dispare complet...

- Note** ■ ¹ *Anxietate* (frică excesivă și persistentă care determină evitarea situațiilor sociale); *fobie* (teamă intensă și ne-rezonabilă de ceva anume, de exemplu, agorafobie – frica de a sta închis între patru pereți); *anxietatea separării* (frică irațională de a fi separat de părinți sau tutori) etc.
- ² Concentrarea asupra respirației poate calma, ca și repetarea formulei: „sunt bine, totul va trece” ... E ușor să fii optimist, așa că faceți o listă cu lucruri care vă preocupă, faceți ceva ce vă place (ascultați muzica, faceți o plimbare

în aer curat, „beți cel puțin doi litri de apă pe zi”, ceai din plante, jucați-vă cu animalul de companie, faceți o baie fierbinte, desenați, sunați un prieten)... deconectați-vă. Sigur că puteți apela la terapie, medicamente, somn...

³ Park, RE (1924) „The concept of social distance”, în *Journal of Applied Sociology* 8: 339–44

⁴ Ce se schimbă: întreaga societate sau „sectoare”, „subsisteme” ale sale (cultura, valorile, ideologiile, mentalitățile, reprezentările, atitudinile)? Cum are loc schimbarea? este continuă? sporadică? ce rezistență întâmpină? din partea cui? cu ce intensitate? Care este ritmul schimbării? Care sunt factorii ce explică schimbarea? Care sunt condițiile (ne) favorabile schimbării? Care sunt agenții schimbării? E posibil să prevedem schimbări viitoare? etc.

⁵ Forse, M. (1991), *L'Analyse structurelle du changement social: le modèle Louis Dirn*, PUF, coll. Sociologies d'aujourd'hui

⁶ Cuvântul „panică” derivă din grecescul πανικός, fiind asociat cu zeul Pan, care se amuza grozav sperind turmele de capre și de oi...

Bibliografie selectivă ■

Arrow K., *Les limites de l'organisation*, Norton, New York, 1974.

Baudrillard J., *The Mirror of production*, Telos Press, Saint-Louis, 1975.

Benhabib S. *Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy*, în S. Benhabib (ed.) *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, Princeton University Press, 1996.

Byrne D., *The attraction paradigm*, Academic Press, New York, 1971.

Castells M., *The Power of Identity*, Blackwell, 1997.

Coleman J. *The adolescent society: The social life of the teenager and its impact on education*, Free Press of Glencoe, New York, 1961.

Debord G., *La Société du spectacle*, Gallimard, Paris, 1992.

Forse M., *L'Analyse structurelle du changement social: le modèle Louis Dirn*, PUF, coll. Sociologies d'aujourd'hui, 1991.

Fukuyama F., *Human Nature and the Reconstitution of Social Order*, Free Press, 1995.

Giddens A., *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Polity Press, Cambridge, 1991.

Goffman E., *The Presentation of Self in Everyday Life*, 1959.

<http://www.blackwellpublishing...0New%20Keywords/Globalization.pdf>

Park RE, *The concept of social distance*, în „Journal of Applied Sociology”, No.8, 1924, p. 339-441.

Ritzer G., *The McDonaldization of society*, în „Revue française de sociologie”, 1996, 37-3, p. 480-481.

Todorova M., *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, 1997.

Ion CONSTANTIN

Împrejurările istorice ale intrării României în războiul împotriva URSS (iunie 1941)

Câteva reamintiri și considerații

I.C. – doctor în istorie, cercetător științific asociat la Institutul Național pentru Studii Totalitarismului al Academiei Române. Autor, printre altele, al volumelor *Basarabia sub ocupație sovietică, de la Stalin la Gorbaciov* (1994); *România, Marile Puteri și problema Basarabiei* (1995, 2017); *Polonia în epoca „Solidarității” 1980-1989* (2007); *Polonia în secolul totalitarismelor 1918-1989* (2007); *Gherman Pânteia între mit și realitate* (2010); *Pantelimon Halippa. O viață dedicată luptei pentru unitatea națională* (2016); *Problema Basarabiei în discuțiile româno-sovietice din timpul Războiului Rece 1945-1989* (2015).

Domenii de interes științific: istoria Basarabiei, Bucovinei și a relațiilor româno-polone în perioada contemporană.

La împlinirea a opt decenii de la intrarea României în războiul împotriva URSS (iunie 1941), apreciat în istoriografie și ca „al doilea război pentru reîntregirea țării”, se impun câteva succinte reamintiri și considerații.

Ca urmare a ultimatumurilor sovietice din 26 și 27 iunie 1940, Basarabia, partea de Nord a Bucovinei și Ținutul Herța, cu o suprafață totală de 50 762 km² și aproximativ 4 milioane de locuitori, majoritatea etnici români, au fost desprinse cu forța și încorporate în URSS. Raptul teritorial din 28 iunie 1940, era rezultatul înțelegerilor cuprinse în Protocolul adițional secret la Pactul de neagresiune sovieto-german semnat cu 10 luni în urmă la Moscova. De menționat că Ținutul Herța nu făcea parte nici din Bucovina, nici din Basarabia, și nu fusese revendicat de URSS.

Anexarea sovietică a fost întâmpinată cu un sentiment pozitiv doar de o mică parte a populației Basarabiei și Bucovinei. În zilele următoare, în localitățile mai importante și în unele din găurile unde se adunau refugiații pentru evacuare au avut loc incidente antiromânești și prosovietice, în urma cărora preoți, intelectuali, soldați români separați de unități, civili în curs de evacuare au fost atacați, batjocoriți, sau

uciși. Cedările teritoriale din anul 1940 au produs o amărăciune profundă și resentimente în rândul populației românești și au grăbit scăderea popularității regimului regelui Carol al II-lea.

În teritoriile anexate a fost instaurat un regim sovietic de ocupație, cu caracter totalitar, opresiv și represiv. În cea mai mare parte a teritoriului ocupat, sovieticii au proclamat RSS Moldovenească, iar partea sudică a Basarabiei, Bugeacul, și nordul Bucovinei au fost alipite la RSS Ucraineană. Odată cu proclamarea RSS Moldovenești, RSSA Moldovenească, republică autonomă „moldovenească” de la răsărit de Nistru, a fost împărțită între cele două republici sovietice vecine, Moldova sovietică și Ucraina.

După ocuparea Basarabiei, Bucovinei și Ținutului Herța s-a declanșat o campanie de persecuții împotriva localnicilor, arestări arbitrare, torturi, execuții și deportări în gulagurile Siberiei. Aceste măsuri au afectat atât populația românească majoritară, cât și minoritățile naționale.

Agresiunii sovietice din vara anului 1940, România nu i s-a putut opune cu armele datorită izolării pe plan internațional și a insuficienței pregătiri a oștirii sale.

Raporturile României cu imperiul de la Răsărit au cunoscut, în continuare, o deteriorare notabilă, în condițiile în care la noua frontieră româno-sovietică erau provocate numeroase incidente¹, Moscova pregătind, totodată, alte acțiuni de rapt teritorial împotriva țării.

Este semnificativ faptul că, doar cu câteva săptămâni înaintea declanșării războiului germano-sovietic, V.M. Molotov a fost la Berlin pentru a oferi lui Hitler, în numele Kremlinului, o „alianță militară totală”, cerând, în schimb: recunoașterea posesiei permanente a teritoriilor ce fuseseră ocupate de Armata Roșie; încorporarea definitivă în U.R.S.S. a Lituaniei, Estoniei, Letoniei, Careliei, Basarabiei și Bucovinei (în întregime deci); controlul complet al Dardanelelor; mână liberă în Irak și Iran; o poziție importantă în Arabia Saudită, care să asigure Uniunii Sovietice controlul Golfului Persic și al Golfului Aden². După multiple pertractări, germanii au refuzat propunerea sovietică.

Demersul diplomatic întreprins de Molotov fusese însoțit de pregătirea de către factorii militari sovietici a unui plan privind o lovitură

preventivă la Vestul U.R.S.S., care viza și România – așa cum atestă documente de arhivă publicate în Federația Rusă³.

La 4 septembrie 1940, în urma pierderilor teritoriale și de populație, a anarhiei care amenința să ducă la însăși prăbușirea statului român, regele Carol al II-lea, sub presiunea evenimentelor, i-a dat puteri depline generalului Ion Antonescu. Pe 6 septembrie, regele a abdicat în favoarea fiului său, Mihai, și a fugit din țară. Antonescu era considerat un fel de „as în mână” de către majoritatea liderilor politici români și de observatorii externi, chiar dinainte de ultimatumul sovietic, datorită „prognozelor sale extrem de precise asupra evenimentelor, pe care le făcuse încă din 1934”⁴. „Opinia generală era că, dacă putea să prevadă asemenea evenimente dezastruoase, poate că era capabil să facă totuși ceva pentru a pune lucrurile pe picioare după aceea”⁵.

După cum bine observa la vremea aceea analistul britanic Arnold J. Toynbee⁶, Berlinul luase în calcul o ocupare *de facto* a României de către forțele germane, date fiind interesul și nevoia de petrol românesc a celui de-al Treilea Reich. Singura problemă era dacă acest lucru e bine „să se petreacă cu sau fără consimțământul României”⁷. Potrivit comentariului lui Toynbee, Antonescu „s-a confruntat cu sarcina de a governa țara aflată în fața pericolului ocupației germane, cu oameni înfuriați de pierderile teritoriale, cu un nou rege de numai 18 ani și cu o Gardă de Fier nerăbdătoare să creeze probleme”, așa că, în pofida faptului că el „a fost întotdeauna pro-britanic din punctul de vedere al părerilor politice”, Antonescu „a decis că ar fi mai bine pentru țara lui să nu fie ocupată de o forță fâțiș ostilă”⁸. Toynbee concluzionează că „decizia lui Antonescu a fost aspru criticată (de britanici – *n.n.*), dar, dată fiind imposibilitatea de a obține ajutor de la Aliți, este greu de imaginat ce altceva ar fi putut face”⁹.

La începutul lunii septembrie 1940, un general german a fost trimis în România pentru a pregăti sosirea misiunii militare germane. El a transmis că existau „rapoarte insistente legate de noi acțiuni care puneau în pericol noua graniță cu Rusia”, privind „constantele încălcări provocatoare ale frontierei de către ruși, pentru care apoi dau vina pe români”, mai exact „concentrări la punctele de trecere a râului și materiale de construcții pentru poduri în mai multe puncte situate de-a lungul Prutului, precum și construcția a numeroase aerodromuri în sudul Basarabiei”¹⁰.

Încă de la venirea sa la putere, în urma gravei crize interne și internaționale, generalul Ion Antonescu avea să exprime în mod consecvent atitudinea de nerecunoaștere a rășluirilor teritoriale săvârșite pe seama României. Considerând că „este preferabil ca răpirea Basarabiei și a Nordului Bucovinei să rămână caracterizată ca un act de forță pe care România nu l-a acceptat decât ca atare”¹¹, conducătorul statului român atrăgea atenția ministrului acreditat la Moscova să nu angajeze guvernul român în semnarea unui document cu implicații politico-diplomatice deosebite pentru România într-o viitoare așezare a relațiilor internaționale. El arăta că „nu avem nici-un interes de a legaliza acest act, oferind astfel sovieticilor un titlu juridic pentru a păstra aceste provincii (...) Nu este intenția guvernului român să renunțe la pozițiile de principiu și să recunoască unilateral soluțiile sovietice (...) Guvernul român socotește că nu este momentul de a se proceda la o consacrare a frontierelor noastre cu U.R.S.S.”¹².

Punctul de vedere exprimat de generalul Ion Antonescu era în deplin acord cu poziția Marilor Puteri și acceptat de toată lumea politică și diplomatică ce împărtășea ideea nerecunoașterii modificărilor teritoriale prin forță¹³, inclusiv de guvernul britanic și cel american. La 5 septembrie 1940, Winston Churchill declara în Camera Comunelor că „noi nu vom recunoaște schimbările teritoriale care se vor face în timpul războiului, mai puțin acelea care vor fi consecința unui acord de înțelegere între părțile interesate”¹⁴. Aceste prevederi vor fi incluse ulterior și în Charta Atlanticului, care era „împotriva schimbărilor teritoriale ce nu ar fi în acord cu dorințele liber exprimate de popoare”¹⁵.

Britanicii nu erau, însă, dispuși („și, în general, nu erau capabili”¹⁶ – notează Larry L. Watts) să se confrunte cu Uniunea Sovietică în legătură cu expansiunea agresivă a acesteia în Europa Centrală. Ambasadorul la Moscova, Sir Stafford Cripps, declara autorităților sovietice, la sfârșitul lunii octombrie 1940, că „Marea Britanie ar fi pregătită să recunoască ocupația sovietică *de facto* a statelor baltice, Basarabiei, Bucovinei și regiunilor din estul Poloniei recent încorporate în teritoriile sovietice” și „s-ar angaja să nu adere la nici un acord antisovietic pe durata războiului”¹⁷.

Pentru generalul Ion Antonescu, refacerea integrității teritoriale a statului român a fost obiectivul esențial al politicii sale externe. „Principalele obiective ale politicii mele – i-a spus Antonescu lui Hitler în timpul

primei lor întâlniri, din 22 noiembrie 1940 – vor fi reintegrarea la patria mamă a Basarabiei, a Nordului Bucovinei și a Transilvaniei”¹⁸. În cadrul discuțiilor, Antonescu a remarcat faptul că „rușii aveau pretenții din ce în ce mai mari” și „amânau în mod constant stabilirea graniței, astfel încât s-o poată treptat împinge mai departe în teritoriul românesc și să influențeze stabilirea sa tot mai mult în favoarea lor”¹⁹. Mai mult, încercau să excludă Germania din Comisia Dunării, să decolmateze brațele Dunării, și pretindeau dreptul ca navele lor de război să poată naviga în spatele liniei de apărare românești²⁰. „Din cauza Moscovei – îi spunea Antonescu lui Ribbentrop – România nu a putut avea cu adevărat liniște, în special pentru că rușii nu doreau să stabilească o graniță definitivă”²¹. În discuțiile purtate cu mareșalul Keitel, liderul român descria cum „a organizat puncte de rezistență în pădurile din centrul Moldovei, de ambele părți ale drumurilor și căilor ferate”, deoarece forțele sovietice puteau „avansa destul de rapid pe ambele căi prin Moldova”, iar dacă aceasta nu funcționa, „armata română se va retrage spre Carpați”²².

La 23 noiembrie 1940, generalul Ion Antonescu semna Pactul Tripartit, ceea ce reprezenta pentru statul român o garanție în cazul unei agresiuni din est și un ajutor pentru întărirea lui militară²³. România, i-a explicat Antonescu lui Hitler cu acel prilej, „era pregătită să lupte pentru drepturile sale”, cu scopul de a restabili integritatea teritorială și aștepta sprijinul german pentru aceasta, indiferent de faptul că Berlinul facilitase acele pierderi teritoriale²⁴. Antonescu și-a declarat intenția de „a continua în mod energic organizarea armatei române”, astfel încât „să fie gata de acțiune în primăvara anului următor”, reiterând faptul că „România nu cerea restabilirea granițelor sale fără a lupta pentru asta”²⁵.

Conform înțelegerilor convenite, un prim grup împreună cu șeful misiunii militare, generalul de cavalerie Erik Hansen și șeful misiunii militare aeriene, generalul de divizie Wilhelm Speidel, sosiseră, deja, la 12 octombrie 1940, în București, instalându-și birourile la Școala Superioară de Război. La 20 octombrie toate statele majore prevăzute se aflau în Capitală, la 24 octombrie începând să sosească și unitățile Diviziei 13 moto pentru instruirea trupelor române²⁶. Analiza documentelor germane de arhivă, scoase la lumină după încheierea războ-

iului, ne arată că misiunea reală a acestor efective, „care nu trebuia să devină evidentă nici pentru români, nici pentru trupele noastre”, era „să apere câmpurile petrolifere românești împotriva unei terțe puteri care ar încerca să le acapareze sau să le distrugă; să dea posibilitatea armatei române să efectueze sarcini definite, corespunzător unui plan efectiv, elaborat în favoarea intereselor Germaniei; în cazul în care vom fi siliți la un război cu Rusia Sovietică, să pregătească angajarea forțelor germane și române din direcția României”²⁷. Profund indignată de agresiunea sovietică, opinia publică românească a suportat prezența trupelor germane în țară, chiar în condițiile în care noul aliat jucase rolul principal în mutilarea țării prin dictatul de la Viena²⁸, iar drama Transilvaniei nu putea fi uitată.

Întruchipând voința întregii națiuni de eliberare a Basarabiei și a Nordului Bucovinei, generalul Ion Antonescu a inițiat încă din toamna anului 1940 pregătirea politico-diplomatică și militară a bătăliei pentru dezrobirea teritoriilor cucerite de sovietici în urma ultimatumului din vara aceluiași an. Atât la întrevederile din ianuarie - februarie 1941 cu reprezentantul Reichului, Herbert von der Neubacher, cât și la cea din primăvara anului 1941 cu Reichsmareșalul Hermann Göring, conducătorul statului român a precizat clar că refuză să primească Basarabia și Nordul Bucovinei „dacă nu le va lua în focul luptei și dacă sângele românesc nu va curge pentru ca să spele onoarea Neamului și să cimenteze pentru vecie dreptul nostru asupra Bucovinei și Basarabiei”²⁹.

Pe 15 ianuarie 1941, Antonescu prezenta succint lui Hitler intențiile și condițiile participării românești la o colaborare militară cu Germania, arătând că, în cazul în care Uniunea Sovietică ataca, România dorea „să participe la operația militară cu toate forțele sale”, deoarece ar fi „efectiv în război, chiar dacă nu ar participa la o operație militară inițială, din moment ce este expusă la atacuri aeriene ale forțelor inamice”³⁰. Astfel, la mijlocul primăverii anului 1941, Antonescu a pledat pentru „o incursiune împotriva armatei ruse”, care, a avertizat el, putea avea succes doar „atât timp cât sprijinul Angliei și Statelor Unite ale Americii nu era încă efectiv”³¹.

Conlucrarea dintre Germania și România pe plan strategic-militar și politic nu s-a realizat în baza unei alianțe scrise împotriva Uniunii Sovietice, ea fiind reglementată cu prilejul întrevederii Hitler-

Antonescu, ce a avut loc la München, în ziua de 12 iunie 1941. Întrucât nu reprezenta un act juridic, această alianță conferea în aparență o largă libertate de mișcare României, putând deveni de fapt susceptibilă oricărei virtualități³². Cu ocazia întâlnirii menționate, Adolf Hitler i-a comunicat Conducătorului statului român că războiul cu Rusia este iminent, fără a face alte precizări. Cu abilitatea politică ce-l caracteriza, cancelarul german i-a precizat generalului Ion Antonescu că „intenționează să-l lase să apară în fața poporului român drept comandantul suprem în acest spațiu”. Antonescu a răspuns că „acceptă cu plăcere această propunere de a fi comandant suprem, nu de dragul faimei”³³. În același timp, el a respins sugestia lui Hitler că, poate, România nu ar trebui să participe la campanie „chiar din prima zi”, deoarece, dacă nu o făcea, Moscova putea „să observe o anumită rețineră” și să se abțină de la atacarea teritoriului românesc. Liderul român a replicat că forțele sovietice ar ataca România, vizând în special producția de petrol și centrele de transport, „chiar dacă România nu ar participa de la început”, iar românii nu le-ar permite pur și simplu germanilor să lupte pentru ei fără participarea lor³⁴. „Și, în orice caz – notează Larry L. Watts –, teritoriul românesc pe care sovieticii îl invadaseră și îl ocupaseră aparținea încă României, potrivit dreptului internațional”³⁵.

La procesul ce i s-a intentat în anul 1946, Ion Antonescu va declara: „Nu pot fi socotit agresor, fiindcă România era în stare de război cu U.R.S.S. din iunie 1940, când Rusia a fost agresorul. Acceptarea ultimatumului nu a fost decât o retragere strategică și politică la care recurge orice țară, orice om când este surprins fără sprijin și nu este în măsură să se apere. Din iulie 1940 până în aprilie 1941 actele de agresiune parțiale ruse au continuat. Deci, în iunie 1941 a fost o acțiune care se încadra și era o urmare a agresiunilor pe care le suferise poporul român”³⁶.

În concepția generalului Ion Antonescu, refacerea României Mari, pe lângă faptul că reprezenta dorința fierbinte a întregii națiuni, avea și o însemnătate aparte ce ține de însăși locul și rolul geo-strategic și politic al țării pe continentul european. El era convins că o Românie puternică la Gurile Dunării este „cea mai bună cheazășie împotriva pătrunderii Rusiei în spre Mediterana”³⁷. În definirea acestui obiectiv, el pornea de la evidența faptului că cedarea Cadrilaterului – la care Moscova contribuise considerabil – însemna în fond un succes al planului sovietic de reducere progresivă

a coridorului dobrogean ce desparte pe ruși de slavii balcanici. De aceea, „trebuie împiedicat tot ce ar putea servi unității slave, trebuie spart blocul slav prin crearea de bariere solide și durabile între elementele sale componente: între slavii asiatici și slavii balcanici. Rolul de căpetenie în această privință revine, datorită poziției sale geografice, României care trebuie să-și continue misiunea ce Europa i-a încredințat-o prin Tratatul de la Paris. România întregită și puternică este deci piesa esențială a acestui sistem de apărare în contra pericolului slav”³⁸.

Pentru a răspunde agresiunii sovietice din vara anului 1940, în vederea dezrobirii teritoriilor strămoșești cotate, generalul Ion Antonescu și-a dat seama că România nu poate face singură acest lucru, ea având nevoie de un aliat puternic. Acesta nu putea fi decât Germania, singurul stat capabil și dispus în acel moment să ajute România. Motivația colaborării cu Germania era explicată de Ion Antonescu astfel: „Ne vom lupta alături de germani nu pentru interesele lor, ci pentru apărarea granițelor noastre; nu noi îi ajutăm pe ei, ci ei ne ajută pe noi”³⁹. Grăitoare pentru explicarea mobilului conlucrării generalului Ion Antonescu cu Germania sunt considerațiile istoricului Alexandru Boldur într-o lucrare încă nepublicată: „Există și în domeniul politicii un pic de logică. Cum putea România să scape unicul prilej de a încerca norocul să redobândească Basarabia și Bucovina de Nord dacă nu folosind evenimentul că germanii au pornit în atac contra Rusiei? Una singură România nu putea să se măsoare cu forțele uriașe ale vecinului său. Altfel se prezentau lucrurile din moment ce România avea un aliat puternic, germanii. Ion Antonescu a urmat chemarea intimă a sufletului său și vocea strămoșilor care au suferit de pe urma forței arogante a rușilor. «Ordon treceți Prutul» adresat armatei române a fost cât se poate de firesc. Răpirea Basarabiei și Bucovinei justifica războiul românilor împotriva Uniunii Sovietice”⁴⁰. La rândul său, Grigore Gafencu opina că războiul în Est reprezenta în concepția generalului Ion Antonescu „un război pentru pământul făgăduinței”⁴¹. Deși era unul dintre opozanții marcanți ai generalului Ion Antonescu, marele diplomat român nota în jurnalul său că „Războiul cu Rusia în care luptăm alături de nemți, nu are, nu poate avea pentru noi același interes și aceleași țeluri ca pentru Germania. Pentru noi înseamnă suprimarea unei nedreptăți, reîntregirea hotarelor noastre, întărirea poziției noastre vitale la Gurile Dunării”⁴². „România a fost, de fapt, singurul aliat din Axă care a avut o cauză legitimă, conform legilor internaționale, pentru

a intra în campania din Răsărit⁴³ – apreciază istoricul american Larry L. Watts.

Pe de altă parte, la toate întrevederile cu Ion Antonescu, conducerea Germaniei sublinia că, pentru recuperarea Basarabiei și a Nordului Bucovinei, România nu se poate eschiva de la războiul cu U.R.S.S.

Începerea războiului a fost comunicată ofițerilor de pe front la miezul nopții (ora „zero”), iar trupele la ora 3.00. Peste puțin timp, avea să fie făcut cunoscut și celebrul ordin: „Ostași, Vă ordon: Treceți Prutul, Zdrobiți vrăjmașul din Răsărit și Miazănoapte. Reîmpliniți în trupul țării glia străbună a Basarabilor și codrii voievodali ai Bucovinei, ogoarele și plaiurile voastre”⁴⁴.

Aflând despre decizia privind intrarea României în război, regele Mihai I i-a transmis generalului Antonescu: „În clipa când trupele noastre trec Prutul și codrii Bucovinei pentru a reîntregi Sfânta Țară a Moldovei lui Ștefan cel Mare, gândul se îndreaptă către domnia voastră domnule general și către ostașii țării”⁴⁵. Telegramme similare au transmis Iuliu Maniu, Constantin I.C. Brătianu și alți lideri politici români.

Vestea începerii războiului în Est a fost primită cu bucurie și entuziasm de întreaga suflare a țării, fiind memorabil cântecul popular lansat în acele zile: „Azi noapte, la Prut, războiul a-nceput/Românii trec dincolo iară/Să ia înapoi prin arme și scut/Moșia răpită astă-vară...”. „Ca un torent – consemna ziarul «Timpul», la 22 iunie 1941, referindu-se la atmosfera din București –, lumea a coborât în stradă, îmbrățișându-se. Ochiul tuturor erau plini de lacrimi... Piețele, mai ales, sunt o mare de capete. Orchestrele militare cântă marșuri patriotice. Deodată, cineva, de lângă statuia regelui Carol I, se desprinde și invită la pași măsurați de horă pe o bucovineancă în pitorescul ei costum național. A fost ca o descărcare electrică. S-a întins o horă demnă de condeiul lui Coșbuc”⁴⁶. În București și în alte localități din țară au avut impunătoare manifestații de simpatie și susținere a hotărârii de intrare în război. Declarații de adeziune față de lupta eliberatoare a armatei române au făcut Patriarhia și Academia Română, precum și alte instituții reprezentative ale statului. Mulți intelectuali și oameni de rând, tineri și bătrâni au cerut să plece voluntari pe front.

Intrarea în război era aprobată de toate mediile politice, evident în afara celor situate pe poziții contrare interesului național. „Acest răz-

boi era dorit de toată națiunea română, pentru că prin el vedeau cu toții salvarea neamului de sub permanenta amenințare rusească (...) Încrederea în puterea militară germană, convingerea într-un război scurt și victorios, în speranța că o dată cu înaintarea pe teritoriul rusesc se va produce o revoluție în contra regimului comunist, întăreau suflul soldatului român și-i dădeau o forță morală deosebită⁴⁷ – aprecia generalul Platon Chirnoagă într-o lucrare de referință apărută în exil pe tema campaniei României în Est.

Printr-o declarație făcută în numele Partidului Național Țărănesc, Iuliu Maniu își exprima poziția favorabilă acțiunii militare a României⁴⁸, iar Ion Mihalache, membru marcant al partidului, pleacă voluntar pe front. Același gest de suprem devotament față de țară îl va face istoricul Gheorghe Brătianu.

Înșușindu-și teza anglo-americană potrivit căreia România nu trebuia să depășească linia Nistrului cu armatele sale, unii fruntași politici se vor desolidariza ulterior de acțiunea mareșalului Ion Antonescu⁴⁹, nutrind speranțe zadarnice în a câștiga bunăvoința aliaților.

La 20 iunie 1941, cu două zile înainte de declanșarea acțiunii militare împotriva Uniunii Sovietice, ministrul american la București, Franklin Mott Gunther, făcea cunoscut lui Iuliu Maniu că S.U.A. privesc „favorabil distrugerea comunismului”, iar el se declară satisfăcut de faptul că atitudinea americană ușurează situația României⁵⁰.

Cu prilejul întâlnirii pe care a avut-o imediat după 22 iunie 1941 cu F. Mott Gunther, Iuliu Maniu îi va arăta acestuia că Anglia și S.U.A. au recunoscut „realipirea Basarabiei, nesanționând anexiunea sovietică din iunie 1940”. Dacă românii vor fi siliți să treacă dincolo de Nistru – declara Maniu – „ei vor salva pentru a doua oară Europa de comunism”⁵¹. Cu toate acestea, la 28 iunie 1941, Maniu va exprima public poziția sa că armatele române nu trebuie să încalce teritorii care nu au aparținut țării. La întâlnirea ce a avut loc la Brașov, în ziua de 12 iulie 1941, cu mai mulți diplomați străini, liderul P.N.T. îi declara lui F. Mott Gunther că nici în cazul în care trupele române depășesc Nistrul, „nu trebuie să fim considerați în conflict cu Anglia și S.U.A.” Cu acest prilej, ministrul american confia că avea misiunea să păstreze contactul cu „democrația românească”⁵².

În vederea inițierii unei ample acțiuni diplomatice, Maniu întocmește un memoriu către guvernele englez și american, în care expune „poziția specială a României” silită să intre în orbita Axei, în urma prăbușirii sistemului politic și militar creat de Franța și Anglia în Europa. În memoriu se evidențiază faptul că „România a fost silită să cedeze teritoriile la presiunea Axei. Ea are o situație identică cu Polonia”⁵³. Liderul național-țăranist a căutat să obțină o scrisoare de la Gunther că, la conferința păcii, drepturile României vor fi examinate pe baze obiective, potrivit principiului liberei autodeterminări. Günther s-a mulțumit, însă, a arăta impresia făcută în Statele Unite de „atrocitățile comise contra evreilor” și a declarat că „România nu va putea să ridice glasul pentru românii de peste hotare, atâta timp cât va persecuta pe evrei”⁵⁴. Era vorba, evident, de impactul pe care-l aveau în cercurile politice și economico-financiare americane știrile cu privire la acțiunile pe care le întreprinseseră trupele SS germane împotriva unor minoritari evrei din zona de Est a țării și care erau puse, în mod eronat, pe seama armatei române.

La 1 august 1941, Maniu a încercat, pentru întâia oară, să folosească diplomația americană în clarificarea raporturilor României cu Uniunea Sovietică. El a cerut lui Gunther ca Anglia și America să determine Moscova să declare „că ocuparea Basarabiei și Bucovinei în 1940 a fost o măsură de siguranță împotriva unei eventuale agresiuni germane; că Sovietele n-au avut intențiunea să anexeze aceste provincii și că ele sunt gata să discute, la sfârșitul ostilităților, cu un guvern român, liber de orice influență străină”⁵⁵. Diplomatul american nu a considerat intervenția oportună; el a raportat, totuși, șefilor săi, iar rezultatul a fost... că postul de radio Londra îndemna pe români să nu avanseze dincolo de Nistru⁵⁶. „Asigurările” cerute de liderul P.N.Ț. vor fi evitate și la întâlnirile ulterioare de F. Mott Gunther, care va declara că un război purtat de armatele române dincolo de fronturile naționale va face o „proastă impresie” în S.U.A.⁵⁷.

În anii războiului, Iuliu Maniu va rămâne consecvent ideii că stabilirea atitudinii puterilor anglo-saxone față de problemele teritoriale ale României și succesul unei medieri britanice și americane în litigiul român-sovietic condiționează o acțiune imediată a României de alăturare la războiul dus de puterile aliate contra Germaniei.

(Va urma)

Note

¹ Arh. M.A.E., fond 71/ U.R.S.S., 1940, vol. 136, f. 641-342 (Referatul lui Constantin Cesianu din 9 aprilie 1943). Forțele sovietice au provocat în această perioadă 39 de incidente de-a lungul frontierei cu România, soldate cu decese, răni grave, răpiri și rețineri ale unor ambarcațiuni. Pe 25 – 26 octombrie 1940, patru vase de război au atacat două insule, Daleru Mare și Salangic, care au fost anexate la teritoriul U.R.S.S. (*Ibidem*, vol. 124, ff. 1-290).

² Hoover Archives Institution, Palo Alto, U.S.A., Gaston Bergery Papers, Box nr. 30, nepag; „New York Post” din 25 martie 1946 (articolul lui Dorothy Thompson).

³ În privința unei lovituri preventive a U.R.S.S. împotriva Germaniei, plan care prevedea și o lovitură contra României, dată din raioanele Cernăuți și Chișinău, având ca scop imediat distrugerea aripii de nord a armatei române și ieșirea pe aliniamentul râului Moldova-Iași, vezi general-colonel M.A. Gorkov, *Gotovil li Stalin uprejdaiuscii udar protiv Ghitlera v 1941*, în „Novaia i noveișia istoriia”, 1993, nr. 3, p. 43. Planul data din 15 mai 1941 și este semnat de mareșalul S.K. Timoșenko, comisar al poporului pentru apărare și generalul de armată G.K. Jukov, șef al M.St.M. Documentul confirmă, în parte, relatările lui Victor Suvorov, „defector” G.R.U. care, în cartea sa *Le Brise-Glace* (ed. Olivier Orban, Paris, 1988, 314 p.) vorbește despre o acțiune militară împotriva României, ce ar fi fost dispusă de Stalin să înceapă la 6 iulie 1941.

⁴ Larry L. Watts, *Aliați incompatibili: România, Finlanda, Ungaria și al Treilea Reich*, Editura Rao, București, 2014, p. 116.

⁵ *Ibidem*. De menționat că, în mediile diplomatice germane, Ion Antonescu era perceput, în general, ca fiind „francofil” și „filobritanic”. Până în 1940, ministrul Germaniei la București, Wilhelm Fabricius, atenționa că Antonescu „era de partea Franței” și condamna „acordul de la München”, care a permis Germaniei Naziste să anexeze Regiunea Sudetă (Sudetenland), ce aparținea Cehoslovaciei, reproșându-le atât francezilor, cât și englezilor că „nu atacaseră instigatorii”. (*Ibidem*, p. 157). Dat fiind că declinul puterii lui Carol al II-lea era previzibil, germanii l-au abordat indirect pe generalul Ion Antonescu, încă din perioada când acesta se afla închis la mănăstirea Bistrița (județul Vâlcea), pentru a-și face cunoscute condițiile de cooperare cu Germania în caz că va ajunge la guvernare. Deși se îndoia de o asemenea posibilitate (ca, de altfel, și atunci când a fost eliberat în cele din urmă prin intervenția liderului opoziției democratice, Iuliu Maniu), Antonescu a explicat că „el nu putea să accepte subordonarea economiei românești intereselor străine, că va cere deplină suveranitate în treburile interne și că intenționa să restabilească ordinea și să recapete teritoriile pierdute recent”. (*Ibidem*, pp. 247-248). El a consemnat că „toate principiile și condițiile propuse atunci au fost acceptate” de către germani (*Ibidem*, p. 349).

⁶ Cunoscut filozof, istoric și profesor de relații internaționale, Arnold J. Toynbee (1889 – 1975) a funcționat și ca director al Departamentului Cercetare al Ministerului de Externe britanic (Foreign Office), în perioada 1943 – 1946.

⁷ Great Britain, Public Record Office (P.R.O.), London, Kew, fondul *Foreign Office*, documentul R 5 111 din 10 iunie 1943; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 116.

⁸ *Ibidem*; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 116-117.

⁹ *Ibidem*; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 318.

¹⁰ *Documents on German Foreign Policy 1919-1944 (DGFP)*, Series D (1937-1949), Volume XI, U.S. Government Printing Office, Washington D.C., 1954 – 1964, documentul 75, p. 126 - 128; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 117.

¹¹ Arh. M.A.E., fond 71 / U.R.S.S., 1941, vol. 137/3-Partea a IV-a, f.158.

¹² *Ibidem*; Grigore Gafencu, *Jurnal 1940 – 1942*, Editura Globus, București, 1996, pp. 88-89. După ocuparea Basarabiei și a Nordului Bucovinei, în iunie 1940, guvernul de la Moscova refuzase să stabilească o frontieră definitivă, pentru că încă mai aștepta să obțină foloase în detrimentul României, în special în sudul Bucovinei și încă alte câteva teritorii din Moldova de dincoace de Prut. În primăvara anului 1941, poziția sovietică în această chestiune a cunoscut o schimbare radicală, Moscova fiind „disperată să-și legalizeze ocupația/anexarea, în vreme ce România refuza să-și pună pecetea pentru a da girul acestei coerciții ilegale”. (Larry L. Watts, *Cei dintâi vor fi cei din urmă...*, Editura Rao, București, 2013, p. 32).

¹³ Vezi, pe larg, *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. 2, Editura Militară, 1989, p. 12 și urm.

¹⁴ Arh. M.A.E., fond 71 / Conferința Păcii, 1946, vol. 125, f. 497.

¹⁵ *Idem*, vol. 122, f. 226.

¹⁶ Larry L. Watts, *Aliați incompatibili...*, p. 119.

¹⁷ Anita Prazmowska, *Britain and Poland 1939 – 1941: The Betrayed Ally*, Cambridge, 1995, p. 61. Potrivit cercetătoarei poloneze Anita Prazmowska, „atâta vreme cât exista și cea mai mica speranță de a-l convinge pe Stalin să se alătore blocului antigerman, britanicii nu-și permiteau să considere Uniunea Sovietică drept aliata Germaniei, deci dușmana Marii Britanii” (*Ibidem*, p. 46-47; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 119, 318).

¹⁸ V. Fl. Dobrinescu, *Studiu introductiv*, în vol. Gh. Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, Institutul European, Iași, 1992, p. XIV.

¹⁹ *Documents on German Foreign Policy 1919-1944 (DGFP)*, Series D (1937-1949), Volume XI, U.S. Government Printing Office, Washington D.C., 1954 – 1964, documentul 380, pp. 654-672; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 118.

²⁰ *Ibidem*, și documentul 381, p. 662-670; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 118.

²¹ *Ibidem*, documentul 381, p. 662-670; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 118.

²² *Ibidem*, documentul 388, p. 684-689; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 118.

²³ Gh. Buzatu, *Mareșalul Ion Antonescu în fața istoriei*, vol. I, B.A.I., Iași, 1990, p. 138-146.

²⁴ *Documents on German Foreign Policy 1919-1944 (DGFP)*, Series D (1937-1949), Vol. XI, U.S. Government Printing Office, Washington D.C., 1954 – 1964, documentul 389, pp. 689-690; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 121.

²⁵ *Ibidem*; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 121.

²⁶ Manuel Stănescu, *Hitler: Cu românii nu se poate face nimic*, în „*Historia*”, 15 iulie 2011. În iarna 1940-1941 au fost instruite trei „divizii model” românești (diviziile 5,6 și 13 infanterie). La mijlocul lunii decembrie a sosit în România și Divizia 16 blindată, ale cărei efective au fost încartiruite la Sibiu. Activitatea misiunii militare aeriene a avut drept obiectiv prioritar apărarea regiunii petrolifere din Valea Prahovei. Un mic grup de ofițeri cu experiență în aviația de vânătoare și bombardament s-au ocupat cu instituirea personalului navigant, al artileriei antiaeriene și a serviciului de alarmă aeriană din cadrul aviației militare române. (*Ibidem*).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Vezi, pe larg: Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938-1940*, Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden, 1965, p. 127-134; Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, pp. 136-142; Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului contra Rusiei Sovietice 22 iunie 1941-23 august 1944*, Madrid, 1986, p.71 și urm.; Gh. Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, Institutul european, Iași, 1992, p. 48-60.

²⁹ Arh. M.A.E., fond 71/ U.R.S.S., 1941-1943, vol. 129, f. 101.

³⁰ *Documents on German Foreign Policy 1919-1944 (DGFP)*, Series D (1937-1949), Vol. XI, U.S. Government Printing Office, Washington D.C., 1954-1964, documentul 661, p. 1109-1113; 690; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 121-122.

³¹ *Ibidem*, Vol. XII, documentul 416, pp. 657-658; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 122.

³² Ion Gheorghe, *Rumăniens Weg zum Satellitenstaat*, Heidelberg, 1952, p. 67-68.

³³ Manuel Stănescu, *loc. cit.*

³⁴ *Documents on German Foreign Policy 1919-1944 (DGFP)*, Series D (1937-1949), Vol. XII, U.S. Government Printing Office, Washington D.C., 1954 – 1964, documentul 614, p. 997-1006; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 122.

³⁵ Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 122.

³⁶ „Acasă”, București, din aprilie 1990 (Ultimul cuvânt al lui Ion Antonescu înainte de execuție).

³⁷ Arh. M.A.E., fond 71/ U.R.S.S., 1941-1943, vol. 129, f. 185.

³⁸ *Ibidem*, f. 172.

³⁹ Arh. Ist. Centrală, Președ. Cons. de Min., Cabinet, dosar 17/1940, f.42.

⁴⁰ Alexandru V. Boldur, *Imperialismul sovietic și România*, manuscris, Biblioteca Academiei Române, Arh. Istorică, fond XX, dosar 2400, f. 363.

⁴¹ Gregoire Gafencu, *Preliminaires de la guerre à l'est. De l'accord de Moscow (21 août 1939) aux hostilités en Russie (22 Juin 1941)*, L.U.F. Fribourg Egloff, Paris, 1944, p. 318.

⁴² Grigore Gafencu, *Jurnal 1941-1944*, vol. I, Bibl. Acad. Române, fond 15, dosar 3 215, f. 92.

⁴³ Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni... Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, Editura Rao, București, 2011, p. 163.

⁴⁴ „Universul”, 23 iunie 1941; Ioan Scurtu, *Basarabia în relațiile româno-sovietice (1918-1947)*, în www.ioanscurtu.ro/basarabia-in-relatiile-romano-sovietice.

⁴⁵ „Universul”, 24 iunie 1941; Ioan Scurtu, *loc. cit.*

⁴⁶ „Timpul”, din 22 iunie 1941; Alesandru Duțu, *Armata Română de la Prut la Stalingrad și înapoi la Prut (1841-1944)*, Lexon-Prim, Chișinău, 2015, p. 79.

⁴⁷ Platon Chirnoagă, *op. cit.*, p. 173-174.

⁴⁸ *Procesul conducătorilor fostului Partid Național Țărănesc*, Editura de Stat, București, 1947, p.72. Iuliu Maniu, cel mai important lider al opoziției democratice române, care a păstrat o strânsă legătură cu Antonescu pe timpul războiului, l-a întrebat pe un oficial de la Legația americană la București, în 4 iunie 1941, dacă „Anglia și Statele Unite încă doreau o coliziune între Germania și Rusia”. „Cred că da - a răspuns reprezentantul american -, pentru că războiul va fi prelungit, iar sistemul comunist va fi astfel distrus, eliminând deci o problemă postbelică, la care m-am referit în conversația noastră anterioară”. Maniu i-a atras atunci atenția reprezentantului S.U.A. că „dacă Rusia era înfrântă într-o

luptă cu Germania, lucru aproape sigur, asta ar pune la dispoziția Germaniei o forță de muncă extraordinară, precum și resurse nelimitate, permițându-i să mențină o armată și mai mare decât în prezent, pentru o perioadă nedeterminată de timp. Oficialul american „a obiectat că ar fi, cu siguranță, mult mai util dacă Germania și Rusia s-ar lupta și că este preferabil ca în Rusia să aibă loc oarecari distrugerii, iar forțele germane să fie diminuate, decât ca Rusia să-și cedeze resursele pasiv, după cum se pare că se pregătește să facă” (Apud Larry L. Watts, *Aliați incompatibili...*, p. 120).

⁴⁹ Vezi Mareșal Ion Antonescu, *Istoria mă va judeca*, Editura Acad. de Înalte Studii Militare, București, 1992, p. 192 și urm.

⁵⁰ Iuliu Maniu-Ion Antonescu. *Opinii și confruntări politice 1940-1944* (Ed. Ion Calafeteanu), Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 147.

⁵¹ *Ibidem*, p.148.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 150-151.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 151.

⁵⁷ V. Fl. Dobrinescu, *Emigrația română în lumea anglo-saxonă*, Institutul European, Iași, 1993, p. 138-139.

Vlad MISCHEVCA

Roxandra: crochiu istoric al portretului fiicei lui Vasile Lupu

VI.M. – cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie (Chișinău), dr. conf. cercet. (*Associate professor*, Ph.D.); membru al Comisiei Naționale de Heraldică (1995-2020; primul ei președinte); Laureat al ediției a IV-a (2019) a Galei Premiilor TVR MOLDOVA „Români pentru români” – *Premiul pentru promovarea istoriei neamului*. Domenii de competență: istoria relațiilor internaționale din sud-estul Europei (sec. XVIII – încep. sec. XIX); genealogia domnilor fanarioti; vexilologie heraldică; raporturi istorice româno-elene. Semnează 13 monografii, publicate la Chișinău, București, Iași, Atena, Salonic.

Istoria descendenților familiei domnului Țării Moldovei Vasile Lupu¹ rămâne să conțină încă multe necunoscute. Fiind mai bine de un secol în aria de cercetare a istoricilor, aceasta continuă să trezească un interes larg al cititorilor². Iar fiica lui – Roxandra se prezintă drept una dintre cele mai dramatice și misterioase figuri din galeria prințeselor moldovene, fiind mezina iubită a domnului Moldovei, care afirmase că ea este „singura lui mângâiere la bătrânețe”³. Roxandra a atras atenția scriitorilor și a poezilor încă din secolul al XIX-lea, servind ca prototip pentru eroinele unui număr destul de mare de opere artistice, dar mult mai puțină atenție i-a fost acordată în lucrările științifice. Imaginea literară a Roxandrei a fost immortalizată de mulți autori: Gh. Asachi, B.P. Hasdeu, S. Zotta, M. Sadoveanu, I. Grămadă, C. Gane, Ed. Maryan, Al. Chirișescu, S. Lesnea, etc. Unul dintre ultimele romane istorice publicate la Chișinău aparține neobositului muzeograf sorocean Nicolae Bulat⁴. Chipul fiicei domnului Moldovei Vasile Lupu și al soțului ei Timofei Hmelnițki au atras în mod repetat și atenția scriitorilor polonezi (K. Szajnocha, S. Vengrzenovskiy, B. Grabowski), și ucraineni (O. Rogova, O. Pahuciy, Iu. Radzikevici

Dipticul „Rozanda și Timoș Hmelnițki”
(autor necunoscut al secolului al XVIII-lea, Muzeul de Istorie din Liov)

ș.a.)⁵. În 2001, Poșta Moldovei a emis un timbru cu portretul acestei prințese celebre, cu nominalul de 2 lei (cu o indicație eronată a anilor vieții ei: 1630?-1687).

De reținut că de-a lungul vieții sale destul de scurte Roxandra (1630?-1686: data exactă a nașterii ei rămâne necunoscută, se pare că s-a născut între 1630 și 1633), rămasă văduvă, nu s-a mai căsătorit niciodată (timp de 33 de ani), denumindu-se „Doamna Roxandra Timoșova Hmelnițka” (*Timoșiha* – în documentele rusești).

Astfel, după ce a păstrat statutul de văduvă a unui vestit cazac (care a fost colonel de Jabotin și hatman al armatei zaporojene în 1652-1653)⁶, ea a rămas fidelă amintirii soțului și numelui. Este documentat că, după întoarcerea sa în Moldova, Roxandra a botezat cel puțin un copil, care a primit numele Timuș, în cinstea regretatului ei bărbat⁷.

Trebuie remarcat faptul că vechiul nume *Roxandra* (Ruxandra) apare sub diferite forme de ortografie și pronunție. În sursele rusești și ucrainene, există și variantele Roxanda, Roxana, Rozanda, Loxandra etc. Genealogistul Sever Zotta considerase, încă la 1913, că „Ruxanda nu este decât o formă românească a numelui Alexandra (...), o formă populară a numelui Alexandra”⁸.

În același timp, i s-a adăugat adesea adresarea românească modificată – *doamna*, transformată în „Domna”. Fiica domnitorului Moldovei însăși s-a numit „Doamna Roxandra” (așa cum reiese din inscripția brodată în greacă – Ρωξάνδρα – de pe „patrafirul” (epitrahilul) făcut donație în 1669 starețului mănăstirii Golia din Iași mitropolitului Grigorie din Laodocia⁹.

Era o fată educată de tânără și după mulți ani petrecuți ca ostatică a tatălui ei în capitala Imperiului Otoman s-a întors în 1649 la casa părinților. Cunoștea, pe lângă limba maternă – româna (călătorii străini din acea vreme nu întâmplător observau că „limba valahilor și moldovenilor este româna”)¹⁰, și latina, greaca și turca. Mai târziu a învățat limba rusă (cel mai probabil, dialectul *malorus*)¹¹. Nu degeaba celebrul călător arhidiaconul Paul de Alep confirmă faptul că Roxandra era poliglotă și că tatăl ei a trebuit să plătească mulți bani pentru a-și întoarce fiica la Iași: achitând 100 000 de taleri sultanului și 200 000 marelui vizir¹².

Unele documente indică faptul că ea a fost chiar logodită la Constantinopol cu venețianul Ambrogio Grillo, pe care Vasile Lupu îl numea în 1645 „ginere”, iar pe bătrânul său tată Antonio (ucis de turci) – „cuscrul” („suocero”)¹³. În orice caz, Roxandra nu a dus lipsă de pretendenți de logodnă: printre ei s-a numărat Sigismund (decedat la 4 februarie 1652), fratele principelui Transilvaniei, sollicitanți polonezi din familiile Zamoyski și Wiśniowiecki. Prin urmare, Vasile Lupu, aflându-se în zenitul puterii sale, a ezitat să răspundă afirmativ pretendentului cazac, crezând, pe bună dreptate, că fiica sa de o educație atât de rafinată era demnă de un soț mai bun decât „necioplitul” Timoșa, care avea de fapt aceeași vârstă cu mireasa sau poate chiar era mai tânăr. Istoricii indică diferite date de naștere ale lui Timuș Bogdanovici (1630, 1632, 1635)¹⁴.

Pentru a grăbi „afacerea” și a-l convinge pe domnul moldovean să accepte decizia de care avea nevoie, hatmanul ucrainean a încercat să profite de conflictul izbucnit în 1650 între tătarii din Crimeea și Moldova – din cauza atacului moldovenilor din 1649 în apropierea satului Brătuleni (lângă Rezina) asupra oștii tătare, care se întorcea cu pradă bogată după o campanie militară în ținuturile poloneze. Detașamentele aliate de tătari și cazaci au intrat în Moldova în cursul unei operațiuni

planificate în prealabil, jefuind și arzând satele și târgurile ce le stau în drum. Bogdan Hmelnițki a ocupat capitala – Iașii, care a fost arsă până la scrum (doar mănăstirile au fost cruțate de cazaci). Cronicarul moldovean Miron Costin a scris cu durere că „au arsu atuncea tot orașul. Unde și unde au rămas câte o dugheniță. Curtea cea domnească, casele boierilor și tot orașul într-o mică de ceas cenușe au stătut; iară mănăstirile au hălăduit, că n-au vrut căzaccii să dodiiască, den porunca lui Hmil (*Hmelnițki*) hatmanul, și tătarăi n-au putut, că era și oameni cu siniațe”¹⁵. Cronicarul polonez a remarcat că „Iașii au fost arși ca Troia din cauza Elenei”¹⁶.

În anul bisect 1652, la 22 august (1 septembrie conform calendarului gregorian, era duminică), a avut loc căsătoria dintre Timofei Hmelnițki și fiica mai mică a lui Vasile Lupu, care a consolidat alianța Moldovei cu cazacii¹⁷. O descriere detaliată a nunții poate fi găsită la un autor anonim într-o sursă germană publicată: „*August-septembre 1652. Beschreibung der solemniteten, so bey der Hochzeit des Chmielnizken sohns, Timoszek, mit des Hospodarn in Wallachey Tochter vorgangen etc.*”¹⁸.

Soarta ei ulterioară tragică a fost în mare parte predeterminată de politica consecvent promovată de părintele ei mândru și ambițios, Vasile Lupu, care, drept urmare a intereselor politice, și-a sacrificat fiica mezină pe altarul alianțelor politice matrimoniale. În 1652, după multe oferte mult mai onorabile din partea nobilimii europene, „mare netocmală în deopotriva caselor și a hirelor” se făcu, căci ea a fost cununată cu un cazac grosolan care, după cum a remarcat cronicarul moldovean, avea „fața numai de om, iară toată hiria de hiară”¹⁹. Chiar și cele mai apropiate rude ale mirelui l-au caracterizat pe Timoșa (Timoș sau Timuș) cu o poreclă sugestivă, drept un „Pali-voda”, adică un *Aprinde apă*.

O trăsătură distinctivă a Roxandrei a fost statornicia cu care a acceptat rolul de „salvatoare” a țării, supunându-se destinului. Caracteristica psihologică a altruismului tinerei fiice a domnitorului moldovean într-o situație atât de critică reiese și din scena descrisă de un călător străin: când, căzând în genunchi în fața tatălui ei, îl implora să o lase în voia sorții²⁰. Poate faptul că în tinerețea lor, fiica domnitorului și fiul hatmanului, care deveniră soți, au petrecut ambii ceva timp în rolul de ostatici printre musulmani – Roxandra a fost în haremul sultanului sub supravegherea mamei sale Valide Kiosem din iulie 1645 până în august

1649²¹, iar Timuș a stat în Hanatul Crimeii în 1648²² – și-a lăsat acea amprentă, ce a permis oamenilor atât de diferiți să se apropie...(?)

De remarcat că în Franța se publicase știrea despre cruntul comportament al tânărului Hmelnițki față de soția sa: la 15 noiembrie 1652 din Varșovia se comunicase că „...fiul său a bătut-o deja de două ori pe prințesă, fiica Hospodarului Țării Românești (*de fapt Moldova* – n.n.), noua sa soție, cu amenințări de a o trimite înapoi la tatăl ei: acuzând-o de Marele Vizir, când ea era ostatică în Seraiul Constantinopolului, pentru a-l forța să o scoată: dar acel general Kmielnisky (*Bogdan Hmelnițki* – n.n.), care apreciază foarte mult alianța Hospodarului (*Vasile Lupu* – n.n.), nu poate suporta procesul fiului său și face tot ce poate pentru a-l aduce la un tratament mai blând²³.

Se înțelege că Vasile Lupu a fost unul dintre actorii importanți ai conflictului internațional izbucnit în Europa de Est la mijlocul secolului al XVII-lea. Răscoala cazacilor zaporojeni împotriva puterii regale a Coroanei polone, care a început în 1648, a influențat în mod semnificativ sistemul relațiilor internaționale din Europa de Est și de Sud-Est, în care și Țării Moldovei îi revenise un rol important. Sistemul tradițional de relații geopolitice din această regiune a suferit o serie de schimbări calitative, inclusiv apariția pe harta Europei de Est a unei noi entități politice, numite în acel moment *Oastea Zaporojeană*, extinderea Rusiei Moscovite spre Occident; începutul crizei ireversibile a statului polono-lituanian și a altora.

Una dintre sarcinile politico-militare ale hatmanului Zaporojean a fost consolidarea flancului sud-vestic, pentru care trebuia să-l facă pe domnul moldovean aliatul său, eliminând astfel Moldova din sfera de influență a statului Rzeczpospolita. Cea mai simplă și mai eficientă modalitate de a atinge acest obiectiv a fost la acel moment alianța dinastică între Iași și Cighirin. După cum a remarcat istoricul Ion Eremia, unul dintre cercetătorii epocii lui Vasile Lupu, politica externă a conducătorului moldovean a fost dedicată nu slujirii „unor partide sau grupărilor boierești pro-turcești sau pro-creștine, ci slujirii intereselor de stat ale Moldovei”²⁴.

Căsătoria încheiată a avut un substrat geopolitic, care în cele din urmă s-a dovedit a fi nu numai „mioapă”, ci și efemeră. Istoricii consideră că

uniunea de rudenie a contribuit la crearea unei atmosfere absolut noi în relațiile moldo-polonezo-ucrainene. Scopul diplomației lui Vasile Lupu în relațiile cu alte țări, așa cum s-a menționat deja în istoriografie, a fost consolidarea poziției Moldovei pe arena internațională²⁵. Ulterior, planul lui Bogdan Hmelnițki de a-l face pe domnul Moldovei aliat așa și nu s-a împlinit. Mai mult, alianța cu Hmelnițki nu i-a adus beneficii lui Vasile Lupu, ducându-l la izolare și, ca urmare, la pierderea tronului moldovenesc în 1653²⁶.

După moartea lui Timuș Hmelnițki sub zidurile Sucevei la 5 (15) septembrie 1653, Roxandra s-a stabilit la Subbotov (pe o moșie acordată lui Mihail Hmelnițki, tatăl lui Bogdan Hmelnițki, de către Ian Danilovici, staroste de Cighirin, „pentru slujire sârguincioasă”) și la Cighirin (Ceahrin), care în acea vreme era capitala Oștii Zaporojene²⁷. Subbotov se afla în apropierea orașului de reședință al cazacilor Cighirin de pe Nipru, la câteva sute de kilometri de Rașcovul de pe Nistru. Paul de Alep, la întoarcerea de la Moscova în 1656, o întâlnește pe Roxandra în Subbotov, unde în biserică Sf. Ilie era înmormântat Timuș. Din descrierea Roxandrei aflăm că: „fica lui Vasile [Lupu], domnul Moldovei, a venit de mai multe ori să vadă pe domnul nostru patriarh, îmbrăcată ca o roabă circaziană, cu un calpac de postav îmblănit; și era însoțită de fete circaziene și modovene îmbrăcate ca și ea, întocmai ca roabele. (*Probabil aveau haine sobre, în stilul caucazian, al celei de a doua soții a lui Vasile Lupu, Ecaterina Cerchezoaică, care a devenit mamă vitregă (adoptivă) pentru fiicele lui din prima căsătorie – Maria și Roxandra – n.n.*)”²⁸

Mai târziu Roxandra a locuit „pe malul marelui râu Nistros (Nistru), care este limita extremă a Țării Moldovei și începutul graniței țării cazacilor... în orașul Rașcov”. La mijlocul secolului al XVII-lea Rașcovul era, după cum au remarcat contemporanii, „un oraș foarte mare construit pe malurile râului menționat; având o cetate și un castel de lemn cu tunuri”²⁹.

Cercetătoarea din Moscova, Vera Cențova, scrie despre un document curios din fondurile Arhivei de Stat Ruse a Actelor Vechi (RGADA), păstrat numai în traducerea rusă (originalul grecesc se pare că s-a pierdut): O scrisoare de la Roxandra, văduva lui Timofei Hmelnițki, către țarul Alexei Mihailovici, care exprimă bucurie cu privire la adoptarea

cetățeniei ruse și cererea de a-i oferi *Târgoviște* (Тырговища) „pentru hrănire”³⁰. Conform inventarului arhivistic, datat 1 ianuarie 1660, reiese faptul despre: „O scrisoare către țarul Alexei Mihailovici de la voevodina moldoveană Roxandra Hmelnițka, conform căreia, asigurându-l că a sărutat crucea și Evanghelia întru fidelitatea sa față de el, țarul, îi cere confirmarea pentru sine după moartea sa a celor trei localități ale sale, dăruite de socrul ei – hatmanul Bogdan Hmelnițki.” (*Gramota Roxandrei Lupu* – RGADA. F. 68. Op. 2. Nr. 32, 01.01.1660 / 7168).

Roxandra, care a devenit orfană și a rămas fără frați și surori, s-a întors în Moldova în timpul domniei lui Gheorghe Ghica (1668-1672). Istoricul Petre Ș. Năsturel susține că s-a întors în Moldova în 1666 și a continuat să rămână la Iași zece ani mai târziu³¹. Dar, conform textului testamentului ei din 1667 (document athonit, publicat de noi în premieră în 2006), Roxandra la acea dată locuia încă în Rașcov³². Sau, cu toate acestea, poate că a vizitat, din când în când, Moldova (?). În 1669, ea, deja la Iași, a prezentat epitrahilul mitropolitului Grigorie al Laodichiei (starețul mănăstirii Golia)³³. Ulterior, Roxandra s-a stabilit pe moșia mamei sale, Deleni, lângă Botoșani.

Deja la 9 martie 1666, ea a reclamat partea sa din satul Deleni, ținutul Hârlău, moștenire de la marele vornic Costea Bucioș, tatăl mamei sale, doamna Tudosca, stăpânit la acea dată de vărul său vistiernicul Todirasco Cantacuzino, stabilindu-se înțelegerea că: „atâta timp cât va sta în țară să poată locui la Deleni și de a ieși dumniaei din țară, sau I se va tâmpla vreo moarte, dumnialui Toderasco Cantacuzino totul și-a ține satul”³⁴.

Moartea fiicei lui Vasile Lupu a fost tragică. În timpul campaniei militare din toamna anului 1686 a regelui polonez Jan Sobieski, văduva Roxandra Hmelnițki a fost ucisă de o bandă de cazaci și polonezi, care i-au jefuit casa și i-au tăiat capul în cetatea Neamț³⁵; într-o altă versiune, sunt menționați doar polonezii³⁶. În istoriografie, există și părerea că această tragedie a avut loc pe pragul casei sale, în moșia ei din Deleni³⁷.

Ultima dovadă documentară a șederii Roxandrei în capitala Moldovei a fost actul din 23 mai 1686, cu sigiliul ei personal³⁸. Dacă plecăm de la text, care spune că a fost scris „de mână Roxandrei” la Iași, atunci, probabil, ar trebui considerat ultimul autograf cunoscut al doamnei Roxandra, aplicat cu doar câteva săptămâni înainte de moartea ei

silnică³⁹. În *Biserica Talpalari* din Iași, o ctitorie cantacuzinească din 1639, se păstrase un pomelnic al „Neamului Cantacuzinesc ziditorul și săvârșitorul bisericei”, în care este pomenită la *cei morți* – „Ruxanda domnița”. Gh. Ghibănescu menționează că este vorba despre „fata lui Vasile Lupu, căsătorită cu Timuș și tăiată în 1686 în cetatea Neamțului de soldații poloni, când cu prădarea cetății. Ea venea nepoată după întâia soție a lui Iordachi Cantacuzino vel vistiernic, întru cât Catrina femeia lui Iordachi, era fata lui C. Bucioc, soră cu Tudosca soția lui Vasile Vodă Lupul”⁴⁰.

Astfel, dinastia lui Vasile Lupu „s-a stins”, deoarece, așa cum s-a remarcat laconic în legătură cu moartea tragică a Roxandrei într-o spiță genealogică a familiei gloriosului voievod, acesta nu a avut urmași de la copiii săi („și ficiori n-au făcut”)⁴¹.

Cu toate acestea, unii istorici au scris că, cu puțin timp înainte de moartea soțului ei, sau imediat după moartea subită a lui Timofei Hmelnițki (15 /25 septembrie, 1653), Roxandra a născut un băiat (sau chiar gemeni), dar nu există dovezi documentare suficiente despre acești descendenți. Lilia Zabolotnaia consideră plauzibilă mărturia lui Paul de Alep, care a consemnat că „înainte de moartea sa el (Timofei Hmelnițki – V.M.) a primit vestea bucuroasă că soția i-a născut doi băieți, dar nu a avut timp să se bucure de această fericire, pentru că nu a apucase să trăiască cu soția nici un an întreg”⁴². Istoricii ucraineni scriu că acest eveniment s-ar fi întâmplat la Cihirin: „chiar în ajunul înmormântării hatmanului, care a avut loc la 27 decembrie 1653, Roxanda a născut doi băieți gemeni”⁴³. Timofei Bogdanovici Hmelnițki (Timiș sau Timoș) a fost înmormântat în Biserica Sf. Ilie din Subbotov, unde a fost înmormântat mai târziu și tatăl său (mormintele lor nu s-au păstrat).

Istoricul polonez Ilona Czamańska (medievist de la Universitatea „Adam Mickiewicz” din Poznań) crede că, după moartea lui Timofei, Roxandra s-a căsătorit cu colonelul cazac Antonowski, iar după moartea celui de-al doilea soț, poate în 1661, s-a întors în Moldova, stabilindu-se în moșia ei Deleni (Dăleni), unde nu este exclus să se căsătorească pentru a treia oară, cu Vasile Krupenski, de la care a avut un fiu – Șandru (Alexandru ?)⁴⁴. Cu toate acestea diverse opinii, vom remarca faptul că, ulterior, în *Testamentul ei din 1667*, Roxandra nu a menționat niciun moștenitor⁴⁵.

Viața și activitatea Roxandrei Hmelnițka, care se autointitula anume ca — «Роксандра домна Хмелницкая, воеводанка а господаровна Земля Молдавских», („Roxandra domna Hmelnițkaia, vovodeanka a gospodarovna Zemli Moldavskih”) a fost abordată de un șir de istorici și scriitori, deoarece era o femeie apreciată a epocii sale. Frumoasa Doamnă era indubitabil o personalitate neordinară din acele timpuri grele, fiind implicată în politica internațională prin voința destinului și a tatălui său ambițios, care-și merită un studiu special. Astfel, putem concluziona cu încredere că biografia ei este demnă nu numai de opere de ficțiune, ci și de o cercetare riguroasă pe un fondal al istoriei spațiului socio-cultural internațional din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

P.S.

În 1886, la două sute de ani de la moartea tragică a vestitei moldovence, polonezul Bronisław Grabowski (pseudonim: *Zenobiusz Drakuli*; 1841-1900) publică drama istorică în 5 acte *Domna Rozanda*, protagonistă fiind Roxandra, fiica lui Vasile Lupu și soția lui Timofei Hmelnițki.

Iar după 56 de ani de rătăcire, la 28 octombrie 2016, portretele fiului lui Bogdan Hmelnițki Timoș și a soției sale Roxandra (Rozanda) s-au întors la Muzeul de Istorie din Lvov. Dipticul „Rozanda și Timoș Hmelnițki” a fost furat de la muzeu în februarie 1960 în circumstanțe necunoscute. Aceste două portrete cu valoare de patrimoniu (datate cu secolul al XVIII-lea), se aflau inițial în colecția istoricului și criticului de artă polonez Władysław Lozinski, care a locuit în Lvov până în 1913 și le-a lăsat ca moștenire orașului. Ulterior, acestea au devenit parte a colecției actualului Muzeu de Istorie din Liov. Ambele lucrări, pictate de același autor (care este încă necunoscut și aflarea lui va fi o nouă sarcină pentru muzeografi – după lucrările de restaurare efectuate de Oleksandra Hlyvka și Olesya Buchynska-Lytvynenko, picturile au început o nouă viață în expoziția actuală a muzeului), sunt picturi în ulei pe lemn (11x15 cm).

Aceste piese muzeale au fost anulate în 1972, pentru că erau considerate pierdute fără speranță. Însă, *portretul Roxandrei* a fost expus pe 11 septembrie 2016 la cea mai mare licitație online pentru colecționari, iar

proprietarul a catalogat acest lot drept o „descoperire din cerdac” și l-a evaluat la 1 *grivnă*. Personalul muzeului a găsit accidental acest portret al Roxandrei pe Internet și a informat administrația muzeului, care a apelat la forțele de ordine. Cu ajutorul Serviciului de Securitate al Ucrainei (SBU) s-a aflat că portretele se află în regiunea Kirovohrad. Proprietarul tablourilor a sunat la direcția Muzeului Istoric din Lvov și s-a oferit să returneze aceste lucrări. Portretele au păstrat etichetele fostului posesor – ale colecționarului Vladislav Lozinsky. (Дмитрів І., *Тиміш і Розанда повернулися додому*, în „*Високий замок*”, 2016. № 123 (5523) (1 лист.). С. 5.); <http://prostir.museum/ua/post/37931>; Портрети Розанди і Тимоша повертаються в експозицію Львівського історичного музею - <https://www.youtube.com/watch?v=hJrm-yQ0sJw&feature=youtu.be> (ultima accesare: 12.09.2020).

Note și referințe

¹ Vasile Lupu (ani de viață: aprox. 1595-1661) a domnit Țara Moldovei din aprilie 1634 până în 13 aprilie 1653 și din 8 mai 1653 până pe 16 iulie 1653.

² Vezi: Мискевка Вл., *Роксандра Хмельницькая (дочь Василя Лупу) и её самореализация в условиях молдо-казацкого социо-культурного пространства*, în Пол. Политика. Поликультурность. Гендерные отношения и гендерные системы в прошлом и настоящем: Материалы Седьмой международной научной конференции РАИЖИ и ИЭА РАН, 9–12 октября 2014 г., Рязань: В 2-х томах / отв. ред. Н.А. Пушкарева, О.Д. Попова. – Москва: ИЭА РАН, 2014. Т. 2, с. 446-454.

³ Zahariuc P., *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, 2003, p. 97.

⁴ N. Bulat, *Jurânița cea frumoasă*, Chișinău, 2011.

⁵ О. І. Рогова, *Тиміш Хмельницький (1918)*; Радзикович Юліян, *Лупулові скарби*, Мюнхен, 1975; Пахучий Олексій, *Тиміш Хмельницький, син Богдана*, Київ, 1992.

⁶ În укр. *Наказний гетьман* (interimar).

⁷ Timuș Crupenschi a fost botezat de Ruxandra, vezi: Zahariuc P., *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, 2003, p. 443 (nota 481).

⁸ Sever de Zotta, *Spița neamului Hăjdău*, în: „Arhiva Genealogică”, Anul II, iulie-septembrie 1913, p. 144; Idem, *Știri noi despre Movilești*, în: „Arhiva Genealogică”, Anul II, octombrie-decembrie 1913, p. 270.

⁹ Această relicvă (Επιτραχήλιο) se păstrează la mănăstirea athonită Vatoped. Vezi: *Ιερά μεγίστη μόνη Βατοπαιδίου*.

Παράδοση- Ιστορία- Τέχνη. Τόμος Β'. Αγιον'Ορος, 1996, σ. 440; P. Ş. Năsturel, *Patrafrul dăruit de domnița Ruxandra mitropolitului Grigorie al Laodichiei (1669)*, în: *Mănăstirea Golia 350 de ani de la sfințirea ctitoriei lui Vasile Lupu. (Studii și documente)*, Iași, Doxologia, 2010, p. 133-138.

¹⁰ «Язык валахов и молдаван валашский.» (Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алепским. Перевод с арабского Г. Муркоса, Москва, 2005, с. 55).

¹¹ Şerban C., *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653)*, Bucureşti, 1991, p. 34-36.

¹² *Călători străini despre Țările Române*. Vol. VI, Bucureşti, 1976, p. 306-307.

¹³ Iorga N., *Istoria românilor*. Vol. VI, Bucureşti, 2000, p. 139 (nota 15). Familia Grillo era împotriva plecării Roxandrei din Constantinopol.

¹⁴ Кривошея В.В., *Козацька еліта Гетьманщини*, Київ: ППЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. с. 68; Гвоздик Л.Д., *Документальні джерела про шлюб Тимоша Хмельницького*, в *Богдан Хмельницький та його доба*. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 400 річчю від дня народження Великого Гетьмана (Київ, 24–25 жовтня 1995 р.), Київ: Інститут історії України НАНУ, 1996, с. 266; Венгржевовський С., *Свадьба Тимоша Хмельницького*, в *Киевская Старина*. 1887. Т. XVII. Март, с. 469.

¹⁵ Costin M., *Letopisețul Țării Moldovei*, în: *Marii cronicari ai Moldovei*, Ediție de G. Ştrempel, Bucureşti, 2003, p. 289.

¹⁶ Буцинский П.Н., *О Богдане Хмельницком*, Харьков, 1882, с. 83; Венгржевовский С., *Свадьба Тимоша Хмельницкого*, в: „Український Історичний Журнал”, 1995, № 6, с. 106-111.

¹⁷ Nunta a avut loc în Biserica Sf. Nicolae (*Sf. Nicolae Domnesc*) din Iași. Există discrepanțe cu privire la data evenimentului: În *Istoria românilor*, vol. 5 (p. 156), este indicată o altă dată de nuntă – 4 (14) august 1652 (miercuri); Radu Sc. Greceanu scrie că „nunta a fost pe 26 august (5 septembrie, joi) 1652” (*Arhiva genealogică*, VII (XII), 2000, 1-4, p. 164); Emil Turdeanu scrie că: „nunta a avut loc la 31 august 1652” (Cf.: Turdeanu E., *Oameni și cărți de altădată*, Bucureşti, 1997, p. 356); Глинка Ф.Н., *Достопамятное сватовство*, в „Северная пчела”, 1827 г., № 51; Przyłęcki S., *Deskrypcya wesela Tymosza Chmielnickiego z gospodarówną Wołoską*, в: *Kółko domowe*, 1865, „Опис весілля Тимоша Хмельницького з волоською [= молдавською] господарівною”; Гвоздик Л., *Анонімний опис весілля Тимоша Хмельницького (1652 р.) як історичне джерело*. в: „НЗ Інституту української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського”. Збірник праць молодих вчених та аспірантів, 1996, Т. 1, с. 49-72.

¹⁸ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor adunate din depozitele manuscrise ale apusului*, Vol. II, Bucureşti, 1895, p. 208-214. Traduceri din germană: *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, p. 471- 478; Zabolotnaia L., *Între politică și destin. Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, văzută prin prisma seculară a istoriei*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3, 2008, p. 33-41 («Август – сентябрь 1652. Описание празднования по поводу свадьбы сына Хмельницкого – Тимошека и дочери Валашского господаря...»).

¹⁹ Costin M., *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Marii cronicari ai Moldovei...*, p. 291.

²⁰ Despre aceasta relatează Robert Bargrave. Vezi: *Călători străini...*, vol. V, Bucureşti, 1973, p. 492.

- ²¹ Greceanu R. Sc., *Pe urmele domniței Ruxandra a lui Vasile Lupu. Însemnări critice*, în: „Arhiva Genealogică”, VII (XII), 2000, 1-4, p. 163.
- ²² Шпашал С.М., *О пребывании Богдана Хмельницкого и его сына Тимофея в Крыму*, în „Вопросы истории”, № 8, с. 144-146.
- ²³ „La Gazette”, Paris, 1652, N.146, *Nouvelles Ordinaires du 14 Décembre 1652*, p. 1153-1154.
- ²⁴ Eremia Ion, *Relațiile externe ale lui Vasile Lupu (1634-1653)*, Chișinău, 1999, p. 267.
- ²⁵ Eremia Ion, *Relațiile externe ale lui Vasile Lupu...*, p. 246, 267; Zabolotnaia Lilia, *Între politică și destin. Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, văzută prin prisma seculară a istoriei*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3, 2008, p. 23.
- ²⁶ Семенова Л.Е., *Дунайские княжества в международном контексте в 50-е гг. XVII в. (по материалам РГАДА)*, în *Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века*, Москва, 2000, с. 119.
- ²⁷ Олена Попельницька, *П'ять Гетьманських резиденцій: Суботів, Чигирин, Батурич, Глухів, Козелець*: Інформація Історичних Джерел. с. 50-81.
- ²⁸ Paul de Alep, *Călătoria patriarhului Macarie*, în: *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, 1976, p. 306.
- ²⁹ *Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским / Перевод с арабского Г. Муркоса*, Москва, 2005, с. 124.
- ³⁰ РГАДА. Ф. 52.Оп. 1. № 14. 11.01.1660 (7168) г. Л. 7-11. (Ченцова В., *Источники фонда «Сношения России с Грецией» Российского государственного архива древних актов по истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе в 50-е гг. XVII в.*, în *Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века*, М., 2000, с. 166).
- ³¹ Năsturel Petre Ș., *Patrafirul dăruit de domnița Ruxandra mitropolitului Grigorie al Laodichiei (1669)*, în: *Mănăstirea Golia. 350 de ani de la sfințirea ctitoriei lui Vasile Lupu. Studii și documente*, Iași, 2010, p. 138.
- ³² Vlad Mischevca, Florin Marinescu, *Testamentul Roxandrei Hmelnițki (Lupu) din 15 ianuarie 1667*, în: *Civilizația medievală și modernă în Moldova. Studii*: În onoarem Demir Dragnev. Chișinău, 2006, p. 82-96; În Rașcov, pe malul stâng al Nistrului, există încă ruinele bisericii *Roxandrei*, pe care am examinat-o în anul 2000. Vezi: Mischevca VI., *Biserica „Acoperământul Maicii Domnului” din Rașcov*, în „Tyragetia”. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei. X, 2001, p. 135-138.
- ³³ Năsturel Petre Ș., *Patrafirul dăruit de domnița Ruxandra mitropolitului Grigorie al Laodichiei (1669)*, în: *Mănăstirea Golia...*, p. 133-138, planșa fig. 13.
- ³⁴ Gavril Luca, *Povestea Domniței Ruxandra. Istorie și legendă*, în „Memoria Antiquitatis, – Acta Musei Petrodavensis” – Revista Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, Vol. XXVII, 2011, p. 74.
- ³⁵ Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*, Editori Zamfira și Paul Mihail, Chișinău: Știința, 1993, p. 83.
- ³⁶ Ion Neculce, în *Marii cronicari al Moldovei*, Ed. G. Ștrempel, București, 2003, p. 903; C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*. Vol. 1, Chișinău, 1991, p. 247-248
- ³⁷ Mincu M., Mironescu E., *Dicționar mondogemina. Femei române*. Vol. II, București, 1995, p. 116.

³⁸ Maria Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric (album sigilografic)*, București, 1976, p. 34, fig. 13.

³⁹ Arhivele Statului, *Mănăstirea Neamț*, LVIII, nr. 7.

⁴⁰ Gh. Ghibănescu, *Pomelnicul Cantacuzineștilor*, în: „Arhiva Genealogică”, Anul I, nr. 1, ianuarie, 1912, p.39.

⁴¹ Menționat de N. Iorga în *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, București, 1901, p. 31-33; Vezi: Mazilu D.H., *Voievodul dincolo de sala tronului*, Iași, 2003, p. 130.

⁴² Zabolotnaia L., *Între politică și destin. Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, văzită prin prisma seculară a istoriei*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3, 2008, p. 30. (Cf: Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским. / Перевод с арабского Г. Муркоса. – Москва, 2005, с. 87).

⁴³ Горобець В., Чухліб Т., *Незнайома Клію. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба*. Київ, Наукова думка, 2004. <http://haidamaka.org.ua/0072.html> ... „Corpul său a fost înmormântat pe 27 decembrie (1653), la Subbotov, în biserica construită de tatăl său”. Vezi: Бантыш-Каменский Д.Н., *История Малой России*, Київ, 1993, p. 191.

⁴⁴ Pona Czamańska, *A doua casă*, în „Magazin istoric”, octombrie, 2003.

⁴⁵ Vlad Mischevca, Florin Marinescu, *Testamentul Roxandrei Hmelnițki (Lupu) din 15 ianuarie 1667*, în *Civilizația medievală și modernă în Moldova. Studii: In honorem Demir Dragnev*. Chișinău, 2006, p. 82–96; Влад Мискевка, Флорин Маринеску, *Роксандра Хмельницкая (дочь Василия Лупу) и её завещание от 15 января 1667 года*, în *Factorul feminin în istorie*, Chișinău, CEP USM, 2012, p. 197-214.

Mircea COLOȘENCO

Luca Ion Caragiale – boemul plin de harisme (1893-1921)

M.C. – istoric literar și editor. Absolvent al Facultății de Filologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. În 1969 a absolvit și cursurile de biblioteconomie la Biblioteca Centrală de Stat din București. A lucrat muncitor, profesor, bibliograf, redactor de ziar. A colaborat la revistele „Manuscriptum”, „Revista de istorie și teorie literară”, „Luceafărul”, „Ateneu”, „Steaua”, „Convorbiri literare”, „Jurnal literar”, „Literatorul” ș. a. Editează (inclusiv în colaborare) operele scriitorilor I. Creangă, I. Barbu, L. Rebreanu, N. Stănescu, G. Bacova, N. Labiș, Al. Macedonski, G. Topârceanu ș. a.

Cariera „dinastiei” Caragiale în literatura română, începută de Costache (18115-1877) și continuată de Ion Luca (1852-1912), este încheiată de fiii acestuia: Matei Ion (1885-1936) și Luca Ion (1893-1921). Dacă locul primilor trei în fotoliile literare ocupate este necontestat, nu același lucru se poate spune în ceea ce îl privește pe ultimul dintre ei.

Luca Ion Caragiale, cunoscut sub numele de Luchi, s-a născut la 2 iulie 1893, în București (din căsătoria lui Ion Luca Caragiale cu Alexandrina Burelly), și va muri în condiții incerte în iunie 1921. A locuit, la Berlin, în anii 1904-1915, după care s-a întors, în București, împreună cu mama și sora sa Ecaterina (căsătorită Logadi). A dus o viață de boem necontrolat, mai ales după decesul ilustrului său tată. S-a făcut remarcat cu poezii de inspirație simbolistă și modernistă, publicate în presa literară a timpului, înainte și după primul război mondial, semnând și cu pseudonime (Luca-Ion, Luca din Străoști): „Flacăra” (1915), „Cuvântul liber” (1919-1920), „Hiena” (1919-1920), „Sburătorul” (1919-1920), „Viața românească” (1919-1920) ș.a.

Unicul său volum de versuri – *Jocul oglinzilor*, cuprinzând ciclurile: *Hrisovul Domniței*,

Efigiile înfiorate, Chipurile sulemenite, Izvorul vrajei, Jocul oglinzilor – apare postum, în 1972.

Împreună cu I. D. Gherea (1895-1978), fiul cel mic al lui Constantin Dobrogeanu Gherea, a scris romanul dedicat iubirii adolescente *Nevinovățiile viclene*, publicat în „Viața românească” (nr. 4, 5, 6/ 1920). Nu se poate discerne în ce anume a constat contribuția fiecăruia în parte dintre cei doi autori. Cel mult se poate considera a fi fost un experiment estetic sau, cel puțin, un document de viață. Unuia, decesul i-a întrerupt creativitatea, celuilalt, viața i-a oferit alte căi de fixare a personalității: filosofia (autor a două texte consistente și nu lipsite de importanță – *Le moi et le monde/ Eul și lumea și Despre câteva absurdități folositoare*) și activitatea de pianist-acompaniator al lui George Enescu, în peste 300 de concerte în țară și străinătate. Romanul este de factură proustiană, unul dintre primele de acest gen din literatura română.

A cunoscut bine literatura lui Fr. Villon, E. A. Poe, Hamsun ș.a., din ale căror creații a tradus, uneori, conștiincios de exact, alteori, cu aplicațiune și talent.

Disparația prematură din viață a lui Luchi Caragiale, la nici 28 de ani împliniți – asemenea lui Vasile Cârlova, Iulia Hasdeu, M. Săulescu ori Nicolae Labiș –, constituie o pierdere irecuperabilă pentru literatura română nu numai pentru poezia modernistă, cum scria, la 1926, E. Lovinescu, în *Evoluția poeziei lirice*, întrucât, pe lângă calitățile lui de asimilare” și „virtuozitatea vădită în toate manifestările sale îndreptate de la sine spre paradoxal”, din cantilenele de iubire tomnatică, monotonă și insinuantă și elegiile uniforme, se distinge la el discursivitatea laforguiană și, mai ales, jocul prestigios al efectelor de asociații de cuvinte, dar nu și de imagini.” (E. Lovinescu. *Istoria literaturii române contemporane*, vol. II, București, 1981, p. 267): „Eu știu că tu rămas-ai aceeași, zâmbitoare,/ Cu ochii mari de vrajă și mâinile subțiri;/ Că spui și astăzi vorbe bogate-n amăgiri/ Și-ai buzele ca aripi ce tremură ușoare.” (*Stanțe*, în „Sburătorul”, I, 17 ianuarie 1920, p. 284). Au mai scris despre Luchi Caragiale, ca despre un poet înzestrat, dar având unele scăpări estetizante, Vintilă Russu-Șirianu (în „Flacăra”, VII, 30, 1922), N. Iorga (*Istoria literaturii românești*, II, 1934, p. 285), G. Călinescu (*Istoria literaturii române de la origini...*, 1941), Al. Piru (*Istoria literaturii române...*, 1981), în timp ce Lidia Bote, autoarea unei monografii (București, 1966) și a unei antologii dedicate

simbolismului (București, 1968), nu-l include în nici una din cele două lucrări meritoase. În schimb, Mircea Scarlat (*Istoria poeziei românești*, IV, București, p. 53-56), a încercat o restructurare a poziției instabile a posterității față de fiul cel mic al marelui Caragiale: „Poetul a vădit o mare disponibilitate și, dacă nu s-ar fi stins atât de tânăr, ar fi devenit, probabil, unul din reprezentanții de frunte ai modernismului moderat. Oricum, rămâne cel mai dotat și mai modern poet din „dinastia Caragiale”.

În peisajul literar românesc, creația lui Luchi Caragiale constituie, prin fronda față de mijloacele clasicizante ale poeziei timpului, o resurrecție a baladei, anticipând maniera lui Marin Sorescu, dar și de depoetizare, practică ulterioară de Demostene Botez. Abordarea poeziei de formă fixă, când verslibrismul fusese acceptat, și a stanței lirice a lui Jean Moréas, de care se va îndrăgosti atât de mult Ion Barbu, constituie elemente distincte, față de colegii de generație (Ion Vineanu, Adrian Maniu, Tristan Tzara ș.a.), de europenizare a poeziei noastre naționale moderne.

Despre Luca Ion Caragiale să ne amintim nu numai a cui odraslă plină de har a fost, ci și faptul că în puținul timp cât i-a fost hărăzit să trăiască, poate fi considerat predecesor pentru unii și asimilator talentat pentru alții, un adevărat creator de tranziție literară.

(Reproducem o poezie inedită a lui Luchi aflată în Colecția de Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române din București).

Cântec într-o slăvire

S' au desmorțit crengile
și-au strigat țigăncile:
„iarbă mare”...
una-avea basmaua roșie,
alta-avea basmaua verde, –
toate-aveau basma murdară
cum treceau pe stradă-afară
și strigau la „iarbă mare”.
S' au deschis ferestrele
cătred' ndepărtari albastre
și' n norocul de afară

A plecat dintre noi distinsul profesor universitar de la Baia Mare Nicolae FELECAN (24 august 194 – 26 noiembrie 2020). Semnatar a numeroase lucrări științifice din domeniul istoriei limbii române și al dialectologiei, autor permanent al revistei „Limba Română”, prezent la manifestările științifice de la Chișinău, inclusiv la cele de la Casa Limbii Române „Nichita Stănescu”. Om de mare omenie, care, imediat după 1989, în virtutea funcțiilor administrative deținute, i-a încurajat și susținut pe tinerii basarabeni sosiți la Baia Mare pentru a-și continua studiile. Astfel de oameni nu se nasc în fiecare zi. Faptele patriotului Nicolae Felecan constituie o pagină de neșters în istoria neamului românesc.

Nicolae Felecan, apreciat profesor și om de știință

Infatigabilul profesor universitar baimărean Nicolae Felecan, care a părăsit de curând această lume, este autorul unei foarte bogate liste de lucrări de cercetare personale sau în calitate de coautor pe care le-a publicat de-a lungul anilor sub formă de cărți, de studii în reviste de specialitate românești și străine, de comunicări la reuniuni științifice interne și internaționale, de colaborări la volume omagiale, de articole în presa cotidiană și de cultură, de cuvântări cu diferite ocazii.

Nu pot să nu menționez cu acest trist prilej că tuturor acestora li se adaugă cel mai recent volum publicat de autor, în vara dovedită ucigașă, la prestigioasa Editură Mega din Cluj-Napoca – *Lingvistică și filologie română*. Cartea a reunit (sub o formă uneori completată, când a fost cazul) contribuții ale autorului din ultimul deceniu, altfel greu accesibile unui public de specialitate sau mai larg, printre care și unele inedite, care ar fi fost păcat să rămână lingvistică... de sertar. Studiile reflectă domenii de predilecție din activitatea profesorului, fiind grupate în mai multe secțiuni care se întrepătrund uneori. Cele mai importante privesc chestiuni de gramatică și nu numai (ci și de lexic), de dialectologie și de onomastică. Iar articolele reunite sub genericul *Lingviști și filologi* se constituie în capitole ale istoriei lingvisticii românești, deschise de fapt prin primul studiu din volum, *Arta expunerii faptelor de limbă la Sextil Pușcariu* – omagiu adus „dascălului clujean”.

Departate de a prezenta un interes strict local, ci unul mult mai general, aceste contribuții se disting prin fireasca asumare a identității ardelenesti a profesorului (căci cine, dacă nu savanții originari sau/și trăitori în diverse zone ale țării, le-ar putea prezenta mai bine lumii?), care acordă o atenție specială, de pildă, graiului din localitatea Caila (jud. Bistrița-Năsăud), „satul de baștină al autorului”.

În domeniul onomasticii, Nicolae Felecan a adus precizări teoretice importante cu privire la categorii antroponimice fundamentale și

interesante ilustrări concrete. În această ordine de idei, nu pot să nu amintesc că Baia Mare a devenit în ultimii ani, grație activității unei adevărate „dinastii” Felecan – create de Nicolae Felecan și continuată de Oliviu și Daiana Felecan –, aproape... capitala cercetării onomastice internaționale. Cercetare reflectată în țară, alături de excelențele reuniuni internaționale periodice, prin publicații ale aceleiași edituri, iar în afara spațiului național prin volume apărute la prestigioase edituri din Marea Britanie și SUA.

Trebuie relevat și faptul că și acest volum reflectă resuscitarea postrevoluționară a preocupărilor, inclusiv lingvistice, legate de religie, care fuseseră interzise în comunism. La autor, ele se disting, printre altele, prin spiritul tolerant față de toate religiile, în contrast cu escaladarea, uneori, a rivalităților etnice și confesionale, chiar existente *in nuce*.

Toate articolele din volum – ca și, de altfel, întreaga sa operă științifică – sunt subsumate crezului profund al autorului, potrivit căruia istoria limbii române atestă continuitatea în evoluție pornind de la rădăcinile ei latine.

Ar fi fost, desigur, locul să vorbesc aici și despre Nicolae Felecan Omul, pe care l-am prețuit nu numai pentru delicatețea sa. O fac numai repetând că totul la el m-a făcut să exclam cu admirație și fără mirare: Nasc în continuare și în... Bistrița-Năsăud oameni!

Din păcate, viața nedreaptă ni l-a luat prea devreme, când ne-ar fi putut bucura încă multă vreme cu noi învățături în domeniile sale predilecte.

Prof. univ. dr. Ioana VINTILĂ-RĂDULESCU,
Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
din București al Academiei Române

Un ultim omagiu

Cu toții suntem trecători prin această lume, e în firea lucrurilor, pe care n-am stabilit-o noi și nici n-o putem schimba. Important este să nu trecem degeaba și neobservați, iar după marea trecere, să ni se piardă urmele, fie ele materiale sau spirituale, ca și cum nici n-am fi fost. Sunt unii trecători, iar profesorul Nicole Felecan este printre aceștia, care lasă urme adânci în conștiința colectivă a semenilor, urme pe care pășim și la un moment dat ne identificăm cu ele.

Profesorul Nicolae Felecan, pe care nici nu știu bine când l-am cunoscut personal, prin scrierile sale lingvistice parcă dintotdeauna, a fost ceea ce se numește om de carte, cu multă carte – a citit și a înțeles mult, a scris el însuși mult, a dat ca dascăl multe și multora, și toate acestea cu naturalețe, discreție și modestie, calități care astăzi sunt tot mai rare.

Am avut pentru profesorul Nicolae Felecan nu numai o considerație deosebită, ci și, de ce să n-o spun, o invidie pe măsură pentru performanțele sale în atâtea segmente ale lingvisticii, ale culturii în general, de la gramatica limbii române, spațiu în care ne-am întâlnit, am interferat prin opinii comune sau diferite, academic și elegant susținute, până la onomastică, toponimie, lexicologie, istoria limbii și a locurilor, a credințelor, limba și literatura latină etc.

Disparația sa bruscă m-a luat total pe neașteptate când am aflat vestea – eu tocmai pregăteam un articol (de gramatică) în perspectiva publicării într-un volum omagial dedicat acestui mare învățat, coleg și prieten, la împlinirea a 80 de ani, urmând celorlalte volume omagiale (la 70 și la 75 de ani). Dar n-a fost să fie așa – știm cu toții ca suntem doar trecători, cu linia de sosire în veșnicia neștiută, mai îndepărtată sau mai apropiată.

Prof. univ. dr. G. G. NEAMȚU,
Facultatea de Litere,
UBB Cluj-Napoca

Să-i fie somnul lin...

Trista veste a ieșirii distinsului profesor universitar dr. Nicolae Felecan de pe *lunga timpului cărare* ne-a surprins și ne-a îndurerat profund.

Prin trecerea profesorului în veșnicie, învățământul și filologia românească au mai pierdut o personalitate de mare valoare, ce s-a distins nu numai prin calitățile și meritele profesionale, care îl așază în elita universitară și lingvistică din România, ci și prin implicarea managerială în procesul de întemeiere și creștere a învățământului universitar băimărean și a cercetării științifice din domeniul filologic în această parte a țării.

Originar din ținutul Bistriței, Nicolae Felecan a avut șansa de a fi elevul profesorului Ștefan Lupu, unul dintre cei mai străluciți profesori de limba și literatura română care au predat la Liceul din Bistrița (azi Colegiul Național „Liviu Rebreanu”). După cum mi-a mărturisit odată, pentru că am fost elevi ai aceluiași profesor, dar în ani diferiți, Ștefan Lupu a fost și pentru el modelul de dascăl dedicat până la devoțiune profesiei, materiei pe care a predato și elevilor care îl ascultau fascinați la orele sale.

Ca filolog clasic, cu o solidă cultură de specialitate, dobândită la Facultatea de Limbi Romanice, Clasice și Orientale de la Universitatea din București, profesorul Nicolae Felecan a reușit să transforme Liceul Industrial nr. 9 din Baia Mare, unde a predat între anii 1983 și 1993, iar în perioada 1990-1993 l-a și condus, în calitate de director, în Liceul de Filologie „Mihai Eminescu” (acum Colegiul Național „Mihai Eminescu” Școală Europeană), iar ca profesor a inițiat organizarea olimpiadelor de limba latină în România, la care elevii pregătiți de el au obținut numeroase premii naționale și internaționale.

În calitate de profesor, șef de catedră, decan, în două legislaturi, și de prorector al Universității de Nord din Baia Mare, Nicolae Felecan a contribuit decisiv la întemeierea Facultății de Litere și la promovarea cercetărilor de tip umanist, îndeosebi a celor filologice, atât prin strădaniile și inițiativele personale la nivelul instituției, cât și prin nume-

roasele simpozioane și reuniuni științifice naționale și internaționale organizate la Baia Mare, urmate de publicarea în volum a comunicărilor prezentate de participanți, îmbogățind astfel bibliografia de specialitate pentru domenii esențiale precum onomastica, toponimia, lexicologia, dialectologia ș.a.

Opera științifică a profesorului Nicolae Felecan, caracterizată prin originalitate, rigurozitate și sobrietate, impresionează nu numai prin varietatea domeniilor abordate: lexicologie, lexicografie, sintaxă, dialectologie, limbă și cultură latină, didactică școlară și universitară etc., ci și prin mulțimea cărților și studiilor publicate, care s-au bucurat de aprecierea specialiștilor, una dintre lucrările sale fiind distinsă cu înaltul *Premiu „Timotei Cipariu” al Academiei Române*. La acestea se adaugă un număr impresionant de comunicări ținute la reuniuni științifice naționale și internaționale, prin care a contribuit semnificativ la promovarea filologiei băimărene și românești în țară și în străinătate, mai cu seamă în Italia, Spania, Austria, Ungaria, Polonia, Republica Moldova, Olanda, Belgia și Danemarca, în ultima funcționând, între anii 1977-1978 și ca lector de limba română la Universitatea din Aarhus.

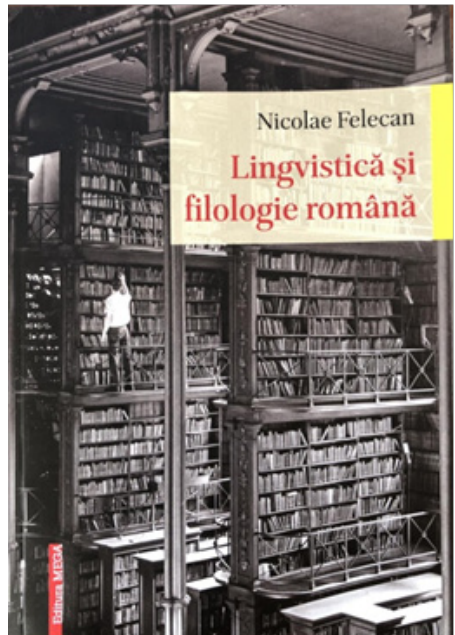
Roadele impresionante ale muncii științifice, didactice și culturale, desfășurate ani de-a rândul de către profesorul Nicolae Felecan în folosul învățământului, al lingvisticii și al culturii românești se văd azi și se vor vedea mereu în scrierile Domniei Sale, care fac parte din bibliografiile de bază ale acestor domenii științifice și culturale, precum și în amintirea și recunoștința numeroșilor elevi și colaboratori, care s-au împărtășit din știința *savantului*, din înțelepciunea și măiestria *profesorului*, din integritatea *omului* și din distincția *cărturarului* temeinic informat și profund atașat valorilor culturii clasice. Profesorului Nicolae Felecan i se cuvin, cu prisosință, recunoștința și dăinuirea în timp a meritelor cuvenite întemeietorilor de instituții și **făuritorilor** de specialiști, care, de-a lungul unei vieți strașnic muncite, au realizat, printr-un imens efort creator, destinat generației sale și celor care vor urma, condiții de viață și de afirmare intelectuală importante și de neuitat!

Să-i fie somnul lin și Cerul aproape!

Prof. univ. dr. Vasile D. ȚĂRA,
Universitatea de Vest din Timișoara

Nicolae Felecan, *Lingvistică și filologie română*

Specialiștii în lingvistica românească, în general, și cei care studiază limba română în relațiile ei istorice sau de structură cu limba latină cunosc de mulți ani contribuțiile științifice remarcabile semnate de domnul profesor universitar doctor Nicolae Felecan. Aceste contribuții, tipărite în cărți de autor, cuprinse în volume ale unor prestigioase manifestări științifice interne sau internaționale sau incluse în reviste de specialitate prestigioase, abordează limba latină și probleme diverse ale lingvisticii și filologiei românești (istoria limbii, lexicul, gramatica, dialectologia), punând în evidență deschiderea largă a preocupărilor Profesorului și caracterul complex al cercetărilor sale.

Cele 30 de studii, care formează sumarul ultimului volum semnat de regretatul Profesor, sunt selectate din publicații apărute în ultimul deceniu (volume și reviste tipărite în țară sau în străinătate) sau reprezintă (câteva) lucrări inedite. Textele sunt grupate tematic în cinci capitole, ce ilustrează domenii de interes dragi latinistului atent la componența lexicului, respectiv la structura gramaticală a limbii române, interesat de variantele teritoriale ale dacoromânei, dornic să evidențieze influența, respectiv importanța unor mișcări culturale și științifice asupra / pentru evoluția limbii noastre sau să pună în evidență profilul științific al unor personalități ale culturii și științei noastre actuale.

Sub titlul *Gramatică* sunt grupate studii în care este cercetat modul în care utilizează faptele de limbă Sextil Pușcariu, sunt cercetate cuvinte și forme prezente în texte aparținând unor cărturari născuți, dar și o serie de elemente specifice scrierilor sacre, investigate în ediții succesive. În articolele reunite în secțiunea numită *Dialectologie* se acordă atenție specială subdialectului maramureșean (privit prin prismă proprie sau prin intermediul considerațiilor formulate de Ion Coteanu), este descris graiul vorbit în nord-estul Transilvaniei de locuitorii din Caila, satul de origine al profesorului Nicolae Felecan, și sunt prezentate expresiile din domeniul păstoritului, utilizate de locuitorii din Munții Rodnei. *Onomastici*, domeniu abordat frecvent în ultimii ani, îi sunt consacrate articole privind mai multe antroponime, oiconime, nume de botez, porecle și supranume colective, selectate de regulă din Maramureș și din zona Bistriței. Urmează două grupaje, *Varia*, titlu înșelător, acoperitor pentru câteva articole importante, consacrate, între altele, contribuției culturale de excepție a Școlii Ardelene și ecourilor Marii Uniri, și *Lingviști și filologi*, o serie de remarcabile portrete ale unor foști profesori și cercetători sau ale unor filologi ce au activat în Ardeal sau au avut origine ardelenescă (între ei Nicolae Drăganu, G. I. Tohăneanu și Teofil Teaha). Iar sub titlul *Cărți și oameni* sunt retipărite cinci recenzii, scrise pe marginea unor volume de profil, datorate unor autori deosebiți, unii republicați recent (precum Ioan Piuariu-Molnar, autorul *Gramaticii germano-române* din 1788, sau Lucia Wald, din opera căreia a fost reeditat recent *Progresul în limbă*).

Volumul tipărit de Editura Mega reunește astfel contribuții diverse, ce ilustrează domenii abordate cu interes nicidecum diminuat de către profesorul Nicolae Felecan, toate cercetări bine documentate, riguros argumentate și atent redactate – caracteristici ce pot fi constatate în toate lucrările cunoscute ale distinsului filolog.

Bucuria lecturii volumului intitulat *Lingvistică și filologie română* este, din păcate, umbrită de plecarea dureroasă și nedreaptă dintre noi a autorului, reprezentant și susținător remarcabil al lingvisticii și învățământului maramureșean.

Gheorghe CHIVU,
membru corespondent al Academiei Române

Memoria Magistrului

L-am cunoscut pe profesorul Nicolae Felecan în 1992, la sosirea mea în urbea de pe Săsar. Împreună cu un numeros și entuziast grup de colegi aparținând unor generații diferite, am contribuit la istoria postdecembristă a Universității din Baia Mare, devenită după câțiva ani Universitatea de Nord. Îndeosebi a Facultății de Litere. Unii dintre dascăli – printre care se număra și Nicolae Felecan – reveneau după câțiva ani de „exil” petrecuți în învățământul preuniversitar. În ceea ce-l privește pe cel despre care scriu, aș menționa faptul că, ajuns profesor la Liceul Industrial Nr. 9 și director în anul 1990, are meritul de a fi transformat această instituție de învățământ, începând cu anul școlar 1990-1991, în liceu de filologie, botezat, în anul următor, 1992, în Liceul „Mihai Eminescu”, astăzi Colegiul Național „Mihai Eminescu”. O mândrie a urbei.

În mod treptat, vechiului nucleu alcătuit din profesori reputați precum Gheorghe Pop, Victor Iancu, Ana Olos, Nicolae Felecan sau Ioan Chișter, li s-au adăugat alții, aparținând noilor generații. În 1992, când l-am întâlnit pentru prima oară, dădea examen pe postul de conferențiar la Facultatea de Litere și Științe.

De-a lungul anilor, am fost martorul carierei de excepție a universitarului: conferențiar, profesor, decan, prorector. Când Facultatea de Litere s-a desprins de cea de Științe, Nicolae Felecan a devenit, în mod firesc, având în vedere prestigiul profesional de care se bucura, primul decan al instituției. În calitatea mea de șef de catedră, m-am numărat printre colaboratorii apropiați ai reputatului dascăl. Predând, printre altele, cursul de *Sintaxă a limbii române*, profesorul era titularul uneia dintre disciplinele de bază pentru formația unui dascăl de limba și literatura română.

După două mandate de decan, Nicolae Felecan a devenit prorectorul Universității de Nord din Baia Mare. Era o perioadă foarte bună, de puternic avânt al învățământului umanist. Un entuziasm ce venea după lunga secetă culturală din perioada totalitarismului. Numărul dorito-

rilor să studieze la Facultatea de Litere era foarte mare, de unde noile domenii de studiu care au apărut ca o necesitate firească. Lui Nicolae Felecan i se datorează înființarea unor specializări precum: limbi moderne aplicate, teologie ortodoxă pastorală, teologie ortodoxă didactică, teologie greco-catolică pastorală, teologie greco-catolică didactică, asistență socială, filozofie, jurnalism, arte plastice. Datorită numărului mare de domenii de studiu, Facultatea de Litere din Baia Mare a devenit una din cele mai complexe și mai atractive facultăți de profil din țară. Și cum învățământul umanist se bucura de un real prestigiu în anii '90, nivelul era excelent. Îmi aduc aminte de examenele de admitere foarte serioase din vremea respectivă, la care se muncea cu mare responsabilitate. Tot pe vremea când profesorul Nicolae Felecan era la conducerea Facultății de Litere s-au înființat primele masterate și Școala doctorală de filologie, ceea ce a conferit un nou prestigiu învățământului băimărean.

Preocupat de activitatea științifică, profesorul Nicolae Felecan a participat la numeroase Congrese, Conferințe și Sesiuni de comunicări științifice naționale și internaționale. Pe unele le-a inițiat chiar Domnia Sa, reușind să aducă la Baia Mare câțiva dintre cei mai prestigioși lingviști din țară: Gavril Istrate, G. I. Tohăneanu, D. D. Drașoveanu, Teofil Teaha, Maria Marin, Nicolae Saramandu, Iulia Mărgărit, Vasile Frățilă, Vasile Țăra ș. a.

În 1995, centenarul nașterii poetului Lucian Blaga l-am sărbătorit împreună la Catedra de limba și literatura română a Universității „Eötvös Loránd” din Budapesta. Apoi, am continuat manifestările la Centrul Cultural Român din frumoasa capitală de pe malul Dunării.

De-a lungul anilor, am asistat la apariția cărților publicate de către reputatul dascăl. A rămas o referință supremă pentru Baia Mare volumul colectiv intitulat *Graiul, etnografia și folclorul zonei Chioar* (1983), lucrare distinsă cu premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române. Au urmat cărțile cu autor unic sau în colaborare cu renumiți lingviști din țară. Îmi aduc aminte de excelenta colaborare a lui Nicolae Felecan cu profesorul Gheorghe Bulgăr de la Universitatea din București, care a dus la apariția unor dicționare ce s-au bucurat de o excelentă primire din partea cititorilor. Ele au avut un tiraj impresionant și un remarcabil număr de ediții, dovadă că, în anul 2000, două dintre ele (*Dicționar*

de paronime și *Dicționar de omonime*) au ținut capul de afiș în topul național de carte, inițiat și publicat de revista „Observator cultural”.

Altă realizare de căpătâi rămâne *Sintaxa limbii române*, lucrare de referință pentru studenții din centrul universitar băimărean și nu numai. Dintre cărțile importante amintesc: *Paronimia în limba română* (1993), *Ghid practic pentru predarea și învățarea limbii latine* (1994), *Dicționar de paronime* (1995), *Dicționar de omonime* (1996), *Probleme de vocabular și de exprimare corectă* (1999), *Dicționar de omonime lexicale și gramaticale* (2001), *Sintaxa limbii române. Teorie. Sistem. Construcție* (2002), *Vocabularul limbii române* (2004), *Terminologia corpului uman în limba română* (2005), *Limba latină. Gramatică și texte* (coautor Oliviu Felecan, 2007), *Dicta memorabilia. Dicționar uzual adnotat de sigle, expresii, maxime și citate latine* (coautor Oliviu Felecan, 2007), *Limba latină. Gramatică și texte*, ediția a II-a revăzută și adăugită (coautor Oliviu Felecan, 2008), *Între lingvistică și filologie* (2011), *Multum in parvo. Expresii și citate latinești adnotate* (coautor Oliviu Felecan, 2013), *Lingvistică și filologie română* (2020).

Acestea, ca și numeroasele studii și articole apărute în reviste de specialitate din țară și străinătate, sunt doar câteva dintre publicațiile ce marchează cariera unui dascăl de excepție.

Cu Nicolae Felecan, s-a stins unul dintre marii dascăli ai Centrului Universitar Nord din Baia Mare. Amintirea lui rămâne însă vie în memoria colegilor, a prietenilor și a numeroșilor studenți pe care i-a învățat. Mai mult, spiritul lui continuă să fie viu prin numeroasele lucrări științifice pe care le-a lăsat urmașilor.

Gheorghe GLODEANU,
Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,
Centrul Universitar Nord Baia Mare

Mihail Gh. CIBOTARU, apărător al limbii române și al valorilor naționale

Vestea tristă despre trecerea la cele veșnice a scriitorului Mihail Gh. Cibotaru a adus multă durere în sufletele noastre. Cultura națională a suferit o pierdere irecuperabilă.

Eruditul publicist și prozator Mihail Gh. Cibotaru pe parcursul întregii vieți a cultivat cititorilor înțelepciunea și lumina. În ultimii ani, din cauza pierderii vederii, crea în întuneric,

fără să abandoneze masa de scris. Chiar în ziua decesului, la 20 ianuarie, el înaintase spre publicare culegerea *Mai dăinuie acel licăr de Luceafăr*, o selecție a materialelor sale publicate în săptămânalul „Luceafărul”. Autorul a apărat consecvent și argumentat adevărul istoric, limba maternă și alfabetul latin, valorile și tradițiile naționale, puritatea morală. Despre nuvela *Eroarea*, publicată în „Literatura și Arta” din 8 octombrie 2020, primul Președinte al țării Mircea Snegur consemna: „E o vastă și utilă lecție de moralitate bazată pe realitățile contemporane de la noi”.

Mihail Gh. Cibotaru a crescut în familia unor țărani robaci din Vărvăreuca, a învățat la școala medie de peste Răut, din Florești, iar în anii studenției la USM deja colabora activ la ziarul „Tinerimea Moldovei”. A fost redactor-șef al revistei „Moldova” și al săptămânalului „Luceafărul”. Urcat în postura de ministru al culturii, a susținut

colectivele artistice și teatrale, a dat avânt forțelor tinere de creație, a modernizat activitatea bibliotecilor și muzeelor, a readus în scenă formațiile folclorice.

Scriitorului îi aparțin romanele *Semănătorii*, *Drumuri*, *Îndrăzneala*, culegerea de schițe *Izvoare* și *Oameni de omenie*, scenariile de filme artistice *Correspondentul special* și *Întâlnirea*, culegerea de piese *Ispite teatrale*, cărțile pentru copii *Pasăre călătoare* și *Tăcerea pădurilor*. Volumul de publicistică artistică *Sârjoaca* s-a învrednicit, în anul 1986, de Premiul de Stat. Unele dintre operele sale au fost editate în Rusia și România.

Mihail Gh. Cibotaru a fost un redactor de excepție, principal și omenos, harnic și onest. Colectivele de creație și masele largi de cititori i-au purtat un deosebit respect. Ne-a rămas în memorie ca un om de ispravă, bărbat al cetății.

Exprimăm sincere condoleanțe familiei.

Domnul să-i facă parte de lumină în ceruri!

**Grigore Eremei, Tudor Țopa,
Dumitru Țâra, Alexandru Bantoiș,
Nicolae Schițco, Mihai Potârniche,
Petre Neamțu, Vasile Iovu, Leonid Popescu,
Alexandru Ganenco, Vasile Trofăilă,
Victoria Popovici, Liviu Belâi**

Efim JOSANU, veritabil intelectual

În data de 28 ianuarie 2021, la vârsta de 73 de ani, s-a ridicat la ceruri primul președinte al Comitetului Național Olimpic și Sportiv, distinsul jurnalist Efim Josanu, membru al Uniunii Scriitorilor și Uniunii Jurnaliștilor din Republica Moldova.

Efim Josanu va rămâne în memoria colectivă ca un veritabil intelectual, dedicat în întregime valorilor naționale și umane – calități care și-au lăsat amprenta în acea confruntare crâncenă cu forțele obscure ale perioadei de eliberare națională de la sfârșitul anilor '80.

A fost membru al Uniunii Jurnaliștilor din Moldova din anul 1973 și al Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova din 2005, membru al Biroului Comitetului de Sport al Consiliului Europei (Strasbourg 1999-2001), membru al Comisiei Olimpice Europene (1998-2001).

A fost primul președinte al Comitetului Național Olimpic și Sportiv din Republica Moldova și a deținut această funcție în perioada 1991-2001. Din 2001 a deținut funcția de președinte de onoare al CNOS.

A fost un deschizător de drumuri. A dirijat cu multă pricepere primii pași ai forului național olimpic, a tatonat terenul și a contribuit la afirmarea instituției pe plan național și internațional.

Grație talentului cu care a fost înzestrat de Divinitate Efim Josanu și a calităților lui deosebite de comunicare, eminentul președinte al Comitetului Internațional Olimpic, Juan Antonio Samaranch, a dat curs invitației de a ne vizita de două ori țara, într-o perioadă de afirmare națională.

Efim Josanu a fost un neîntrecut comentator, reporter, publicist, scriitor, om de televiziune. Comentariile, reportajele, tabletele, portretele, schițele, scenariile de film despre legendele sportului național și internațional, dar și despre cei mai buni fii ai neamului se impun prin consistență și spontaneitate, prin luciditate și expresivitate, prin prospețimea și dezinvoltura frazei: una mustoasă, sublimă, revelatoare, profundă.

Fiecare comentariu al diverselor evenimente sportive naționale și internaționale, fiecare articol și fiecare monografie – adevărate lecții de limbă română – trebuiau ascultate și citite având aproape dicționarul de neologisme și metafore.

În anul 1996, Efim Josanu a fost distins cu Ordinul „Gloria Muncii”, iar în 2011 cu Ordinul Olimpic.

Adio, distins prieten al valorilor olimpice.

**Comitetul Național Olimpic și Sportiv
din Republica Moldova**